GIDA REJİMLERİ ve TARIM SORUNLARI

Philip McMichael

Çeviren: **Duygu Avcı**

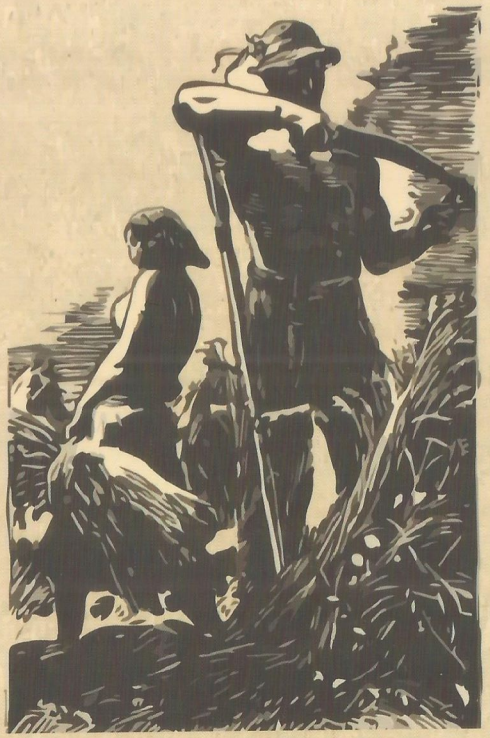

NOTA BENE

GIDA REJİMLERİ
ve
TARIM SORUNLARI

Philip McMichael

Çeviren: Duygu Avcı

NOTA BENE

NotaBene Yayınları

GIDA REJİMLERİ ve TARIM SORUNLARI

Philip McMichael

Orijinal adı: Food Regimes and Agrarian Questions

Kitap 2013 yılında Fernwood Publishing tarafından yayınlanmış ve Fernwood Publishing ile yapılan sözleşme ile Türkçeye çevrilmiştir.

Çeviren: Duygu Avcı

Redaksiyon: Fatih Özden, Umut Kocagöz

Kapak Tasarımı: Erkal Tülek

Mizanpaj: Ulaş Akyol

Usta Ofset / Nurten Güven Sertifika No: 47612
Maltepe Mahallesi, Davutpaşa Cad. No:83.2.382 Zeytinburnu / İstanbul

1. Baskı
2022
İstanbul

ISBN : 978-605-260-374-1

www.notabene.com.tr ● info@notabene.com.tr
facebook: @NotaBeneYayinlari ● twitter: @NotaBeneY ● instagram: @notabene.yayinlari
© Renas Yayıncılık Matbaacılık Filmcilik Reklam Yazılım Donanım Bilişim San. ve Tic. Ltd. Şti.
Rasimpaşa mah. Duatepe sok. 59/B, Yeldeğirmeni, Kadıköy / İstanbul
Tel: (216) 337 20 26 GSM: 533 680 51 59 Sertifika No: 18074

GIDA REJİMLERİ
ve
TARIM SORUNLARI

Philip McMichael

Çeviren: Duygu Avcı

YOTA GENE

İçindekiler

2021 E-kitap Baskısına Önsöz 7

Teşekkürler 10

ICAS Editörlerinin Önsözü 12

1. Gıda Rejimi Projesi 15

Gıda Rejimi Analizi 18

Gıda Rejiminin Genel Hatları 20

Gıda Rejimi Metodu 22

Gıda Rejimi Tanımları 24

Sonuç: Gıda Rejimi Sonrası Bir Dünya? 34

2. Gıda Rejiminin Tarihsel Biçimleri 37

Gıda Rejiminin Tarih Öncesi 38

Gıda Rejimi Yapılandırılması ve Yeniden Yapılandırılması 41

Sonuç 58

3. Şirket Gıda Rejimi 59

Üçüncü Bir Gıda Rejimi mi? 60

Şirket Gıda Rejimi 67

Gıda Egemenliği 78

Sonuç 81

4. Gıda Rejimleri ve Tarım Sorunu 83

Tarım Sorununun Yeniden Tarifi 84

Gıda Rejimi Bağlamında Tarım Sorunu 87

Tarım Sorunu mu, Tarım Krizi mi? 91

Tarım Sorunu Siyasetini Tersine Çevirmek 96

Gıdanın Tarım Sorunu 102

Sonuç 107

5. Gıda Rejimi Açılımları 109
Bölgesel Gıda Rejimi Analizi 109
Gıda Rejimi İlişkileri 123
Sonuç 137

6. Kriz ve Yeniden Yapılanma 139
Kriz mi? Hangi Kriz? 139
Sermaye Birikimi Krizi 145
Şirket Gıda Rejiminde Yeniden Yapılanma 149
Sermayenin Menzili 156
Tarımsal Menkul Kıymetler Merkantilizmi 158
Sonuç 162

7. Gıda Rejimi ve Değer İlişkileri: Hangi Değerler? 165
Değer İlişkileri 166
Tarım Sorununu Yeniden Düşünmek 170
Sermayenin Yeniden Üretimine Karşı Toplumsal Yeniden Üretim 173
Yeniden Köylüleşme: Tarım Sorununa Hak Ettiği Değeri Yeniden Vermek? 181
Gıda Egemenliği 183
Ölçek Büyütme 189
Sonuç 193

Terimler Sözlüğü 195

Kaynakça 203

2021 E-kitap Baskısına Önsöz

Gıda Rejimleri ve Tarım Sorunları (2013) kitabının yayınlanışı Çin'in, Kuşak ve Yol İnisiyatifi'ne eşlik eden şirket ve devlet yatırımları aracılığıyla küresel gıda rejimine giderek daha sıkı bağlandığı, böylelikle gıda maddelerine erişimini çeşitlendirdiği döneme denk geldi. Gıda zincirlerine yapılan altyapı yatırımları yeniden düzenlenirken, rejimin çok kutupluluğu da derinleşti. Takip eden yıllarda, devletler ve şirketler dünya pazarlarında yer tutabilmek için birbirleriyle yarışırken şirketlerin gıda rejimi üzerindeki gücü daha da pekişti. *Devletlerle, devletler içinde ve devletler arasında* yapılan şirket ve finans anlaşmalarının karmaşık bileşimleri aracılığıyla yayılan küresel tedarik zincirleri, iç içe geçen gıda, yem ve katkı maddeleri akımlarıyla dünyayı çepeçevre sarıyor.

Bu güç birikimi bölgesel gıda egemenliği pahasına gerçekleşiyor ve günümüz gıda rejiminin temel çelişkisini yeniden üretiyor. Bu durum, Hindistan'da hükümet partisinin yeni çıkardığı tarım yasasının hükümlerinde son derece açıktır: Yasayla, küresel tarım-gıda şirketlerinin gücü artırılırken, milyonlarca topraksız ve küçük çitçiyi ve yanı sıra yurttaşların gıda güvencesi hakkını koruyan düzenlemeler ortadan kaldırılmaktır. Yine bu bağlamda, *Adivasi* topluluklarının orman alanlarına erişim haklarına yöneltilen tehdit, ilk gıda rejimi kurulurken Yeni Dünya'nın beyaz yerleşimcilerce işgal edilen alanlarında yerli halkların yaşam dünyalarının ortadan kaldırılmasından farksızdır.

Bu gelişmelerle birlikte, şirket gıda rejimi doruk noktasına ulaşıyor gibi görünmektedir. Hindistan'da bahsettiğimiz şekilde büyük finansal çıkarların ve şirket çıkarlarının devlet desteğiyle piyasa hakimiyetine tahvili, çeyrek yüzyıldır devam eden gıda ticareti ve yatırımlarının DTÖ tarzında serbestleşmesi sürecinin geldiği son noktadır. Bu gelişmeler, büyük ölçekli toprak (ve yaşam alanı) gaspına ve emek göçüne davetiye çıkarmaktadır. Şirket gıda rejiminin zirve noktasına ulaşma sürecinin küresel ölçekteki yansıması ise Birleşmiş Milletler'in (BM) 2021 Dünya Gıda Zirvesi'nin Dünya Ekonomik Forumu kontrolünde düzenlenmesine boyun eğmesidir. Böylelikle, küresel gıda sistemi yönetişiminin şirketlerin eline geçmesi teşvik edilmektedir. "Paydaş katılımcılığı" (çok taraflılığın yerine) kisvesi altında gerçekleşen bu güç gaspı, BM Dünya Gıda Güvencesi Komitesi'nin kapsayıcı pratiğini dışlamakta, küresel yönetişime ve yurttaşların gıda haklarının korunmasına ilişkin yükümlülüklerini etkisizleştirmektedir.

Gıda egemenliği hareketinin liderlerinden *La Vía Campesina*, endüstriyel (ve artık dijital) tarımı "çiftçisiz tarım" olarak nitelendirmektedir. Bu tanım, çiftçilerin ortak bilgisi ve tohumlarının metalaşmış dış girdi ve teknolojilerle ikame edilmesini ifade etmekle birlikte, küçük üreticilerin tarımdan koparılmasına ve fabrika tipi hayvancılığa da gönderme yapar. Fabrika hayvancılığının halk ve çevre sağlığı açısından getirdiği tehlikelere tarım-gıda şirketlerinin "olağan düzeni koruyan" tekno-cevaplarından biri, yeni gelişmekte olan ve "protein üretici" şirketler tarafından uygulamaya konan laboratuvar ortamında besleyicileştirme işidir. Bu esnada, çevresel koşulların kötüleştiği, monokültürlerde verimin azaldığı, çiftçi borçlarının arttığı, tarım ve gıda işçilerinin kesişen sömürü biçimleri altında ezildiği, gıda tedarikinin pandemi nedeniyle aksaması sonucu açlığın daha da arttığı koşullarda, gıda egemenliği siyaseti ve agroekolojik pratikler tabanda ve toplum genelinde giderek daha çok destek buluyor–ki bunu en açık haliyle Hindistan'ın güneyinde büyüyen Sıfır Bütçeli Doğal Tarım hareketinde ve Dünya Gıda Güvencesi Komitesi Üst Düzey Uzmanlar Paneli'nin 2019 tarihli Agroekoloji raporunda görebiliriz. Bu gelişmeler, taban hareketlerinin kolektif savunuculuğuna ve artık orta ölçekli

"konvansiyonel" işletmelere de ulaşan ekolojik uygulamalara dayanan karşı hareketi işaret etmektedir. Bu çabaların gerisinde, toprakları ve iç içe geçmiş bölgesel tarım-gıda pazarlarını koruma ve onarma ihtiyacı ve bu amaçla yürütülen aktivizm yatmaktadır. Gıda sistemi çeşitliliğinin, insanların ve gezegenin sağlığının değerine yapılan vurgu, günümüz tarım sorununu yeniden tanımlamakta, gıda rejiminin sermaye-merkezciliğini reddetmektedir.

Philip McMichael, Ithaca, New York, Mayıs 2021.

Teşekkürler

Beni tarım sorunuyla tanıştıran, ilk lisansüstü seminerimde Lenin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* kitabının canlı bir okumasını yaptıran merhum Terence K. Hopkins'ti. Bu deneyim sömürge döneminde Avustralya'da tarım sorununa ilişkin yazdığım tezim için yol gösterici oldu. Merhum Fred Buttel tezimi okudu ve eşsiz öngörüsü ile Harriet Friedmann ve beni birlikte gıda ve kapitalizmin tarihi üzerine ortak bir konferans bildirisi yazmaya davet etti. Harriet'in dünya buğday piyasası üzerine yapmış olduğu parlak araştırması gıda rejimi analizinin habercisiydi. Bu meslektaşlarımdan, ayrıca Dale Tomich'ten çok şey öğrendim. Sermayenin politik dünya-tarihi ve tarımda aldığı biçimler bağlamında Hopkins ve Immanuel Wallerstein etrafında gelişen Binghamton okulundan ve Marx'ın tarihsel metodundan ilham alıyorduk. Bu büyük sorular gıda rejimi projesine yön verdi ve bir bakıma farklı rejimler altında yaşıyor olmamıza rağmen Harriet'la tüm kariyerim boyunca devam eden kıymetli bir işbirliğine zemin sağladı. Tarım-Gıda Araştırmaları Ağı'ndaki Avustralya ve Yeni Zelandalı meslektaşlarımdan da çok şey öğrendim.

1990'ların başında Fred Buttel ve ben tarım sorununu geride bırakmıştık, ancak kısa zaman sonra Farshad Araghi köylüsüzleşme üzerine yaptığı etkileyici çalışmayla sorunu yeniden gündeme getirdi. Farshad Araghi ve Raj Patel geçtiğimiz 15 yıl boyunca harikulade entelektüel *provokatörler* oldular. Dia DaCosta bana sermaye

çerçevesinin dışında düşünmeyi ve diyalektiği fark etmeyi öğretti. Olağanüstü lisanüstü öğrencilerim ve Harriet'in Toronto Gıda Konseyi üzerine çalışması bana bilimsel araştırmayı aktivizm dünyasıyla birleştirmenin yollarını gösterdi. 2000'lerin başında, Dünya Ticaret Örgütü'nün 2003 Bakanlar Konferansı öncesi Meksiko'da düzenlenen bir karşı-hareket örgütlenme toplantısında Nettie Wiebe'yle tanışma fırsatım oldu. La Vía Campesina'nın kurucu üyelerinden olan Nettie, ilgimi gıda egemenliği hareketine çekti, bu da beni Jun Borras'a götürdü. Bir aktivist-araştırmacı olarak düşünsel ve ahlaki liderliği ve kesintisiz desteği için Jun'a müteşekkirim. Jun'un bulaşıcı enerjisi, içinden geçtiğimiz dönemin, bu serinin ve *The Journal of Peasant Studies*'in editörlüğünü yaparak hem akademisyenler, hem mücadelenin içindeki insanlara yaptığı paha biçilmez katkının bir göstergesi. Jun, Farshad ve Jason Moore keskin kavrayışları ve verdikleri cesaretle bu kitabın hazırlanmasına katkı sundular. Kate Kennedy yaptığı özenli düzeltmelerle metni daha iyi hale getirdi. Yayınevinin baş editörü Beverley Rach de son derece anlayışlıydı.

Gıda Rejimleri ve Tarım Sorunları gıda rejimi projesini, kapsamlı bir şekilde değilse de, genel olarak tarım-gıda meselesine ilişkin, özel olarak da gıda rejimi yaklaşımına ilişkin açılabilecek yeni tartışmaları örnekleyecek şekilde yeniden yazma girişimidir. Harriet'la birlikte ürettiğimiz orijinal çalışma, küresel ölçekli tarım-gıda ilişkilerinin politik önemine dair, hem akademisyenler, hem aktivistler tarafından geliştirilmesini umduğumuz genel bir çerçeve sunuyordu. Bundan sonraki yorumların da, gıda rejimi projesinin tarım-gıda meselelerine siyasal bir bakış açısı getirme potansiyelini daha da geliştirmesini umarım.

ICAS Editörlerinin Önsözü

Philip McMichael tarafından yazılan *Gıda Rejimleri ve Tarım Sorunları* ICAS'ın (*Initiatives in Critical Agrarian* Studies, Eleştirel Tarım Çalışmaları İnisiyatifleri) Tarımsal Değişim ve Köylü Çalışmaları Serisinin (*Agrarian Change and Peasant Studies Series*) 3. kitabıdır. Serinin birinci kitabı Henry Bernstein tarafından yazılan *Class Dynamics of Agrarian Change* (*Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*, Çev: Oya Köymen, İstanbul: Yordam, 2010); ikincisi ise Jan Douwe van der Ploeg tarafından kaleme alınan *Peasants and the Art of Farming* kitabıdır. Phil'in bu kitabı, ilk iki kitabı dört dörtlük şekilde takip eder, zira ilk iki kitapta ele alınan temel meseleleri irdeleyerek tartışmaları daha da açmaktadır. Bu üç kitap birlikte, tarımsal politik ekonominin sunduğu analitik yaklaşımın günümüz tarım çalışmaları için önemini ve geçerliliğini kanıtlamaktadır. Bu kitaplar, serinin politik geçerliliğinin ve bilimsel titizliğinin ölçüsüdür.

Kısa bir açıklama bu kitabı ICAS'ın düşünsel ve politik projesi içerisinde konumlandırmaya yardımcı olacaktır. Günümüzde, dünyadaki yoksulların dörtte üçünü kırsal nüfusun oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda, küresel yoksulluk önemli ölçüde kırsal bir olgu olmayı sürdürüyor. Dolayısıyla, küresel yoksulluk sorunu ve yoksulluğu sona erdirmenin çok boyutlu (ekonomik, politik, sosyal, kültürel, toplumsal cinsiyet, çevresel vb.) zorluğu, kırsal kesimde çalışan insanların kırsal yoksulluğu yaratan ve yeniden üreten

sisteme karşı direnişi ve verdikleri geçim mücadeleleriyle yakından ilgilidir. Kalkınma düşüncesi açısından, kırsal kalkınma üzerine odaklanmak önemini korumaktadır. Bununla birlikte, böyle bir odaklanma kırsal meseleleri kentsel meselelerden ayırmak anlamına gelmez. Buradaki zorluk aradaki bağlantıları kurmaktır. Zira bir kısmı neoliberal politikalarla döşeli olan kırsal yoksulluktan çıkış yolları ve ana akım uluslararası finans ve kalkınma kurumları tarafından yürütülen ve önderlik edilen küresel yoksulluğa karşı savaş nedeniyle, kırsal yoksulluk büyük ölçüde ve kolaylıkla kentsel yoksulluk biçimlerine dönüşebilmektedir.

Tarım araştırmalarında cömertçe finanse edilen ana akım yaklaşımlar, tarım sorunları üzerine yapılan araştırma ve çalışmaların üretimine ve yayınlanmasına hükmeder durumdadır. Bu düşünceleri destekleyen kurumların çoğu (Dünya Bankası gibi), dünya çapında dağıtımı yapılan, yüksek düzeyde erişilebilirliğe sahip, politika odaklı yayınlar üretme ve bunları yayma becerileri de kazanabilmiştir. Önde gelen akademik kurumlardaki eleştirel düşünürler bu ana akım yaklaşıma meydan okuyabilirler, ancak genellikle popüler açıdan sınırlı erişime ve etkiye sahip bir akademik çevreyle kısıtlı kalırlar.

Küresel Güney ve Kuzey'deki akademiklerin (öğretmenler, bilim insanları ve öğrenciler), toplumsal hareketler içinde yer alan aktivistlerin ve kalkınma politikalarından sorumlu uygulayıcıların, eleştirel tarım çalışmaları kapsamında titiz bir bilimsellikle hazırlanmış, aynı zamanda kolay okunabilecek, siyasi açıdan geçerliliği olan, politika üretmeye odaklı ve ucuz kitaplara duydukları ihtiyaç ortadadır. Söz konusu ihtiyaca cevap vermek için ICAS bu seriyi başlatmıştır. Buradaki temel fikir, aşağıda sıralanan sorular dahil olmak üzere, belirli bir kalkınma sorununu açıklayan "güncel kısa kitaplar" yayınlamaktır: Bu konudaki güncel meseleler ve tartışmalar nelerdir, konuyla ilgili önemli bilim insanları/düşünürler ve mevcut politika uygulayıcıları kimlerdir? Bu gibi pozisyonlarda zaman içinde nasıl gelişmeler olur? Gelecekteki olası izlekler nelerdir? Temel referanslar hangileridir? Ve STK çalışanlarının, toplumsal hareketler içinde yer alan aktivistlerin, resmi kalkınma yardımlarından

sorumlu çevrenin, hükümet dışı bağış kuruluşlarının, öğrencilerin, akademisyenlerin, araştırmacıların ve politika uzmanlarının kitapta ele alınan temel konularla eleştirel bir şekilde ilgilenmesi neden önemlidir? Her kitap, teori ve politika odaklı tartışmaları farklı ülke ve yerellikler düzeyinde ampirik örneklerle birleştirir.

Seride yer alan kitaplar, başlangıç olarak Çince, İspanyolca ve Portekizce olmak üzere, diğer dillere de çevrilecektir. Çince baskı, Ye Jingzhong tarafından koordine edilen Pekin'deki Çin Tarım Üniversitesi Beşeri Bilimler ve Kalkınma Üniversitesi ile; İspanyolca baskısı Raúl Delgado Wise tarafından koordine edilen, Meksika'daki Otonom Zacatecas Üniversitesi'nde Kalkınma Çalışmaları Doktora Programı ile; Portekizce baskısı Brezilya'da Bernardo Mançano Fernandes tarafından koordine edilen Universidade Estadual Paulista, Presidente Prudente (UNESP) ile işbirliği içinde yapılmaktadır.

Serinin birinci kitabı olarak Henry Bernstein'in kitabını, ikincisi olarak Jan Douwe van der Ploeg'in kitabını ve üçüncüsü olarak Phil McMichael'ın kitabını yayınladığımız için çok mutlu ve gururluyuz. Bu üç kitap temalar, erişilebilirlik, alaka düzeyi ve titizlik açısından birbiriyle uyumludur. Serinin parlak geleceği için heyecanlı ve umutluyuz!

Saturnino M. Borras Jr., Max Spoor ve Henry Veltmeyer
ICAS Kitapları Seri Editörleri

Bölüm 1

Gıda Rejimi Projesi

Gıda rejimi projesi, küresel gıda sisteminin siyasi coğrafyasının akademisyenler ve aktivistler tarafından süregiden analizidir. Uzun gıda tedarik zincirlerinin iki ucundaki üreticiler ve tüketiciler 21. yüzyıl gıda sisteminin küresel ölçeğinin giderek daha çok farkındalar (Patel 2007). Sözleşmeli çiftçilerden, göçmen işçiler ve plantasyon işçilerine, küresel gıda sisteminin verimliliği adına mülksüzleştirilmiş küçük toprak sahiplerine kadar pek çok üretici, emekleri, kaynakları ve yaşam alanlarının başka yerlerdeki tüketicilere nasıl hizmet ettiğinin açıkça farkında. Küresel gıda zincirinin önlerine hamburgerden bifteğe çeşitli yiyecekleri koyduğu tüketiciler ise yerel-bölgesel gıda ile yersiz yurtsuz gıda arasındaki dengesizlikle giderek daha fazla yüzleşiyor (Bové ve Dufour 2001). Gıda rejimi projesinin konusu, gıda zincirinin metalaşma aracılığıyla dünyanın farklı kültürlerini birbirlerine nasıl bağladığı ve dönüştürdüğüdür.

"Gıda rejimi" kavramı zayıflayan ulusal düzenlemeler ve yükselen "küreselleşme" döneminin ürünüydü. Gıda rejimi analizi Immanuel Wallerstein'in *dünya sistemi* kavramı (1974) ile Michel Aglietta'nın *sermaye birikiminin düzenlenmesi* kavramını (1979) birleştirerek, ülkelerin tarımlarının yükselişi ve düşüşünü kapitalizmin jeopolitik tarihi içerisine konumlandırdı. Bu analiz yalnızca gıdayla ilgili değil, gıda ilişkilerinin siyasetiyle de ilgiliydi. Gıda rejiminin ilk tanımlarında, kavramın "uluslararası gıda üretim ve tüketimi ilişkileri ile, 1870

sonrası kapitalist gelişme dönemlerini kabaca birbirinden ayıran birikim biçimleri" arasındaki bağlantıyı kurduğu ifade ediliyordu (Friedmann ve McMichael 1989: 95). Kapitalizm jeopolitik açıdan dönemselleştirilmişti ve bu dönemselleştirme ulus-devletin yaşamındaki iki farklı dönemle örtüşüyordu. Bu analiz, ulus-devletin gelişiminin tarihsel koşullarını tarım-gıda ticareti merceğinden değerlendiriyordu. Bütünleşmiş bir ulusal ekonominin, İngiltere'nin "dünyanın atölyesi" stratejisinde yer almayıp, Yeni Dünya'nın yerleşimci devletlerinde[1] ortaya çıktığı fikrine dayanıyordu. Ulusal tarım ve sanayi *sektörleri* bu coğrafyada karşılıklı olarak birbirini belirlemekteydi.

Gıda rejimi projesi 1980'lerde yaşanan "ulussuzlaşma" bağlamında ortaya çıktı. Bu dönemde ulus devletler, dünya ölçeğinde tarım-gıda sisteminin yeniden yapılanması yoluyla içeriden; ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (*General Agreement on Tariffs and Trade*, GATT) Uruguay Turu'nda (Ticaret Müzakere Turu, 1986-1994) yeni çok taraflı ilkelerin tartışılması süreciyle dışarıdan dönüşüme gebeydi. Söz konusu ilkeler, devletleri, tarım-gıda sisteminin yeniden yapılanması?? sürecini etkileyen uluslararası mülkiyet ilişkilerine tabi kılacak gibi görünmekteydi. On yıldır devam eden neoliberalleşme sonucunda devletlerin ve ekonomilerin, politik sistemlerin, imparatorluğun ve dünya düzeninin örgütlenişinde önemli bir geçiş süreci yaşanıyordu. Ulusötesi şirketlerin küresel stratejileri, 2. Dünya Savaşı sonrası ulusal düzenlemeci dönemin kontrollü ticaretinin yerini alıyordu. "Küreselleşme" kavramı iş dünyası yayınlarından akademik ve kamusal söyleme doğru yayılıyordu. Dünyanın mevsimsel olarak farklılaşan bölgelerinden yıl boyunca meyve ve sebze tedarik eden küresel meta zincirleri, giderek daha çok, tarımsal girdiler, plantasyon tarımı, sözleşmeli çiftçilik, işleme ve dağıtımda uzmanlaşan tarım-gıda şirketleri tarafından örgütleniyordu. Batılı beslenme biçimleri yaygın bir tahıl ticaretine ayak uydurdu. Tarım-gıda sisteminin yeniden yapılandırılmasıyla zincirlerinden kurtulan büyük sermaye farklı yerlerdeki süreçleri standartlaştırıyor ya da mekânsal ilişkileri ortak bir küresel sürecin farklılaşmış öğeleri

[1] Sömürgeci devletin nüfusunun sömürgeleştirilen topraklara yoğun olarak yerleşerek sosyal ve demografik bileşimi değiştirdiği bir sömürgecilik biçimi. (ç.n.)

olarak yeniden şekillendiriyordu (McMichael 1994: 3). Bu açıdan "küreselleşme," (sosyal bilimler ve kamu söyleminde çoğu zaman varsayıldığı gibi) kaçınılmaz bir sonuç değil, kurucu ve çelişkili bir süreç; bir *yeniden yapılandırma mekanizmasıydı*.

Öyleyse gıda rejimi projesi dünyanın politik düzenlenişi ile tarım-gıda ticareti arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik metodolojik bir girişim olarak ortaya çıktı. Öne sürdüğü temel sav, yeniden yapılandırma ve geçiş dönemlerinin daha istikrarlı sermaye birikimi evreleriyle sınırlandığıydı. Gıda rejimi projesi de dünya tarihine esasen *karşılaştırmalı* bir perspektiften yaklaşır, çünkü gıda rejimleri dünya politik düzenindeki değişimlerle dinamik bir karşılıklı koşullama ilişkisi içerisinde ortaya çıkar ve kaybolur.[2] İlk iki gıda rejiminin belirleyici özelliği küresel hegemonyanın güvenceye alınmasında gıdanın oynadığı araçsal roldür–birinci gıda rejiminde İngiltere'nin "dünyanın atölyesi" projesi gelişmekte olan sanayi kapitalizminin talihini dünya genelinde genişleyen ucuz gıda tedariki bölgelerine bağlamıştı; ikincisinde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), yoğun endüstriyel tarım modeli için ittifaklar, pazarlar ve fırsatlar yaratmak için gıda yardımlarını kullandı. Üçüncü gıda rejimini ve bu rejimin ulusötesi para ve (gıda dahil) meta çevrimlerini güvence altına almaya odaklanan–ve bu süreçte küçük toprak sahiplerini sermayenin faydasına geçici ve güvencesiz çalışan emek gücüne dönüştüren–genel bir neoliberal proje içerisindeki rolünü ise, piyasa hegemonyası tanımlar. Gıda rejimlerinin dönemsel nitelikleri ve geçici ayak izleri altta yatan bir gerçeği işaret eder: (ulus-)devlet sistemi tarım-gıda ilişkileri içine kök salmıştır. Bugün artık biliyoruz ki 21. yüzyılda insan uygarlığının ekosistemler ve besin kaynaklarından daha önemli bir temeli yok; oysa günümüz dünya politik düzeni kendisini (ve bizleri) tehlikeye atmak pahasına bunu görmezden geliyor.

---

[2] André Magnan şunu belirtir: "gıda rejimi analizi–her zaman yeniden yorumlanabilecek–yapılandırılmış tarihsel anlatılar önerir (...) [bu anlatılarda] tarihsel parçalar karşılaştırmaya temel teşkil eder, ancak tarihsel olarak bütünü (gıda rejimlerini) inşa ettikleri de düşünülür. Gıda rejimi analizleri, bütünün evrimini anlamanın aracı olarak, birbirini izleyen istikrar ve değişim dönemlerinin izini sürer; (...) [bunu yaparken de] heterojenliğe ve olumsallığa öncelik verir" (2012: 375)–bir tür "bütünleşik karşılaştırma" ortaya koyar (McMichael 1990).

Gıda Rejimi Analizi

"Gıda rejimi" kavramı ilk olarak Harriet Friedmann (1987) tarafından, İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası gıda düzeni üzerine daha önce yapmış olduğu bir çalışmasına dayanarak tanımlandı. Friedmann, söz konusu çalışmada (1987) Soğuk Savaş döneminde jeopolitik bir silah olarak kullanılan ABD gıda yardımları programının yükselişi ve düşüşünü betimliyordu. Bu program süresince (1954-1970'ler) görece istikrarlı bir dünya tahıl fiyatı oluştuğuna ilişkin bulgu, 19. yüzyıl sonunda da benzer bir dönem yaşandığına dair başka bir araştırmanın bulguları ile örtüşüyordu (Friedmann 1978). 19. yüzyıl sonunda benzeri kararlılıkta bir dünya tahıl fiyatı, bu sefer İngiltere'nin "serbest ticaret imparatorluğu" ile, özellikle de tahıl ve et ihraç eden yerleşimci devletlerle kurduğu gıda ithalatı ilişkileri aracılığıyla oluşmuştu. Tarım sorunu ve yerleşimci devletin yükselişine ilişkin başka bir araştırma (McMichael 1984) bu iki dönemin, imparatorluk muhafızının İngiltere'den en güçlü yerleşimci devlet ABD'ye doğru değiştiği ardışık evreler olduğunu ileri sürdü. İngiltere'nin dünya imparatorluğu geriler ve Amerika'nın ulusal ekonomisi kıtanın "evcilleştirilmesi" ile olgunlaşırken, kapitalist dünya ekonomisinin ekseni birinciden ikinciye kaydı. Ulus-devlet sisteminin süregelen olgunlaşması süreci, tarımın ve onun dünya gıda ticaretindeki rolünün dönüşümü ile besbelli bağlantılıydı.

Böylelikle, 1989 yılına gelindiğinde, "Tarım ve Devlet Sistemi: 1870'den günümüze ülkelerin tarımlarının yükselişi ve düşüşü" başlıklı, "kapitalist dünya ekonomisinin gelişiminde ve devlet sisteminin tarihsel izleğinde tarımın rolü"nü (Friedmann ve McMichael 1989: 93) inceleyen bir makale *Sociologia Ruralis* dergisinde yayınlandı. Yazının bu soruya eğilmesinin arkasında 2. Dünya Savaşı sonrası döneme kalkınmacılığın damgasını vurması, ancak bağımlılık okulu ve dünya-sistemi analizlerinin getirdiği eleştirilerin bu hâkimiyeti zayıflatmaya başlamış olması vardı. Bu tartışmalardaki iki önemli sav gıda rejimi analizine ilham verdi. Ana-akım, kalkınmacı okul, kalkınmanın kaynağı olarak "ulusal ekonomi" bünyesinde tarım ve sanayi sektörleri arasındaki dinamik tamamlayıcılığa vurgu yapıyordu (Rostow 1960).

Bağımlılık okulu, bu tamamlayıcılığın sadece "gelişmiş kapitalist" ülkelerde geçerli olduğunu, zira çevre ekonomilerini şekillendirenin sömürgecilik dönemi ihraç bağımlılığı olduğunu iddia ediyordu (Amin 1974; de Janvry 1981). İngiltere'nin "dışa yönelimli" modelinin krizi ve dönüşümü döneminde (20. yüzyıl başları) Birleşik Devletlerin ekonomik dinamizmi kuşkusuz bu tür bir "içsel" dinamiğe dayanıyordu. Buna karşın, gıda rejimi kavramı, hem yerleşimci hem de sömürge devletlerin tarım ürünü ihracatına dayalı yapısının altını çiziyor, bu nedenle ulusal ölçekte sektörler arası eklemlenmenin, çok daha karmaşık bir tarihsel gerçekliğin olsa olsa *ideal* bir temsili olduğunu vurguluyordu. Nitekim, sömürge sonrası devletler için "ulusal ekonomi"yi evrensel (ideal) bir amaç ilan eden bizatihi ABD'nin savaş sonrası kalkınma projesiydi.

Bu bağlamda, gıda rejimi analizi, İngiliz ve ABD küresel ekonomik hegemonyası dönemleri boyunca ABD'nin önce yaygın, sonrasında yoğun olarak ticarileşen tarımla Avrupa'nın ve Üçüncü Dünya'nın iaşesinde oynadığı rolü merkeze aldı. Gıda rejimi analizi sadece uluslararası tarımsal üretim ve tüketim ilişkileri ile değil, aynı zamanda modern çağda devletin inşası sürecinde ticari tarımın rolüyle de ilgiliydi. Bu iki dönem boyunca bu rol, yükselen (yurt içi veya yurt dışı) kent-sanayi merkezlerine gıda ve hammadde tedarik etmeyi, böylelikle ulusal sanayiyi güçlendirmeyi kapsıyordu. Ve bu iki dönem boyunca, Yeni Dünya tarımı, önce Avrupa devletlerinin, ardından da Üçüncü Dünya ülkelerinin sanayileşmesinde belirleyici oldu.

Bu anlamda, gıda rejimi devlet/piyasa ilişkisini besleyen bir olgudur. Gıda rejimi, üç ayrı dönemde kurumsallaştırılan uluslararası ekonomi-politik düzenlerle ilişkilendirilir: İngiliz ve Amerika devletlerinin hegemonyası dönemleri ile üye devlet tabanlı, uluslararası ticaret kurallarından sorumlu örgüt olarak Dünya Ticaret Örgütü hakimiyetindeki daha yakın dönem. İlk iki dünya düzeni sırasıyla serbest ticaret ve (girişim özgürlüğünün yanı sıra) kalkınma yardımı ilkeleriyle yönetilmişken, sonuncu ticaret sistemi her iki özgürlüğü de benimseyen neoliberal ilkelerle yönetilmektedir. Bu ilkeler ise eşitsiz şekilde uygulanmaktadır: Küresel Kuzey'in şirketleşmiş çiftçilerine verilen

teşvikler, ithalat korumaları kaldırılan küresel Güney'deki çiftçiler aleyhine (üretim fazlası gıdanın dampingli olarak dünya piyasalarına sürülmesi yoluyla) korunurken, (çoğunluğu Kuzey ülkelerinden olan) tarım-gıda şirketleri de küresel hareket serbestliğinden faydalanmaya devam etmektedir.

Gıda Rejiminin Genel Hatları

İngiltere merkezli ilk gıda rejimi (1870-1930'lar) Avrupa'ya sömürgelerden tropikal ürün ithalatı ile yerleşimci sömürgelerden tahıl ve hayvan ithalatını birleştirerek, hem Avrupa'nın büyüyen endüstriyel sınıflarının iaşesini temin ediyor, hem de özelde İngiltere'nin "dünyanın atölyesi" konumunu teminat altına alıyordu. İngiliz imparatorluğu, işgal sömürgelerine dayattığı monokültürel tarımı tamamlar şekilde, 19. yüzyıl ortalarından itibaren temel gıda maddesi üretimini yerleşimci sömürgelere bırakarak Yeni Dünya'nın tarıma yeni açılan geniş topraklarını kendi çıkarına kullandı. Yeni kurulmakta olan yerleşimci devletlerde (özellikle ABD, Kanada ve Avustralya) ticari tarımın gelişimi, ulusal tarım ve sanayi sektörlerinin eklemlendiği bir süreç olarak tanımlanan 20. yüzyıl "kalkınma"sına örnek teşkil etti.

ABD merkezli ikinci gıda rejimi (1950'ler-1970'ler), ABD'den gelen (üretim fazlası) gıda akımlarının yönünü, ABD'nin Soğuk Savaş çeperindeki sömürge sonrası devletleri kapsayan gayriresmî imparatorluğuna çevirdi. Gıda fazlası, fiyat destekli tarım programları sayesinde elde ediliyor, seçilmiş Üçüncü Dünya ülkelerinde imalat sektörü ücretlerini sübvanse eden ucuz gıda yardımı programı aracılığıyla komünizm karşıtı sadakati ve imparatorluk pazarlarını garantiliyordu. Kalkınmacı devletler, ABD'nin ulusal tarımsal sanayileşme modelini içselleştirerek Yeşil Devrim teknolojilerini kullanmaya, köylüler arasındaki huzursuzluğu yatıştırmak ve piyasa ilişkilerini kırsal alana yaymak amacıyla da toprak reformları uygulamaya başladılar. Bu esnada, tarım şirketleri ülkelerin tarımları arasında ulusötesi bağlantılar kuruyordu. Bu bağlantılar küresel tedarik zincirleri ile birbirine bağlanmış bir dizi uzmanlaşmış tarımsal faaliyet olarak ayrışıyordu (örneğin hayvansal protein üretmek için tahıl/karbonhidrat ekimi,

soya/protein ekimi ve besi hayvancılığını birbirine bağlayan ulusötesi hayvansal protein kompleksi). Başka bir deyişle, bir yanda sömürgesizleştirme (*decolonization*) siyaseti ulusal ekonomik kalkınma modeli etrafında şekillenirken, diğer yanda ulusötesi meta kompleksleri etrafında, tarımda "yeni bir uluslararası işbölümü" ortaya çıkıyordu (Raynolds vd. 1993).

Üçüncü gıda rejimi olan şirket gıda rejimi (1980'ler-2000'ler) bu süreci derinleştirdi: Yeni bölgeler (örneğin Brezilya/Çin) hayvansal protein zincirlerine dahil edildi, tedarik zincirlerinin farklılaşması bir "süpermarket devrimi" şeklinde pekişti (Reardon vd. 2003), farklı sınıfları besleyecek gıdalar kaliteli ve standartlaşmış olarak ikiye ayrıldı. Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) serbest ticaret kuralları altında, Kuzey'in sübvanse edilmiş gıda fazlasının (örneğin tahıl, süt tozu, yem amaçlı hayvansal protein ürünleri) dampingi arttı. Bu durum, "verimsiz" çiftçileri tarımdan koparark yerinden edilmiş gecekondu sakinlerine dönüştürürken, aynı zamanda çiftçiler, küçük balıkçıklar, yaylacı ve göçebe topluluklar ile topraksız işçileri kapsayan küresel bir karşı-hareket (gıda egemenliği) yarattı. Gıda egemenliğinin birleştirici ilkelerinden biri, çiftçi ve köylülerin hakları, yerel gıda güvencesi, toprak ve insan sağlığı için ekolojik tarımın desteklenmesi gibi konularda demokratik politikaların belirlenmesidir. İster alternatif toplumsal tahayyüllerden ilham alıyor olsun, ister fosil yakıtlara bağımlı bir gıda sisteminin politik (ve ekolojik) zorunluluklarından kaynaklanıyor olsun, bu karşı-hareketler endüstriyel tarımın derinleşen krizini açığa vurmaktadır.

Bahsedilen dönemlerin her biri ve bunlar arasındaki geçişler, kalkınma siyasetinin yanı sıra; tarım ve gıda teknolojilerinin kapsamı ve önemini, bunların gelecekteki olası sonuçlarını (çevresel sürdürülebilirlik, gıdaya erişim ve gıda güvencesi, enerji alanındaki ilişkiler, fikri mülkiyet hakları, nüfus hareketleri, beslenme ve halk sağlığı) yeniden tanımlamıştır. Bu bakımdan, gıda rejimi kavramı modern kapitalizmin politik ve ekolojik ilişkilerini incelemek için özgün bir karşılaştırmalı-tarihsel mercek sunar.

Her rejimin kendine özgü bir kurumsal görünümü olmakla birlikte, önceki rejimlerin bazı unsurları, yeniden kurgulanmış biçimde, takip

eden rejimlere taşınır.[3] Nitekim, geç 19. yüzyıl gıda rejimi, İngilizlerin altın standardını[4] manipüle etmesi sayesinde, dünya pazarının oluşmasında kritik bir rol oynamıştı. Rejimin 20. yüzyıl başında girdiği kriz ise– postkolonyal ulus inşası süreçlerini sağlama almak üzere, yardım ve yatırım girişimleri vasıtasıyla komünizm karşıtı bir blok kuran yeni gıda rejimi sayesinde–ABD hegemonyasındaki (sömürgesizleşmenin de yaşanmakta olduğu) devletler-arası sistemin kurulmasıyla sonuçlandı. Takip eden şirket gıda rejimi, önceki rejimlerin belirli unsurlarını bir araya getirdi. Kuzey ülkelerinin tarımında korumacılık ile Güney ülkeleri tarım sektörlerinin ve gıda pazarlarının serbestleşmesi arasında kurduğu çelişik bağıntı yoluyla, dünya pazarı ilkesini yeniden tesis etti. Yeni neoliberal düzenleyici ilke uyarınca, devlet piyasaya alenen tabi kılındı ve gıda tedarikinin metalaşması üzerine kurulu bir gıda rejimi inşa edildi. Araghi'nin küresel değer ilişkileri– ilk olarak İngiltere merkezli gıda rejiminde ortaya çıkan ve 20. yüzyıl sonlarında tekrar beliren– üzerine kurulu "sermayenin gıda rejimi" kavramına (2003) kaynaklık eden bu durumdur (karşılaştırma için bkz. McMichael 1999). Gıda rejimi analizi, başta gıda alış verişinin uluslararası para birimleri (sterlin/altın ve dolar/dolar) sayesinde nasıl düzenlendiğine odaklanmış olmakla birlikte, her bir dünya gıda düzeninde, devlet/piyasa bağıntısının temelinde yatan değer ilişkilerinin–ki bunlara teknolojik, finansal ve ekolojik ilişkiler ile emek ilişkileri dahildir–ya da birikim dinamiğinin ne olduğu sorusunu da sorar.

Gıda Rejimi Metodu

Bir gıda rejiminin devlet/piyasa ilişkileri marifetiyle kurulduğunu söylemek, aslında piyasaların siyasi bir boyutu olduğunun altını çizmekten başka bir şey değil. Ancak, devlet/piyasa ilişkisini belirli bir zaman ve mekân dahilinde nitelendirmediğimiz sürece bu sav bir soyutlama olarak kalır. Yakın dönem dünya düzenini ve bu düzenin

[3] Bu nedenle bazı araştırmacılar ABD'nin gıda yardımı rejimi merkantilizminin (ABD'nin öncülük ettiği agro-endüstriyel ulusötesileşme ile birlikte) DTÖ ticaret kurallarına kaynaklık ettiğini iddia eder (örneğin Pritchard 2009; Friedmann 2005).

[4] Ülkeler Londra Şehri bankalarında sterlin mevduatları tutarken, pazarları genişletmek üzere kredi sağlayarak likiditenin çevre bölgelere yeniden dağıtılmasına aracı oldular (Saul 1960: 45-58).

oluşumu konusundaki düşüncelerimizi şekillendirdiğinden olsa gerek, gıda rejimi analizi şimdiye kadar Anglo-Amerikan merkezli zamansal ve mekânsal ilişkilerle bağlantılı koordinatlara odaklandı. Bugünün çok kutuplu dünyasında bu koordinatlar giderek önemini yitiriyor ve buna bağlı olarak, başlangıçtaki gıda rejimi anlayışı da yaşadığımız dönüşüm ve muazzam küresel belirsizlikle birlikte değişiyor.

Gıda rejimi analizinin güncel gelişmeleri anlamak için ne kadar yeterli olduğu, nasıl kullanıldığına bağlıdır. Gıda rejimi analizi büyük ölçüde, görece istikrarlı tarım-gıda sistemleri dönemlerini anlamak için kullanılageldi. Bill Pritchard gıda sistemi analizini "geriye dönük bir anlama aracı" olarak görmektedir: "[Gıda sistemi analizi] günümüz küresel gıda siyasetinin karmakarışık gerçekliğine bir düzen vermemize yardım edebilir, ancak kullanımları zorunlu olarak her an oluşum halindeki, bilinemez bir geleceğe bağlıdır" (2007:8). Yine de, özellikle geçiş dönemleri, bir önceki rejimin çözülüşünü kendi yapısal (ve söylemsel) gerilimleri sonucu dışa vurduğundan, bu tür bir olumsallık yoruma açıktır. Gıda rejimi analizinin kökenlerinin devlet/piyasa ilişkilerinde yattığı düşünülürse, küresel tarımın nasıl örgütlendiği ve kullanıldığını belirleyen bu ilişkilerin geçiş dönemlerinde değişeceği açıktır. Toplumsal ve politik ihtilaflar olumsal olsa da, gıda rejimi dikkatimizi gelişen politik-ekonomik ilişkilere ve bunların gerilimlerine çektiğinden, [bu ihtilafların] parametrelerini ve neyin mevzubahis olduğunu daha iyi kavramamıza yardımcı olur. Tarihselleştirmenin amacı budur.

Gıda rejimi projesi tarihselleştirmeyi, tarım-gıda düzenlerinin belirli birikim dinamikleri tarafından nasıl şekillendirildiğini ve bunları nasıl şekillendirdiğini detaylandırarak yapar. Bu bağlamda, gıda rejiminin ve sermayenin tarihinin birbirini koşulladığı söylenebilir. Gıda rejimi kavramı *biçimsel olarak* dünya ölçeğinde gıda üretimi ve tüketimini şekillendiren kuralların yönlendirdiği kapitalist bir dünya düzeni tanımlar (Friedmann 1993: 30-31). *Tözsel olarak*, belirli tarihsel üretim ve sermaye birikimi ilişkilerinden doğan gıda çevrimlerinin iktidar ilişkilerini nasıl yansıttığı ile ilgilidir. *Soyut olarak,* gıda rejimi "dünya-tarihsel değer ilişkilerinin siyasi yüzü" (Araghi 2003: 51)

olarak düşünülebilir. Burada mevzubahis, dünya kapitalizminin siyasi yapılanması ve bu yapılanma çerçevesinde ülkelerin tarımları emekçilerin ve/veya tüketicilerin iaşesini sağlamak üzere düzenlenirken, bunun ticari kârları artıracak ve ücret maliyetlerini düşürecek şekilde yapılmasıdır. *Somut olarak* bir gıda rejimi, hakim kuralların, gıda tedariki ilişkilerini bir dünya fiyatı ile düzenlediği belirli bir dünya tarihi konjonktürünü ifade eder.

Söz konusu kurallar; serbest ticaret, kalkınma yardımı ve serbest girişim gibi meşrulaştırıcı bir ideoloji aracılığıyla gerçekleşen güç kullanımının tarihsel biçimlerini yansıtır. Bu şekilde, İngiliz devleti (1870'ler-1930'lar), ABD devleti (1950'ler-1970'ler) ve şirket-finans (1980'ler-2000'ler) hakimiyetindeki jeopolitik-ekonomik konjonktürlere denk gelen üç dönem tanımlanmıştır. Her bir dönemde iktidarın biçimlenimi oldukça farklıdır; ortak olan, dünya gıda üretimi ve dolaşımının, belirli bir birikim dinamiğine dayanan ilgili iktidar biçimlenimini ayakta tutmak amacıyla örgütlenmesidir. Bu noktadan yola çıkarak iki sav öne sürülebilir: (1) kapitalizm doğrusal bir yol izlemekten ziyade siyasi olarak düzenlenen birikim döngüleri içerir ve (2) tarım-gıda ilişkileri, maddi ihtiyaçları ve meşruiyet gereksinimini karşıladıkları ölçüde bu siyasi düzenlerin merkezindedir. Aşağıda geliştireceğimiz ek bir sav da şudur: Sermaye/Kapitalizm tarihi ile tutarlı şekilde, gıda rejiminin de temelinde farklı yer ve zamanlarda yapılan çitleme vardır. Bu boyut kritiktir çünkü çitleme ekolojik ilişkileri değiştirir: yerel kaynak kullanımını küresel kaynak kullanımı süreçleriyle ikame eder ve böylelikle uzun dönemli toplumsal-ekolojik ihtiyaçların değil, değişken ve istikrarsız bir piyasanın yönlendirdiği kapitalist bir gelecek uğruna yereli farklı geleceklerden meneder.

Gıda Rejimi Tanımları

"Gıda rejimi projesi" adlandırması gıda rejimi analizinin çok yönlülüğünü vurgular. Bu projenin bir ayağını (bu kitabın da yapacağı gibi) bir dizi araştırmacının yürüttüğü kavramsal tartışmalar, diğer ayağını da kavramın tikel süreçler ve gelişmelere uygulanarak, bunların genel tarihi ve politik sonuçlarının konumlandırılması ve

netleştirilmesi oluşturur. Örneğin Richard LeHeron ve Nick Lewis'e göre, "geleneksel olarak, rejim teorilerinin yaptığı soyutlama, dünyayı özne ve öznellikleri dışarıda bırakacak şekilde kavramayı teşvik eder...Erken gıda rejimi yazını ve takip eden bazı çalışmalar genellikle belirgin rejimler tayin etme peşindeydi–bu da beraberinde ilişkilerin, aktörlerin, metriklerin, çevirilerin ve bağlamların çeşitliliği ve değişkenliğini görünmez kılma tehlikesini getiriyordu" (2009: 346). Bu ikazı sırası geldiğinde ele alacağız.

Friedmann ise gıda rejimini "dünya ölçeğinde belli kurallarla yönetilen gıda üretim ve tüketim yapısı" (1993: 30-1) olarak tanımlar. Küresel gıda üretim ve tüketim ilişkilerinin şekillendirilmesi sürecinde kuralların nasıl ortaya çıktığı sorusunu bir sonraki bölüme bırakıp şimdilik söz konusu kuralların, gıda tedarikinin nasıl sağlanacağı üzerine yürütülen toplumsal ve kurumsal mücadelelerin ve pazarlıkların sonuçlarını ve bunlara bağlı güç kullanımını ifade ettiklerini belirtmekle yetinelim. Friedmann şunu öne sürer: "gıda rejimleri toplumsal hareketlerin ve güçlü kurumların aralarındaki mücadelelerden doğar ve yeni kuralların nasıl konulacağına dair müzakere edilmiş bir çerçeveyi yansıtır. Rejimi oluşturan ilişkiler ve pratikler kısa zamanda doğal görünmeye başlar. Rejim gerçekten iyi çalıştığında eylemlerin sonuçları öngörülebilirdir ve rejim kuralsız çalışırmış gibi görünür" (2005: 234).

Örtük kurallara ilişkin bu tür bir tanım, sınıfsal uzlaşma veya normalleşmenin hegemonik sonucu, mefhumuna işaret eder. Böyle bir durumda, küresel gıda ilişkileri dünya ekonomisini ve bileşenlerini bir süreliğine oldukça akılcı görünecekleri şekilde yapılandırır. Nitekim, İngiltere merkezli birinci gıda rejimini çerçevelendiren:

> yaygın bir serbest ticaret retoriği ve altın standardının fiili işleyişi[ydi]. 1870 sonrası dönemde dünya buğday piyasasının ortaya çıkışı aslında kimsenin amacı değildi. Gelgelelim, büyük miktarlarda uluslararası buğday sevkiyatı aktörlerin asıl yapmak istediklerini mümkün kıldı...Demiryollarına taşımacılıktan gelir kazandıran, yayılmacı devletlerin mülksüzleştirdiklerine karşı işgal ettikleri toprakları ellerinde tutmalarına imkan veren ve diasporadaki Avrupalılara gelir kapısı sağlayan şey buğdaydı. (Friedmann 2005: 231-2)

Bu gıda rejimi, yerleşimci çiftçilerle Atlantik'in karşı yakasındaki endüstriyel tüketicileri (firmalar ve ücretli işçiler) buğday aracılığıyla birbirine bağladı. Bir devlet inşası süreci bağlamında, buğday üretim alanlarının genişlemesi ile, büyüyen fabrika emek gücünün ihtiyaç duyduğu ucuz gıdanın tedariki karşılıklı olarak birbirini belirledi. Sonuçta, ucuz gıda üretim alanlarının genişlemesi sermayenin çıkarlarına, özellikle de sermayenin büyüyen ücretli emek gücünü düşük maliyetle yeniden üretme gereksinimine hizmet etti. Örtük kurallar, uluslararası ticaret ilişkilerinin (önceki doğrudan ticarete dayalı sömürgeci sistemlerin ötesinde) yeniden düzenlenmesi ile ilgiliydi. Başta (İngiliz çiftçileri ithal tarım ürünlerinden koruyan) Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılmasının tetiklediği bu süreci, altın standardı ve Londra Şehri'nin ticari ilişkileri korumak ve genişletmek üzere sterlin hesaplarını manipüle etmesi de kolaylaştırdı (McMichael 1984). Sömürge sistemini tanımlayan uluslararası işbölümü, gıda rejiminin dayandığı temel örtük kural olan ülkeler arasındaki ticareti derinleştirdi ve hızlandırdı. Diğer bir deyişle [bu işbölümü], optimal ekonomik büyümenin, ülkelerin göreceli kaynak zenginlikleri doğrultusunda belirli malların üretimi ve satışında uzmanlaşması ile sağlanacağını söyleyen Ricardocu "karşılaştırmalı üstünlük" ilkesini olumladı.

Friedmann'ın örtük kurallar mefhumunun ustalıkla işaret ettiği husus şudur: Bir gıda rejimi, "görece istikrarlı [bir] ilişki öbekleri" dönemini kapsar ve aralarda "izlenecek yeni patika üzerine verilen politik mücadelelerin şekillendirdiği istikrarsız dönemler" yaşanır. (2005: 228). Bunun anlamı şudur: Belirli tarihsel koşullar altında işleyen kurallar çıkarların dolaysız bir ifadesi değil; daha çok, çatışan toplumsal gruplar arasındaki politik mücadelelerin damıtılmış bir ifadesidir. Bununla birlikte, kapitalist çağda iktidar son kertede mülkiyet ilişkilerine ve metalaşmanın zoruna dayanır. Dolayısıyla, her ne kadar toplumsal ve ekolojik manzara değiştikçe, her dönem kendine has mücadeleler ortaya çıkarsa da, sonucu sermayenin siyaseti belirler. Bu bağlamda, ucuz gıda, güç birikimin koşuludur (karşılaştırmak için bkz. Moore 2012). İster sanayileşen Avrupa ülkelerinde sınıfların iaşesini sağlasın, ister Soğuk Savaş'ın çeperindeki Üçüncü Dünya ülkelerinin sanayileşmesini desteklesin, ister obezitenin arttığı neoliberal devirde gıda

işleme [sanayisine] ve "süpermarket devrimi"ne ürün temin etsin (Reardon vd. 2003), ucuz gıda sadece ücret maliyetlerini düşürmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal-siyasi düzene meşruiyet kazandırmaya da yarar. Her rejim ucuz gıdayı kendine has koşullarda temin eder ve her görece istikrarlı ilişki öbeği gıdanın üretim, dolaşım ve tüketimine yön veren küresel bir fiyatta ifadesini bulur.

Friedmann'ın odağını toplumsal mücadelelere ve örtük kuralların belirlenmesine çevirmesi, düzenleme teorisi kökenli bir fikir ile dünya sistemi yaklaşımı kökenli bir fikri harmanlayan başlangıçtaki yapısalcı gıda rejimi anlayışını yumuşatır. Düzenleme teorisi, bir "birikim rejimi"nin oluşmasına ve normalleşmesine elverişli bir politika ortamını ifade eden "düzenleme tarzı" fikrini ortaya atmıştı (Aglietta 1979). Bu kavramsallaştırma bağlamında gıda rejimi, belirli bir birikim biçimini destekleyen istikrarlı bir uluslararası gıda ilişkileri düzenini tarif ediyordu. Bu kapsamda, 19. yüzyıl Avrupa imalat sanayinde emek maliyetlerini sömürgelerden ve yerleşimci devletlerden gelen ucuz gıdayla düşürme çabası "yaygın [bir] birikim" rejimine işaret ediyordu. 20. yüzyıl ortasında kurulan yeni "yoğun birikim" rejimi ise, "Fordist" tüketici kapitalizmi modelinin bir parçası olarak tarımın sanayileşmesini içeriyordu ve burada birikim basitçe ücret maliyetlerini düşürmekten ziyade işlenmiş/dayanıklı gıdaların kitlesel üretimine dayanıyordu. Tartışmanın dünya sistemi kanadı, uluslararası işbölümünün inşası ve yeniden inşası ile, uluslararası gıda tedarikinin jeopolitiğine odaklanıyordu. Gıda rejimi kavramı bu iki kanadı birleştiriyor ve sonuç olarak belirli tarihsel dönemlere özgü dünya düzenlerinin yükselişi ve düşüşünü anlamak açısından tarımsal gelişmeler ile devlet inşası arasındaki ilişkinin ne kadar önemli olduğunun altını çiziyordu.

Düzenleme teorisi kanadı postmodern ve yeni-ampirist düşünürlerden eleştiriler aldı. Bu düşünürler, gıda rejimi analizini tektipleştirici bir büyük anlatı[5] olduğu ve tarımı sanayiyle karıştırdığı gerekçesiyle

[5] Le Heron (1993) 20. yüzyılın ikinci yarısında tarımın yeniden yapılanması sürecine düzenleme okulu perspektifinden yaklaşır, ancak GATT rejimi içinde ve ötesinde, her ölçekte tarıma ilişkin kurumsal yapılar ve düzenleme biçimlerinin etkileşimi ile ilgili çok daha fazla somut ayrıntıya yer verir. Moran vd. (1996) tüm bölgelerde ve ülkelerde, çiftçilerin örgütlediği, politikaları belirlemeye yönelik hareketlere dayanan "gerçek [bir] düzenleme"yi savunur.

reddettiler ve istisnai, yerel tarım-gıda vakalarını analiz etmeye yöneldiler (karşılaştırma için bkz. Goodman ve Watts 1994, 1997)–kurunun yanında yaşı da yakan bir "tarımsal tikelcilik" (Araghi 2003:51). Eleştirmenlerin gıda rejimini soyut bir küreselcilik olarak nitelendirme telaşıyla kaçırdığı nokta, gıda rejiminin, kapitalizmin doğrusal olmayan siyasi tarihini, gıdanın dünya ölçeğinde metalaşması merceğinden okuyan tarihsel bir teori olduğuydu. Postmodernizm soyut yerelciliği teşvik ederken, gıda rejimi kavramı ise devlet inşası, yeni arazilerin sömürgeleştirilmesi, gıda çevrimleri, tarımsal sanayileşme, tüketim kalıplarının şekillenmesi, ulusötesi şirket stratejileri, gıda ve çiftçi karşı-hareketleri ve daha fazlası (aşağıda) arasındaki tarihsel ilişkileri somutlaştırır. Hem soyut yerelciliği (mesela postmodernizm), hem soyut küreselciliği (mesela dünya sistemi analizi) reddeden gıda rejimi son kertede, uygulandığı dünya tarihi koordinatlarından bağımsız ele alınamayacak karşılaştırmalı bir kavramdır (Araghi ve McMichael 2006). Tek başına çiftçilik ya da kırın coğrafyası ile ilgili değildir, daha çok, piyasa ve ideolojik tahakküm alanlarının genişletilmesi ve korunmasında her rejime özgü gıda kompleksleri (tohum teknolojilerinden başlayıp ekim sistemlerine ve gıda işleme/imalatına uzanan) ve gıda çevrimlerinin belirli iktidar biçimlerinin kullanımını nasıl desteklediğini kavramsallaştırır.

Toplumsal hareketlilik, devlet sistemindeki güç ilişkilerinin bir parçasıdır ve bizim konumuz nezdinde, çiftçiler, işçiler ve tüketiciler gıda rejiminin yapımı ve yeniden yapımında şirketler ve devletlere (ve ilgili olduğu yerde bunların çok taraflı kurumlarına) katılırlar. Bunun altını çizmek üzere Friedmann, toplumsal hareketlerin "rejim krizinin ve [yeni] rejim oluşumunun motoru" (2005: 229) olarak işlediği rejimler arası geçişlere odaklanır. Bu yolla "sömürgeci-yerleşimci" ve "ticari-sanayi" gıda rejimlerini şekillendirmede işçilerin ve çiftçilerin oynadığı kilit role işaret eder. İlkinin oluşumunda işçi sınıfı arasındaki huzursuzluk ve göç rol oynadı, yerleşimciler "ancak uluslararası ticaret sayesinde var olabilen ve rejimin çöküşünden en çok etkilenecek olan" aile çiftçilerine dönüştüler (2005: 236). Tahıl fiyatının çöküşü ve 1930'lar toz çanağı (*dust bowl*) olgusuyla birlikte birinci gıda rejimi çözülürken "tarım siyaseti yeni bir biçim ve önem" kazanarak ABD devletini

istikrar önlemleri almaya zorladı. İkinci gıda rejiminin "ticari" nitelemesi de tarım politikasındaki yeni gelişmeleri simgeliyordu. Tarımsal destekler ve korumacı programlar üzerine kurulu bu yeni tarım politikası, gümrük duvarları arkasında tarımsal sanayileşmeyi teşvik ediyor, böylelikle kamusal gıda yardımı programı için üretim fazlası elde edilmesini sağlıyordu. Friedmann, takip eden "şirket(leşmiş)-çevresel" gıda rejiminin temellerini gelişmekte olan "yeşil kapitalizm" içindeki çelişkilerde arar. Friedmann'a göre, yeşil kapitalizmde "tarım-gıda sektöründe, çevre hareketlerinin seçili taleplerinin içerimlenmesine dayanan, adil ticaret (*fair trade*), tüketici sağlığı ve hayvan refahı aktivistlerinin öne çıkardığı meseleleri de içeren yeni bir birikim evresi ortaya çıkıyor görünmektedir" (2005: 229).

Freidmann'ın gıda rejimlerini adlandırırken ikili kavramlar kullanmış olması dikkate değerdir. Birincide "sömürgeci" *geçmişten artakalan* çağrışımı yaparken, "yerleşimci" dünya ekonomisinin yeni sınırlarına doğru hareket eden göçmen çiftçileri anımsatır ve takip eden rejimin "ticari" nitelemesine kaynaklık eden, *doğmakta olan* bir politik dinamiğe işaret eder. "Sanayi" nitelemesi, geniş bir çevre hareketinin sembollerini ve bazı taleplerini içerimleyecek olan henüz oluşum aşamasındaki şirket gıda sistemini öngörür. İkililer her bir gıda rejimindeki temel gerilimleri teşhis etme görevini görür: Birincideki sömürgeci/yerleşimci ayrımı Avrupa'nın çeperindeki, sonrasında hegemonik olacak yeni bir devlet inşası projesine gönderme yapar; ikincide gıdanın yardım olarak devlet denetiminde elden çıkarılması ve nihayetinde bunun yerini tarımsal sanayi dinamiğinden kaynaklı ulusötesi entegrasyonun alması; üçüncüde ise gıda kalitesi ve çevresel standartlar üzerine devam eden mücadele. Bu ikililer her rejimin toplumsal-politik gerilimlerini tanımlar.

Friedmann'a göre "şirket-çevresel" gıda rejimi henüz gerçekleşmemiştir; çünkü Uluslararası Örgütler yazınında (Krasner 1983) belirtilen rejim benzeri koşullar–yani "ilgili tüm aktörlerin beklentilerinin yakınsadığı belirli (çoğu zaman örtük) bir ilişkiler, normlar, kurumlar ve kurallar bütünü" (Friedmann 2009: 335)–yoktur. Friedmann'ın şirket-çevresel rejiminde bilhassa çok kutuplu bir

dünyada ticareti düzenleyen dengeleyici (hegemonik) bir uluslararası para birimi eksiktir (A.g.e: 339). Bu nedenle: "para, artan ve tehlikeli şekilde istikrarsızdır. [Paranın seyri] devletler arası güce, yani çözüme kavuşmamış olan hegemonik çatışmalara doğrudan bağlıdır" (A.g.e: 338). Friedmann "şirket-çevresel" rejimin olsa olsa oluşum aşamasında (geleceği belirsiz) bir rejim olduğunu söyler, çünkü ülkeler arasında ticareti yöneten finansal bir düzenleyici mekanizma yoktur ve yazarın, "sermayenin kendini denetleyebileceğine dair çekinceleri" vardır (A.g.e: 340. dipnot).

Burada bazı noktalara dikkat çekmek gerek. Birincisi, gıda rejimleri çağı boyunca sermaye hem kendini hem de devlet sistemini dönüştürmüştür. Bununla birlikte, ulus-devlet sisteminin kurulmasında sterlin ve dolar farklı roller oynamıştır: ilki Londra'daki sterlin hesaplarını manipüle ederek sistemi borçla beslerken, diğeri Bretton Woods sistemi aracılığıyla ulusal para birimleri arasındaki kurları sabitlemiştir (Block 1974). İkincisi, 1970'lerin başından itibaren dolar fiilen dünya para birimi olarak iş görür oldu ve bu konumu, zayıflayan hegemonun finansal politikaları kullanılarak ABD'ye sermaye çekmek için manipüle edildi (Arrighi 1994). Üçüncüsü, ABD merkezli gıda rejiminde gıda tedariki ikili ticaret kanalıyla gıda fazlasının elden çıkarılması politikası (Kamu Hukuku 480) ile yönetiliyordu ve ikili ticaretten doğan karşılık fonları[6] (*counterpart funds*) Bretton Woods parasal sisteminin etrafından dolanarak ev sahibi bankalara yatırılıyordu. Dördüncüsü, "şirket" gıda rejimi (1980'ler-2000'ler) döneminde gıda ticaretini, dolar sistemine paralel olarak, yapısal uyum programlarının yanı sıra ikili (NAFTA–Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) ve çok taraflı (DTÖ) ticaret anlaşmaları şekillendirmektedir. Ve beşincisi, ulusötesi şirketlerin kendi finansal hizmetleri de dahil küresel sermaye akımlarının deregülasyonu sayesinde günümüzde gıdanın önemli bir kısmı aynı ve/veya farklı ulusötesi şirketlerin iştirakleri arasında el değiştirir hale gelmiştir (bkz. Pritchard ve Burch 2003). Nitekim Burch ve Lawrence "diğer toplumsal süreçleri 'çerçeveleyen finansallaşma sürecidir" (2009: 277) diyerek şirket gıda rejiminin, perakendenin

[6] Yabancı yardımları ilgili ülke para birimine çevirmek için kurulan fonlar. (ç.n.)

çeşitlenmesi, süpermarketlerin öz sermaye yatırımları ve finansal spekülasyon amaçlı toprak gaspı süreçlerinde görünür olmaya başlayan yeniden yapılanışını (6. Bölüm) önceden haber verirler.

Modern çağdaki bu değişken bağıntılar göz önüne alındığında, gıda rejimleri, zaman/mekan koordinatlarına özgü, değişen düzenleyici kuralları ifade eder. İstikrar tarihsel döneme göre değişen göreli bir kavramdır; "yakınsama", egemen veya hegemonik bir para birimine bağlı olsun ya da olmasın, bir tarım-gıda düzeninin göstergesi olarak hakim bir dünya gıda fiyatında da kendini gösterebilir. Bu anlamda, "şirket gıda rejimi"nin (McMichael 2005) temel dayanağı–istikrarlı, hegemonik uluslararası para birimine alternatif olarak–neoliberal piyasa ilkelerinin, zorunlu yapısal uyum programları ve serbest ticaret anlaşmaları yoluyla özelleştirmeye maruz bırakılan devletler tarafından içselleştirmesiydi. Avrupa Birliği (AB) ve ABD'nin tarımsal teşvikleri koruyabilmesinin (garantili ürün fiyatları yerine dünya fiyatlarını koyarak) açık ettiği içselleştirmedeki derin eşitsizlik, çeyrek yüzyıldır tarımsal mal piyasalarını yöneten güç ilişkilerini de ortaya koymaktadır. Neoliberalizm, sistematik şekilde, kur denetimli ticaretin yerine "hem maddi varlıklar (yani mal ve hizmetler) hem de maddi olmayan veya finansal varlıklarda (borç enstrümanları, hisse senetleri ve tahviller gibi) uluslararası serbest ticaret rejiminin aşırı bir biçimini" ve fikri mülkiyet haklarını dayatmış, bu süreçte uluslararası finansal regülasyon "ulus devletlerden Uluslararası Ödemeler Bankası (*International Bank of Settlements*) gibi 'özel' kurumlara" devredilmiştir (Nesvetailova ve Palan 2010: 803-804).

Sonuç olarak mesele, bir rejime istikrar kazandıran koşulların ne olduğu ile ilgilidir: ticaret mi, para mı veya tarım-gıda üretim ilişkileri ve bunların ticaret yoluyla gerçekleşmesi mi? ABD merkezli gıda yardımı rejimi–ayrıcalıklı fiyatlarla yapılan kontrollü gıda ticareti genel dünya fiyatlarını stabilize ettiğinden– kuşkusuz son kritere uyuyor (Tubiana 1989). Benzer şekilde, 19. yüzyıl sonunda dünya buğday piyasasına düşen fiyatların damga vurması gibi, 1990'larda da temel gıda ürünleri fiyatları 150 yılın en düşük seviyesine inmişti (*The Economist*).

Pritchard'ın henüz üçüncü bir gıda rejimini görmediğimiz görüşü bu istikrar meselesine dayanıyor. Pritchard'a göre, gıda rejimi araştırmacılarının yanıtlaması gereken temel soru "tarımın DTÖ'ye dahil edilişinin nasıl kuramlaştırılacağı"dır. Pritchard DTÖ'yü, gıda-toplum ilişkilerinin piyasa temelli yönetişiminin kurumsal mekanizması olarak görmez; DTÖ'nün "ikinci gıda rejiminin yaşadığı krizin siyaseten taşıyıcısı [olan]" devlet merkezli bir yapı olduğunu, "sanıldığı gibi onun halefi olmadığını" söyler ve 2008'de Doha Turu'nun çöküşünü de "dizginsiz piyasa egemenliği"nin kurulamadığının bir göstergesi olarak yorumlar (2009: 297). Sonuçta dünya gıda sisteminin serbestleşmesi iddialarına karşın, Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Anlaşması Kuzey ülkeleri çiftçilerini korumaya devam etmiştir–ki hegemon devlet olarak ABD'nin müdahaleci tarım politikalarına odaklanan Winders de aynı görüşü öne sürer (2009). Pritchard düşüncesini şöyle belirtir (2009: 301):

> Uruguay Turu'nun tamamlanmasını takip eden ilk 5 yıl içerisinde tarımın DTÖ'ye dahil edilmesinin temel etkisi, küresel tarımın piyasa mantığı doğrultusunda yeniden düzenlenmesi değil, dünya tarım-gıda sisteminde halihazırda var olan fırsat eşitsizliğinin kötüleşmesi oldu. Gelişmekte olan ülkelerin tarım sektörlerinin zorla yeniden yapılandırılması süreci, OECD ülkelerinin çoğunda destek programlarının korunması ile birleşerek Kuzey seçkinlerinin çıkarlarının dünya gıda sistemi üzerindeki gücünü pekiştirdi.

Mesele tam da bu zaten: DTÖ, yapısal uyum programlarının üstüne, dünya tarımını ve ticaret ilişkilerini yeniden yapılandırmanın ek bir aracıydı. Bu sayede, "küresel tarım-gıda ticaretinde yarım küreler arası bir 'yer değiştirme'" teşvik edildi–öyle ki Kuzey ülkelerinin ticaret odaklı üreticileri düşük katma değerli tarla bitkileri, canlı hayvan ve süt ürünleri ihraç ederken, Güney ülkeleri 1980'ler borç rejimi esnasında başlayan yüksek katma değerli tarımsal ürün ihracatını giderek artırdılar. Nitekim: "Küresel Güney ülkelerinin vatandaşları giderek daha çok ABD'de yetiştirilen mısır, Avrupa'dan buğday ya da Avusturalya ve Yeni Zelanda'dan süt tozu ile beslenirken, zengin Kuzey ülkelerinde tüketiciler alışveriş arabalarını küresel Güney kökenli, uçakla taşınmış, çeşit çeşit yiyecekle doldurmaya başladılar" (A.g.e.).

Öyleyse, şirket gıda rejimi, dünya gıda düzeninin DTÖ tarzında yapılandırılması ile tanımlanır–ki bu rejim, son kertede, "hakimiyetlerini hem yasal olarak sağlamlaştıracak, hem daha da genişletme yetkisine sahip olacak ulusüstü bir kurum için baskı yapan" (Weis 2007: 132) tarım-gıda şirketlerinin, ABD ve AB hükümetleri nezdindeki etkisi sayesinde ortaya çıkmıştır. Bu rejim normatif bir liberalleşme mantığı ile ilişkilendirilmiştir (A.g.e:159), ne var ki, Kuzey ülkelerinin tarım destekleri DTÖ Tarım Anlaşmasındaki kutu sistemi[7] kapsamına alınarak bu norm eşitsiz şekilde uygulanmıştır. Ortaya çıkan sonuç, siyasi olarak inşa edilmiş uluslararası bir tarımsal işbölümü olmuştur.

Bu işbölümünün (önceki rejimlerden kaynaklanan) bir ayağında, ABD ve AB başta olmak üzere Kuzey ülkelerinin tahıl ambarları olarak kurumsallaşması vardı. Bu ülkeler gıda fazlalarını (tahıl, süt ürünleri, işlenmiş et ve mısır/soya ürünleri) DTÖ'nün serbest ticaret kurallarından faydalanarak ihraç ettiler. Ancak bu kurallar eşitsiz şekilde uygulandı, zira ABD ve AB'ye işlenmiş ve yarı-işlenmiş gıda ithalatına karşı tarım destekleri ve korumacı önlemler muhafaza edildi. İşbölümünün 1980'lerdeki yapısal uyum programlarına dayanan diğer ayağında ise, küresel Güney'in belirli bölgeleri yer alıyordu, zira «Yeni Tarım Ülkeleri" diye anılan ülkelerde borçların ödenebilmesi için geleneksel olmayan tarımsal ihraç ürünlerinin üretimi artmaktaydı (Friedmann 1991).

Sonuçta, piyasa disiplini adına yapılan siyasi yapılandırma, küresel Güney'in topraklarını ve emek gücünü tarımsal ihracat uğruna sömürerek ve Kuzey'in yapay olarak ucuzlatılmış ihraç ürünlerini Güney'e boca ederek, küresel ucuz gıda pazarları yarattı. Her iki nedenden ötürü, başta Güney ülkelerindekiler olmak üzere küçük toprak

[7] DTÖ terminolojisinde sübvansiyonlar üç "kutu"ya ayrılmıştır: yeşil kutuda ticareti bozmayan ya da minimum düzeyde bozan ve izin verilen sübvansiyonlar (AR-GE destekleri, gıda yardımları, çevre koruma programları gibi) vardır; sarı kutuda ise ticareti bozan sübvansiyonlar (girdi destekleri, ya da minimum fiyat desteği gibi) yer alır ve izin verilen seviyesi gelişmiş ülkeler için tarımsal üretim değerinin maksimum %5'i ve gelişmekte olan ülkeler için maksimum %10'u olarak belirlenmiştir. Kırmızı kutu kullanılması yasak olan destekler içindir, ancak Tarım Anlaşması'nda kırmızı kutu yoktur. Tarım Anlaşması kapsamında üretimi sınırlamak ya da çiftçilerin arazilerini tarım dışı amaçlarla kullanmalarını teşvik etmek üzere verilen sübvansiyonlar için mavi bir kutu tanımlanmıştır ve bu kutudaki destekler için bir sınır belirlenmemiştir. (ç.n.)

sahipleri, kendi toprakları ve tarımsal faaliyetleri pahasına, sermaye yoğun tarımsal ihracatı destekleyen, mülksüzleştirmenin tarihsel biçimlerini derinleştiren politikalar ve protokollerle yüz yüze kaldılar. Ulusötesi tarım şirketlerinin tarımsal ürünleri küresel ölçekte alıp sattığı ve işlediği, köylüleri Kuzey'in fason imalat sanayi için yedek işgücü ordusuna dönüştürdüğü bu rejimin, İngiltere'nin tarımsal üretimini başka bölgelere devrettiği imparatorluk gıda rejimine benzerliği tarihin ufak bir cilvesi değil. Her iki rejimde de, gıda ticaretinin biçimlenimi devlet sisteminin nasıl yapılandığını belirlemiştir.

Sonuç: Gıda Rejimi Sonrası Bir Dünya?

Nasıl ki erken dönem gıda rejimi sömürge sistemi ve ulus devletin yükselişi arasındaki gerilim etrafında şekillendiyse, şirketleşmiş gıda rejimi de ihracata dayalı tarım-gıda sistemi ("çiftçisiz tarım")[8] ile dünya çiftçilerinin çoğunluğunun yerel pazarlara yönelimi arasındaki gerilim etrafında şekillenmektedir. Mekansal olarak bu gerilim esasen, giderek daha çok karşımıza standartlaştırılmış gıdalar (hem monokültürler, hem küresel ölçekte tedarik edilen girdiler) getiren üretici ve tüketici bölgelerin ulusötesi entegrasyon biçimleri ile, üreticilerle tüketiciler arasındaki mesafeyi kısaltan biyo-bölgesel ve yerel gıda sistemleri arasındadır. Gıda egemenliği hareketinin tarımsal ekosistemlerin biricikliğini vurgulayarak yaptığı demokratik kontrol, yerel beslenme kültürleri ve ekolojik pratikler adına gıda sistemlerinin ölçeğini küçültme çağrısı da bu ikinciyi hedefler. "Yersiz yurtsuz gıda"[9] ile "yerel-bölgesel gıda" (McMichael 2002) arasındaki bu temel gerilim gıda rejiminin gerekmediği bir duruma işaret eder–çünkü gıda sistemlerinin yeniden yerelleşmesini, sadece gıda rejiminin gerilimlerine değil, post-endüstriyel tarım çağında sosyo-ekolojik varoluş sorununa da bir çözüm olarak görür.

Campbell "ekolojik geri bildirim ve sinyallerin uyum stratejilerini tetiklemesi" (2009: 317) düşüncesinden hareketle, yersiz yurtsuz gıda rejiminin bir yerel-bölgesel gıda rejimi ürettiğini iddia ederek bu

[8] Bu ifade La Vía Campesina'dan geliyor.

[9] Bové ve Dufour (2001)–bu kavram zanaat olarak yapılan tarımı endüstriyel tarımdan ayırır.

tahayyülü destekler. Friedmann'in (2000) çevreyle ilgili açılımlarından beslenerek, beslenme kültürlerinin soyutlanması ile yerleşikleşmesi arasındaki gerilime vurgu yapar. Söz konusu gerilim, ucuzluğu, kolaylığı, göz alıcı işlemeyi ve gıdanın kökenini görünmez kılmayı vurgulayan kültürel çerçeveler ile, toplumsal olarak cazip ve ekolojilere yerleşik gıdalara varsıl tüketicilerin atfettiği kültürel statü arasındadır. Friedmann'ın henüz oluşum halindeki şirket-çevresel rejiminin aksine, Campbell'inki, yerel-bölgesel gıda rejiminin, yersiz yurtsuz gıda rejimine "küçük ama önemli bir dizi yeni karşı-mantık" (A.g.e: 318) oluşturduğu eşitsiz bir ikilik senaryosudur. Bir tür önseziyle Campbell, önceki gıda rejimlerinin "Marx'ın... insanlar ve doğa arasındaki etkileşimi giderek daha fazla bozan, tamir olunmaz ve fakat görünmez, metabolik bir yarılma olarak tarif ettiği şeyi gizleme becerisine" (A.g.e: 312) sahip olduğuna dikkat çeker. Tam da bu metabolik yarılmanın kendisi, yani toprağı yenileyen besin döngülerinin sekteye uğraması (Foster 1999), tarım-gıdada ademimerkezileşmeyi teşvik edebilir, çünkü insanlar fosil yakıtlar sonrası çağda hayatta kalabilmek için toprağı, biyokütleyi ve biyolojik çeşitliliği kurtarmak ve sağaltmak zorunda kalacaklardır.

Bu düşünce, kavramın ilk ortaya çıkışından beri vurgulanan, gıda rejiminin çelişkili ilkelerden müteşekkil tarihsel bir konjonktürü cisimleştirdiği fikrine dayanır. Nasıl ki önceki gıda rejimlerine has devinimlerin merkezinde zıt jeopolitik ilkeler–birincisinde sömürgeci/ulusal ilişkiler, ikincisinde ulusal/ulusötesi ilişkiler– arasındaki gerilim yer aldıysa, şirket gıda rejimi de küresel tarım ile yerele özgü agroekoloji biçimleri arasında temel bir çelişkiyi barındırır. Ek olarak, bu tür bir kavrayış, dikkatimizi dünyanın küçük çiftçilerinin, balıkçılarının, yaylacı ve göçebe topluluklarının durumuna, küçük üreticileri fazlalık gören modernist anlatıya karşı gıda egemenliğini savunan karşı-harekete çeker (McMichael 2006). Birinci gıda rejiminin kökeninde rejimin konjonktürel dinamikleri bağlamında göçmen çiftçilerin toplumsal hareketleri yatarken (Friedmann 2005), bugünkü gıda rejimi devinimleri göçe direnen çiftçilerin toplumsal hareketlerini içerir (McMichael 2005).

Tüm bunlarda bir tür ilişkisel simetri vardır. Sermayenin gıda rejiminin uzun yüzyılı, 19. yüzyıl sonlarında yerleşimci bir çiftçinin ucuz gıda ihracatına dahil olmak için işlenmemiş çayırlık arazileri tarıma açma güdüsünde ifadesini bulur. 20. yüzyıl ortalarında yaşanan ürünlerde uzmanlaşma ve tarım-gıda şirketlerinde merkezileşme sonrası, yüzyılın sonlarına gelindiğinde, ucuz gıdanın küresel ölçekte dolaşımı bir taraftan sistematik olarak küçük çiftçiliğin altını oydu, diğer taraftan karşı bir köylü hareketine zemin hazırladı. Bu görünür simetrinin ötesinde, daha büyük mesele belki de sermayenin gıda rejiminin tarımda büyük çaplı bir krizi yaygınlaştırmış olmasıdır. Bugün bu kriz, "değer zincirleri"nin ve toprak gaspının [yerel] tarım kültürleri ve çeşitliliğine yönelttiği saldırılara karşı, kırsal alanlara istikrar kazandırmak, gezegeni korumak ve gıda egemenliğini büyütmek için verilen mücadelede kendini gösteriyor.

Bölüm 2

Gıda Rejiminin Tarihsel Biçimleri

Kapitalizm gibi gıda rejimleri de çeşitli tarihsel biçimler alır. Nitekim, yeniden üretimi emek gücünün (ekonomik) yeniden üretimi için gerekli olan gıda maddelerinin tedarikine bağlı olduğu ölçüde kapitalizmin kendisi bir gıda rejimidir. Kapitalizmin bir gıda rejimi olarak inşası sürecinde tarım ve gıda meta ilişkilerine dönüştürülürken, bu süreç sadece gıdayı ucuzlatmakla kalmadı, aynı zamanda tarım ve gıdayı yatırım stratejilerinin bir parçası haline getirdi. Son zamanlarda, bu stratejiler vadeli tarım-gıda sözleşmelerinde (*agri-food futures*) fiyatları artırıcı yönde spekülasyon yapmayı da içerir hale geldi.

Bu eğilimlerin ortaya çıkışında, belirli gıda rejimi dönemlerine eşlik eden birikim dinamikleri temel eşiklerdir. Rejimin çöküşü yeni bir birikim dinamiğine geçiş ile örtüşür ve kendine has yeni sınırlarıyla yeni genişleme döngüsünde tarımsal metalaşmanın koordinatları ve sonuçları da değişir. Bu noktada, gıda rejimi çizgisel olmayan ve çelişkili, daha büyük bir dünya-tarihsel tarımsal "modernizasyon" konjonktürüne iştirak eder. Dönemsel çelişkiler genişleyici süreç yoluyla zapt edilir ve/veya çözümlenirken ve böylelikle küresel ekosistemin "mutlak tükenişi" ertelenirken (Moore 2012, Araghi 2009), bu süreçte sınırlarını günümüzde artık fark ettiğimiz ekosistem sürdürülebilirliği kümülatif olarak bozulur. Öyleyse, her gıda rejimi dönemi sürekli evrilen tarihsel bir konjonktürün (endüstriyel tarım çağı) ardışık bölümlerinden biridir. Diğer bir deyişle, belirli bir rejim ile daha geniş konjonktür birbirini koşullar. Her rejim, o anki uluslararası tarım-gıda

ilişkilerini düzenleyen siyasi ve sosyo-ekolojik güçlerin kurumsallaşmış ifadesidir; aynı zamanda meta ilişkilerinin daha da derinleşeceğinin habercisidir.

Ardışık rejimler gıda tedarikinin değişen biçimlerini düzenleyen kurumsal ilişkileri yansıtır. Bu ilişkilerin nasıl düzenlendiği ve nasıl temsil edildiği (ya da meşrulaştırıldığı) tarihsel zaman ve mekâna göre değişir. Belirli bir rejim, bir yönetim ya da hegemonya biçimini ifade eden *düzenleyici bir ilke* ile tanımlanır. Nitekim 19. yüzyıl sonlarından beri uluslararası gıda ilişkilerinin siyasi-ekonomik düzenlenişi açısından üç dönem ayırt etmek mümkündür. Her dönem, o anki hakim güçlerin stratejik amaçlarının yön verdiği ve egemen ideolojiler aracılığıyla meşrulaştırılan yönetim biçimlerinde kurumsallaşır. Tarihsel olarak bu güçler ve ideolojiler sırasıyla İngiltere/serbest piyasa çok taraflılığı; ABD/uluslararası yardım, kalkınma ve serbest girişim; ve DTÖ/serbest piyasa ve piyasa üstünlüğüdür. Her aşamada dünya gıda ticareti, hakim bir dünya fiyatı aracılığıyla, tarımda metalaşmanın daha geniş alanlara yayılmasını ve bununla bağlantılı olarak, beslenme düzenlerinin sınıfsal olarak giderek daha çok ayrıştığı tüketim ilişkilerinin derinleşmesini beraberinde getirmiştir.

Yukarıdaki tartışmadan da anlaşılacağı üzere, gıda rejiminin hem genel, hem dönemsel boyutları vardır. Her dönem belirli gıda çevrimleri üzerine kurulu özgül bir güç biçimlenimini ifade ederken, genele yönelik bakış açısı bu dönemleri zaman ve mekâna yayılmış uzun süreli bir sermaye birikimi süreci içerisindeki konjonktürel uğraklar olarak görür (karşılaştırma için bkz. Arrighi 1994). Takiben iki soru ortaya çıkıyor: (1) gıda rejimlerinin tarih öncesini tasavvur etmek ne anlama geliyor? (2) bahsedilen dönemler birbirini takip ettiğine göre, gıda rejimlerini yapılandıran itici güç nedir?

Gıda Rejiminin Tarih Öncesi

Gıda rejimi kavramını, 19. yüzyıl sonlarından sömürge dönemine kadar, zamanda geriye götürmek cazip bir fikirdir. Sömürge döneminin başında, imparatorluğun (ve köleliğin) ürünleri "maddi gücü olanların tüketebildiği; yenilebilir, haz veren ve eczacılıkta kullanılan;

bedende yarattığı doğrudan ve güçlü etkilerle elde etme arzusunu" (Sheller 2003: 77) besleyen uyarıcıları, tütün, kahve, çay ve şeker gibi iyi bilinen keyif maddelerini kapsıyordu. Öncesinde Avrupa aristokratlarının bir lüksü olan şeker, zamanla kıyasıya bir emperyal rekabet nesnesi ve 19. yüzyıl İngiltere'sinde bir hanehalkı tüketim maddesi haline gelmiştir.

Sidney Mintz İngiltere'nin Karayipler'deki şeker sömürgelerini güvenceye almak uğruna imparatorluk kaynaklarını nasıl kullandığının tarihini aktarırken, bir bakıma günümüzde siyasi-ekonomik gücün endüstriyel kapitalizmin tüketim ilişkilerini, yani gıda rejimini yönetmedeki rolünü de öngörür. Şeker 1650'de ender bulunan bir şeyden, 1750'de lüks bir ürüne, 1850'de ise hemen hemen bir gereksinime dönüşmüştü. Şekerin değişen rolü sanayi sermayesinin yükselişinin bir sonucuydu, ki aynı gelişme İngiliz İmparatorluğu'nun bir serbest ticaret emperyalizmi ve dolayısıyla uluslararası altın standardına dayanan bir dünya pazarı kurma politikasına da yön veriyordu. Nihai bir gıda rejimi de "merkez ülkelerinin emekçi sınıfları için tütün, çay ve şeker gibi ucuz ikame gıdaların tedariki" (Mintz 1985: 148-149) sayesinde ortaya çıktı. "Bu ikame gıdalar işçilerin enerji çıktılarını ve verimliliklerini olumlu yönde etkileyerek, kapitalizmin kâr hesaplarını tutturmasında önemli rol oynadı" (A.g.e). Bu hikâyenin gücü, değer ilişkileri olgunlaştıkça jeopolitik düzenin nasıl değiştiğini yakalayabilmiş olmasıdır.

Şeker gibi dünyaya mal olmuş bir gıda bu şekilde kapitalizmin değer hesaplarının bir parçası haline gelirken, eşitsiz ama birleşik bir küresel emek gücü inşa edildi ve özenle kurulmuş emperyal bir ilişki sayesinde iaşesi sağlandı. İmparatorluk, Karayipler ve Brezilya'daki şeker sömürgelerini sadece Avrupa'nın tedarik bölgeleri olarak güvenceye almadı; plantasyon işçilerini besleyen yerel meyveleri tamamlayacak şekilde, Güney Pasifik'ten ekmek ağacı meyvesi gibi nişasta kaynakları ile, Kuzey Atlantik'ten tuzlanmış morina balığı gibi protein kaynaklarını da ithal etti. Ek olarak, mısır, manyok, patates ve pirinç gibi nişastalı ürünler Atlantik kıyıları boyunca yayılarak "çalışan yoksul kesimlerin idamesi için yeterli besin" sağladı,

"hanelerin yeniden üretiminin maliyetini düşürdü ve yığınla ucuz emek sağladı" (Tomich 2015). Dale Tomich'in (2015: 61) belirttiği gibi, bu bölgeler oluşurken:

> tarımın belki de en radikal ve yenilikçi hali, yani dünya pazarı için tropikal malların üretimi [...] ihraç malları üretmek için toprak, emek ve sermayenin bir araya getirilmesi, gıda ve mamul mallar, tahıllar, koşum ve kesim hayvanları, kereste, balık gibi diğer ihtiyaçların Atlantik'in başka yerlerinden ithal edilmesi gerektiği anlamına geliyordu.

Bu şekilde, tarımın emperyal dönüşümü, karmaşık beslenme ilişkilerinin içine geri dönüşsüz biçimde gömülürken; bu ilişkiler de gelişen gıda rejimini oluşturan tropikal ve ılıman iklim mallarının yeniden üretiminin koşullarını sağladı. Dolayısıyla gıda rejimi, temel meta çevrimlerinin görüngüsel biçiminin gerisindeki "birçok belirlenimin bileşimi" (Marx 2008 [1939]) şeklinde tarihsel olarak konumlandırılabilir. Bu bakımdan, gıda rejimlerinin, belirli bir güç odağıyla özdeşleşen belirli bir tarihsel dönemi işaret etmesi anlamında kalıplaşmış bir biçimi olsa da, içeriği tarihsel olarak–aydınlatıcı örneklerin ötesinde burada tartışmamızı imkansız kılan–bir dizi karmaşık üretim ve yeniden üretim ilişkisinin kurulmasına bağlıdır.

Avrupa sömürgeciliğinin Avrupa dışı dünyanın farklı yerlerini metropol ülkelerine çeşitli tropikal ürünler tedarik eden ihracat monokültürlerine dönüştürdüğü önceki dönemler olsa olsa gıda rejiminin öncülüydü. Önceki dönemde ABD'den ılıman iklim ürünleri ticareti Atlantik'in bölgesel ekonomilerini tamamlıyordu, örneğin Baltimore doğrudan Karayipler ve Brezilya'daki plantasyonlara un tedarik ediyordu (Gilbert 1977: 250). Buna karşın, buğday başta olmak üzere temel gıda maddeleri için bir dünya fiyatı ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde oluştu (Woodruff 1967: 268; Friedmann 1978). Son kertede, bir gıda rejimi, uluslararası gıda maddeleri çevrimlerinin hakim bir piyasa fiyatına tabi kılınmasını gerektirir. Bu fiyatın nasıl belirlendiği, kapitalist dünya genelinde üreticileri tek bir fiyatla karşı karşıya bırakan, üretici bölgelerin birbirine bağlanması sürecine kıyasla ikincil önemdedir. Siyasi amaçlar için piyasa gücünün kullanılmasını tayin eden, belirli bir rejimin temel düzenleyici ilkesini gösteren bu fiyat etkisidir.

Gıda Rejimi Yapılandırılması ve Yeniden Yapılandırılması

Yukarıdaki gıda rejimlerini yapılandıran itici gücün ne olduğuna ilişkin soru ancak özgül bir tarihsel bağlamda ele alınabilir. Bu noktada gıda rejimi, sadece kapitalist gıda ilişkilerinin tarihindeki yapılandırılmış dönemler ile bunların arasındaki geçişleri değil, bizzat kapitalizmin tarihini anlamak için de anahtar bir kavramdır. Her rejim ülkeler arasındaki ticarete aracılık eden bir dünya fiyatı tesis eder. Sermaye, tarihi boyunca birikimin kaynağı olarak gıda maddeleri üretim alanlarının genişletilmesine bel bağlamış olsa da (Moore 2000), prensipte değer ilişkilerinin yönettiği bir dünya pazarının oluşumunu 19. yüzyıl gıda rejimi imler (Araghi 2003; McMichael 1999). Diğer bir deyişle, gıda rejimi, gıdanın metalaştığına ve tarımın adım adım dünya çapında bir sanayiye dönüştürülerek, bunun üzerine kurulu ticaret ilişkilerinin geliştirildiğine işaret eder. Elbette bunlar birden olmaz ve bahsettiğimiz yönde uzun dönemli bir eğilim olmakla birlikte bu eğilimi güçlendiren konjonktürel dönemler çelişkili ilişkiler yoluyla etkinleşir. Değer ilişkileri dünyaya, en az Avrupa dışındaki bölgelerde yerli halklara ve yaşam alanlarına (çoğu zaman yerel aracılar vasıtasıyla) maddi ve kültürel zararlar veren emperyal yayılmada olduğu kadar, şiddet içeren siyasi araçlarla, özgün sosyo-ekolojik sonuçlar doğurarak gelir. Dolayısıyla gıda rejimi hem genel olarak bu tür bir küresel güç kullanımını ifade edebilir, hem de ilgili dönemleri ve onların özgün siyasi ve maddi koşullarını tanımlayabilir. Eğer gıda rejimini "dünya-tarihsel değer ilişkilerinin siyasi yüzü" (Araghi 2003: 51) olarak kuramlaştırıyorsak, bu "siyasi yüz"ü tarihsel biçimleriyle özgülleştirmek de bize düşer.

Gıda rejimleri, dünya kapitalist ekonomisinin sırasıyla İngiltere, ABD ve neoliberal devlet yönetimi hakimiyetindeki siyasi yapılanması ile ilişkilidir. Hakimiyet, askeri, finansal ve kurumsal araçlarla kurulur; ve özgül jeopolitik ilişkilerle, kalkınma ideolojilerinin eşlik ettiği sermaye birikim biçimlerini cisimleştirir. Askeri/finansal güçle desteklenen İngiliz ve Amerikan hegemonyaları, rakip devletler tarafından evrensel düzenleyici ilke olarak benimsenen ekonomi-politik

ilkeler (sırasıyla serbest ticaret ve serbest girişim) üzerine kurulmuştu. Benzer şekilde, DTÖ, Kuzey ve Güney ülkeleri arasında riayet etme bakımından eşitsizlik olduğu halde, evrensel olarak kabul gören düzenleyici bir ilkeyi (ticaret ve girişimde serbestleşme) kurumsallaştırdı, üye ülkelerin bu düzenlemeleri benimsemesini yasal (ve ekonomik) baskılarla hayata geçirdi.

Hâkimiyet biçimleri, gıda rejimi yapılanmasının ana hatlarını belirler. Peki son kertede gıda rejimleri neyle ilgilidir? Sorunun kolay cevabı, gıdanın belirli birikim dinamiklerini beslemek amacıyla üretimi ve tedarikidir; ancak bunun nasıl icra edildiği çok daha karışık bir meseledir. Ucuz gıda üç gıda rejiminin ortak paydasıdır ve üç rejimde de dünya fiyatı devlet sistemi bütününde birikimi teşvik etmiştir. Ancak ucuz gıdanın farklı işlevleri vardır: ücret maliyetini düşürmek, reel ücreti artırmak, emekçileri pasifleştirmek, gıda kaynaklarına el koymak, bağımlılık yaratmak, borç kapatmak, fiyat kırmak vb. Tüm bu işlevlerde ortak olan, güç kullanımıdır. O halde, her bir rejimde gıdanın bir hâkimiyet biçimi olarak nasıl kullandığının ana hatlarını tartışarak devam edelim.

İngiltere Merkezli Emperyal Gıda Rejimi

Sömürgecilik Avrupa imparatorlukları için çeşitli amaçlara hizmet etti. Bunların en önemlileri üst sınıfların tüketimi için lüks gıda ve uyarıcı kaynaklarını kontrol etmek, merkantilist politikalarla ulusal zenginliği artırmak, kâr elde etmek ve ekosistemlerin tükenişini ötelemek amacıyla yeni birikim alanları açmaktı (Moore 2000, bkz. Wallerstein 1974). Tropikal iklim ürünlerinin arzı İngiltere merkezli birinci gıda rejiminin ilk temel öğesiydi. Yukarıda aktarıldığı üzere şeker anlatısı, şekerin plantasyonlarda köle emeğiyle üretilen lüks bir maldan, gelişen sanayi çağında fabrika işçilerini ve ailelerini ayakta tutan kalori kaynağı olarak alt sınıfların beslenmesinde evrensel bir girdiye nasıl evrildiğini tarif eder. Sömürgeci toprak ve emek gaspı sadece Avrupa'nın iaşesini sağlamakla kalmadı; tropikal iklim ürünlerinin maddeselliği (kullanım değeri) sermayenin ücret gıdalarını[10]

[10] Klasik iktisatın kurucularından Ricardo'nun ücret getirisine sahip olanların alabileceği tüketim mallarını ifade etmek için kullandığı "ücret malları" kavramından yola çıkarak ücret

ucuza mal etmesini de sağladı. Mintz (1985) ve Sébastian Rioux'un (2012) belirttiği gibi, köleler ve proleterler (ve onların hane halkları) emekçi bedenlerin eksik yeniden üretimi sürecinin ortak parçasıydılar.

19. yüzyılın ikinci yarısında birinci gıda rejimini meydana getiren ılıman ve tropikal iklim ürünleri arasındaki tamamlayıcılık, sermaye birikimininin yanı sıra gelişen dünya piyasasında İngiliz ticari gücünü arttırmak üzere tasarlanmış olan İngiliz serbest ticaret imparatorluğunun yükselişini kaydediyordu. Bill Winders, birinci gıda rejiminin başlangıç tarihini 1859'da İngiltere ve Fransa arasında imzalanan, Fransa'ya tanınan ayrıcalıkları diğer ülkelere genişleterek ilk çok taraflı serbest ticaret anlaşmasını ihdas eden antlaşmayı takiben, 1860 yılı olarak kaydeder (2009: 318; McMichael 1984:21). Ancak Winder'ın da belirttiği gibi, bunun öncesinde, 1846 yılında (tarımda korumacı) Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılması İngiliz siyasetinde değişen sınıf ittifaklarına dayanıyordu. Bilhassa, giderek daha tutarlı ve siyasi olarak oturmuş, emek maliyetlerini düşürme peşindeki sanayici sınıfın yükselişine ve dışarıdan daha ucuza tahıl ithal etmek isteyen sığır üreticileri ile kurduğu ittifaka dayanıyordu (Winders 2009: 323-24). İngiltere'nin "dünyanın atölyesi" faaliyetlerinin teşvik ettiği ulus devletler arasındaki artan endüstriyel rekabetle birlikte diğer ülkelerdeki iç ittifaklar da, teknoloji ve (gıda dahil) hammadde ithalatı aracı olması bakımından serbest ticaret etrafında örüldü. Tarımsal üreticiler her yerde pazar için yarışıp, tüketici talebine kıyasla fazla üretim yaparak fiyatların düşmesine sebep oldular (Winders 2009: 327). ABD'de 1860-1900 yılları arasında tarımsal işletme sayısı (2 milyondan 5.7 milyona) neredeyse üç katına çıkarken buğday ve mısır üretimi de 1859-1889 yılları arasında üç misli arttı (A.g.e). 1875-1913 yılları arasında Yeni Dünya'da arazi fiyatları da üç katına çıktı (O'Rourke 1997: 786), bu sayede (askeri güç dahil) kamusal altyapı ve özel demiryolu yatırımları finanse edilerek yeni topraklar tahıl ve hayvan yetiştirmek üzere Avrupalı göçmenlerin yerleşimine açıldı (Friedmann 1978; McMichael 1984). Eric Hobsbawm (2003: 118, vurgu eklenmiştir) şöyle belirtir:

---

gıdaları da ücretlilerin yeniden üretimi için gerekli gıda maddeleri olarak tanımlanabilir. (ç.n.)

> Ucuz gıda maddelerinin–1870'lerde–Avrupa'nın kentleşmiş bölgelerine büyük miktarlarda akmaya başlamasıyla birlikte, tarım ürünleri piyasası, yalnız ürün alıcısı ülkelerde değil, aynı zamanda birbirine rakip denizaşırı ülkelerde de çöktü. İrlanda' da Parnellizm ile Michael Davitt'in Toprak Birliği döneminde tarım alanındaki huzursuzluğun ve milliyetçi kargaşanın aniden yükselmesi bir yana, Kuzey Amerika'daki Popülist çiftçilerin birden alevlenen memnuniyetsizlikleri, 1880'ler ve 1890'lar Rusyasının tarım alanındaki devrimin daha tehlikeli olan gümbürtüsü, *dünya fiyatlarının doğrudan ya da dolaylı insafına bağlı* olan köylü tarımı ya da aile tarımı bölgelerindeki etkilerini kanıtlamaktadır.

Avrupa'nın tarımsal sınıfları arasında artan korumacılığa rağmen, gümrük tarifeleri doğrudan üretimi ya da fiyatları düzenlemediğinden serbest ticaret sistemi güçlendi (Friedmann 1978). Tahıl Yasaları mücadelesinde yalnız kalan İngiliz tahıl üreticileri ucuz tahıl ithalatı karşısında korumasız kaldı (Winders 2009: 328). Londra'da 1855'te 10.75 peni olan 1.8 kg'lık somun ekmeğin ortalama fiyatı 1870'te 8 peniye, 1895'te 5.08 peniye düştü (Rioux 2012: 55). Rioux'un (2012) belirttiği üzere, ekmek fiyatındaki bu düşüşü sadece yeni tarım alanlarındaki genişleme ile açıklamak yeterli olmaz–İngiltere'de ucuz gıda aynı zamanda kentleşen nüfus arasında yeni gıda dağıtımı (ve tağşişi) yöntemlerine dayanıyordu. Kentlerde çok sayıda yoksul sokak satıcısı ve küçük esnaf (ve çalışanları) işçi sınıfı hanelerinin yiyeceklerine hile karıştırarak ucuzlatıyordu. Her ne kadar gıdanın ucuzlaması bu dönemde reel ücretlerin arttığına işaret ediyor gibi görünse de, kadınların, çocukların ve küçük satıcıların tağşiş edilmiş yiyeceklerle ve kısıtlı beslenmeleri, durumun pek de öyle olmadığını gösteriyor. Dolayısıyla küresel anlamda, yerleşimci sömürgelerdeki üreticilerin öz sömürüsü, iaşesi yeni tahıl ticaretiyle sağlanan kent merkezlerindeki yeniden-üreticilerin öz sömürüsüyle birleşmişti. Bu, söz konusu yeni gıda çevriminin birbirine bağladığı emek güçlerinin basit sömürüsü üzerine kurulu yaygın bir sermaye birikimiydi.

Neticede, değer ilişkileri gıda rejimi coğrafyası boyunca toplumsal hayatı yeniden düzenlemiş ve bu sürecin yerli halklar ve ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından ciddi etkileri olmuştur. Görüngüsel olarak, İngilizlerin kurduğu (ve uluslararası para birimi olarak sterlinle

desteklenen) serbest ticaret sistemi, 1870-1913 döneminde ülkeler arasında nispi olarak, İngiltere ve ABD arasında da mutlak olarak yakınsayan–fiyatlar arasındaki makas % 54'ten % -0.8'e düşmüştür– bir dünya buğday fiyatı oluşmasını sağlamıştır (O'Rourke 1997: 782).

Dolayısıyla, tesis edilmiş bir piyasa olarak gıda rejimi; toplumsal güçler, ilişkiler ve jeopolitiğin, İngiltere'nin uluslararası ve emperyal gücünü pekiştirmek üzere tasarlanmış bir bileşimini ifade ediyordu. Serbest ticaretin iki yönlü etkisi vardı. Bir taraftan, tarımın denizaşırı bölgelere havale edilebilmesi, İngiltere'nin, yerleşimcilerin aile emeği ve ekolojik sermayesinden faydalanarak, büyüyen işçi sınıfı için ucuza gıda tedarik etmesini, bu sayede de belli bir süre için "dünyanın atölyesi" olarak uzmanlaşmasını sağladı. Ancak diğer taraftan da endüstriyel rekabet ve korumacılığı kışkırtarak (İngiliz yatırımlarının yerleşimci/İngiliz idaresindeki ülkelere doğru akmasını teşvik de etmiş olsa) nihayet sterlin-altın standardına dayalı parasal düzenin ve dolayısıyla serbest ticaretin çöküşünü getirdi.

Bu döngü emek, para ve gıdanın metalaşması üzerine kurulu, gerçek anlamda bütünleşmiş ilk dünya pazarını temsil eder (karşılaştırma için bkz. Polanyi 2000 [1944]). Devletlerin gücü kadar aralarındaki rekabet de ucuz gıdanın varlığına bağlıydı; buna karşılık ucuz gıda da hakim bir para biriminin paylaşıldığı, olgunlaşmakta olan devlet sisteminin eseriydi. Teorik olarak, bu devlet inşası dönemi, uzun süreli bir küresel değer ilişkileri inşası sürecinin–yani dünya sanayi ve tarımının beraberinde ciddi sınıfsal etkiler getirerek para biçimi aracılığıyla bütünleşmesinin–görüngüsel yüzüydü. Ulusal düzeyde, dünya pazarının uzmanlaşmayı teşvik etmesiyle birlikte ticari girdiler, yerleşimci çiftçilerin daha önceden uyguladıkları karma ekime has biyolojik girdilerin yerini aldı. Böylelikle, tarım ve sanayiyi ulusal ölçekte örgütlenmiş modern bir ekonominin tamamlayıcı sektörleri olarak birbirine bağlayan tarımsal sanayileşmenin ilk adımları atılmış oldu (Friedmann ve McMichael 1989: 102).

Kuzey Amerika ve Güney yarım kürenin çayırları, otluk stepleri (pampalar) ve ormanlarında yerli halklar sığır otlatmak ve buğday üretmek için yerlerinden edildi ve/veya ortadan kaldırıldı. Arjantin

ve Paraguay'da girişimciler Avrupa pazarına arz etmek üzere pampaları büyük buğday tarlalarına ve sığır otlaklarına bölüp, ABD ve Avrupa'dan ithal ettikleri makinaları ve Avrupa'dan gelen göçmen tarım işçilerini kullanarak üretim yaptılar (Burbach ve Flynn 1980: 93). Aynı anda plantasyonlarda üretilen tropikal malların tarımsal ticaretini artırmak amacıyla Hershey, W.R. Grace & Co. ve United Fruit gibi ABD şirketleri Orta ve Güney Amerika'da toprak, deniz taşımacılığı, gübre, ulaşım altyapısı ve işleme tesisleri alanlarına yatırım yaptılar (A.g.e: 94).

Çayır ve pampalarda yaşayanlar askeri güçle büyük oranda ortadan kaldırılırken sömürgeleştirilen halklar, Davis'in (2009) benzetmesiyle bir tür soykırıma uğradı. 19. yüzyılın son çeyreğinde eş zamanlı yaşanan El Niño tropikler boyunca yıkıcı kuraklıklara, kıtlıklara ve Hindistan'dan Çin'in kuzeyine ve Brezilya'ya kadar pek çok yerde yığınla açlık sonucu ölüme neden oldu (30-60 milyon arası insan). İngiliz sömürgeciliği Hindistan köylerindeki tahıl depolama sistemlerini ortadan kaldırarak tahılı bir ihraç malına çevirdi. Eşgüdümlü fiyat artışları yapabilme imkanı sağlayan telgraf dahil olmak üzere ulaşım sistemleri, tüccarların yerel koşullara bağlı kalmaksızın tahıl stoklarını kuraklıkla boğuşan iç bölgelerden stoklama merkezlerine taşımalarını sağladı. Bu yolla Hindistan "dünya pazarına uygun adım dahil olmaya zorlan[dı]" (A.g.e: 349) ve bu dönemde yıllık tahıl ihracatı 3 milyon tondan 10 milyon tona yükselirken, kaba bir tahminle 12 ila 29 milyon arası insan hayatını kaybetti. Davis "Londralılar, aslında Hindistan'a ait olan ekmeği yemekteydiler" (A.g.e: 42) diye belirtir ve ekler: "tek bir gıda piyasasının ortaya çıkardığı yan etkiler kapsamında, fiyat enflasyonu yoluyla, tahıl fazlası veren bölgelerdeki yoksul köylüler de kıtlıkla tanışıyordu" (332-333).

Sonradan Üçüncü Dünya olarak adlandırılmaya başlayan coğrafya boyunca bu duruma karşı gelişen tepki, 20. yüzyılın sömürgesizleştirme hareketlerini besleyen anti-emperyal bir binyılcılık oldu. Polanyi modernliteyi piyasanın toplumsal regülasyonu olarak ifade ederken, Davis "19. yüzyılın gizli tarihi"ni açığa çıkararak –altın standardının Avrupa-dışı dünyadaki derin etkisini belgeleyerek– bu

anlatıyı tamamlar. Avrupalı olmayanlar için modernite maddi yaşamlarının para biçimine tabi kılınmasını içeriyordu. Para biçimi öyle bir araçtı ki sayesinde ister ihtiyaçlar ister yeni hammaddeler bariz güç kullanmaya gerek kalmadan söküp alınabiliyor ve fiyat koyucu tüccarlar tarafından fiyat alıcı Avrupalı tüketicilere taşınabiliyordu.

Özet olarak, gıdayı küresel bir meta haline dönüştürmek suretiyle ucuzlatmaya dayanan bir gıda rejiminin inşası sürecinde, emperyal bir şiddet aygıtının yanı sıra emek ve ekolojilerin eksik yeniden üretimi aracılığıyla kurulan değer ilişkileri, belli toplumsal sınıfları birbirine bağlarken, diğer bazı sınıfları ise marjinalleştirdi. Bu rejimi haklı göstermek için uygarlaştırıcı anlatıdan faydalanıldı. Bu anlatıya göre İngilizler Hindistan'ı "sonu gelmez açlık"tan kurtardıklarını iddia ediyordu–*Journal of Statistical Society* dergisinde 1878 yılında yayımlanan bir çalışmada "120 yıllık İngiliz egemenliğinde kayıtlara geçen otuz bir ciddi kıtlığa karşın, önceki iki bin senenin tümünün kayıtlarında sadece on yedi kıtlığın yaşandığı" belirtilmiş olduğu halde (Davis 2009: 335). Bu esnada, İngiltere'de emeğin metalaşması sonucu emekçi sınıfının safları genişlerken yeterli gıdaya erişim talepleri de giderek artıyordu. Nitekim, imparatorluk memuru Cecil Rhodes 1895'te şöyle söyleyecekti: "Her zaman söylediğim gibi, İmparatorluk bir ekmek ve aş meselesidir. Eğer iç savaştan kaçınmak istiyorsanız emperyalist olmak zorundasınız" (aktaran Patel 2007b: 84). Raj Patel'in ifade ettiği gibi, tabandan sınıf savaşını önlemeye yönelik çözüm "yazılı olmayan bir toplumsal sözleşme gereğince, yeterli miktarda ucuz gıda temin ederek açlık ve yoksunluk seviyelerini idare edilebilir bir sınırda tutmaktan ibaretti" (2007b: 87).

Bu anlayış imparatorluk merkezlerinde Kautsky ve Lenin'in deyişiyle bir "emek aristokrasisi" üretti, çünkü bu merkezlerdeki "ucuz gıda [başka yerlerde] köleler ve düşük ücretli tarım işçileri gerektiriyordu" (Patel 2007b). Bununla birlikte, Sandra Halperin'in belirttiği üzere (2005: 34) İngiltere'de 1830-1914 yılları arasında ortalama servet neredeyse üç buçuk kat artmış olmasına rağmen "ortalamanın etrafındaki gelir aralığı önemli ölçüde daralmadı; zenginler ortalamadan çok daha zengin, yoksullar çok daha yoksul olarak kaldı–1914'te

nüfusun neredeyse üçte birinin yıl boyu sağlıklı yaşamak için yeterli yiyeceği almaya yetecek geliri yoktu." (Floud 1997'den aktaran Halperin 2005: 34). Floud ek olarak şunu iddia eder: "[Nüfusun] %30'u sınırın altında yaşarken, takip eden %40'ı veya fazlası da sınıra öyle yakın yaşıyordu ki çeşitli yaşam şartları nedeniyle sınırın altına düşebilecek hale geliyorlar, nitekim çoğu zaman da düşüyorlardı" (aktaran Halperin 2005: 34).

Mesele şu ki, belirli bir gıda rejimiyle bağlantılı birikim dinamiği, bünyesinde uygarlık, kalkınma veya gıda güvencesine ilişkin ilerici iddialara gölge düşüren eksik yeniden üretim süreçleri barındırır. Bir "rejim" ("örtük kurallar"a kaynaklık eden) iddialarının normalleşmesine bel bağladığından, kendi özgül yapısını söz konusu dönem için dünyanın rasyonel ya da doğal bir düzenlenişi olarak göstermek durumundadır. Diğer bir deyişle, bir rejimin meşruiyeti dünyaya sunduklarına dair mitlerden türemelidir. Temel mitlerden biri, üstün emek ve bilgisininin meyvelerini paylaşmanın "beyaz adamın yükü" olduğudur. Bu paylaşım ise, boyunduruk altındaki öznelerin emeğinin temellük ve bilgisinin gasp edilmesini içerir. Yardım aldatmacası, dikkati, kurulmakta olan düzenin sömürü ilişkilerinden başka yöne çevirir.

Meta ilişkilerinin yapılandırılması yoluyla bir dünya düzeni kurulması süreci, aynı zamanda, yaşam alanları (*habitat*) değer ilişkilerine temel teşkil eden insanların yaşam dünyasını (*life world*) da dönüştürür. Nitekim, Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetiminin Hint yarımadasını kıtlıktan kurtardığını iddia ettiği gibi, İngiltere'nin sığır eti iştahını doyurmak için İngiliz yatırımlarının finanse ettiği ABD sığır üreticileri de benzer bir yol izledi: "sığır üreticileri, sığırlarını otlatmak için bufaloları öldürüp ovalardan yerli halkı sürdükten sonra, besin kaynaklarını yok ettikleri aç yerlileri beslesin diye dönüp hükümete et sattılar" (Rifkin 1993: 83). Daha sonra tartışacağımız üzere, gıda tedariğinin bu şekilde yeniden yapılandırılması yoluyla kültürlerin sömürgeleştirilmesi gıda rejiminin temel bir unsurudur.

20. yüzyıl başında İngiltere merkezli dünya ekonomisinin yıkılmasının gerisinde Avrupa devletleri arasındaki ulusal ve emperyal

çatışma ve altın standardının çökmesiyle, bunlara eşlik eden piyasa egemenliğine karşı koruyucu karşı hareketlerin (sınıf ve sömürgesizleştirme hareketleri) yükselmesi yatıyordu. 1. Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik buhran ve kentsel işsizlikle birlikte, denizaşırı ucuz tahıllar nedeniyle Avrupa tarımının girdiği genel kriz, yaygın bir korumacılıkla sonuçlandı. Avrupa'da ekonomik milliyetçilik ve Amerika'da toz çanağının neden olduğu ekolojik felaket, toprağın verimliliğini tüketerek ilerleyen [bir nevi toprak madenciliği], tarım topraklarını genişletmeye dayalı modelin ve bu gıda rejimine has serbest ticaretin kaderini belirledi. ABD tarım sektörünün ürün bazlı programları kapsayan devlet müdahalesi aracılığıyla istikrara kavuşturulması, 2. Dünya Savaşı sonrası devlet güdümlü yeni bir gıda rejiminin habercisi oldu.

ABD Merkezli Yoğun Gıda Rejimi

Savaş sonrası dönemde Amerikan tarımının yeniden yapılandırılması süreci, ürünlerde uzmanlaşmaya dayalı sermaye-yoğun tarımsal üretim biçimini pekiştiren ulusal programlar ile endüstriyel tarım ürünü fazlasının diğer ülkelere dağıtımını kapsayan uluslararası bir rejimi birleştirdi. Birleşmiş Milletler'in açlık karşıtı programları sömürgesizleştirme ve Soğuk Savaş'ın jeopolitiğine demirli bu gıda rejimini öngörür nitelikteydi (Phillips ve Ilcan 2003; McMichael 2007). Avrupa içinde ve dışında komünist hareketler Batı'nın çıkarlarını tehdit ettiğinden, yayılmayı önleyici bir siyaset güdülerek "dünyayı besleme" şiarıyla sömürge dönemi ve savaş sonrası yoksunluklar giderilmeye çalışıldı. Böylelikle yiyecek kıtlığı mazereti kullanılarak gıda bir iktidar silahına dönüştürüldü. Nitekim Başkan Truman 1949'da göreve geldiğinde yaptığı konuşmada şunu beyan etti:

> Bilim ve sanayide kaydettiğimiz ilerlemenin faydalarını az gelişmiş ülkelerin gelişmesi ve büyümesinin hizmetine sunacak cesur yeni bir programa başlamalıyız. Dünya nüfusunun yarıdan fazlası sefalete yaklaşan koşullarda yaşamaktadır. Yiyecekleri yetersizdir [...] Yoksullukları hem kendileri hem de daha müreffeh bölgeler açısından bir engel ve tehdittir. (http://avalon.law.yale.edu/ 20th_ century/truman.asp)

Bu şekilde, Amerika Birleşik Devletleri bir insan hakları krizini politik amaçlar için kullandı. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (*Food and Agriculture Organization*, FAO) dünya tarımına istikrar kazandırmak ve küresel gıda güvencesini sağlamak göreviyle 1940'ların başında kurulmuştu. FAO'nun görevi bu amaca yönelik olarak uluslararası gıda ticaretini teşvik etmek ve yönetmekti. 1946'da ABD, FAO ve BM Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi'nin (*UN Relief and Rehabilitation Administration,* UNRRA) bir Dünya Gıda Kurulu oluşturma önerisine engel olarak, savaş sonrasının aç Avrupa'sına gıda transferi yaptığı Marshall programını model alan kendi iki taraflı yardım programları ağını geliştirmeyi tercih etti. Bu programlar, daha sonra kurulan kapsamlı gıda yardımı rejiminin ilk adımları oldu (Cleaver 1977).

Bu esnada, serbest ticaret önündeki engelleri kaldırmak için 1947'de yapılan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (*General Agreement on Tariffs and Trade*, GATT) tarım ürünlerini dışarıda bıraktı ve kopyalanması gereken kalkınma ideali olarak ABD modelinde ifadesini bulan, imalat ve tarım sektörlerinin birbirine eklemlendiği ulusal ekonomiler fikrine meşruiyet kazandırdı (Friedmann ve McMichael 1989). 1930'lar toz çanağı krizinin uzmanlaşmayı teşvik eden hibrit teknolojilerle çözülmesi ve Amerika tarım bölgelerinden bir seçmen tabanı yaratılması, ABD modelini derinleştirdi. Krizin çözümü, başta ürün bazlı istikrar programları olmak üzere, kamu destekli endüstriyel tarımdı. Söz konusu programlar aracılığıyla ABD hükümeti bir yanda teşvikleri devreye soktu, diğer yanda fiyat destekleri ve ürün fazlasının alımı yoluyla yurt içi arz yönetimi politikasını uygulamaya koydu. Bu politikalar Arjantin, Avustralya, İngiltere, Kanada, Hindistan, Güney Kore, Japonya, Meksika, Avrupa'nın büyük bölümü ve diğer pek çok ülkede geniş çapta benimsendi (Winders 2009: 135).

ABD'nin savaş sonrası endüstriyel tarım modelinin temelinde savaş zamanı (bombalar için) nitrojen üretiminden, nitrojen bağlayıcı baklagiller ve hayvan gübresinin yerini alan inorganik gübre üretimine geçiş vardı. Mekanizasyonla birlikte inorganik gübre kullanımı tarımda mazot, benzin ve elektriğe olan talebi artırarak "tarımın enerji sektörüne olan bağımlılığını artırdı ve böylece enerji sektörünü her

zamankinden daha çok ticari tarımının bir parçası haline getirdi" (Cleaver 1977: 17). Takiben FAO, BM'nin Açlıktan Kurtulma (*Freedom from Hunger*) kampanyası (1960) adına, inorganik gübre fazlasının Üçüncü Dünya ülkelerinde elden çıkarılmasına yarayan tarımsal yayım hizmetlerine yönelik bir iş planını kabul ederek, tarımın enerji sektörüne olan bağımlılığını derinleştirdi (A.g.e: 28). Bu uluslararası girişimle ABD'nin enerji yoğun tarım modelinin hegemonyası tasdik edildi.

Birinci gıda rejiminden ikinci gıda rejimine geçiş birikim dinamiğinde temel bir dönüşümü beraberinde getirdi: Birinci gıda rejiminde, ovalık ve çayırlık alanlarda temel gıda maddelerinin ucuza üretimi yoluyla gerçekleşen yaygın birikim biçimi hakimdi. İkinci gıda rejiminde ise bunun yerini, bir yanda gıda imalatının birikim sürecine bizzat dahil edildiği, diğer yanda fiyat destekli ucuz temel gıda maddelerinin ABD hükümeti yönetimindeki gıda yardımı programı aracılığıyla uluslararası olarak dağıtıldığı, yoğun birikim biçimi aldı. [Gıda imalatının birikim sürecine dahil edilmesi olgusunun] merkezinde ikili işlev gören "dayanıklı gıda kompleksi[11]" vardı. Bu kompleks "basit imalatçılar ve son tüketiciler tarafından satın alınan tropikal tarım ürünlerinin (örneğin şeker ve yerfıstığı, palm ve Hindistan cevizi gibi bitkisel yağların) yerine "tatlandırıcıların ve katı yağların temel bileşenleri de dahil olmak üzere sanayinin hammadde ihtiyacını karşılamaya yönelik kimyasal ve biyolojik ikamelerini" koydu (Friedmann 1994: 263). Gıdanın sanayileşmesi işlenmiş gıda imalatı ve perakendesi alanlarında yeni birikim olanakları yarattı. Örneğin, yüksek fruktozlu mısır şurubu başta olmak üzere endüstriyel tatlandırıcılar nedeniyle tahıl piyasası, ekmek gibi temel gıda maddesi için üretimden, işlenmiş gıdalar için hammadde üretimine yöneldi. Aynı şekilde, ilk olarak margarin sanayi için geliştirilen soya yağı, işlenmiş soya küspesi ile tamamlanarak hibrit mısırla birlikte yoğun hayvancılık sanayinde kullanılmaya başladı. Friedmann'ın gösterdiği gibi, bu üç kompleks–buğday, dayanıklı gıdalar ve hayvancılık–bu yeni birikim dinamiği sonucunda giderek daha çok iç içe girdi (1994).

[11] "Her kompleks çiftçileri ve tarım işçilerini bireysel tüketicilere, hanehalklarına ve topluluklara bağlayan üretim ve tüketim ilişkileri ağı olarak tanımlanır" (Friedman 1994: 258, ç.n.)

Avrupa'nın iaşesine odaklı tarımsal ticaretin kapsamının Üçüncü Dünya'yı içine alacak şekilde genişletilmesi uluslararası "kalkınma projesi"nin olmazsa olmazı olarak yansıtıldı (McMichael 1996). ABD sponsorluğundaki bu proje, Amerika'nın tecrübe ettiğine benzer bir ulusal ekonomik büyümeyi post-kolonyal dünyada yayma iddiası taşıyordu ve tarımsal modernizasyonu da kapsayan girişim serbestliğini teşvik etmek üzere tasarlanmıştı. Proje, Soğuk Savaş çeperindeki stratejik ülkelere–örneğin 1940'ların sonlarında Çin'de Chiang Kai-shek liderliğindeki komünist karşıtı güçlere–gıda yardımını da içeren büyük bir askeri ve (dolar açığını telafi etmek amaçlı) ekonomik yardım programıyla da desteklendi (Cleaver 1977: 16). Araghi'ye göre bu uluslararası gıda rejimi "sadece ABD'deki tarım siyasetinin bir sonucu olarak değil, sosyalist ulusalcı hareketlerin yayılmasını önlemenin bir yolu olarak da görülmelidir" (2009: 129). Bu tarihsel koşullar altında, yardım yoluyla gıda güvencesi, [sosyalist] yayılmayı önleyici kalkınma doktrinine sıkı sıkıya bağlıydı.

1954 tarihli 480 sayılı Kamu Yasası [KY 480] ile kurumsallaşan ABD gıda yardımı programı kapsamında, ürün istikrar programları sayesinde elde edilen ürün fazlası (işgal altındaki Japonya dahil) Asya, Orta Doğu ve Latin Amerika'da seçili ülkelere ayrıcalıklı gıda destekleri olarak tahsis edildi.

> ABD'nin dünya buğday ihracatında üçte birden biraz fazla olan payı, 1950'ler ve 1960'larda yarıdan fazlasına yükseldi. Ve Avrupa tarihsel olarak ithal ettiği ürünleri yerli üretim ile ikame ettiğinden, Üçüncü Dünya ve Japonya büyük ithalatçılar haline geldi. Üçüncü Dünya'nın buğday ithalatında 1950'ler sonunda %19 olan payı 1960'lar sonunda %66'ya çıktı (Friedmann 1994: 260).

KY 480 programı ile hem Üçüncü Dünya'nın yerli sanayi kapitalistleri ucuz gıda ile desteklendi, hem de karşılık fonları programı aracılığıyla Meksika, Brezilya, Arjantin, Venezuela, Filipinler, Endonezya ve Hindistan gibi kilit Üçüncü Dünya ülkelerindeki tarım kapitalistlerine yeşil devrim (yoğun tarım) teknolojileri ihraç edilerek endüstriyel tarımın alanı genişletildi. "Ulusal kalkınma", gıda güvencesi adına yerli egemen sınıfları desteklemek suretiyle ABD'nin küresel hegemonik tasarılarını güçlendirdi. Üçüncü Dünya'nın önemli bir kısmının gıda

açığı yaşayan bölgeler haline dönüşmesi yaşanan değişimin göstergesidir. Latin Amerika'da Arjantin ve Uruguay dışındaki tüm ülkeler 1930-1970 yılları arasında tahıl ihracatçısı konumundan tahıl ithalatçısı konumuna geldiler (de Janvry 1981: 70). Bir bütün olarak Üçüncü Dünya çapında, gıda ithalatının gıda ihracatına oranı 1955-60'ta %50'den 1975'te %80'e yükseldi (Araghi 1995). Ve Üçüncü Dünya 1950'de buğday ithalatının %10'unu gerçekleştirirken, 1980'e gelindiğinde bu oran üçte ikiye çıkmıştı (Grigg 1993: 241).

Üçüncü Dünya'da devletin askerileşmiş iktidarı ile Soğuk Savaş hedeflerini birbirine bağlayan ulusal kalkınma, bu gıda rejiminin temel dayanaklarından biriydi. Örneğin Latin Amerika'da, tarımsal modernizasyona yapılan kamu yatırımları hızla ilerledi–mesela Kolombiya'da "buğday tüketiminin %78'i ABD yardımlarından karşılandığı halde, tarımda (yatırım kredileri, teknik yardım, altyapı yatırımları vb. programları içeren) kamu harcamaları 1950 ila 1972 yılları arasında elli kat arttı" (Friedmann 1994: 261). Tarımda "modernleşme" iki açıdan bir sınıf projesiydi: sadece devlet ve toprak sahipleri arasındaki bağı pekiştirerek ticari tarımı güçlendirmekle kalmadı; aynı zamanda köylülerin itaatsizliğini "toprağa olan açlıklarını piyasa odaklı bir çerçeveye içerimleyerek" zaptedip (Araghi 2009: 125), 1960 Küba Devrimi'ne de bir karşı örnek oluşturdu. Üçüncü Dünya ülkelerindeki toprak reformu aracılığıyla ortaya çıkan "köylüleşme" dalgaları ağalık benzeri sistemleri parçaladı ve küçük çiftçileri piyasa araçlarının ve kamusal kredi ve pazarlama programlarının kucağına bıraktı (Araghi 1995). Ortaya çıkan sonuç şuydu: "[G]eçimlik üretim yapan küçük aile işletmelerinin çoğunluğu (devlete bağımlı) küçük meta üreticisiydiler ve reformlar verimli toprakların çoğunun mülkiyetini genelde büyük toprak sahiplerine bıraktı" (Araghi 2009: 127-28). Latin Amerika'da modernleşen devletler, ABD'nin de desteğiyle "tarım reformunu modern bir tarım burjuvazisinin oluşturulması hizmetine koştuğundan," (Burbach ve Flynn 1980: 100) bu büyük toprak sahiplerinin bir kısmı *latifundista*lıktan[12] ticarileşmiş tarımsal sanayicilere dönüştüler.

[12] Yeni Dünya'da İberyalı (Portekiz ve İspanyol) yerleşimcilerin kurduğu ve emek gücü olarak yerli halkın veya zorla çalıştırılan işçilerin kullanıldığı büyük ölçekli plantasyon veya araziler.

Ulusal kalkınma uğraşı, ABD-merkezli gıda rejiminin ikinci dayanağının, yani tarım ve gıda tüketiminin ulusötesileşmesininin de koşullarını oluşturdu. Tüketim alanında, gıda yardımı programı Amerikan tarzı beslenme biçimini diğer yemek kültürlerine tanıttı. Nijerya'da, ithal buğdayın ulusal ekonomiyi yerel gıda tedariğini ikame etmek zorunda bırakması (Andrae ve Beckman 1985); Mısır'da devletin buğday ithalatı politikalarının aynı zamanda varlıklı tüketicilerin hayvansal protein talebini karşılamak için yem tahılları sanayisinin güçlenmesine olanak sağlaması (Mitchell 1991); ve Güney Kore'de KY-480 kaynaklı karşılık fonlarıyla ev hanımları için sandviç yapma derslerinin desteklenmesi (Wessel 1983: 173) iyi bilinen örneklerdir. ABD Yem Tahılları Konseyi 400'den fazla tarım şirketi üzerinden karşılık fonlarını yerel çiftlik ve kümes hayvancılığı sanayisinin gelişimine sevk ederken, KY-480 yıllık raporlarından biri bu sanayi tesislerinin "yem tahılları ve diğer yem girdileri piyasasını önemli ölçüde genişleteceği[nden]" bahsediyordu (George 1977: 171-72). Bu tür girişimler sonucunda, gıda tedariği dünya piyasası arzına daha bağımlı hale geldi.

Agro-endüstriyel ulusötesileşmenin karakteristik iki biçimi vardı: nihai bir gıda ürününün girdilerinde uluslararası uzmanlaşma ve tarımsal üretimin yukarı ve aşağı bağlantılarında şirket faaliyetlerinin geliştirilmesi. Birinci sürece ilişkin olarak Friedmann, yeni yem bitkilerinin ulusötesi yem imalatı sanayinde girdi olarak kullanımı ile, üretilen yemlerin farklı ülkelerdeki yoğun ve çoğunlukla endüstriyelleşmiş hayvancılık faaliyetlerine (kırmızı et, beyaz et, domuz eti, balık/karides) tedarik edilmesini kapsayan "hayvancılık kompleksi" kavramını popüler hale getirdi (Friedmann 1994: 267). Tam anlamıyla uluslararası olan bu kompleks şunlardan oluşuyordu: "yoğun mekanik ve kimyasal girdilere ihtiyaç duyan hibrit temelli bir mısır üretimi devrimi (ABD'de); bir Asya bitkisi olan soyanın büyük ölçekte ekimi kapsamında ticari bir yem bitkisinin (traktörler koşum hayvanlarının yerini aldığından gereksiz hale gelen) mera bitkilerinin yerini alması; ve kendisini bitki ve hayvan üreticilerinin arasına konumlandıran, her iki sektörü de uzun dönemli sözleşmeler yoluyla düzenleyen yeni bir

sermaye yoğun yem sanayi" (A.g.e: 267-68). Hayvancılık kompleksinin kökeninde, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) Avrupalı buğday üreticilerini korumak üzere ekonomik ulusalcılık stratejisi izlediği halde, ABD'den mısır ve soya ithalatına izin verdiği savaş sonrası anlaşma vardı. Continental, Cargill, Unilever ve Bunge and Born gibi ulusötesi şirketler bu uzmanlaşmış ticareti Üçüncü Dünya ülkelerinden tropikal yağlı tohumlar ithalatını da kapsayacak şekilde genişlettiler (A.g.e: 268-69). Bu tür bir aracılık özellikle 1960'larda başlayan millileştirme dalgası bağlamında tarım şirketlerininin üretimden işleme ve dağıtım faaliyetlerine kaydığı Latin Amerika'da etkili oldu. Örneğin Castle & Cook şirketi "Orta Amerika'da plantasyon arazilerinin yanı sıra bira fabrikaları, bir margarin fabrikası, bir şişeleme tesisi ve bir pamuk yağı fabrikası kurarak varlıklarını çeşitlendirdi" (Burbach ve Flynn 1980: 103).

Sözde yeşil devrim ABD-merkezli gıda rejiminin hem ulusal hem ulusötesi boyutlarını yansıtıyordu. Yeşil devrim kapsamında "dünyayı besleme" klişesi yeniden devreye sokularak, tarım kimyasalları (pestisit, herbisit ve kimyasal gübre), sulama ve mekanizasyona bağımlı yeni yüksek verimli hibrit tohumlar (buğday ve pirinç) tarımda modernleşmenin anahtarı olarak teşvik edildi. Verim artışını "nüfus artıyor korkusu"na (Gupta 1998: 54-56) bağlayan Neo-Malthusçu bir felsefe, Soğuk Savaş dönemi komünizm karşıtlığı ile birleştirilerek, kızıl devrim tehlikesi yeşil devrimle savuşturuldu. İlk olarak Meksika'nın ticari tarım yapan çiftçilerine odaklanan yeşil devrim, dönem boyunca Arjantin, Güney Asya, Orta Doğu ve Güneydoğu Asya'ya yayıldı (Patel 2013: 9, 33). Zengin çiftçiler karma tarımın tohum paylaşma kültüründen uzaklaştırılarak, kentsel tüketime yönelik tahıl monokültürüne yönlendirildi. "Mucize tohumlar" miti inşasının ötesinde, yeşil devrim rabıtası; yüksek verim artışı elde etmek ve sınırsız verim artışı ideolojisini temellendirmek amacıyla seçili bir toprak sahibi sınıfa yönelik sunduğu kredi, pazarlama ve destek hizmetleriyle; devlet iktidarı, hayırseverlik, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (*The United States Agency for International Development*, USAID), Dünya Bankası ve tarım şirketlerini birbirine bağladı (A.g.e.).

Yeşil devrim teknolojisi, ulusal ölçekte gıda yardımı programı bağlamında ithal ikamesi amacına hizmet ederken, ulusötesi ölçekte Üçüncü Dünya'nın üretici bölgelerini tarım teknolojileri aracılığıyla sermaye çevrimlerinin içine çekti. Gıda rejiminin içerme/dışlama dinamikleriyle uyumlu şekilde yeşil devrim, kırsal eşitsizlikleri–ekolojik olarak farklılaşmış bölgeler, çiftçiler, toksik kimyasallara maruz kalan kırsal emekçiler arasındaki ve kadınların tarımsal girdi ve yayım hizmetlerine erişimden mahrum bırakılmaları dolayısıyla hane halkları içerisindeki eşitsizlikler–artırmak suretiyle hayata geçirildi. "Köylü gıdaları" değersizleştirildi; örneğin geleneksel yeşillikler (A vitamini gibi mikro-besin kaynağı olan bitkiler) "yabani ot" olarak yeniden tanımlanarak, makro-besin sağlayan "ücret gıdaları" (Shiva 1991) üretiminin optimizasyonu adına herbisitlerin hedefi haline getirildi. Verim bir süreliğine yüksek seyrettiyse de, sonrasında (ekosistem sağlığıyla birlikte) geriledi. 1984'te Hindistanlı bir çiftçi şöyle söylüyordu: "kimyasal gübre bitkinin boy atmasını sağlıyor [organik gübre ise bitkiye kuvvet verir. Kuvvet olmadan ne kadar gübre koyarsanız koyun tarla ürün vermez" (Aktaran Gupta 1998: 4).

Savaş sonrası gıda rejimi süresince gıda ticareti kamusal düzenlemeye tabi olduğundan tarımsal meta fiyatları nispeten istikrarlı seyretti (Tubiana 1989). 1972-73 yıllarında ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki gerginlik hafifleyip, tahıl stokları savaş sonrası dönemde ilk kez tükenince, bu rejim çöktü. Tahıl ve yağlı tohum fiyatları üç katına çıkarak 1974 dünya gıda krizine sebep oldu. Gıda enflasyonu genel bir birikim kriziyle de iç içe geçti. Enerji fiyatlarının tırmanışa geçmesi, döviz piyasalarında doların kırılganlığının ABD'yi altın standardını ve dolayısıyla Bretton Woods parasal sistemini terk etmeye zorlaması, görece yüksek bir sosyal ücretin sanayinin kâr oranları üzerindeki artan baskısı–tüm bu gelişmeler, sermayenin dünya ölçeğinde büyük çapta yeniden yapılanmasına yol açtı. Bu süreçte şirketler ve bankalar, Üçüncü Dünya'nın ucuz emek gücünü [sermaye birikimi sürecine] içermek üzere faaliyetlerini uluslararasılaştırdı (O'Connor 1984).

"ABD'nin gıda fazlası stoklarının tükenmesi ve dünya tahıl fiyatlarındaki yükseliş nedeniyle milyarlarca insan 'gıda güvencesinden

mahrum' olarak tanımlanınca" (Friedmann 1993: 245) FAO 1974'te Dünya Gıda Zirvesi'ni topladı. Bu süreçte "gıda güvencesi" üye ülke hükümetleri üzerinden BM'nin açık bir politika hedefi haline geldi; gıda üretimi ve dağıtımı, insani amaçlı gıda yardımı (bağışlar imtiyazlı satışların yerini aldı) ile açıkça ilişkilendirdi. FAO'nun Genel Direktörü Addeke Boerma'nın başlangıçtaki gıda güvencesi kavramını teyit eder nitelikte iddia ettiği üzere: "Gıda diğer herhangi bir maldan farklıdır. Eğer insanların yaşam hakkı olacaksa, gıda hakkı olmak zorundadır" (Aktaran Jarosz 2009:50).

Gelgelelim, FAO'nun krizi öngöremediği ve yönetemediği yönündeki suçlamalar karşısında bir sonraki Genel Direktör Edouard Saouma (1976-93) FAO'yu ademi-merkezileştirme ve iyileştirme sözü verdi. Bu gelişme, radikal sömürgesizleştirme hareketlerinin yanı sıra Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (*Organization of Petroleum Exporting Countries,* OPEC) ve Yeni Uluslararası Düzen (*New International Economic Order,* NIEO) aracılığıyla kısa süreliğine ortaya konan Üçüncü Dünya dayanışmasının jeopolitik gerilimleri arttırdığı–bu gerilimlerin FAO'ya da taşındığı–bir ortamda yaşandı. Üçüncü Dünya'nın başkaldırısının tehdit ettiği Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (*Organization for Economic Co-operation and Development,* OECD) ülkeleri, gıda ve petrol krizini kullanarak FAO'nun uluslararası gıda ve tarım alanındaki kurumsal yetkisini zayıflattı. Yerine de, "Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (*International Fund for Agricultural Development*, IFAD), Dünya Gıda Programı (*World Food Program,* WFP), Uluslararası Tarımsal Araştırma Danışma Grubu (*Consultative Group on International Agricultural Research*, CGIAR), (artık feshedilmiş olan) Dünya Gıda Konseyi (World Food Council) ve Dünya Bankası bünyesinde güçlendirilmiş bir tarımsal gündem gibi politik çıkarlarına uygun bir dizi hükümetler arası kurumdan oluşan parçalı bir yapı" koydular (ETC 2009). Böylelikle (her ülkenin bir oy hakkının olduğu) FAO, bağışçı ülkeleri temsil eden bir kurumsal yapı tarafından zayıflatıldı. 1986 yılına gelindiğinde Dünya Bankası'nın gıda güvencesini "gıda satın alabilme gücü" olarak yeniden tanımlamasıyla FAO'nun başlangıçtaki vizyonu ortadan kalkmış oldu (Jarosz 2009: 51). Bu, aynı zamanda Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması Uruguay

Turu'nun başladığı yıldı. Nitekim o süreç de 1994 yılında DTÖ'nün kurulması ve piyasa odaklı "gıda güvencesi" anlayışının gerektirdiği "serbest ticaret" rejiminin kurumsallaşmasıyla sonuçlandı.

Sonuç

Sonuç olarak, gıda tedariki bahsettiğimiz bu iki rejim boyunca oldukça farklı biçimler almıştır. Birinci gıda rejiminde, sanayi ücretlerini düşük tutmak üzere kurgulanmış yaygın bir birikim rejimi kapsamında, İngiltere ve Avrupa'nın sanayileşme süreci giderek Yeni Dünya'dan ucuz ılıman iklim kuşağı tahılları ve et ihracatına dayalı hale gelmiştir. Tarım arazilerindeki genişlemenin sınırına ulaşılmasının yanı sıra genel bir ekonomik buhran ve onu takip eden ikinci bir dünya savaşıyla birlikte rejimin girdiği kriz, ABD'nin gıda sanayi ve ihracatına yönelik üretim yapılan tarım kuşağının merkezinde yer aldığı yoğun bir birikim biçimine geçişi tetiklemiştir. 1972-73 yıllarında Sovyet Bloku'nun ABD'den gelen tahıllara açılmasıyla ortaya çıkan gıda enflasyonu krizi, genel bir birikim krizi ile iç içe geçerek küresel açlıkla ilgili kaygıları diriltmiştir.

1970'lerin başındaki gıda krizi; kamusal, insani amaçlı gıda yardımını, ticari/imtiyazlı satışlardan ayırarak, "gıda güvencesi" ile piyasa merkezli gıda tedarikinin uyumlaştırılmasına kapı aralamıştır. Bu uyumlaştırmanın merkezinde, birikim krizine devlet eliyle verilen bir cevap olarak ABD'nin dünyanın tahıl ambarı rolünün pekiştirilmesi yer almıştır (Revel ve Riboud 1986). Bunun sonucunda temel dayanağını ABD tahıl ticaretinin oluşturduğu, farklı ülkelerdeki üretim ve tüketim ilişkilerini birbirine bağlayan ulusötesi meta kompleksleri etrafında örülmüş "yeni uluslararası işbölümü" ortaya çıkmıştır (Raynolds vd. 1993). Bu yolla, ABD hegemonyası altında girişim özgürlüğü ulusal tarım (ve ekonomi) idealini zayıflatmış, ulusötesi şirketlerin yönetiminde gitgide özelleşen bir küresel ticaret rejimine zemin hazırlamıştır (Cutler 2001). Bahsettiğimiz, şirket gıda rejiminin ortaya çıkışıdır.

Bölüm 3

Şirket Gıda Rejimi

Her gıda rejiminin, iktidarı beslemede kendine has bir profili ve rolü olsa da, devlet sisteminin yapılandırılması yoluyla gıdanın sermaye birikiminin hizmetine sokulması gıda rejimlerinin ortak noktasıdır. Gıda rejimi, gıda kaynaklarının belirlenmesi ve bunlara erişim mekanizmaları ile, güç ilişkilerini–toplumsal sınıfların ve ülkelerin stratejik iaşesi yoluyla ve/veya devlet destekli ya da tekelci piyasa gücü ile rekabet edemeyen üreticileri ortadan kaldırarak–pekiştiren piyasa dağıtımı biçimlerini bir araya getirir. Rekabet edemeyen üreticilerin ortadan kaldırılması şirket gıda rejiminin temel öğesidir (McMichael 2005).

Tarihsel olarak sermayenin yükselişi ve güçlenmesinde gıda–emekçilerin iaşesi ve kârın artırılmasına yarayan biyo-politik veya işlenen bir girdi olarak–merkezi bir rol oynamıştır. Gıdanın bu rolü oynaması, gıda üretimi için gerekli olan –yeni tarım toprakları, çiftçiler ve tarım işçileri, bitki ve hayvan türleri ve teknolojiler (geleneksel bitki çeşitlerinden genetiği değiştirilmiş organizmalara kadar)–kaynaklara erişime bağlı olmuştur. Devletler yeni toprakları işgal ettikçe, yönetimleri altına aldıkça ve belirli bir gıda rejiminde sermayenin aldığı hakim tarihsel biçimi yansıtan ortak kurumsal ilişkileri benimsedikçe, değişen güç ilişkileri tarımsal üretimin nasıl örgütlendiğini ve gıdanın nasıl dolaşıma sokulduğunu etkiler hale gelir. Şirket gıda rejimi, Bretton Woods parasal rejiminin çöküşünü takip eden, finansallaşma ve neoliberal piyasa egemenliği savunusunun hükmettiği,

1980'lerden başlayarak 2000'li yılların sonuna ve günümüze kadar uzanan döneme işaret eder.

Üçüncü Bir Gıda Rejimi mi?

"Üçüncü" bir gıda rejiminin olup olmadığı gıda rejimi çalışan akademisyenler arasında oldukça tartışmalı bir meseledir (McMichael 2009a; Friedmann 2009; Magnan 2012). Friedmann (2005), ulusötesi şirketlerin (özellikle küresel perakende şirketleri ve kurdukları GlobalGAP derneği), kendi belirledikleri gıda kalite standartları aracılığıyla tarım-gıda zincirlerini örgütleyip, tüketicilerin çevresel hassasiyetlerini kullanarak sermaye birikimini tazelediği ve kamusal gıda standartlarını geçersiz kıldığı bu dönemi bir geçiş dönemi olarak görür. Bu gelişmeleri "çözüme ulaşmamış deneyler ve mücadeleler dönemi" olarak değerlendiren Friedmann şu soruyu sorar: "Devletlerin, bireylerin, şirketlerin, toplumsal hareketlerin ve diğer aktörlerin eylemlerinin sonuçlarını öngörmelerine yetecek kadar istikrarlı bir tarım-gıda ilişkileri dizilişi var mıdır?" ve "şirket-çevresel" gıda rejiminin meşruiyetinin bir koşulu olarak, bu ilişkiler dizisi normalleştirilmiş midir (2009: 335)? "Şirket-çevresel" ikilisi tedarik zincirinde farklılaşmayı içerir: "bu farklılaşmaya özel sermaye öncülük eder; öyle ki bazen aynı şirketler bir tüketici sınıfına ucuz, diğerine kaliteli mallar satar. ABD'de sınıf temelinde ayrışmış iki piyasayı imleyen iki süpermarket zinciri vardır: Whole Foods (1960'ların karşı kültürüne ait bir terimi sahiplenmesi çarpıcıdır) ve Walmart" (Friedmann 2005: 254).

Friedmann'ın, gıda sisteminin "gelişen tekil bir gıda rejimi içerisinde birbirini tamamlayan sistemler" halinde dünya ölçeğinde nasıl ayrıştığına yönelik açıklaması, beslenme biçimleri ile ilgili sınıfsal beklentilere oynayan, şirket egemenliğindeki bir piyasada, tarım-gıda ilişkilerinin özünü iyi yakalar. Biçime gelindiğinde ise soru, düzenlemenin nasıl yapıldığı, "devletler, işletmeler, şirketler, toplumsal hareketler, tüketiciler ve bilim insanları gibi ilgili aktörlerin tutarlı davranışlarından çıkarılabilecek 'kurallar' olup olmadığı"dır (Friedmann 2009: 336). Bu şekilde ifade edildiğinde, bir rejimin varlığı –normalleştirme süreci nedeniyle nihayet "örtük" olan– "yeni

kuralların nasıl konulacağına dair müzakere edilmiş bir çerçeve" gerektirir (Friedmann 2005: 234-35). Normalleştirme ise istikrar gerektirir ki bu da uluslararası bir para sisteminin, ilgili aktörlerin eylemlerinin sonuçlarını öngörebilmelerine imkan veren ve belirli bir tarım-gıda modelinin hegemonyasını yansıtan düzenleyici bir ortam sağlamasıyla ilgilidir. "Örneğin hangi ülkelerin belirli ürünlerin üretiminde uzmanlaşacağı ve hangilerinin ithalatçı olacağı" normalleştirilmiş örtük kurallarla belirlenir (Friedmann 2005: 234). Günümüzde tam anlamıyla uluslararası bir para biriminin (hala varsayılan para birimi olan dolara alternatif olabilecek ve ABD'nin bütçe ve dış ticaret açığı vermesinin önüne geçebilecek) olmayışı geçici ve istikrarsız bir uluslararası para sistemine işaret eder.

Bu durum neyin bir gıda rejimi oluşturduğu sorusunu gündeme getiriyor. Friedmann, Krasner'in normların ve oyunun kurallarının yakınsamasını temel alan tanımını tercih eder (1983). Bu tanım da, Giovanni Arrighi'nin, hakim bir devletin kendi çıkarlarını rakip ya da tabi devletlerin çıkarıymış gibi göstermesini ifade eden Gramscici uluslararası hegemonya kavramı ile örtüşür (1994). Hegemonya, baskın bir para biriminin ülkeler arasında ticareti kolaylaştırır şekilde uluslararası rezerv para birimi olarak kullanılmasında kendini gösterir. Hegemonya aynı zamanda üretim ve güç ilişkilerinin gizlenmesini ifade eder.

İlk iki gıda rejimi, kökünden farklı açılardan olmakla birlikte, az çok bu tür bir tanıma uyar. Altın, dünya çapında para yerine kullanılan şeydi. Teoride, bağımsız devletler uluslararası finansal bir otoriteye gerek olmadan ticaret ilişkilerini geliştirmek için altın standardını benimseyecekti. Pratikte ise, her zaman ve her yerde bulunan İngiliz sterlini "altın kadar iyi" (Polanyi 1944) kabul edildi ve Londra Şehri sterlin hesaplarını manipüle etmek yoluyla uluslararası likiditeyi yeniden bölüştürerek ticareti genişletti (McMichael 1984: 26-27). Yine de, Polanyi'nin de işaret ettiği üzere, küresel bir para biriminin ulusal düzeyde kaçınılmaz olarak yarattığı gerilimler, Avrupa devletlerini–altın standardı altında istikrarlı kur baskısının gerektirdiği ekonomik önlemlerden kaçınmak için–karşılıklı ticareti bir kenara bırakıp emperyalist fetih yapmaya itti (1957: 214-15). İngiltere de bu gidişatı takip

etmek zorunda kalarak 19. yüzyılın son çeyreğinde ticaret ve yatırımlarını yönetimi altındaki bölgelere ve ABD'ye kaydırdı (McMichael 1984: 27-30)–belki de gıda rejimi altın/sterlin standardıyla bağlantılı bu gerilimlerin coğrafi bir sonucu olarak ortaya çıktı. Avrupa devletleri ayrıca "serbest ticaretle sabit kurların yıkıcı etkilerine karşı [geliştirilmiş], amaca ulaştıkları ölçüde bu mekanizmaların işleyişine müdahale [eden]" koruyucu önlemler aldılar (Polanyi 2000 [1944]: 295).[13]

Savaş sonrası dönemde uluslararası rezerv para birimi ABD dolarıydı, ancak Bretton Woods anlaşması kapsamında para birimleri birbirine çevrilemiyordu ve sermaye hareketliliği (kur istikrarı amacıyla) kısıtlanmıştı. Bu dönemde uluslararası likidite, ister ekonomik/gıda yardımı, ister Dünya Bankası'ndan imtiyazlı krediler halinde olsun, yabancı yardımlara bağlıydı.[14] Buna rağmen, bu rejimde çokuluslu şirketler kazançlarını Londra merkezli Avrupa para piyasasına yatırarak Bretton Woods denetiminden kaçmayı başardılar. ABD'nin askeri harcamalarının da katkısıyla Eurodolar hesapları[15] 1960'larda 3 milyar dolardan 75 milyar dolara sıçradı; bu da, dolar yükümlülüklerine karşılık altın tutulmasını giderek zorlaştırdı (Helleiner 1996: 111-19). Bu istikrarsız bir durumdu ve nihayet Başkan Nixon'un 1971 yılında Bretton Woods sabit kur sistemini sona erdirme kararını vermesine yol açtı.

Bu noktada soru, takip eden ABD hegemonyasının düşüşü döneminde de aynı şablonun geçerli olup olmadığıdır. İlk iki rejimdeki standart devlet/piyasa ikiliği, şirket hegemonyası ile bağlantılı yeni piyasa iktidarı biçimleriyle; borçlanmanın, ticaret ve finansal kâr uğruna ülkeleri disipline etme aracı olarak kullanımıyla tanımlanan bu dönemin karmaşıklığını anlamak için yeterli midir? Dünya Bankası/IMF'nin

[13] Nitekim "altın standardının ortaya çıkışıyla [...] tarifeler, iş yasaları ve canlı bir sömürge politikası dengeli kur politikasının ön koşulları durumuna geldi (*Büyük Britanya, sanayi alanındaki üstünlüğüyle kuralı doğrulayan bir istisna oluşturuyordu*). Piyasa ekonomisi yalnızca bu ön koşullar hazırlandığında, güven içinde uygulanabildi" (Polanyi 2000 [1944]: 291-92, vurgu eklenmiştir).

[14] Timothy Mitchell bunun aynı zamanda savaş sonrası petrol rejimini benimsemelerini sağlamak/teşvik etmek amacıyla ülkelere dolar dağıtmanın bir yöntemi olduğunu iddia eder (2011: 111).

[15] ABD dışında dolar cinsinden tutulan ve Amerikan Merkez Bankası denetimine tabi olmayan hesaplar. (ç.n.)

borçlu ülkeleri disipline etmesine ek olarak, (üye devlet tabanlı bir kurum olan) DTÖ de çok taraflı bir piyasa genişlemesi süreci ile (ulusal korumacı önlemleri zayıflatıp) ticareti serbestleştirerek, DTÖ protokolleriyle çıkarları korunan ulusötesi şirketlerden müteşekkil "özel bir rejim"i devreye soktu (Cutler 2001). Claire Cutler'ın dikkat çektiği üzere, yasal rejimler yasal özneler olarak devletlere odaklanırken, özel rejimler neoliberal "rekabet devleti" hizmetinde, kamusal düzenlemelere sınır getirir ve böylelikle sivil otoriyeti gayri resmi güç aracılığıyla yeniden yapılandırır. Bu gayri resmi güç ise neoliberal politikalar olarak tescil edilir ve "gerçekte devlet iktidarından daha etkilidir" (Cerny 1995: 618). Cutler'ın (2001: 144) vurguladığı nokta şudur:

> Ulusötesi şirketler giderek uluslararası yasaların yazılması, yürürlüğe konması ve uygulanması süreçlerinin doğrudan katılımcısı haline gelmiştir. Dahası, hükümetler, şirketlerin hak ve güçlerinin genişletilmesine katkıda bulunmaktadır [...] Jan Scholte'nin belirttiği gibi "hükümetler, uygun mülkiyet hakkı güvenceleri, döviz kuru düzenlemeleri, vergi rejimleri, çalışma yasaları ve polis korumasıyla küresel şirketlerin faaliyetlerini kolaylaştırmaktadır."

Nitekim, Brezilya'da soya fasulyesindeki tarımsal ihracat yapılanması özelleşmiş bir tarım ticareti rejiminin kapalı kapılar ardında nasıl kurulduğunu gözler önüne serer: DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Organı'na (*Dispute Settlement Board*) yapılan bir dizi başvurunun yanı sıra, Brezilya Ticaret ve Uluslararası Anlaşmalar Çalışmaları Kurumu'na (*Brazilian Institute for the Study of Trade and International Negotiations*, ICONE) fon sağlanarak, şirket-devlet rabıtasının serbest ticareti geliştirme hedefi güdülmüştür (Peine 2010: 141-43). Uzlaşmaya dayalı yapısı ve bu yapının G-20 ülkeleri tarafından kabulü göz önünde bulundurulduğunda DTÖ kendi başına hegemonik değilse de, şirketlerin yatırım ve mal dolaşımı özgürlüğünü teşvik ederek karşılaştırmalı üstünlük ilkesine sözde bağlılık göstermektedir. Neoliberal doktrin "devlet"e karşı "piyasa"yı yücelterek, devleti açıkça piyasanın hizmetkarına dönüştürdüğü ölçüde bir şirket hegemonyasından bahsedilebilir. Uluslararası finansal yönetişim de "devletten Uluslararası Ödemeler Bankası (UÖB) gibi 'özel' kurumlara" (Nesvetailova ve Palan 2010: 7-8) bu bağlamda devredilmiştir. Yine bu bağlamda, Dünya

Bankası, IMF ve UÖB; OECD, G-8 ve G-20 ülkeleriyle el ele vererek, "devlet-finans bağının uluslararası versiyonu için yeni bir uluslararası finansal mimari oluşturacak şekilde" (Harvey 2011: 55) merkez bankaları ve hazine faaliyetleri arasında eşgüdüm sağlamaktadır. Bir açıdan burada bir ironi görmek mümkün: Altın standardı (devlet yönetimindeki) döviz kuru mekanizmasının olumsuz etkilerine karşı ulusal dayanışmacı bir direnişi harekete geçirmişti. Oysa ki günümüz finansal rejimi, ulusal ayrımlar üzerinc kurulu; döviz kuru istikrarının, hakim sınıflarla bunların uluslararası finans kurumlarındaki temsilcileri arasında müzakere edildiği bir rejimdir.

Bu anlattıklarımız mevcut özel rejiminin özüdür. [Özel rejim] devletlerin giderek özelleştiği yeni bir konjonktürü ifade ettiğinden, devlet merkezli bir bakış açısından istikrar gereksinimini karşılamıyor olabilir. Bu koşullar altında, vergi mükellefleri kriz anında ilk başvurulan kaynak görevini görür. "İstikrar", devlet sistemi genelinde çıkarların yakınsamasından (ve bunun yansıması olarak gerçek anlamıyla uluslararası bir rezerv para biriminin ortaya çıkmasından) ziyade, askeri güce ve ekonomik güvencenin mali istikrara bağlı olduğu iddiasıyla uygulanan ekonomik zora dayanır. 1980'lerde 70'ten fazla Güney ülkesi yapısal uyum gerçekleştirerek 1990'lara –1982'ye kıyasla– %61 oranında daha fazla borçla girmiş (Bello vd. 1994), ücretler ve kamu hizmetlerinde geniş çaplı kesintiler yapmıştır. Dolayısıyla istikrar göreli bir kavramdır; sonuçta "piyasa istikrarı"nın bedeli küresel Güney ülkelerinde 30 yıl boyunca ardı ardına yaşanan ve 2000'lerde küresel Kuzey'e de sıçrayan kemer sıkma (ve finans) krizleri olmuştur.[16] Vahşi bir rejim olan neoliberalizm servet üretimi değil, servetin yeniden dağıtımı üzerine kurulmuştur (Araghi 2009; Harvey 2011; Sassen 2011). Şirket gıda rejiminin merkezinde küçük çiftçilerin geniş çaplı mülksüzleştirilmesi ve dünya genelinde güvencesiz işçiye dönüştürülmesi vardır.

[16] Pritchard ve Burch (2003: 13, 263) küresel domates işleme sanayi üzerine kapsamlı çalışmalarında istikrarsızlığa vurgu yapmaktadır. Domates salçası için küresel bir piyasa fiyatının olmayışı, salça ticaretinin büyük bir kısmının tedarik zinciri ortakları arasında satış sözleşmeleri yoluyla gerçekleşmesi ile açıklanmaktadır (A.g.e: 250). Ancak gıda rejimi geleneksel olarak temel bir tahıl ürününün küresel fiyatı ile temsil edilir.

Mülksüzleştirme meselesi, Pritchard'ın DTÖ'nün "varsayıldığı gibi [GATT'ın yerine] bir halefi temsil etmekten çok, ikinci gıda rejiminin yaşadığı krizin siyaseten taşıyıcısı [olduğu]" (2009: 297) iddiasına gölge düşürür. Bu açıdan, Pritchard'a göre gıda rejimi araştırmacılarının yanıtlaması gereken temel soru "tarımın DTÖ'ye dahil edilişinin nasıl kuramlaştırılacağı"dır (A.g.e: 297). Şirket gıda rejiminin ayırt edici özelliği çiftçilerin bir dünya piyasası fiyatıyla evrensel olarak ilk kez yüz yüze gelmeleriydi. Dolayısıyla Kuzey'in tarım politikaları açısından bir devamlılık söz konusu olsa da, bu politikaların küçük çiftçilere yapılan bir fiyat saldırısı halinde *küresel* ölçeğe taşınması için aynı şey söylenemez. Aksine "tarımın entegrasyonu" açısından eskisinden belirgin şekilde farklılaşan yeni bir dönem söz konusudur: DTÖ şirketlerin çıkarlarına uyarak, dünyanın dört bir yanındaki küçük üreticileri hedef alan ucuz gıda rejiminin baş köşesine oturtmak üzere yapay (sübvansiyonlu) bir dünya fiyatı tayin edilmesine hizmet etmiştir.

"Uluslararası rejimler" kavramı devlet-merkezli bir epistemenin ürünüdür ve tarım-gıda ilişkileri ile devlet inşası süreçlerinin karşılıklı bağıntısını irdeleyen gıda rejimi projesine hayat vermiştir. Ancak devlet sistemi tarihsel bir yapı olduğu ölçüde zaman ve mekana göre biçimlenimi değiştiğinden, rejim kavramının kendisinin de tarihselleştirilmesi gerekir. Birinci gıda rejiminde İngiletere'nin "dünyanın atölyesi" projesi, gelişmekte olan Avrupa sanayi kapitalizmi ile sermayenin denizaşırı imparatorluğu menşeli gıda tedarik zincirlerini birbirine bağlıyordu. İkincide ise ABD, ittifaklar kurmak ve kendi yoğun birikim rejiminin ürünlerine pazar yaratmak amacıyla ucuz gıda fazlasını politik amaçlarla kullandı. Tarımsal sanayileşme iki rejim için ortak olsa da, birikimin ve devletlerarası sistemin toplumsal yapısı iki dönem arasında önemli ölçüde farklılık göstermiştir.

İlk iki rejimin çöküş koşulları–İngiltere'nin rakiplerinin kendi ulusal ekonomilerini korumaya yönelmeleri, ulusötesi şirketlerin ABD merkezli savaş sonrası dünyasına hakim iliştirilmiş liberalizmin[17]

[17] Amerikalı siyaset bilimci John Ruggie bu terimi Polanyi'den esinlenerek 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde liberal ekonominin toplumsal korumacı politikalar tarafından görece

(*embedded liberalism*) altını oymaları–her birinin olgunlaşan içsel çelişkilerini yansıtıyordu. Şirket gıda rejiminde de benzer bir döngünün yaşandığı iddia edilebilir: DTÖ kuralları yoluyla kurumsallaştırılan yarım bir çoktaraflılığın ihracata yönelik endüstriyel tarım modelini teşvik etmesi, ardından bu modelin 2000'lerin sonunda uyarı niteliğinde bir krize girmesi. Krizin en önemli etkilerinden biri, şirket gıda rejiminin temel bir kavramı olan "gıda güvencesi"nin yeniden tartışmaya açılması oldu.[18]

Friedmann, rejimin krize girdiği anlar için şöyle der: "rejim iyi çalışamaz hale geldiği, yani eylemler artık aynı sonuçları doğurmadığı zaman çerçevenin örtük özellikleri adlandırılmaya başlar. Bu ortamda sorunları çözmenin alternatif yollarına ilişkin yükselen tartışmalar kısmen, sendeleyen rejimin özelliklerinin nasıl adlandırılacağıyla ilgilidir. Bu adlar popüler olmaya başladığında, rejim krizde demektir" (2005: 234-35). Gıda yardımının damping olarak adlandırılması bu duruma örnektir . DTÖ protokollerine iliştirilmiş kamusal sübvansiyonlarla desteklenen özel rejimin alamet-i farikası, piyasaların dünya gıda güvencesini sağlamanın en etkin yolu olduğuna dair örtük bir varsayımdı. 21. yüzyılda patlama noktasına gelen "gıda krizi" sırasında açlık oranında yaşanan ani yükseliş bu varsayımı çürüten eşik olmuştur. Sonuç, küçük çiftçilikle ilgili beklentilerin yeniden değerlendirilmesinden (şirketlerden agroekoloji savunucularına kadar farklı aktörlerin dillendirdiği) tutun da toprak gaspı, ulusal korumacılık ve insan haklarına kadar, alternatiflerle ilgili üzerinde uzlaşı sağlanamayan bir dizi görüşün ortaya atılması olmuştur (karşılaştırma için bkz. McMichael ve Schneider 2011).

---

sınırlandırıldığı uluslararası ekonomi-politik düzeni ifade etmek için ortaya atmıştır. "İliştirilmiş" kelimesi "embedded" kavramını tam olarak karşılamıyorsa da Türkçe yazında bu kullanım mevcuttur. (ç.n.)

[18] Nitekim 2010 Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu'nda şu tespite yer verilir: "Binyıl Kalkınma Hedefleri arasındaki açlık çeken insan sayısını yarıya indirme hedefi açısından gelişmekte olan ülkeler 1990'dan beri bir miktar ilerleme kaydetmiştir. 1990-1992 yıllarında açlık çeken nüfusun oranı %20 iken, eldeki en son verilerin bulunduğu dönem olan 2005-2007 yıllarında bu oran %16'ya gerilemiştir. Ne var ki 2000-2002 yıllarından itibaren açlık oranlarındaki azalma durmuştur" (BM Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi, Binyıl Kalkınma Hedefleri 2010 Raporu: 11, http://www.unfpa.org/public/site/global/lang/en/pid/6090)

Şirket Gıda Rejimi

Şirket gıda rejimi, önceki rejimlerin mirasını taşımakla birlikte, sermayenin siyasi tarihinde neoliberal "küreselleşme projesi" olarak kavramsallaştırılabilecek yeni bir döneme işaret eder (McMichael 1996). Bu proje esasen bir önceki "kalkınma projesi"nde devletlerin piyasaları yönettiği düzeni tersine çevirmiştir. Artık devletler piyasalara hizmet etmektedir. Piyasa hakimiyeti finansallaşma ile daha da güçlendirilmiştir. Birçok koldan ilerleyen bu sürece [finansallaşma], yeni finansal araçlarla önce temeli atılan, sonrasında da yönetilen borç krizi çanak tutmuştur (bkz. 5. Bölüm).

Tarihsel olarak, finansallaşma, hegemonyanın zayıflaması ve coğrafi-ekonomik üstünlüğün kaybı ile ilintilidir, öyle ki yatırımcılar sabit sermayeden daha likit finansal yatırımlara yönelirler (örneğin birleşme ve menkul kıymetleştirme: borçların toplulaştırılması ve satılması). Arrighi, finansallaşmayı, ABD hükümetinin endüstriyel üretim kapasitesindeki gerilemenin üstesinden gelmek amacıyla 1980'lerde son çare olarak başvurduğu önlemlerle ilişkilendirir. ABD, sermaye piyasalarında serbestleşmeyi teşvik eden ve bankacılık sektörünü deregüle eden düzenlemelere giderek, artan faiz oranlarıyla ülkeye yeni yatırım çekmeyi hedeflemiştir (2007: 145). Finansal deregülasyon, 1970'lerde doların konvertibilitesi sayesinde petro-dolarların, küresel şirket ve bankacılık girişimlerinin hizmetine sokulması ve Üçüncü Dünya hükümetlerine verilen borçlarla, dünya finansal piyasalarını bolluğa boğmasıyla başlamıştı. Küresel bankalar (20. yüzyıl başında Londra Şehri'nin oynadığı rolü tekrar eder biçimde) para akışlarını ihracat için üretime yönelen "kalkınmacı" devletlere çevirdi ve verdikleri borçlar OECD merkez bankaları tarafından Uluslararası Ödemeler Bankası aracılığıyla teminat altına alındı (Cox 1987: 301). ABD 1980'de faiz oranlarını yükseltince, borçlu ülkeler, Kuzey ülkeleri hükümetleri ve bankaları adına Bretton Woods kurumları (Dünya Bankası ve IMF) tarafından belirlenen yapısal uyum araçlarının hedefi haline geldiler (bkz. Cammack 2003). Yapısal Uyum Kredileri ekonomi politikalarını serbestleştirmek ve devlet bünyesindeki gücü program odaklı bakanlıklardan (sosyal hizmetler, tarım, eğitim gibi), merkez bankaları ve

ticaret ve finans bakanlıklarına devretmek suretiyle devletleri dönüştürdü ve ulusal bağımsızlığı zayıflattı (Canak 1989).

Sermayenin siyasi tarihindeki bu köklü dönüşümü tartışan Moore'a göre 1980'lerin başı itibarıyla gelinen durum şuydu: "Finans sermayesi birikim sürecinde hegemonik mevki kazanmanın yanı sıra Küresel Kuzey devletleri içinde politik bir güç haline gelmiştir [...] Teknolojik *devrimin,* yerini teknolojik *yeniden bölüşüme* bıraktığı yeni bir döneme geçilmiş ve bu dönemsel dönüşüm, finans sermayesinin devlet aygıtıyla işbirliği içerisinde servet ve gücü yoksul ve üreten sınıflardan alıp aşırı zenginlere vermesi ile pekiştirilmiştir" (2010: 232). Bu dönüşüm başlangıçta birbiriyle ilintili iki gelişmeyle sağlanmıştır: imalat ve tarımın Kuzey'den Güney'e kaydırılması ve borçlu devletleri disipline etmek üzere ihracata yönelik tarıma eşlik eden kemer sıkma politikalarıyla yeni bir borç rejiminin kurulması. Patel'in belirttiği gibi "gıdanın yeni ekonomi politiğinde hakimiyet, ABD'nin gıda fazlası aracılığıyla değil, Küresel Güney'in mali borçları aracılığıyla sağlanıyordu [...] Küresel Kuzey, Küresel Güney'den ucuz gıdaya yüce gönüllülük kisvesi altında erişim sağlar oldu–Kuzey'de yenen her parça ucuz gıda [sözümona] Güney'in borçlarını ödemesine yardım ediyordu" (2007: 93, 96). Devletler finans sermayesinin hegemonyasını içselleştirirken, Friedmann (2009: 339) ortaya çıkan politik baskı ve zoru post-hegemonik bir ifadeyle şöyle tarif eder:

> Böylelikle IMF Kuzey bankaları adına alacak tahsil etme aracı haline geldi; dolar dünyanın kuralsız para birimi olmaya devam etti; ve ABD, IMF kuralları aracılığıyla fiili veto gücünü korudu. Bunun sonucunda, Üçüncü Dünya ülkeleri bir bütün olarak (ihracat yönetimi dahil) ulusal tarım-gıda politikalarından vazgeçerek şirket egemenliğindeki ihracat ürünlerine (örneğin mevsim dışı meyveler, sebzeler ve çiçek gibi 'geleneksel olmayan ürünler' ve balık) yöneldi ve ithal tahıla bağımlılıklarını derinleştirdi.

1980'ler borç rejimi, Güney ülkelerini "yeni tarımsal uluslararasılaşma" adı altında şirket güdümlü bir "karşılaştırmalı üstünlüğü" yansıtan, ihracata yönelik tarım modelini benimsemeye iterek bir önceki gıda rejiminde ortaya çıkmış olan ulusötesi hareketi güçlendirdi

(Raynolds vd. 1993). Friedmann (1991) Yeni Sanayileşen Ülkeler (*Newly Industrializing Countries,* NICs) adlandırmasına paralel, bu ülkeleri "Yeni Tarımsal Ülkeler" (*New Agricultural Countries,* NACs) olarak adlandırarak tarım-gıda ilişkilerinin uluslararası ekonomi politikte oynadığı kurucu role dikkate çeker.

Yeni Tarımsal Ülkeler olgusu, küresel Güney'den meyve ve sebze gibi geleneksel olmayan ürünlerin ihracatını örgütleyen "değer zincirleri"ne ilişkin çalışmalara (LeHerin 1993; Friedland 1994; Llambi 1994; Raynolds vd. 1994) kaynaklık etmiştir. Bu çalışmaları belirli ürünlere odaklı araştırmalar takip etmiştir. Bunlar arasında Tayland'dan karides, beyaz et, konserve deniz ürünleri, konserve ananas ve taze meyve (Goss ve Burch 2001); Kenya'dan taze fasulye, mini havuç, mısır ve sultani bezelye (Dolan ve Humphrey 2000); Meksika'dan şirket domatesi (Barndt 2008) üzerine çalışmalar; ve Pritchard ve Burch'un (2003) farklı domates üretimi bölgeleri ve biçimleri üzerine küresel analizi sayılabilir.

1990'ların başına gelindiğinde gıdanın ulusötesi şirketler kontrolünde "küresel tedariki" en belirgin olarak meyve ve sebzede tohum ıslahı, soğutma, saklama ve ulaşım teknolojilerinde görülmekteydi. Bu teknolojiler sayesinde, küresel Güney ülkeleri geneline dağılmış üretim alanları yönetilerek, meyve ve sebze görece zengin tüketiciler için mevsim dışında ya da yıl boyunca, erişilebilir hale getirildi. Bu bağlamda, ulusötesi şirketler Üçüncü Dünya köylülerine sözleşmeli tarımla bağ bahçe ürünleri ve mevsim dışı meyve ve sebze ürettirip; sonra bunları Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya-Pasifik ülkelerindeki büyüyen süpermarketlerde satılmak üzere meyve suyu, konserve meyve, dondurulmuş sebze, paketli et, tavuk parçaları (genellikle serbest üretim bölgelerinde olarak) işlediler. Bu küresel süreç "ikinci yeşil devrim" (DeWalt 1985) sayesinde mümkün oldu; birinciden *kaymalarla* ayrılan bir devrim: kamudan özel girişime, temel tahıllardan yüksek katma değerli ürünlere (hayvansal protein, meyve ve sebzeler, kimyasal hammaddeler) ve ulusaldan küresel piyasalara kayış.

Gıda çevrimlerinin ulusötesileşmesi, savaş sonrası gıda rejimine has, politik amaçlar gözetilerek düzenlenen iki taraflı gıda fazlası ve

tarımsal sanayi teknolojileri ihracatının yerini aldı. 21. yüzyıla gelindiğinde bu ticaretin neredeyse üçte biri şirketlerin bağlı ortakları arasındaki alım satımdan oluşuyordu. Küresel perakendeciliğin yükselmesiyle birlikte, şirketlerin Güney'in ulusal gıda sistemlerini ele geçirmeleri (tohum, gübre, kimyasal girdi sektörleri dahil), küresel piyasaları, küresel ve bölgesel tedarik zincirlerini güçlendirdi. John Wilkinson'un söylediği gibi: "1980'lerde, gelişimi patentlere son derece bağımlı olan biyoteknoloji, genetik ve kimyasal girdi sektörlerinde devrim yaratmaktaydı. Bu sektörler ile ilaç sektörünün ortaklaşa yürüttüğü lobicilik faaliyetleri sonucunda, gelişmekte olan ülkeler gıdanın patentlenmesini ve patentlerin DTÖ'ye katılımın önkoşulu haline gelmesini kabul ettiler" (2010: 157). Bu sürecin ürünü olan Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (*Trade Related Intellectual Property Rights,* TRIPs) protokolü ile [ulusal] bağımsızlıktan ödün verilmesi de giriş ücretine dahildi–ve Güney ülkeleri genetik bilgilerinin çoğunu da [şirketlere] teslim ettiğinden (Wiessman 1990) verilen ödün ikiye katlandı. "Yeniden sömürgeleştirme" (Raghavan 1990) ithamları bu bağlamda yükseldi.

Tarımda yeni uluslararası işbölümü bir önceki gıda rejiminin eğilimlerini geliştirip güçlendirdi: OECD ülkelerinin tahıl ihracatı hacmindeki (1970-1996) payı artarken (%73- %82), küresel Güney dünya tahıl hacminin %60'ını ithal eder hale geldi. Aynı zamanda Yeni Tarımsal Ülkeler deniz ürünleri ihracatındaki paylarını artırdı ve dünya meyve ve sebze pazarını üçe katladı. OECD ülkeleri dünyanın başlıca bitki çeşitleri tedarikçisi oldu. Pistorius ve van Wyk'in (1999: 51) belirttiği üzere:

> Üçüncü Tarım-Gıda Düzeni'nin ortaya çıkışıyla birlikte bitki ıslahı çalışmalarının ana sorumlusu olarak devletin yerini özel sanayi almaya başladı. 1980'lerden itibaren tarımsal araştırma ve geliştirmeye (AR-GE) yapılan kamu harcamalarındaki büyüme azalmaya başladı; özel sanayi, kamunun AR-GE fonlarının dağıtımında daha fazla söz sahibi oldu ve tarımsal araştırmaya yapılan özel yatırımlar hızla arttı. Bu gelişme bitki ıslahı sektöründe köklü bir yeniden yapılanmayla el ele gitti ve bu süreçte OECD ülkeleri merkezli büyük endüstriyel bitki ıslahı şirketleri kuruldu. Bu büyük endüstriyel

şirketlerin rakipsiz bir finansal ve teknolojik kapasite biriktirdiği dikkate alınırsa, Üçüncü Tarım-Gıda Düzeni'nde bitki ıslahının ana aktörleri ve dinamik gücü haline geldikleri söylenebilir.

Yönetişim

Bu yeni düzen GATT Turu siyaseti aracılığıyla ortaya çıkmıştır. DTÖ'nün kuruluşuna zemin hazırlayan GATT Turu, dünya ekonomisinde yaşanmakta olan köklü bir dönüşüme eklemlendi–nispeten kontrollü ticaret ve yatırım döneminden *artakalan ulusal* bir ilkeden, görece serbest ticaret ve sermaye hareketleri döneminin *doğmakta olan küresel* ilkesine doğru bir dönüşüm. Ticarette serbestleşme düsturuna rağmen, ABD ve AB'nin tarım sübvansiyonlarını (başka kisveler altında gizleyerek) korumuş olmalarının gösterdiği üzere, bu ilkeler birbirini bütünüyle dışlamıyordu. Biçimsel olarak GATT çok taraflılığının, ulusal bir çerçeveyi yansıttığı söylenebilir; ancak özünde, küresel birikime yönelik belirli bir toplumsal yapıyı kurmak uğruna, ulusal bağımsızlığı zedeleyen küresel düzenleyici mekanizmaların oluşturulmasına hizmet etmiştir. Uruguay Turu'nda şirketlerin oynadığı baskın rol bunun açık kanıtıdır. Gıda şirketleri, tahıl tüccarları ve özellikle kimya sanayinin etkisiyle, GATT'ta tarım programlarının adım adım uygulamadan kaldırılması, arz yönetimine son verilmesi ve dünya genelinde üreticilerin farklılaşan emek maliyetlerine maruz bırakılması yoluyla fiyatların düşürülmesi yönünde kararlar alındı (Ritchie 1993: 27). Üretken ve finansal sermayenin uluslararasılaşmasının yarattığı fiili durum GATT'ın çok taraflılığına ters düşüyordu; çünkü ulusötesi şirketlerin tedarik ağlarının küreselleşmesi ulusal ekonomik stratejileri uluslararası rekabete tabi kılıyordu ve küresel sermaye piyasaları paranın değerini koruma gücünü ulusal düzenleyici kurumların elinden almıştı (McMichael 1993: 200).

GATT kapsamında, ticari işlemlerde standardizasyon ve gümrük tarifelerinde indirim aracılığıyla, tarımsal ürünlerde ikili ticaretten çok taraflı ticarete gerçekleştirilen geçişin, (yeni) üye ülkeleri hareketе geçiren özgün bir anayasal boyutu vardı (Winters 1990: 1298). Bu anayasal eğilimler, kendi oyun kurallarını koyan hegemonik bir devletin yokluğuna rağmen, kurulmakta olan serbest ticaret rejimine belli

bir meşruiyet kazandırdı. "Rekabet şartlarının eşitliği" ve "uyumlanma" kavramları ile temsil edilen dünya piyasasının hakimiyeti bizzat üye ülkelerce teminat altına alındı. Bu temsiller de sübvansiyon sistemlerini korumalarına izin verilen (Güney ülkelerinin erişemeyeceği kaynaklara sahip) Kuzey ülkelerine yaradı.

Sübvansiyonlar bir önceki rejimin mirası olmakla birlikte, dünya piyasasında gıda tüccarları ve perakendecileri lehine çalışan bir rekabet aracı vazifesi görür hale geldi ve DTÖ bünyesinde kurumsallık kazandı. Sübvansiyonlar aslen ulusal düzenleyici bir mekanizma olarak tasarlanmıştı ve ABD'nin gıda yardımı rejiminin teminatı olmuştu; şimdi ise şirket piyasa rejimini ayakta tutar oldu. Uluslararası finans kuruluşlarının kurallarıyla desteklenen yeni mekanizma, devletin ulusal piyasaları korumaktan el çekmesine ve ulusötesi çevrimleri güvence altına almak üzere yeniden yapılandırılmış bir devlet sistemine dayanıyordu. Dahası, ABD hegemonyasının kurumsal mirasının (UÖB, IMF, Dünya Bankası) örgütsel kapsamı ve karmaşıklığı, "bu kurumların tüm üye ülkelerden giderek daha özerk hale gelmelerinde temel bir etmen olmuş [...] ve ulusötesi şirketler, hiçbir devletin otoritesine tabi olmayıp, devletlerarası sistemin tüm üyelerini kendi 'yasa'larına tabi kılma gücü olan bütünleşik bir üretim, değişim ve birikim sistemine evrilmiştir" (Arrighi 1990: 403). DTÖ "tekil bir küresel ekonominin anayasası"nı (Ruggiero 1996) yazarak bu kurumsal mirası pekiştirdi. Bu anayasa halk egemenliğini güçlendirmek ve kârdan önce yaşamı korumak yerine "ticaretin ve ticareti kolaylaştıran faaliyetlerin kurallarını esas alan ilk anayasa" (Shiva 2000: 58) oldu.

BM İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (1947) sırtını dönen DTÖ, ulusal sağlığı, sosyal ve çevresel düzenlemeleri ticareti kısıtlayıcı addedip, açıkça görünür ve ölçülebilir tarifelere çevrilmelerini ve zaman içinde azaltılmalarını salık vermektedir. Dahası, (sadece Kuzey ülkelerinin karşılayabildiği) sübvansiyonlar sağladıkları koruma derecesine göre "kutulara" tahsis edilerek sübvansiyonlar arasında bir hiyerarşi kurulmuştur (Herman ve Kuper 2003: 35-36). Kutu sistemi Kuzey ülkelerinin lehine işledi çünkü üretim bazlı olmayan tarım destekleri "ticareti saptırıcı olmayan" Yeşil Kutuya konuldu. Desteklerin üretim bazlı

olmaması, çiftçilere "serbest ticareti" saptıran fiyat destekleri yerine doğrudan gelir desteği verilmesi anlamına gelir. Özellikle Avrupa'nın Ortak Tarım Politikası (OTP) doğrudan gelir ödemelerini "kırsal kalkınma" girişimi kapsamında, tarımın "çok işlevliliğini" desteklediği gerekçesiyle savunmaktadır (fakat bkz. McMichael 2011a). Bir yandan gümrük vergilerinin "tarifeleştirme" yoluyla azaltılması, diğer yandan Kuzey'in tarım sübvansiyonlarının kutu sistemi aracılığıyla korunmasıyla oluşturulan düzenleyici sistem, Kuzey'de kamu kaynaklarını özel kesime aktarırken, Güney'e de damping yoluyla gıda güvencesizliği ihraç ediyordu.

DTÖ rejimi fiilen, çok taraflı mutabakatla belirlenmiş ve üye ülkelerce bağımsız yetki alanına sahip bir kurum bünyesinde içselleştirilmiş bir dizi ortak kuralla düzenlenen yeni bir kalkınma yönetişimi biçimini ifade ediyordu. Söz konusu kurallar, tüm ülkeler eşitmişçesine (En Az Gelişmiş Ülkeler–EAGÜ– diye anılanlar için bazı istisnalar hariç) standart piyasa koşulları yaratılmasını öngörüyordu ve devlet politikalarının "serbest ticaret" kuralları gereğince karşılıklı olarak disipline edilmesini sağlayacak bir anlaşmazlıkların halli mekanizmasıyla desteklenmişti. Ticari koruma tedbirleri, tarımsal destekler ve tarıma devlet müdahalesinin azaltılmasını savunan Tarım Anlaşması, gıda güvencesini sağlamanın yolunun piyasa olduğu yönünde örtük bir varsayım içeriyordu. Bu kabul, ABD'nin GATT Turu sırasında ortaya koyduğu şu iddianın tekrarıydı: "kendine yeterlilik ve gıda güvencesi tek ve aynı şey değildir. Gıda güvencesini–ihtiyacınız olan gıdayı ihtiyacınız olduğu anda edinebilmeniz–sağlamanın en iyi yolu aksamadan çalışan dünya piyasasıdır" (aktaran Ritchie 1993: 25). Gıdaya erişimi bir insan hakkı olarak tanımayan bir dünya ekonomisi anayasasının kusurlarına ilişkin farkındalığın giderek artması, gıda rejiminin bugün içinden geçtiği krizin açık bir göstergesidir (de Schutter 2012)–6. Bölüme bakınız.

Gıda Çevrimleri, Mülksüzleştirme ve Bağımlılık

DTÖ'nün serbest ticaret rejimi, uluslararası tarımsal işbölümüyle bağlantılı gıda dolaşımını hızlandırarak 5 yıl içerisinde gıda fiyatlarını

üçte bir oranında düşürdü (Ritchie 1999). Tarım Anlaşması "yapay" fiyat desteklerini yasaklayıp küresel Güney'de devletleri deregülasyona zorlarken, Kuzey devletleri (çoğu büyük şirket işletmelerine giden) sübvansiyonlarını "kutulara koyarak" korudular. Bu düzenleme ile sübvansiyonlar fiyatlardan ayrılarak taban fiyatları ortadan kaldırıldı ve Kuzey ülkeleri ellerindeki tahıl fazlasını dünya piyasasında elden çıkarabilsin diye, dünyanın geri kalanındaki küçük aile üreticileri pahasına (üretim maliyetlerinin çok altında) yapay bir "dünya fiyatı" belirlendi. 2002 yılında ABD'nin ihraç ürünleri arasında ortalama fiyatlar üretim maliyetlerinin buğdayda %43, soya fasulyesinde %25, mısırda %13 ve pirinçte %35 oranında altındaydı (IATP 2004: 3).

DTÖ'nün (ulusal kendi kendine yeterliliği hedef alan) asgari ithalat kuralı[19], bu ucuzlatılmış dünya fiyatının rekabet edemeyen üreticiler üzerindeki etkisini daha da artırarak, küçük üreticilerin mülksüzleştirilmesi sürecine hız kazandırdı. 2000 yılında Oxfam şu soruyu soruyordu: "Yılda 230$ kazanan bir çiftçi (En Az Gelişmiş Ülkeler'de ortalama kişi başı gelir) yılda 20,000$ destekten (OECD ülkelerinde ortalama destek) faydalanan bir çiftçi ile nasıl rekabet edebilir?" (aktaran Bailey 2000). 1998 ile 1999 arasında İngiltere'de çiftçi gelirlerinde yaşanan %75 oranındaki azalma 20,000 çiftçinin tarımdan kopmasına neden oldu. ABD'de de 1990'lar boyunca çiftçi gelirleri neredeyse %50 oranında azaldı (Lehman ve Krebs 1996, Gorelick 2000: 28-30). Küresel Güney'de, FAO'nun 16 ülke için yaptığı ihtiyatlı bir tahmine göre 20 ile 30 milyon arasında insan tarım ticaretinin serbestleşmesi sonucunda topraklarını kaybetti (Madeley 2000: 75). İlintili diğer bir eğilim de "tarımdan çıkış veya uzaklaşma" (*de-agrarianization*) yönündedir: Afrika için 1990'lar sonu verileri kırsal hanelerin, gelirlerinin %60 ila %80'ini tarım dışı faaliyetlerden elde ettiğini gösteriyordu (Bryceson 2004: 618-19). En yoksul olanlar tarım dışı, kayıt dışı ve parça başı işlere en çok bağımlı olanlardı (Bernstein 2005, Bezner Kerr 2005). Asya'da da kırsal hane gelirlerinin %30 ila %40'ı tarım dışı kaynaklarla desteklenmektedir (Kabeer ve Tran Thi Van Ahn 2002). Latin Amerika'da köylülerin çoğu yarı-proleterleşmiş,

[19] Ülkelerin tüm tarımsal ürünlerde iç talebin en az %5'inin düşük tarifeli ithal ürünlerden karşılanmasına izin vermesini şart koşar. (ç.n.)

toprağa ve istihdama erişimde yaşadıkları kısıtlar arasına sıkışmışlardır: "çoğu mevsimlik ücretli işler olmak üzere tarım dışı gelir kaynaklarına erişimleri toprağa zorlukla da olsa tutunmalarını sağlamış ve böylelikle tam proleterleşmelerinin önüne geçmiştir" (Kay 2006: 472; karşılaştırma için bkz. Scoones 2009).[20]

2000 yılında Hindistan Tarım Bakanlığı şu tespitte bulunuyordu: "1990'larda tarımdaki büyüme yavaşladı. Elverişsiz fiyatlar ve düşük katma değer nedeniyle tarım pek de iyi gelir getirmeyen bir iş haline geldi. Bu da tarımın terk edilmesine ve kırsal alanlardan göçe neden oldu" (Paringaux 2004: 4'ten alıntı). Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (*North American Free Trade Agreement*, NAFTA) kapsamında Kuzey'den ucuz ve yüksek sübvansiyonlu mısır ihracatı, neredeyse 2 milyon Meksikalı çiftçinin topraklarını kaybetmesine neden oldu. Buna paralel olarak, Amerikalı çiftçiler ise Meksika'dan artan oranda ucuz meyve ve sebze ithalatıyla karşı karşıya kaldı ve yaklaşık 33,000 küçük işletme ortadan kalktı–önceki 5 yıla kıyasla, 6 kat fazla bir düşüş (Carlsen 2003; Public Citizen 2001a: iv). Diğer bir deyişle, şirketlere akan sübvansiyonlar ve ulusötesi gıda çevrimleri küçük üreticilere yönelik topyekûn bir saldırıda birleştiler.

NAFTA bu küresel çitleme sürecine bir örnekti. NAFTA (1994) Meksika'yı %100 yabancı sermayeli yatırımlara açtığında (DTÖ'nün Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması'nın [*Trade Related Investment Measures*, TRIMs] bir nevi ön hazırlığı) Pillsbury şirketine bağlı Green Giant, ucuz emek gücü, asgari gıda güvenliği standartları ve ABD'ye ihracatta sıfır gümrük tarifesinden faydalanmak üzere dondurulmuş gıda işleme tesisini Kaliforniya'dan Meksika'ya taşıdı. Cargill, Meksika'nın Saltillo şehrinde bir et ve tavuk tesisi satın alırken, Meksika'da kurulu Cargill iştiraki, Tula şehrinde bitkisel yağ ve soya fasulyesi işleme tesisine yaklaşık 200 milyon dolarlık yatırım yaptı. Bunlardan başka, Tyson Foods şirketinin Meksika, Brezilya, Arjantin ve Venezuela'da işletmeleri; ConAgra'nın Arjantin'de

[20] İlginçtir ki Çin'de de benzer bir tarımdan çıkına veya uzaklaşma süreci yaşanmakla birlikte (1970'lerdeki Reformlar sonrası), Çin'in "köylülere toprağa ekonomik olarak devredilemez erişim" (Zhang ve Donaldson 2010: 469) hakkı veren toprak hakkı düzenlemesi, 1990'larda artan toprak gaspına rağmen, tam proleterleşme ve köylüsüzleşmeyi yavaşlatmıştır.

yağlı tohum işleme tesisi bulunmaktadır. Archer Daniels Midland şirketi Meksika, Orta Amerika ve Brezilya'da yağlı tohum sıkıp rafine etmekte, mısır öğütmekte ve biyomühendislik teknikleri ile yem üretmektedir (Public Citizen 2001a: ii-iv, 19-21). Public Citizen örgütünün çalışmasında belirtildiği üzere: "üreticilere ödenen fiyatların aşağı çekildiği bir ortamda, tarım-gıda şirketleri ABD, Meksika ve Kanadalı çiftçileri hayatta kalmak için birbirleriyle yarışmaya zorlayan yeni ihracat zeminleri yaratmayı başardılar" (2001b: 13).

Tarım Anlaşması'nın asgari ithalat kuralı, "ihracat hakkını" garantiye alarak piyasa temelli "gıda güvencesi"ni kurumsallaştırdı. 1990'lar ortasına gelindiğinde gıda ticareti açığı veren düşük gelirli 88 ülke ellerindeki dövizin yarısını gıda ithalatına harcıyordu (LeQuesne 1997). 1994 ila 1999 yılları arasında rekor seviyedeki düşük fiyatlara rağmen gıda ithalatına bağımlı olan ülkelerin gıda harcamaları ortalama %20 oranında arttı (Murphy 1993: 3). 2000'ler ortasında küresel Güney ülkelerinin %70'i net gıda ithalatçısıydı (GRAIN 2008: 2).

Gıda ithalatına bağımlılık, küresel gıda stoklarının merkezileşmesinin diğer yüzüydü: Gıda stoklarının %60'ı şirketlerin elindeydi, ki bunların altısı küresel buğday ve pirinç ticaretinin %80'ini kontrol ediyordu ve ihraç edilen mısırın %70'i üç ülkede üretiliyordu (Angus 2008). 1970-2000 arasında gıda ürünleri ihracatında Afrika (%10'dan %3'e), Latin Amerika ve Karayipler (%14'ten %12'ye) ve "En Az Gelişmiş Ülkeler"in (%5'ten %1'e) payları düşerken, Kuzey ülkelerinin payı %64'ten %71'e yükseldi (FAO 2004). Kuzeyin gıda şirketleri uluslararası ticarete hakim olurken, "ABD'li gıda imalatçısı şirketlerin yurtdışı iştiraklerinin bulundukları ülkelerde gerçekleştirdiği satışlar, ABD'nin dünyanın geri kalanına yaptığı işlenmiş gıda ihracatının beş katıydı" (Reardon ve Timmer 2005: 28). Diğer bir deyişle, Tesco (Birleşik Krallık), Wal-mart (ABD), Ahold (Hollanda) ve Carrefour (Fransa) gibi perakende devleri yerel pazarları içerden ele geçirerek, bir önceki rejimin tahıl tüccarı mirasına eklendiler.

Tüm bu mallar, ikiye ayrılmış bir tüketici sınıfına yüksek ve düşük değerli ürünler tedarik etmek üzere tasarlanmış bütünleyici bir dünya gıda sistemini oluşturur. Yine de bu tüketiciler dünya nüfusunun ancak

yarısına tekabül eder. Peki diğer yarısı? Önceki gıda rejimlerinde ucuz gıda tedariki belirli bir ücretli emek sınıfıyla sınırlı olup, hegemonik devletin stratejik amaçlarına hizmet ediyordu. Dünya "gıda güvencesi" adına, küresel gıda tedarikinin genel olarak ticaret yoluyla sağlanması fikrini Cargill yönetim kurulu başkanı şöyle ifade ediyordu: "Gelişmekte olan ülkelerin tarım alanındaki en büyük ihtiyacının, yerel tüketim için gıda üretme kapasitelerini artırmak olduğu yönünde yanlış bir inanış var. Ülkeler en iyi ürettikleri şeyi üretmeli–ve ticaret yapmalıdır" (aktaran Lynas 2001). Şirket gıda rejimi ücretli sınıfı hedef alarak, bir yandan gıda tüketiminin esnekliğini artırmaya (beslenmenin "etleşmesinden" (*meatification*) ürün farklılaştırmasına uzanan uygulamalarla), diğer yandan haksız ticaret uygulamalarıyla gıda piyasalarını genişletmeye çalışmaktadır. Ucuz gıdanın gıda güvencesini sağlayacağı yönündeki iddiaların aksine, ucuz gıda dünya nüfusunun köylü tipi üretim yapan önemli bir bölümüne (ETC 2009: 1) zarar vermekte, üretimin yanı sıra geleneksel pazarlar, sokak satıcılığı ve müşterekler gibi kanallardan yürütülen enformel gıda tedarikini baltalamaktadır.

Uluslararası çiftçi ve köylü hareketi La Vía Campesina'nın (2000) belirttiği gibi, "gıdanın dünya genelindeki muazzam hareketliliği insanları da yer değiştirmeye zorluyor", öyle ki köylü haneler yerlerinden edilerek güvencesiz işgücü olmaya itiliyor (McMichael 1999). Tam da bu nedenle gıda rejimini *mükemmel* bir küresel değer ilişkisi olarak ifade etmek faydalı. Gıda rejimi, fiyat silahının küçük üreticilere karşı kullanılmasına, yerel tüketim ilişkilerinin ve yerel gıda kaynaklarının küresel çevrimlerin içine alınmasına dayanır. Şirket gıda rejiminin paradoksu da bir yandan gıda güvencesinin koşullarını sağlarken, diğer yandan tekelci güç kullanımı nedeniyle halkları fakirleştiriyor olmasıdır. Küresel piyasalara entegrasyonun uğursuz sonucu, yoksunluğun ihraç edilmesidir: "Serbest" piyasalar insanları önce mülksüzleştirip, sonra dışlamakta ve/veya aç bırakmaktadır; metropollerin gelişimini ve aşırı tüketimini semirtmenin bir koşulu olarak, sömürgeleştirilmiş toprakların halklarını görünmeyen, ırksallaştırılmış bir yetersiz tüketime mecbur bırakmaktadır. Derinleşen küresel tarım krizi, gıda rejiminin bu temel çelişkisini yansıtmanın yanı sıra gıda egemenliği hareketi bünyesinde, şirket tarımına karşı

"gıda öncelikle bir besin kaynağı ve ancak ikincil olarak ticari bir maldır" iddiasını savunan, geniş tabanlı bir itiraz da doğurmuştur (La Vía Campesina 2002: 8).

Gıda Egemenliği

"Gıda egemenliği"nin tohumunu eken La Vía Campesina[21] Amerika, Avrupa ve Asya'dan çiftçi hareketlerinin Mayıs 1993'te Belçika'nın Mons şehrindeki bir buluşmasında kuruldu. FAO'nun 1996 Roma'da düzenlediği Dünya Gıda Zirvesi'nde alenen gıda egemenliğini savunacak olan hareketin kıvılcımını çakan, neoliberal politikalar sonucunda ortaya çıkan tarım kriziydi (Nicholson 2008: 456). Nicholson gıda egemenliğini şöyle özetler: "Bizler yerel pazarları, ülkelerin ithal gıdalara karşı sınırlarını koruma hakkını, sürdürülebilir tarımı ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını, sağlıklı gıdayı, kırsal alanlarda istihdam ve sağlam geçim kaynaklarını savunuyoruz" (2008: 457). La Vía Campesina da (2003) şunu ileri sürüyordu:

> Neoliberal politikalar insanlar için gıdaya değil, uluslararası ticarete öncelik veriyor. Dünyadaki açlığın ortadan kaldırılmasına hiçbir katkıları yok. Tam aksine, [bu politikalar] insanların ithal tarım ürünlerine bağımlılığını artırıyor ve tarımın sanayileşmesini destekleyerek hem gezegenimizin genetik, kültürel ve çevresel mirasını, hem de sağlığımızı tehlikeye atıyor. Yüz milyonlarca çiftçiyi geleneksel tarımsal pratiklerini terk etmeye, kırsaldan topluca ya da bireysel göç etmeye zorluyor. IMF (Uluslararası Para Fonu), Dünya Bankası ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) gibi kuruluşlar, büyük ulusötesi şirketler ve süper güçlerin çıkarlarının dikte ettiği politikaları uyguluyor [...] DTÖ tarım ve gıdaya ilişkin sorunları çözmek için tamamen yetersiz bir kurumdur. Bu yüzden La Vía Campesina DTÖ'nün tarımdan elini çekmesini istiyor.

La Vía Campesina şirket gıda rejiminin temel çelişkisinin "merkezileştirilmiş, şirket güdümlü, ihracata yönelik, endüstriyel tarım ile ademi-merkeziyetçi, yerel pazarları önceleyen, köylü ve aile

[21] 70 ülkeden 150 örgütün oluşturduğu uluslararası bir koalisyon. 2000 yılında La Vía Campesina diğer 51 sivil toplum örgütü ile bir araya gelerek uluslararası politika düzeyinde çalışmak üzere Gıda Egemenliği Uluslararası Planlama Komitesi'ni kurdu. (2022 yılı itibarıyla La Vía Campesina'nın 81 ülkeden 182 üyesi bulunmaktadır–ç.n.)

çiftçiliğine dayanan sürdürülebilir üretim arasında" olduğunu ifade eder. Ticaret müzakereleri bu ayrımı gizlediğinden, DTÖ, gıda egemenliği ve toplumsal ve ekolojik sürdürülebilirlikle ilgili "demokratik karar almak için kesinlikle uygun bir kurum değildir" (La Vía Campesina 1999: 3).

Gıda egemenliği, hem acil (biçimsel) ihtiyaçları dikkate alması, hem de uzun dönemli sahici alternatifler ortaya koyması bakımından hibrit bir stratejik müdahaledir. Biçimsel olarak, ülkelerin yerel gıda üretimini ve "halihazırda dünya gıda üretiminin çoğunluğunu gerçekleştiren" üreticilerini koruma hakkını talep eder (La Vía Campesina 2008). Nitekim, şimdiden ülkelerin anayasalarında değişikliğe gidilerek gıda egemenliğini kurumsallaştırmak yönünde çabalar var. Tözsel olarak ise, gıda egemenliği alternatif bir ontoloji önerir: sosyal ve ekolojik sürdürülebilirliğin koşulu olarak gördüğü ekolojik öznellik ve sorumlulukla örülmüş bir değer sistemi üzerine kurulu bir tarımsal kimliği sahiplenir, piyasa hakları ötesinde haklar talep eder. "Köylü yolu[22]"nu savunmak bir "kültür"ü korumaktan çok, gıda ve tarımı fiyat biçimine indirgemeyen kültürel pratikleri güçlendirmekle ilgilidir. Gıda egemenliği hareketi böylelikle, tarım-gıda kültürlerinde çeşitlilik ile gıdayı sermaye birikiminin bir aracı olarak nesneleştiren ve fetişleştiren monokültürel bir gıda rejiminin aynı terazide tartılamayacağını ortaya koyar.

Gıda egemenliğinin uzun dönemli vizyonu devlet merkezli kalıbı sarsar. Yerel gıda ekolojilerinin canlandırılması ve toprağı işleyenlerin haklarının tanınması yoluyla devletin mekansal örgütlenmesini yeniden kurmayı savunur. Bu vizyon kapitalizmin görünürdeki genel krizinden doğan bir uygarlık epistemesini ifade eder (bkz. 7. Bölüm). Zayıflayan bir devlet hegemonyası meselesinden öte, endüstriyel tarım ekolojik olarak sürdürülemez ve toplumsal olarak dışlayıcı olduğundan, şirket gıda rejiminin çelişkileri kümülatiftir. Neoliberal piyasa projesinin hayata geçirilmesinde devletin suç ortağı olduğunu kabul eden gıda egemenliği hareketi, "tarımsal yurttaşlık" siyaseti aracılığıyla devleti (ve mekansal ilişkilerini) yeniden kurmayı

[22] İspanyolca La Vía Campesina "köylü yolu" "köylü tarzı/tipi" anlamına gelir. (ç.n.)

hedefler (Wittman 2009). Bu siyaset kolektif haklara odaklanmayı, diğer toplumsal adalet hareketleri ile ittifaklar kurmayı ve toplumsal ilişkileri piyasaların değil ekolojilerin içine gömmeyi amaçlar. Marc Edelman'ın vurguladığı gibi "köylülük" analitikten ziyade politik bir kategoridir (2009). Patel, gıda egemenliği haklarını "toplumsal ilişkileri seferber etmenin bir aracı" olarak görür (2007a: 88). Gıda egemenliği hakkı, "insanların içinde yaşadıkları toplulukların özgül ihtiyaçları, iklimi, coğrafyası, gıda tercihleri, sosyal yapısı ve tarihini dikkate alarak, kendi toplulukları bağlamında gıda hakkının ne anlama geldiğini bizzat tayin etmeleri talebi üzerinden, gıda siyasetinin kitlesel ölçekte yeniden siyasallaştırılması çağrısıdır" (A.g.e: 91). Kısacası, söz konusu olan toplumsal amaçlara yönelen haklarla birlikte, öz-yönetim hakkıdır.

Gıdanın bu şekilde yeniden siyasallaştırılması süreci, dünyanın farklı bölgelerinde, çiftçilerin ve yurttaşların alternatif gıda sistemleri kurmaya çabaladıkları pek çok yerel toplulukta halihazırda yaşanmaktadır (Wittman, Desmarais ve Wiebe 2010, Fairbairn 2012, Rose 2012, Andree vd. 2013). Fransız Çiftçi Konfederasyonu'ndan Jose Bové'nin çerçevesini çizdiği üzere, bu ilk aşamalarında, gıda egemenliği, kredi, toprak ve adil fiyatlara erişimin sağlanmasını gerektirir ve bunlara ilişkin kurallar Gıda Egemenliği ve Gıda ve Tarım Ticareti Sözleşmesi, Uluslararası Adalet Divanı, Dünya Sürdürülebilir Tarım ve Gıda Egemenliği Komisyonu vb. alternatif çok taraflı kurumların yanı sıra, yenilenmiş bir BM'de müzakere edilmelidir (Bové ve Defour, 2001: 8). Bové şunu sorar: "Küresel piyasa neden uluslararası hukukun ve Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği insan hakları sözleşmelerinin kurallarından azade olsun?" (Bové ve Defour, 2001: 165). Elbette, buradaki ön koşul çiftçi hareketlerinin tarım ve gıda politikalarının demokratik bir şekilde belirlenmesi sürecine katılmasıdır. Şu an henüz görüşülmekte olan Köylü Hakları Uluslararası Sözleşmesini'nin[23] BM'de kabul edilmesi yeni gelişen küresel ahlak ekonomisini güçlendirecektir (Edelman ve James 2011).

[23] Köylüler ve Kırsalda Çalışsan Diğer İnsanların Hakları Birleşmiş Milletler Deklarasyonu 2018'de kabul edilmiştir. (ç.n.)

Sonuç

Bu bölümde şirket gıda rejimine ilişkin süreçleri ana hatlarıyla aktardık. İlk iki rejimin merkezinde uluslararası bir para birimine ve askeri güce sırtını dayamış hegemonik bir devlet yer alırken, üçüncü rejim uluslararası finans ve çok taraflı kuralların desteklediği şirket hegemonyasını yansıtır. Her rejimin istikrarı, ucuz gıdanın tedarikinde etkin olan sermaye birikimi dinamiklerinin gerektirdiği şekilde, rıza ve zor mekanizmalarının değişen kombinasyonlarıyla sağlanmıştır.

Eşgüdümü ulusötesi şirket tedarik zincirleriyle sağlanan uluslararası tarımsal işbölümü kapsamında şirket gıda rejimi altındaki ucuz gıda tedariki, Kuzey Atlantik'ten tahıl, Güney ülkelerinden ise meyve, sebze ve deniz ürünleri sayesinde gerçekleşmekte, ticaret ilişkileri de uluslararası finansal kuruluşlarının yapısal uyum politikaları ve DTÖ protokolleriyle yönetilmektedir. Fikri mülkiyet korumasının, ticari tarımın merkezileşmesi ve sübvanse edilmesinin ve küresel perakende sektöründe özel kalite standartlarının ortak etkisi altında, ihracata yönelik tarım modeli, küresel süpermarketler adına üreticileri standardizasyona zorlayarak "dünyanın tek bir çiftlik" haline geldiği bir durum yaratmıştır. Sertifika şartlarını yerine getiremeyen ya da ucuz tahıl arzıyla rekabet edemeyen çiftçiler yerlerinden edilme ya da mülksüzleşmeyle karşı karşıya kalmaktadır, ki bu da küresel açlığı daha da derinleştirmektedir. Şirket gıda rejimini tanımlayan tam da günümüz *küresel* gıda rejimindeki bu çelişkidir. Bu çelişkinin ne kadar derin olduğunun ölçüsü, mevcut gıda rejiminin gıda egemenliği hareketi tarafından siyasallaştırılmasında ve büyüyen "gıda krizi" bağlamında gıda güvencesine ilişkin tartışmaların canlanmasında yatar. Bu gelişmeler bir yönetişim krizine ve belki de nihai bir sürdürülebilirlik krizine işaret etmektedir.

Bölüm 4

Gıda Rejimleri ve Tarım Sorunu

Tarım sorunu (*agrarian question*) tarım çalışmalarının merkezinde yer alır. 20. yüzyılın başında kent kökenli devrimciler bu sorunu Avrupa köylüsünün eğilimleriyle ilgili politik bir soru olarak ortaya koydular. Kapitalist ilişkilerin kapitalizm öncesi kırsal toprak mülkiyetini ne ölçüde aşındırıp aşındırmadığı, bu durumun kent-kır işçileri ittifakına nasıl katkı sağlayabileceği sorusu acil önem taşıyordu. O zamandan bu yana tarım sorunu kırsal alandaki sınıfsal dönüşümlerin, toprağın sermayeleşmesi perspektifinden çözümlenmesiyle eşanlamlı hale gelmiştir.

Bu bölüm, tarım sorununu gıda rejimi merceğinden dünya-tarihsel bağlamına oturtarak bir açılım getirmektedir. Bu mercek, tarım sorununa sermaye odaklı yaklaşımın, tarımın ekolojik boyutunu göz ardı ettiğini ve çiftçileri/köylüleri tarihsel özneler olarak dikkate almadığını gösterir, böylelikle sorunun kapsadığı ilişkileri genişletir ve derinleştirir. Aynı zamanda, gıda rejimi merceği, odağını politik ekolojiyi ve üreticilerin failliğini içerecek şekilde yeniden ayarlar.

Gıda rejimi ve tarım sorunu 19. yüzyıl sonunda küresel değer ilişkileri aracılığıyla birbirine bağlanmıştır. Gıda rejiminin Avrupa'da ücret maliyetlerini düşürmek için Yeni Dünya'da denizaşırı besin kaynakları yaratma çabası, Avrupa'daki toprak mülkiyeti ilişkilerinin hem sonucu, hem de bu ilişkileri belirleyen bir olguydu. 19. yüzyıl sonunda tahıllar akın akın Avrupa piyasalarına aktığında, tarım ürünleri fiyatlarındaki

büyük düşüş feodal toprak sahipleri kadar kapitalist çiftçiler ve köylüleri de etkiledi. Avrupalı üreticiler üzerindeki baskı tarımsal üretimin sermayeleşmesini teşvik ederek toprak mülkiyetini kapitalist çizgide dönüştürdü ve kalan feodal toprak sahibi ve köylü sınıflarını ortadan kaldırdı. Bu da gösteriyor ki, tarım sorununun ana hatları, gıda rejiminin küresel değer ilişkileri içerisinde, küresel sonuçlar doğurarak şekillenmiştir (Araghi 2003).

Başlangıçta Avrupa kırsalındaki sınıfsal dönüşümle ilgili olan bir meselc, takip eden gıda rejimlerinin kümülatif dinamiklerinin etkisiyle zaman içinde–çizgisel olmayan bir biçimde– dünya geneline yayılmıştır. Endüstriyel tarımın Avrupa'dan sonra evrensel ölçekte dayatılması ve/veya benimsenmesi, küresel kapitalist piyasaların derinleşmesini imler. Bu süreçte, önce sömürgesizleştirme yeşil devrim teknolojilerinin yayılmasını teşvik etmiş; takiben, Güney ülkelerinin ithal gıdaya bağımlılığı ve uzmanlaşmış tarımsal ürün ihracatı üzerine kurulu bir ticaret rejimi tesis edilmiş ve bu süreç küçük üreticilerin dışlanmasıyla sonuçlanmıştır. Enerjiye ve şirketlere verilen desteklerle ayakta tutulan endüstriyel tarım, "biyofiziksel yama"[24] (*biophysical override,* Weis 2007) yöntemleriyle yeniden üretilmektedir. Bu yöntemler uzun dönemli ekolojik sürdürülebilirlik pahasına kısa dönemli finansal kazanç (değer yaması[25], *value override*) sağlamaktadır. Gıda rejimi kapsamındaki değer yamasının ortaya çıkardığı kritik ekolojik sonuçlar, tarım sorununun yeni bir yaklaşımla ele alınmasını gerektirmektedir.

Tarım Sorununun Yeniden Tarifi

Tarım sorununun yeniden tariflenmesi, meseleyi küresel bağlamına oturtmaya yönelik bir ilk çabaya dayanır ve gıda rejimi dinamikleriyle tarım sorununun farklı zaman ve yerlerde birbirlerini nasıl koşulladığına odaklanır (McMichael 1997). Bu yaklaşım tarım/gıda sorununa ilişkin güncel tartışmaların (Akram-Lodhi ve Kay 2009; Bernstein 2010) eleştirel bir değerlendirmesini yapar ve bu

[24] Tarımda ekolojik süreçlerin tarımsal kimyasallarla ikame edilmesi sonucunda artan toprak verimliliği kaybını, zararlı ve yabani ot kirlenmesini sürekli olarak telafi etme gereksinimi.

[25] Üretimin ve toplumsal ilişkilerin metalaşmaya ve fiyata tabi kılınması.

tartışmaların büyük ölçüde günümüz tarımsal (ve kentsel) gerçeklerini 19. yüzyıldan kalma bir dizi teorik önermeyle bağdaştırma ihtiyacıyla yürütüldüğünü öne sürer.

Bu tür bir bağdaştırma, tarımın küresel bir endüstri haline gelmesiyle birlikte çiftçiliğin önemsizleştirildiği ve "gecekondu gezegeni"nin (Davis 2007) yaratıldığı bir dönemde kapitalist gelişmeyi (gelişme anlatısını) yeniden kavramsallaştırmayı gerektirir. 19. yüzyıl sonlarında saptanan tarımsal sınıf ilişkilerine ek olarak, bugün toprak mülkiyeti ilişkilerinin yeni toplumsal biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bu gelişme, tarımsal dönüşümün politik ekonomisini tazelemekle birlikte, *politik ekolojisini* dışarıda bırakmıştır. Ekolojinin hesaba katıldığı durumlarda, genel eğilim konunun, sermaye birikiminin önündeki biyofiziksel engeller perspektifinden; bu engellerin mekanizasyon, sentetik gübre ve genetiği değiştirilmiş (transgenik) tohumlar gibi "dönüştürmecilik"[26] (*appropriationism*, Goodman, Sorj ve Wilkinson 1987) yöntemleri ile nasıl aşıldığının incelenmesi yönünde olmuştur. Bu anlatıda, sermayenin devinimine, ekolojik koşulların incelenmesi pahasına analitik bir öncelik verilir. Diğer bir deyişle, tarım sorununun klasik versiyonu, sermayenin tarımsal emeği ve biyolojik süreçleri "gerçek boyunduruk" altına almayı ne ölçüde başarıp başaramadığına odaklanır. Ancak bu yaklaşım–tarım sorununu sermayenin çözeceği bir mesele olarak ifade ettiğinden–tek taraflı kalmakta ve neticede toplumsal süreçleri ekolojik temellerinden bağımsız addeden modernist bir varsayımı yeniden üretmektedir.

Günümüzde tarım sorununun yeniden tarif edilmesi pekâlâ ekoloji meselesini gündeme getirebilir–ancak bu sefer tarım endüstrisini araştıranlar ya da yönetenler tarafından değil, bizzat çiftçiliği koruyanlar tarafından kurgulandığı haliyle. "Ekoloji meselesi" fikri ile kastedilen sadece ekosistem tahribatı ve/veya onarımı değil; aynı zamanda aşırı kentleşme gibi *insan* ekolojisi konularıdır ki Araghi'nin

[26] Dönüştürmecilik, Goodman, Sorj ve Wilkinson (1987) tarafından geliştirilmiş bir kavramdır. "Dönüştürmecilik, tarımsal üretim sürecinin belirli öğelerinin sınai üretim faaliyetlerine dönüştürülerek yeni tarımsal girdiler elde edilmesi olgusudur." Günsoy, B. (2001). 20. Yüzyılda Küresel Tarım Düzenlemeleri ve Ekonomik Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi* 2(2): 183-201. (ç.n.)

tarım sorunu yerine "zamanımızın büyük küresel çitlemesi" (2000; bkz. Menon 2010) kavramsallaştırmasını kullanması bu minvalde bir örnektir. Bundan başka, "populasyon biyolojisi" ile ilgili kaygılar da artmaktadır. Friedmann bu kaygıları "sadece insanların sayısını değil, tarım-gıda piyasalarının tercih ettiği canlıların sayısını da kendi kendini düzenleyen ekosistemlerdeki pek çok başka canlı ve ilişki pahasına çoğaltan endüstriyel tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden kaynaklı" (2006: 464) bir rahatsızlık olarak nitelendirir. Her iki açıklama da, tarımsal sanayileşmenin ve kırsal mülksüzleştirmenin sonuçlarına dikkat çeker ve metabolik yarılmanın onarılmasıyla ilişkili ekolojik meseleleri birbirleriyle bağlantılı şekilde ele alan çeşitli gıda ve toprak egemenliği mücadelelerini akla getirir (Schneider ve McMichael 2010; Borras ve Franco 2012).

Burada tarım sorununa yeni bir yaklaşımdan söz ederken, odağımızı sermayenin toprak mülkiyetini kendisine tabi kılmasından, bizatihi toprağı kendine tabi kılmasına–ilki ikincisinin koşulu olmak üzere–çevirmekten bahsediyoruz. Diğer bir ifadeyle, sınıfların toprak üzerindeki tasarrufu bir şeydir, bunun toprağı nasıl etkilediği başka bir şey. Bunu bir adım daha ileri götürürsek, metodolojik çıkış noktası olarak sermaye alındığında, kırsalda yaşayanlar mecburen tek boyutlu terimlerle sermayenin "sınır"ı (ya da üstesinden gelinmesi gereken bir engel) olarak temsil edilir. Bu temsil, temel itici gücün sermaye olduğu modern tarımsal değişim sürecinin kuramını inşa etmek için gerekli bile olsa, çiftçilik kültürlerini ve büyük ihtimalle bunların mülksüzleştirmeye karşı direnişini göz ardı eder. Oysa mülksüzleştirmeye karşı direniş basitçe toprağın kontrolünün kaybedilmesiyle ilgili değildir; aynı zamanda bir yeniden üretim gereksinimi olarak toprağı işlemenin bilgisi de kaybedilmektedir. Bu bakımdan, tarım sorununa yeni (ve tarihselleştirilmiş) bir yaklaşım açıkça şu soruyu sorar: Toprağı kim, hangi sosyo-ekolojik amaç için işleyecek?

Bu yeni yaklaşım, klasik tarım sorununun toprak hakları ve ekolojik tarım meseleleri etrafında gelişen çiftçi/köylü hareketlerinin önemini vurgulayacak şekilde ele alınmasına imkan verir. Her ne kadar bu meseleler 20. yüzyıl boyunca önemsizleştirilmişse de,

bugün artık şirket gıda rejiminin krizinde yoğunlaşmaktadır. Başka bir deyişle, tarım sorununun ilk ortaya konduğu zamandan bugüne, jenerik olarak gıda rejiminin çelişkili ilişkileri yoğunlaşmıştır ve bu yoğunlaşma günümüzde küresel bir tarım krizinin yanı sıra toprağa erişim ve onu koruma hakkı talep eden kırsal hareketlerde ifadesini bulmaktadır. Burada birbiriyle ilintili iki konu vardır: Mevcut şirket gıda rejiminde, sermayenin hareketinin karşı-hareketi gıda egemenliğidir. Gıda egemenliğinin tarımsal sanayileşmeye başkaldırısı, uzun dönemli sosyo-ekolojik tahribatı daha görünür kılmakta ve dünya tarihinin bu derin ekolojik belirsizlik anında, agroekolojinin onarıcı rolüne ilişkin büyüyen bir fikir birliğine kaynaklık etmektedir.

Gıda Rejimi Bağlamında Tarım Sorunu

20. yüzyılın başında tarım sorunu, kapitalist tarıma geçişin siyaseti, özellikle de bu geçiş sürecinde köylülerin kendi çıkarlarını nerede gördükleriyle ilgileniyordu. Kırsal nüfusa seçme hakkı verildiğinden, bu mesele öncelikle ulusal siyasetin önemli bir boyutuydu. William Roseberry, tarım sorununun iktisadi bir cevabı olan politik bir soru olarak ortaya konulduğunu ifade eder–diğer bir deyişle, köylülerin ulusal siyasetle ilişkisi değişken sınıf konumlarına göre değerlendiriliyordu. (1993: 336). Lenin'in ifadesiyle (1988 [1899]), köylülerin siyasi kimliği, köylülüğün "farklılaşmakta" mı yoksa gerçekten "çözülmekte" mi olduğundan kestirilebilirdi. Geçiş sürecindeki sınıf biçimlerine ilişkin Karl Kautsky (1988: 317) şu tespitte bulunmuştur:

> Bir çiftçinin sınıf mücadelesinde proletaryanın saflarına katılmaya hazır olup olmadığını belirleyen, aç veya borçlu olup olmadığı değil, piyasaya emek mi yoksa gıda mı satmak için geldiğidir. Açlık ve borçluluk kendi başına bir bütün olarak proletarya ile çıkar birliği oluşturmaz; hatta açlık bastırıldığında ve borçlar ödendiğinde, gıda fiyatları yükselip işçilerin ucuz gıdadan faydalanmasını imkansız hale getirecek olursa bu, köylü ile proleter arasındaki çelişkiyi keskinleştirebilir de.

Avrupa köylülüğünü yeniden şekillendiren sınıf ilişkileri, basitçe sermayenin tarım sorununu nasıl "çözdüğü", yani kapitalizm öncesi ya da yarı kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kalkması meselesi

değildi. Sınıfsal dönüşümde küresel değer ilişkilerinin de belirleyici etkisi vardı. Aslına bakılırsa, toprak mülkiyetinin sermayeye tabiyeti büyük ölçüde dolaylıydı. Kırsal sınıf ilişkilerinin sermayenin tarımsal ilişkilere nüfuz etmesiyle dönüştüğü yönündeki geleneksel tanının aksine, sermayenin denizaşırı ülkelerden temin edilen ücret gıdalarıyla fabrika işçilerinin maliyetini düşürmesini sağlayan siyasi tarihi muhtemelen bu dönüşümde daha belirleyiciydi.

Kautsky, köylü-işçi ittifakı sorununu, İngiltere merkezli serbest ticaret/gıda rejimi şartlarında bir dünya buğday piyasasının kurulmasıyla birlikte, 1870'lerden itibaren Avrupalı tarımsal üreticilerin çıkarları aleyhine düşmeye başlayan gıda fiyatlarına bağlar. Friedmann (1978) Yeni Dünya'da yeni tarım alanları açılmasının özgül tarihsel koşullarının (ucuz toprak, aile emeği, taşıma teknolojisi) buğday fiyatlarını nasıl aşağı çektiğini ve Avrupalı çiftçileri nasıl yoğun bir rekabet tehdidine maruz bıraktığını belgeler. Kautsky'nin (1988: 243, vurgu eklenmiştir) ifade ettiği üzere:

> Avrupa tarımını tehdit eden ithal edilen gıdanın miktarı değil, bu gıdanın *hangi koşullar altında üretildiğiydi.* Bu ürünler, kapitalist üretim tarzının tarıma yüklediği yükleri taşımak zorunda değildi. İthal ürünlerin piyasaya girmesi Avrupalı çiftçilerin, özel toprak mülkiyeti ve kapitalist meta üretiminin dayattığı maliyet artışını tüketici kitlelerine yansıtmasını imkansız hale getirdi. *Avrupa tarımı bu yükleri kendisi taşımak zorunda kaldı. Nitekim tarımda bugün yaşanan krizin temelinde bu durum vardır.*

Tarım sorunu devlet merkezci bir bakış açısından ortaya konulduğu halde, Batı Avrupa'da şüphesiz 19. yüzyıl sonlarının gıda rejimi koşullarında şekillenmişti. Düşük gıda fiyatları kırdaki üreticiler ile kentteki işçilerin paylaştığı ortak bir tecrübeydi; ancak paylaştıkları diğer bir tecrübe de toprağı ve emeği metalaştıran değer ilişkilerine giderek daha çok maruz kalmalarıydı. Bir tarafta tarımsal üreticiler, diğer tarafta işçilerin bu toplumsal kaynakları (toprak ve emek) korumak için yürüttüğü mücadeleler, birlikte 20. yüzyılın sosyal demokratik devletinin kurulmasına katkıda bulundu (Polanyi 2000 [1944]). Diğer bir deyişle, gıda rejiminin sınıfsal etkileri, olgunlaşmakta olan Avrupa ulus devletleri için oldukça önemliydi;

çünkü İngiltere merkezli gıda rejiminden bir sonraki rejime geçişi tanımlayan korumacı ara dönemin ortaya çıkışında bu etkilerin payı vardı. Polanyi, uluslararası taşıma altyapısının yüklü masrafının, "elde edilecek kazanç çok önemli" olduğu–yani yeni tarım alanlarında ucuz gıda maddelerine erişim sağladığı–için sırtlanıldığını belirtir: "Uluslararası serbest ticaret, kontrol edilmediğinde, ister istemez tarım üreticilerinin giderek büyüyen bir kesimini yok edecekti [...] Buhar gemileri ve demiryollarına yapılan yatırımlar kâr getirmeye başladığında, yeni kıtalar açıldı ve bir hububat çığı mutsuz Avrupa'nın üzerine yuvarlandı" (2000 [1944]: 254-55).

Polanyi'nin açıklaması, hem İngiliz serbest ticaret rejiminin yarattığı sınıfsal ve siyasi sonuçların, hem de "sosyal açıdan yararlı [bir] işlev" yerine getirerek, "Avrupa'da kırsal kesimin dengesini sağlamayı ve çağın büyük tehlikesini oluşturan şehre kayışı zayıflatmayı" başaran korumacı tepkinin altını çizer (Polanyi 2000 [1944]: 257). Polanyi'ye göre, İngiltere'nin kurduğu serbest ticaret rejiminin paradoksal biçimde nasıl tarımsal korumacılığa yol açtığını anlamak açısından, "savaş sonrası Avrupası'nda tarıma verilen aşırı önem" ve "Orta Avrupa'nın Bolşevik korkusuyla başlayan 'yeniden tarımsallaşması'" (A.g.e: 261-62) kilit önemdeydi. Ucuz tahılların sebep olduğu rekabete ilişkin Polanyi şunları söylüyordu: "serbest ticaret taraftarları toprağın ülkenin bir parçasını oluşturduğunu, egemenliğin bölgesel niteliğinin yalnızca duygusal bağlara değil, kesin gerçeklere, bu arada ekonomik gerekçelere dayandığını unutmuşlardı" (A.g.e: 256). Bu bakımdan, tarım sorunu gıda rejimine tamamen gömülüydü ve hazır yeri gelmişken söylemeli, günümüz gıda egemenliği hareketininin yükselişini de önceden haber veriyordu.

Elbette, tarım sorunuyla ilgilenenler imparatorluk ve ticaretin tarımsal üreticiler üzerindeki etkilerinden habersiz değildi. Özellikle Kautsky tarım krizinin uluslararası kökenlerinin bütünüyle farkındaydı ve krizin günümüze kadarki seyrini aşağı yukarı tahmin etmişti. Ancak burada vurgulamak istediğimiz, tarım sorununu yönlendirenin yalnızca tarım sektöründeki değişimi açıklayan kuramlar olduğudur. Tarım sorunu bu şekilde ele alındığında, köylülüğün politik

potansiyeli, büyük ölçüde, kapitalist piyasa süreçleri tarafından kısa sürede mülksüzleştirileceği (Lenin 1899) ya da büyük kapitalist çiftçilerle kiracılık benzeri bir ilişki içerisinde ("gizli proletarya" olarak) korunacağı (Kautsky 1899) şeklinde anlaşılıyordu. Başka bir ifadeyle, aslen politik olan bir sorun, dar bir iktisadi bakış açısından değerlendiriliyordu–dar çünkü hem ekonomik alan küreseldi, hem de tarım sorunu bizatihi politik süreçler dolayımıyla ortaya çıkmıştı. Gıda rejimi analizi tam da bu noktada, dünya piyasasının hangi politik dolayımlarla toprak mülkiyeti ilişkilerini, dolayısıyla tarım sorununu belirlediğini saptayabilmek için fırsatlar sunar.

19. yüzyıl sonu dünya piyasası merkezinin politik dolayımları gıda rejimi kavramında örtük olarak işaret edilmektedir. Nitekim Polanyi, sözde "kendi kurallarına göre işleyen piyasa"ya vurgu yaparken, bu piyasanın, İngiliz devletini yöneten liberal elitlerin küresel hegemonyacı bir inşası olduğunun, askeri ve ticari gücün birlikte kullanımına dayandığının altını çizer. İngiliz iktidarının gerisinde, rakip ülkeler tarafından korunan sömürge pazarlarının dünya ticaretine açılması; serbest ticaret ideolojisiyle yönetiliyor olsa bile, apaçık bir "sömürge sistemi"nin merkantilist anlayışıyla dünya pazarının ele geçirilmesi vardı ("serbest ticaret emperyalizmi"). İngiltere öncülüğünde ticarette serbestleşme sonucunda, 1840-1880 yılları arasında dünya çapında bitkisel üretim %50 oranında arttı, ticarette lüks gıda maddelerinden temel gıda maddelerine doğru bir kayma gerçekleşti ve temel gıda maddeleri ticaretinde de artık yerel fiyatlar değil, giderek küresel fiyatlar egemen hale geldi (Woodruff 1967: 268).

Avrupa'da şekillenen tarım sorununun uluslararası bağlamını bu anlattıklarımız oluşturuyordu. Peki neden sadece Avrupa? Takip eden gıda rejimleri sermaye yoğun tarımı dünyanın Avrupa dışındaki bölgelerine yaydıkça, tarım sorununun Avrupa'da ortaya konduğu ilk hali bu bölgelerde model mi alınmalıydı? Eğer 19. yüzyıl sonu Avrupa tarım sorunu uluslararası bir gıda rejiminin girdabında biçimlendiyse, bu girdabın başka yerlerde etkileri, ya da yol açtığı sorular yok muydu? Bu, basitçe, benzer bir soruyu başka bir bağlamda sormak meselesi değildir. Aynı zamanda, ulus merkezli politik bir soruyu, sermaye

merkezli bir kuram ile birleştirmenin sonuçları da düşünülmelidir–ki aslında her iki bakış açısı da daha geniş bir belirleyiciler ve sonuçlar kümesini görmemizi engeller. Bir sonraki bölümde aktaracaklarımız "sermayenin, özellikle de sanayi sermayesinin tarım sorunu" olarak bu durumu örneklemektedir.

Tarım Sorunu mu, Tarım Krizi mi?

Klasik yaklaşım sermayenin tarım sorununu nasıl çözeceğini sorar. Henry Bernstein'in ifade ettiği üzere, klasik sorun, "*sermayenin*, özellikle de *sanayi sermayesinin tarım sorunu*" olarak, sermaye için *ulusal bir pazarın* geliştirilmesiyle ilgiliydi. "Kapitalizme geçiş(ler) bağlamında, tarım sorununun sermayenin olduğu kadar emeğin de sorunu olduğu varsayılmıştı, çünkü feodalizmin ve daha genel olarak kapitalizm öncesi toplumsal ilişkiler ve pratiklerin yıkılması/dönüştürülmesi, gelişmekte olan kapitalizmin temel sınıfları olarak sermaye ve emeğin ortak çıkarıydı" (2003: 209).

Ulus merkezli bir bakış açısından, sermayenin ulusal pazardaki rolüne odaklanmak Avrupa'nın "köylü sorunu"na (mesela köylülüğün ne ölçüde çözüldüğüne) ilişkin uygun bir araştırma alanı teşkil etmiş olsa da kalkınmacı bir anlatıyı yineler. Daha açık ifade edersek, Avrupa devletlerinde gözlemlenen değişimlere bakılarak, kapitalist tarımın köylü tarımının yerini alışı, ulusal ölçekte yaşanan sınıfsal dönüşümün etkisiyle gerçekleşen bir süreç olarak okunmaktaydı. İster Lenin'in köylülüğün çözülmesi senaryosunda, ister Kautsky'nin karşıt eğilimler senaryosunda olsun, "tabi kılma" mantığı bu sürecin esas ereği (*telos*) olarak görülmekte, süreci yönetenin sermayenin toprak mülkiyetiyle kurduğu ilişki olduğu kabul edilmekteydi. Birikim sorunsalının bu hali, sermayenin *kuramını* sermayenin siyasi tarihine tercih eder.

Sınıfsal dönüşüm elbette yaşanıyordu, ancak gıda rejiminin belirleyici etkisi altında. Yukarıda da belirtildiği gibi Avrupa içindeki tarımsal ilişkiler Yeni Dünya gıda piyasasından doğrudan etkileniyordu. Dahası, dünya piyasası dünyanın farklı bölgelerindeki köylüleri birbirleriyle öyle bir ilişki içerisine sokmuştu ki, akibetleri karşılıklı

olarak birbirlerine bağlı hale gelmişti. Örneğin, Yeni Dünya'nın aile çiftçilerine ek olarak, Türkiye köylüleri de Avrupa piyasalarına erişim sağlayıp, devlete vergilerini ödemek üzere tahıl ihraç etmeye başladılar (Luxemburg 1951). Hindistan'da İngiliz sömürge yönetiminin vergi ve sulama politikaları çiftçileri ihracata yönelik tarım yapmaya zorladı, öyle ki 1900 yılına gelindiğinde İngiltere buğday tüketiminin neredeyse %2'si için Hindistan'a bağımlıydı (Davis 2009: 44).

Bu gelişmelerin kalkınmacı bir okuması, sermayenin siyasi tarihinde dünya-tarihsel ilişkilerin önemini–ulus merkezli siyasi bir sorun olarak, sermayenin kuramını ulusal ekonomi ölçeğine sıkıştırdığından–gözden kaçırır. Ne var ki, bu, tarımsal ürünlerin dışarıdan temin edilmesinin başladığı bir dönemdi ve sermaye birikiminin tarihsel yapısı, bir dünya piyasasının varlığına dayanıyordu (sermayenin gıda rejimi). Bu yüzden Terry Byres'ın (1996) tarım sorununu üç boyutta–sermayenin toprak mülkiyetine tarihi meydan okuması, tarımsal dönüşüm bağlamında politik kuvvetler dengesi ve tarımın sermaye birikimindeki rolü–-ele alan yaklaşımı geliştirilmeye muhtaçtır. Her üç boyut da isabetli olmakla birlikte, ulusal bir mercekten yorumlandıklarında, Avrupa'nın kapitalist ülkelerindeki tarımsal dönüşümün altında yatan dünya-tarihsel siyaset göz ardı edilmiş, kapitalizm tarihsizleştirilmiş olur.

İngiltere'de kapitalist tarıma geçişin siyaseti, şüphesiz sadece yerli toprak sahipliğiyle (sermaye/ verimlilik önünde engel olması bakımından) mücadeleyi içermiyordu. Aksine, sınıf siyaseti hegemonya kurma çabasıyla iç içe geçmişti. 1840'larda Cobden'in Tahıl Yasaları Karşıtı Birliği imalat sanayicileri ve işçiler arasında bir ittifak kurulmasına aracılık ederek, ekonomik büyümenin formülü olarak İngiltere'nin "atölye" idealini destekledi. Ricardo'nun 1822'de belirtmiş olduğu üzere: "kendi gıdamızı kendimiz ürettiğimiz müddetçe ülkemizin azametinin her zaman bir sınırı olacaktı" (Aktaran Semmel 1970: 71). Halbuki eldeki kanıtlar İngiliz tarımının "tarihte nüfusu en hızlı artan ülkelerden birinin" iaşesini "hem de *dışarıdan girdilere ihtiyaç olmadan* verimi sürekli artıran bir sistem sayesinde" sağladığını göstermektedir (Duncan 2000: 193). "Yüksek tarım," toprak besin

maddelerinin tarla içinde geri dönüşümü, sürekli toprak ıslahı, zararlı yönetimi gibi tekniklerle entegre edilen gelişmiş sığır ve koyun-tahıl yetiştiriciliği uygulamalarına dayanıyordu.

Colin Duncan İngiltere'de "istismarcı" bir toprak sahibi sınıf olmadığını öne sürer ve Marx'ın bu konuyu incelemek yerine "aristokrasiyi hor gören, tarımın sermayeye aç olduğunu ve bu nedenle üretimin düşük olduğunu iddia eden" orta sınıf Radikallerin görüşünü kabul ettiğini belirtir (A.g.e.). İngiltere'de toprak mülkiyeti ilişkisi bağlamında aristokrat aileler, toprağın kiracının varislerine devredildiği (ve gelecek nesiller için toprağa iyi bakılmasının sağlandığı) bir düzenleme yoluyla kapitalist çiftçilere toprak kiralıyordu. Bundan farklı olarak, Batı Avrupa'da aile çiftçiliği sentetik gübre ve özel hayvan yemleriyle giderek daha sermaye yoğun hale geliyordu. Rus köylüleri ise tahıl ihraç ederken ödedikleri vergiler aracılığıyla sanayileşmeyi besliyordu (Duncan 1996: 104). Gıda rejimi, yerleşimci çiftçilerin Yeni Dünya'da (yerli halka ait) çayırlara el koyarak "doğru tarım uygulamalarından ziyade madenciliğe daha yakın olan yöntemlerle" toprakta birikmiş humus depolarını boşaltıp, "teknik açıdan 'ilkel' göçebe tarım yöntemini" canlandırarak ürettikleri tahılları Avrupa'ya getirince Avrupa'nın sermaye yoğun, yüksek tarım yapan çiftçileri denklerini bulmuş oldular.

Duncan'ın savı kapitalist tarımın belli koşullar altında ekolojik olarak onarıcı olabileceğidir. İhracat pazarlarına bağımlı yerleşimci diyasporasıyla yürütülen denizaşır tarım "değer ilişkileri"nin nasıl işlediğine bir örnektir. Friedmann'ın ifade ettiği gibi, diasporadaki yerleşimcilerin tüketim malları ve tarım aletleri için demiryollarına ve tüccarlara bağımlılıkları tarımda uzmanlaşmayı teşvik ederken, "erkek, kadın ve çocukların ücretsiz emeğini kullanmaları–aile emeğinin sömürüsü–İngiltere'ye ve Doğu Avrupa'nın tahıl ihracatı bölgeleri de dahil diğer bölgelere kıyasla maliyetleri düşürmelerini sağladı" (2005: 238). "Sınırsız" genişleyen tarım alanlarında, bakir toprakların verimliliği tüketilerek yapılan tarım, kullanılan yöntemler sürdürülebilir olmadığı halde kısa dönemli ekolojik bir bolluk sayesinde tahılların düşük fiyatla satılmasına olanak verdi. Ancak uzun dönemde bunun

bedeli, bir yanda aile çiftçilerinin yeni yüzyılda giderek düşen fiyatları telafi etmek için aşırı üretim yapması sonucu toprağın tahrip edilmesi ve 1930'lar Amerikan toz çanağının ortaya çıkması, diğer yanda da Avrupa'da korumacılığın yayılması oldu.

Kautsky de 20. yüzyıl başında Avrupa tarımsal korumacılığına yol açan koşulları saptamıştır. Bu koşul esasen Yeni Dünya'dan gelen ucuz tahılların Avrupa tarımını ekonomik olarak ayakta kalamaz hale getirmesinin Avrupa tarımı için oluşturduğu tehditti. Kautsky bu tehdidin kalıcı olduğu görüşündeydi; 19. yüzyıl koşullarından yola çıkarak ileriye dönük yaptığı çıkarımda, izlek bağımlı bir modeli üstü kapalı işaret etmekteydi (1988: 252):

> Eğer günün birinde tüm buğday ya da çavdar tarlaları tamamen dolar ve tahıl fiyatları kaçınılmaz olarak yükselirse, buluş yapma ruhu kendini hemen geleneksel tahılların yerine geçecek tropikal ürünlerden yapılmış benzerlerini bulma sorununa adayacaktır. Böyle bir durumda, buğday ekimine uygun olmayan tropikal ülkeler de –Orta Amerika, Brezilya'nın kuzeyi, Afrika, Hindistan ve Güney Doğu Asya'nın büyük kısmı– Avrupalı tahıl üreticilerinin rakipleri arasına katılacaktır [...] Kapitalist toplum devam ettiği sürece, tarım krizi ona kalıcı olarak eşlik edecektir. Ve eğer zamanında Batı Avrupa tarımını baskılayan kapitalist yükler ABD, Rusya ve diğer ülkelerdeki rakiplerine de aynı şeyi yapmaya başlarsa, bu, Batı Avrupa'daki krizin sona ermekte olduğunu göstermez. Yalnızca krizin etkisinin yayılmakta olduğunu gösterir.

Fakat yeni tarım alanları açılarak yapılan tarım ekolojik olarak (ve dolayısıyla ekonomik olarak) sürdürülebilir değildi. 1930'lar Bunalımı, yerleşim yoluyla üretime açılan tarım alanlarına has, toprağı tüketen tarım uygulamalarının ekolojik sonunu getirdi. Buna cevap olarak, tarımsal teşviklerin yanı sıra, ithalat kontrolleriyle korunan ürün fiyatlarını düzenlemek amacıyla üretim fazlasının kamu tarafından alınmasını kapsayan ürün istikrar programları geliştirildi. Bu programlar ABD merkezli gıda rejiminin temelini oluşturdu.

Kautsky'nin saptadığı tarım krizi böylelikle merkantilist yapıların gerisinde kontrol altında tutuldu. Bu bakımdan, Kautsky'nin

doğrusal varsayımı ne savaş sonrası gıda rejiminin merkantilist ara dönemini, ne de bu dönemin sonuçlarını öngörebilmişti: Birinci Dünya ülkelerinde krizin dizginlenmesi, Üçüncü Dünya ülkelerinde tarımın zayıflatılması ve Avrupa dışından tarımsal ihracat ürünlerinin küresel Kuzey'e tedarikini giderek artıracak ticari tarım modellerinin uygulamaya konması. Kautsky'nin öngörüsü, kronik bir tarım krizinin yönetiminde siyasal olumsallığa yer vermiyordu. Mesele şu ki, tümdengelimci bir kuramsal çerçeve sermaye birikiminin politik koşullarındaki dönüşümü, özellikle de toprak mülkiyeti siyasetinin değişen dünya-tarihsel bağlamını *ve içeriğini* hesaba katamaz. ABD ve ardından AB'de tarımsal ürünlerin aşırı üretimini bu siyaset beslemiş, ABD ve AB'nin gıda fazlasını yönetme biçimleri de bugün hala devam eden bir "damping" dinamiği ortaya çıkarmıştır. Aslında küresel Kuzey'den ithal edilen ucuz gıdanın dünya genelinde küçük üreticiliği giderek ortadan kaldırdığı düşünülürse, Kautsky'nin saptadığı tarım krizinin (20. yüzyıl başı Birinci Dünya ülkeleri için) merkantilist yollarla çözülmesi, 21. yüzyılın başı itibarıyla küresel Güney'de tarım krizinin derinleşmesinin koşullarını yaratmıştır, denilebilir (McMichael 2005).

Gıda rejimi analizi, küresel Güney'de tarım krizinin ortaya çıkışının, krizin Kuzey'de merkantilist bir gıda yardımı rejimi biçiminde çözüme kavuşmasının sonucu olduğunu anlamaya olanak tanır. Ve krizin bu şekilde çözülmüş olması, sermaye merkezli anlatıların ekolojik kör noktasını iki anlamda gözler önüne serer. Birincisi, Kautsky'nin tarım krizi öngörüsü ekonomik temelliydi. Bu bakımdan 1930'larda kendini hissettiren ve "değer yaması" kavramına anlamını veren–zira fiyat biçimine tabi çiftçiler ekosistemleri aşırı kullanmaktaydı–ekolojik "dışsallıkları" dikkate almamıştı. İkincisi, toprağın fakirleşmesine karşı geliştirilen çözüm, "biyofiziksel yama" yöntemlerinin (Weis 2007) geniş çapta hayata geçirilmesi oldu. ABD Yeni Düzeni kapsamındaki ürün programları aracılığıyla, enerji yoğun "petro-çiftçilik" uygulamaya konarak altta yatan (ve sorunlu) ekolojik koşullar maskelendi. Ve elbette, bu endüstriyel tarım modeli zamanla evrenselleştirildi.

Tarım Sorunu Siyasetini Tersine Çevirmek

Savaş sonrası dönemde tarım sorununun koordinatları değişmiştir. Başlangıçta Avrupa köylüsünün devrimdeki politik rolüyle ilgili sosyalist bir sorunsalken, sonrasında emperyal bir sorunsal haline gelmiştir. Zira Soğuk Savaş koşullarında, sömürgecilik dönemi sonrası köylü hareketliliğinin nasıl sonlanacağı ve büyük toprak sahibi elitlerin olduğu ülkelerde, devletlerin komünist hareketlere karşı nasıl destekleneceği soruları baştaki tarım sorunu siyasetini tersine çevirmiştir (karşılaştırma için bkz. Araghi 2000: 148). Bu soruların cevabı, sanayileşmeyle tarımda modernizasyonu birleştiren savaş sonrası ekonomik ulusalcılıkta bulundu. Tarımda modernizasyon, toprak reformu ve yeşil devrim teknolojilerinin yanı sıra kırsal kredi ve destekleme alımları üzerinden tarım sektörüne verilen kamu destekleri aracılığıyla yürütüldü. Tarımda modernizasyon, hem büyüyen kent-sanayi merkezlerine gıda maddeleri dağıtımının genişlemesini, hem de sömürge döneminden devreden ihracata yönelik tarımın yoğunlaşmasını kapsıyordu. Bu çelişkili bileşim köylü sorununa ilişkin savaş sonrası tartışmanın yönünü belirledi. Bu bağlamda, "orijinal tarım sorunu tartışmasından çıkarılan derslerin tamamen farklı bir amaca uygulanarak, politik bir köylü sorununun, Üçüncü Dünya'nın kalkınmasına odaklı kalkınmacı bir köylü sorununa çevrildiği" iddia edilebilir (Araghi 2009b: 118).

Kapitalist yönelimli toprak reformları Amerikan aile çiftçiliği modelini kopyalamaya çalıştı. Bu, çoğu zaman kentli sınıfları kayıran politikaları takiben, kırsalda istikrarı sağlamaya yönelik, olası ayaklanmalara karşı koyma stratejisi olarak uygulandı. Buna karşılık, Çin, Küba ve Vietnam'daki sosyalist tarım reformları ise özel mülklere el koyup, toprağı kollektif çiftlikler kurmak üzere yeniden bölüştürdü. 1940'larda uygulanan Doğu Asya (Japonya, Tayvan ve Güney Kore) toprak reformları iki açıdan model teşkil etti: (1) Amerikan Askeri Yönetimi'nin toprak reformları öncesinde köylü ve kiracı/yarıcıların yoğun mücadeleleri bakımından; (2) reformların kiracılık/yarıcılığı azaltıp, kendi toprağını işleyen küçük ölçekli çiftçiliği teşvik etmesi açısından (McMichael ve Kim 1994). Bundan sonra toprak reformları

muhafazakar özlerini açığa vurur biçimde "'mücadele eden kazanır' ilkesi temelinde devam etti" (Araghi 1995). Kapitalist dünyada tarım reformları ticari üretim yapan işletmeleri büyük ölçüde pas geçip (A.g.e.), bir yandan geçimlik üreticileri küçük meta üreticilerine dönüştürürken, diğer yandan tarımsal sanayileşmeyi haklı çıkarmaya yaradılar (de Janvry 1981: 203).

Köylülerin taleplerini kontrol altında tutmak adına bazı bölgelerde toprağın yeniden bölüşümü ve yeni tarım arazilerinin açılması temelinde bir yeniden köylüleşme süreci de yaşandı (ancak bu yerli halklara zarar verme pahasına gerçekleşti). Afrika kıtasında, Kenya ve Fildişi Sahili'nde çay ve kahve gibi geleneksel sömürge dönemi ihraç ürünlerinin üretimi küçük çiftçilik tarzında yeniden örgütlendi (Grigg 1993: 145). Dünya Bankası bilhassa Endonezya, Brezilya, Malezya ve Hindistan'da büyük yeniden yerleşim programları finanse etti. Bu programlar çoğu zaman sadece yoksulluğun yer değiştirmesiyle sonuçlandı ve "dünyanın hızla azalmakta olan tropikal ormanlarına karşı açılmış bir savaş"a benzetildi (Rich 1994: 95). Latin Amerika'da 1950-1980 yılları arasında gıda üretimindeki artışın üçte ikisi yeni toprakların tarıma açılmasından sağlanırken (Grigg 1993: 185), ortalama 2 hektar arazi sahibi küçük meta üreticilerinin sayısı %92 oranında arttı (Araghi 1995). Honduras'ta Aguán Vadisi devlet desteğiyle tarıma açılarak, [siyasi] istikrarsızlık yeniden yerleşim yoluyla zapt edildi (Kerssen 2013: 100). Sonuçta, "ekilebilir arazi [Afrika'da] aslında azalmış gibi görünürken, [Latin Amerika'da] 94 milyon hektar ya da %109 oranında; Asya'da 103 milyon hektar ya da %30 oranında arttı [...] 1970'lerde dünya genelinde yılda 4-5 milyon hektar yeni tarım arazisi açılıyordu, ki bu ekilebilir arazilerde yıllık %0.3'lük bir artışa tekabül ediyordu. 1980'lerde ise yıllık %0.2'lik bir artışla 3 milyon hektardan az yeni tarım arazisi ekleniyordu" (Grigg 1993: 103-04).

Araghi bu kalkınmacı dönem boyunca köylü kesiminde gözlemlenen çelişkili eğilimleri "ulusal temelli köylüleşme ile küresel köylüsüzleşme" şeklinde nitelendirir (2009b: 130). Bu niteleme, toprak reformu aracılığıyla yeniden köylüleşmeyle, gıda yardımı rejimi nedeniyle köylüsüzleşmenin bir arada yaşandığı bir kalkınma

paradoksuna işaret eder. Bu "nispi köylüsüzleşme" sürecine "reformlar[ın] verimli toprakların çoğunu büyük toprak sahiplerinin elinde bıraktı[ğı]" gerçeği eşlik ediyordu (A.g.e: 128).

Kalkınma kapsamındaki tarım reformları, kapitalist tarım ve küçük meta üreticiliğinin çeşitli kombinasyonlarını yaratırken, reformların etkilenen köylüler açısından sonuçları da farklı oldu. Bu reformların nihai amacı köylüleri piyasa ilişkilerinin içine çekerek devleti güçlendirmekti. Yeşil devrim uygulamaları için bazı zengin çiftçiler hedef alındı–bir tür ithal ikameci tarım aracılığıyla, kent işçileri için temel ücret gıdalarını temin etmek ve Batı'nın ticari tarımının verimliliğini kanıtlamak üzere tasarlanmış politik amaçlı bir kalkınma girişimi (Patel 2012). Küçük üreticilerin meta çevrimlerine dahil edilmesi sözleşmeli tarımdaki genişlemenin öncülüydü (Little ve Watts 1994). Bu bakımdan, Dünya Bankası'nın 1970'lerde uyguladığı Kırsal Yoksullara Yardım Programı –700 milyon küçük toprak sahibine (topraksızlara değil) kredi sağlayarak destek olduğu iddia edilen– küçük toprak sahiplerini yeşil devrim teknolojilerinin kıskacına aldı. Bu teknolojiler giderek hayvancılık, hayvan yemi, meyve ve sebze, ormancılık ve diğer alanlarda, köylü emeği ve/ veya ürünlerine de yaslanarak, yeni tarımsal ihracat ürünleri geliştirmek için kullanılır oldu. (Feder 1983: 169-70)

Neticede, tarım sorununun emperyal bir projenin siyasi bir aracına dönüştürülmesi ABD merkezli gıda rejimine güç vermiştir. Kırda meta ilişkilerinin yaygınlaşması mülksüzleştirme, sözleşmeli üretim ve ticari yollarla toprak temerküzü bağlamında çok çeşitli sınıf ilişkileri ortaya çıkarmış ve kırı yeni bir agro-endüstriyel dinamiğin gelişimine açık hale getirmiştir. Temel tahılların üretiminde gerçekleşen yeşil devrimden sonra, başka ürünlere yayılan ikinci bir yeşil devrim uygulamaya konarken, insanlar için gıda üretiminin yerini hayvan yemi üretimi almış, yüksek katma değerli ihracat ürünlerine yönelinmiş ve nihayet yabancı sermayeli yerli süpermarketler ortaya çıkmıştır.

O halde, tarım sorununun bu versiyonu yeni bir uluslararası işbölümünün inşa edilmesine dayanıyordu. Bu işbölümü, Kuzey Atlantik'ten tahıl arzını tamamlamak üzere Güney'in yerel piyasalarının kısmi olarak dönüştürülmesi yoluyla ve nispi bir köylüsüzleşmeyle birlikte

hem tarımsal sanayiye girdi, hem başka ülkelerin seçkin tüketicilerine yiyecek sağlamak için temel gıda maddeleri ekiminden ticari tarıma geçiş aracılığıyla kuruldu. İster baştaki gibi devlet güdümünde, ister sonrasında olduğu gibi piyasa güdümünde (Dünya Bankası) yapılmış olsun, ilgili tarım reformları, kırsal yoksulların ve topraksızların toprak ve geçim ihtiyaçları aleyhine, ancak büyük toprak sahibi sınıfın lehine işleyen bu yapıyı pekiştirdi (Borras 2003, 2007; Borras, Kay ve Lahiff 2008). Orijinal sosyalist tınılı tarım sorununun aksine, geç 20. yüzyıl tarım sorunu tutucu bir kılıfa bürünmüş olarak ortaya çıkmıştır.

Bu sonucu anlamanın bir yolu, meseleyi emeğin tarım sorunu olarak açıklamak da olabilir (Bernstein 2003), zira şirket tarımı, ardında dünya çapında büyük bir yedek işgücü ordusu bırakarak küresel ölçekte zafer kazanmıştır. Ne var ki, kırda sadece emeğin olduğunu varsaymadığımız müddetçe, bu açıklamanın tarım sorununun "köylü sorunu" boyutu açısından ne anlama geldiği açık değildir. Elbette herkes emekçidir ve emek tarih-ötesi bir kategoridir. Klasik terimlerle konuşursak, tarım sorununun bir sermaye ve emek sorunu olduğu söylenebilir, ancak bu günümüz gerçekleriyle örtüşmemektedir. Özellikle de bu, kentteki gecekondu sakininin emekçi olduğu kadar yerinden edilmiş ve işsiz bir köylü olduğu gerçeği ise. Ayrıca, kırda kalanlara, topraksızlara ve ekip biçen köylülere ne demeli?

Tarım sorununun bu güncellenmiş versiyonunda klasik yörüngenin tersine çevrildiği söylenebilir, zira emek, "'gerçekte var olan' kapitalist toprak sahipliği biçimlerine karşı, toprak uğruna," emek gücünün –modernizmin gidişatının aksine– toprağa dönmesi için mücadele etmektedir (Bernstein 2004: 202). Bu tür bir bakış açısı, tarımsal *üretim ilişkilerine*, dolayısıyla (yarı)-proleterleşmiş emeğin eğilimlerine odaklanmaktan ileri gelir. Meseleyi bu şekilde koymak –eğer sermaye kendi tarım sorununu çözdüyse, o halde geriye kalan, köylülük türü bir yapının yeniden kurulmasıyla çözülecek emeğin tarım sorunudur– *hem* kalkınmacı yaklaşıma, *hem* Marx'ın metodolojik talimatlarına ters düşer. Tarihsel değişim sanki geri vitese alınmıştır. Bu noktada şu soru gündeme gelir: "emek neden ücretli istihdam yerine toprak için mücadele etsin?" (McMichael 2006: 410).

Klasik tarım sorunundaki sermaye kuramının öngördüğünün aksine, toprağı geri almak için mücadele ediliyor ise, sorunun öznesi (yani köylüler) sahneye çıkmış demektir ve kapitalist kalkınma anlatısının köylüleri ihmal etmiş olduğu gün yüzüne çıkmıştır. Bu savı doğrular biçimde, Moyo ve Yeros son dönemlerde toprak sahibi siyasi erke karşı koyup, "geçimlerini sağlayabilmek için [...] kitlesel toprak işgali taktiği"ni kullanarak toprağı geri alan kırsal hareketlere dikkat çeker (Moyo ve Yeros 2005: 35). Moyo ve Yeros'a göre, politik-ekonomik gerçekler "örgütlenmede önceliğin kır-kent ekseni boyunca köylü-işçileri eklemlenmiş birikimi savunmak hedefi etrafında birleştirmeye verilmesini gerektirir" (A.g.e: 52). Bu görüşleri, Araghi'nin köylü sorununun bir kalkınma sorunu haline geldiği iddiasını destekler. Diğer bir ifadeyle, "köylü sorunu, küreselleşmiş olmasına rağmen, hala [kapitalist dünya sisteminin çevre ülkelerinde] ulusal kalkınma sorununa göbekten bağlıdır " (A.g.e: 55).

Moyo ve Yeros kalkınmacılığı yeniden üretirken, yerel/ulusal mücadelelerin koşullarını belirleyen uluslararası ekonomi-politik ilişkileri göz ardı eder. Tarım sorunu etrafındaki ulusal mücadelenin bir başka boyutu daha vardır ve o da tarım politikalarıdır. Özellikle küresel Güney'de tarım politikaları neoliberal gıda rejimine uyacak şekilde değiştirilerek, bir yandan hâlâ varlığını sürdürebilmiş olan küçük üreticiler emperyal merkezlerden gelen, yapay olarak ucuzlatılmış ithal gıdayla karşı karşıya bırakılmış, diğer yandan da tarımsal ihracatı artırmaya yönelik olarak piyasa güdümlü toprak reformları uygulanmıştır. Devletler (gıdanın) ulusötesi dolaşım ilişkilerini içselleştirdikçe, bu ilişkiler (mülksüzleştirme, yarı-proleterleşme ve açlık gibi) ciddi ulusal etkiler yaratmaktadır. Bu bakımdan, köylü tabanlı direnişin "*gıda egemenliği*" sloganı altında gelişmesi sebepsiz değildir; gıda egemenliği yerel gıda üreticilerine destek olmanın ön koşulu olarak, açıkça gıda ve tarım politikalarında ulusal özerkliğin kazanılmasına yönelik bir stratejidir (Desmarais 2007). Kısaca, (politik mücadeleler ve/veya politika uygulamalarıyla birlikte) ulusal ölçeğin vurgulanması açısından sadece üretim ilişkilerine odaklanmak yeterli değildir; zira bu, emperyal ya da gıda rejimi dolaşım ilişkilerini görünmez kılar.

Üretim ilişkilerine odaklı yaklaşım tarımsal koşulları tarihselliğinden koparır (karşılaştırma için bkz. Tomich 2004). Tarım sorunu, tarihi, sınıf kuramına indirger; sermayenin siyasi tarihi yerine işleyiş mantığına odaklanır. Siyasi bir tarih, anlatı içerisindeki bir anomali değil, kapitalist epistemeye meydan okuyan bir hareket olarak gıda egemenliği karşı hareketini de içerir. Gıda egemenliği hareketinin özgünlüğü, mücadelesini sermayenin tabi kılma ilişkilerinin içerisinden yürütmekle birlikte, kendini bu ilişkilerin terimlerine hapsetmemesidir (Beverley 2004: 266). Köylüler ve tarım işçileri "biyofiziksel yama"nın sonuçlarına tabi olabilir, ancak "değer yaması"nı kabullenmeyebilirler. Daha açıkça ifade edersek, endüstriyel tarımın baskısı altında olan köylüler ille de hanehalkı/geçimlik etkinliklerinde meta ilişkilerini içselleştirmezler (bkz. 7. Bölüm). Doğayı da illa fiyat biçimi merceğinden, yani kapitalist değer ilişkileri aracılığıyla görmezler. Bu, gıda egemenliği hareketinin takip ettiği siyasette açıkça görülebilir. Hareketin siyasi mücadelesi farklı bir tarım sorununa işaret eder.

Hal böyleyken, tarım sorunu sermayenin tarımı dönüştürmek suretiyle nasıl bir emek gücü yarattığı (ve istihdam ettiği) üzerine bir soru olarak değil, bu dönüşüm süreçlerine maruz kalan tarımsal üreticilerin bakış açısından ortaya konabilir. Bu ise, kuşatılmış bir köylü kesiminin özcü bakış açısı değil, köylülerin kendilerini içinde buldukları eşitsiz ve çelişkili tarihsel koşulların şekillendirdiği bir bakış açısıdır. Ve bu koşullar, neoliberal kapitalizmin küresel Güney'i "kalkındırma"daki, emeği kırsal sektörlerden kentsel sektörlere aktarmadaki, ya da köylü yaşam biçimini korumadaki başarısızlığı ile sınırlı değildir. Mesele daha çok haklarla ilgilidir: toprağa erişim, çiftçilik yapma, müşterek tohumlara erişim, çevreye sahip çıkma, yurttaşların iaşesini sağlama ve benzeri haklar... Köylüler, küçük çiftçiler, yaylacı ve göçebe topluluklar ve küçük balıkçılar sözümona "tarihsel bir kalıntı", "bir artık" olduklarından, en başta da hak sahibi olma hakkı! Nitekim hak sahibi olma hakkı tarihin bu anında (ne kadar heterojen olursa olsun) köylü hareketinin evrensel boyutunu teşkil eder (Patel 2007). La Vía Campesina somut bir ilk adım olarak [biçimsel değil] gerçek hakların sağlanmasına yönelik bir program önermektedir: "Hükümet küçük çiftçilerin ekonomik durumlarını

düzeltecek politikalar uygulayarak, bahsi geçen üretim kaynaklarını [su, ormanlar, yerel genetik ve kıyı] çiftçilere adil şekilde tahsis etmeli, toplumun üretici kesimi olarak çiftçilerin haklarını ve toplulukların yerel kaynakları yönetme haklarını tanımalıdır" (2005: 25, 31). Küresel düzeyde de bir Köylü Hakları Deklarasyonu[27] BM'de görüşülmektedir (Edelman ve James 2011).

Bu bakımdan, gıda egemenliği hareketi, tarımsal ilişkileri sanayinin köylü-çiftçileri kendine tabi kıldığı, ortadan kaldırdığı ya da önemsiz hale getirdiği bir anlatının eline bırakmak yerine, şirketlerin hakimiyetindeki küreselleşme sürecinden doğan, ancak bu sürecin dayattıklarına karşı çıkan alternatif bir anlatı inşa etmektedir. Bir bütün olarak (Gıda Egemenliği Uluslararası Planlama Komitesi tarafından temsil edilen) gıda egemenliği hareketi, en başta mülksüzleştirmeyi tersine çevirmeyi ve bunun doğallaştırılmasını önlemeyi; bu yolla köylülerin sermayeye –maddi ve söylemsel [ideolojik]– bağımlılığını sınırlandırmayı amaçlamaktadır. Günümüz çiftçi direnişleri neoliberal kapitalist ontolojiye meydan okur: ciddi maddi kısıtlara, uygulanan politikaların çiftçilere yönelttiği saldırılara, bu kısıtlara ve politikalara kaynaklık eden ve onları meşrulaştıran ideolojilere karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkış, toprağın üzerinde neyin mümkün olduğuna ilişkin alternatif bir siyaset biçimini almıştır ve tarım sorununu bizzat tarım yapanların bakış açısından ortaya koymaktadır (McMichael 2006: 475).

Gıdanın Tarım Sorunu

Tarım-gıda sisteminin "dışsallıkları"na (iklim değişikliği, ekosistem tahribatı, sınırlı kaynaklar, biyoyakıtlar, halk sağlığı, kenar mahallelerin genişlemesi ve benzeri) ilişkin artan farkındalıkla birlikte, tarım sorununu artık yalnızca [kapitalist tarıma] geçiş meselesi olarak görmek yeterli değil. Odağımızı geçişin etkilerine, neyin sermayeye değil de sağlıklı, adil ve sürdürülebilir tarım-gıda sistemleri kurmamıza engel teşkil ettiğine çevirmeliyiz.

[27] Köylüler ve Kırsalda Çalışsan Diğer İnsanların Hakları Birleşmiş Milletler Deklarasyonu 2018'de kabul edilmiştir. (ç.n.)

Tarım sorunu kapsamında "üretim güçleri ve ilişkilerinin kapitalist tarıma geçişi nasıl mümkün kıldığına (ya da engellediğine)" (Akram-Lodhi ve Kay 2009: 336) odaklanan geleneksel anlayış, ne kadar olumsal ve konjonktürel olursa olsun, sermaye merkezli bir anlatıyı yeniden üretir. Bu yaklaşım, tarım sektöründeki yapısal dönüşümler ve onlara eşlik eden "toprak, emek ve geçim üzerine mücadeleler" (A.g.e.: 336) üzerine karmaşık analizler üretebilir; ancak söz konusu mücadeleler sermayenin yapılanması merceğinden yorumlandıklarında, büyük ihtimalle yanlış temsil edileceklerdir. Oysa ki, bu mücadelelere deyim yerindeyse söz hakkı verilirse, yapısal analizin epistemik/değer üstünlüğünün sesi, bizzat yapısal dönüşümün (ayaklanmış) öznelerinin kendi durumlarını nasıl değerlendirdiklerini duymaya yetecek kadar kısılabilir.

Bu durumda ilk kaybın "kapitalist tarıma geçiş" klişesi olması olasıdır–alternatif değerleri savunan mücadeleler değer yasasının kalıbına sığmaz. Elbette ki köylü karşı-hareketi bu yasanın nasıl işlediğinden habersiz değildir. Ancak, bir karşı hareket olarak, bu yasayı ve onun kırsal üreticilerin bir artık olarak görülmesine neden olan kendi kendine gönderme yapan kategorilerini sarsmak için mücadele etmektedir. Sermayeyi metodolojik çıkış noktamız olarak aldığımızda, köylü hareketlerini tarımda alternatif bir toplumsallığı bünyesinde barındıran ya da müjdeleyen mücadeleler olarak değil; yalnızca tarımda kapitalistleşmeye karşı direnişler olarak gören bir epistemeye sıkışma riski taşırız.

Köylü karşı-hareketi tarım sorununu gıda egemenliği merceğinden yeniden tanımlar. Bu mercek, şirket gıda rejiminin getirdiği yapısal dönüşümleri ontolojik bir sıçramanın gerekçesi olarak ortaya koyar. Nitekim, 2012'de BM Rio+20 konferansının düzenlendiği dönemde La Vía Campesina (2012) şunu beyan ediyordu:

> Yeryüzü Zirvesi'nden 20 yıl sonra gezegenimizde hayat çarpıcı biçimde zorlaştı. Aç insanların sayısı neredeyse bir milyara yaklaştı; yani her altı kişiden biri aç ki bunların çoğu kırda yaşayan kadın ve çocuklar. Topraklarımız ve yaşam alanlarımızdan hızla sürülüyoruz ve artık sadece ticaret anlaşmaları ve sanayi sektörünün bizlere dayattığı dezavantajlı koşullar nedeniyle de değil. Bunlara bir de

> toprak ve su üzerindeki yeni tekelci kontrol biçimleri, küresel ölçekte dayatılan ve tohumlarımızı bizden çalan fikri mülkiyet hakları, genetiği değiştirilmiş tohumların istilası ve monokültür plantasyonların, mega projelerin ve madenlerin giderek genişlemesi eklendi [...] Endüstriyel, ihracat odaklı gıda sistemini terk edip yerine toprağın asıl toplumsal işlevi olan gıda üretimi ve yaşamın idamesi için kullanıldığı, gıdanın yerelde üretilmesi, işlenmesi ve satılmasının önceliendiği, gıda egemenliğine dayalı bir sistem koymalıyız. Gıda egemenliği bize monokültürlere ve şirketleşmiş tarıma bir son verme; daha yoğun ve verimli, istihdam yaratan, toprağı koruyan, çeşitli ve sağaltıcı köylü tarzı üretim sistemleri geliştirme imkanı sunuyor. Köylülerin ve yerli halkların üretim biçimi aynı zamanda gezegenimizi soğutma gücüne sahiptir, zira yıllık sera gazı salımlarının neredeyse üçte ikisini soğurma ya da engelleme kapasitesi vardır.

Gıda egemenliği hareketi gıda rejimindeki küresel dönüşümleri adlandırırken, sadece üretim ilişkilerini değil, küçük üretici kültürlerini kuşatan ve yerinden eden dolaşım ilişkilerini de siyasallaştırır. Bu da harekete sınıf temelli *ulusal* hareketlerin kullanması mümkün olmayan, küresel bir politik strateji geliştirme fırsatı sunmuştur. Nasıl ki 19. yüzyıl tarım sorunu Avrupa'da tarım siyasetiyle ilgiliydiyse, 21. yüzyılın başı itibarıyla tarım sorunu artık (ülkeler arasında ortak fakat farklılaşan sınıfsal etkileri olan) *küresel* gıda rejiminde tarım siyasetiyle ilgilidir. Sermayenin ve onun gıda rejiminin çelişkileri basitçe sınıf ilişkileriyle ilgili değildir; aynı zamanda küresel gıda dolaşımı sisteminde sınıf ilişkilerinin politik olarak nasıl ifade bulduğuyla da ilgilidir. Sermayenin hareketinin siyasallaştırılmasında gıdanın üretim ve dolaşım ilişkileri birbirinden ayrılamaz–ki bunun böyle olduğunu ortaya koymak da gıda egemenliği hareketinin dehasıdır.

Dünyanın iklim değişikliğiyle karşı karşıya olduğu ve kötü beslenmenin yaygınlaştığı günümüzde tarım siyasetinin merkezinde köylü sorunu vardır. Tarım sorunu başlangıçta geleneksel köylülüğün hangi hızda ortadan kalkacağı sorusuyla meşgulken, güncel tarım sorunu, gıda rejiminin bir ürünü olarak sürdürülebilir şekilde ekip biçme potansiyeli olan "yeni köylüler"in (van der Ploeg 2009; Altieri ve Toledo 2011) ortaya çıkışıyla ilgilenmektedir.

Bu noktada "gıda egemenliği" sloganının kökenlerini hatırlamak önemlidir, çünkü bu kökenler şirket gıda rejiminin "gıda güvencesi" iddialarının siyasallaştırılmasında yatmaktadır (McMichael 2003). Ulusötesi şirketler tarafından yönetilen küresel piyasa sadece gıda tedarikini sağlamakta yetersiz kalmamış, aynı zamanda Peter Rosset'in deyimiyle "ucuz gıda rejimi" (2006) ile küçük üreticilerin kuyusunu kazmanın aracı olmuştur. La Vía Campesina 2000 yılında şöyle diyordu: "gıdanın dünya genelinde büyük çapta yer değiştirmesi insanları da yer değiştirmeye zorluyor." Diğer bir deyişle, piyasanın derdi insanları doyurmak değil, tarım şirketlerinin gücünü artırarak "çiftçisiz bir tarım" tesis etmektir. Bunun sonucunda ortaya çıkan küresel tarım krizi, gıda egemenliği hareketinin yükselişini beslediği kadar neoliberalizmin boş vaatlerini de görünür kılmıştır: 1999'da DTÖ Seattle bakanlar toplantısında La Vía Campesina "neoliberal tarım politikaları aile çiftçiliği ekonomimizi yıkıma götürüyor, toplumlarımızı derin krizlere sürüklüyor, hatta varoluşlarını tehdit ediyor" diye beyan ediyordu (2011). Piyasaların "dünyayı doyurduğu" iddiasının doğruluğunu sorgulayan bu müdahalenin gücü, gıda sorununu bir uygarlık sorunu olarak ortaya koymasıydı. Nitekim bu tartışma gıda, enerji, iklim ve finansal krizlerin üst üste yaşandığı 2000'lerde birbiri ardına yayınlanan raporların –BM *Milenyum Ekosistem Değerlendirmesi*'nden (2005) tutun da FAO *Organik Tarım ve Gıda Güvencesi* (2007) ve BM/Dünya Bankası *Uluslararası Tarımsal Bilim, Teknoloji ve Gelişim Değerlendirmeleri* (2008) raporuna kadar– gündemini oluşturacaktı (Araghi 2009; Bello 2009; Houtart 2010; Rosin, Stock ve Campbell 2012; McMichael 2012).

Gıda egemenliği hareketinin tarım ve gıdayı bir uygarlık sorunu olarak tanımlamasının iki hedefi vardır: çiftçilerin topraktan sürülmesini tersine çevirmek ve tarımı yeniden insan uygarlığının temeline yerleştirmek. Sorun basitçe bir "geçiş" meselesi değildir; sorun insanlığın hayatta kalmasıyla ilgilidir, ki bu, yeterli ve erişilebilir gıda kadar ekolojik döngüleri yenileyen tarım yöntemlerine de bağlıdır. Gıda egemenliği köylülerin kendilerini temsil edebilmesinin ekonomi politiğini savunur (Patel 2006). "[Gıda egemenliği] toprakla

uğraşan ve ilerici bir siyasi ufku paylaşan insanların hareketidir. Bunun anlamı da şu: Biz, insanların –küçük çiftçiler, köylüler, toprakla uğraşanlar–orada olma hakkı olduğu görüşünü paylaşıyoruz [...] Gezegene ve insanlarımıza iyi bakmak bizim görevimiz. Gezegeni savunmalıyız ve bunu küresel ölçekte yapmalıyız" (Nettie Wiebe'den aktaran Desmarais 2002: 98).

Daha önce de söylediğimiz gibi, toprağı küresel ölçekte savunmak klasik tarım sorununu iki açıdan ters yüz eder: hem gıdayı üretenler olarak çiftçilere failliklerini geri kazandırır, hem de post-kapitalist bir patikayı işaret eder. Klasik tarım sorununda gıda görünmezdir. Gıdanın yalnızca--politik ilişkileri ve birikim örüntülerini etkileyen–fiyatı devrededir (ancak tarım sorunu, ucuz gıda üzerinden gıda rejimini ima etmekten yine de kaçamaz). Bu bakış açısı, politik duruşu ne olursa olsun, sermayenin yeniden üretiminin koşullarıyla ilgilenir. Toprakta ne olup bittiği sermayeye tabidir ve gerçek bir önemi yoktur. Tehlikede olan ister 19. yüzyıl sosyalizmi, ister ihtiyaç fazlası emeğin hayatta kalma araçları olsun, bu böyledir. Gıda egemenliği hareketinin sunduğu alternatif yaklaşım ise ekolojik bir eylem olarak gördüğü toprağın ve toprakla uğraşanların toplumsal yeniden üretimine odaklanır ve gıda üretimini endüstriyel değil sosyo-ekolojik bir edim olarak yeniden kurmaya çalışır. Gıda egemenliği agroekoloji okullarını, *campesino-á-campesino* (çiftçiden çiftçiye) tohum ve bilgi paylaşımı metodolojisinin yayılmasını savunur (Holt-Giménez 2006; Rosset ve Martínez-Torres 2012; Massicotte 2013). Rosset ve Martínez-Torres'in bildirdiği üzere La Vía Campesina "son dönemlerde çiftçilerin öncülük ettiği iklime dayanıklı agroekoloji ve gıda egemenliğinin en iyi örneklerini saptamaya, incelemeye, belgelemeye, analiz etmeye ve çıkarılan dersleri yatay olarak paylaşmaya başlamıştır. LVC Venezuela, Paraguay, Brezilya, Nikaragua, Endonezya ve Hindistan'da bölgesel agroekoloji eğitimi okulları ve/veya çiftçi üniversiteleri açmıştır ve Mozambik, Zimbabwe, Nijer ve Mali'de bu yönde planlar mevcuttur. Bu bölgesel okullar ulusal ve ulusaltı ölçekte kurulmuş düzinelerce okula ek olarak açılmaktadır" (2012: 17).

Sonuç

"Gıdanın tarım sorunu" mefhumu, gıda egemenliği hareketinin piyasa temelli "gıda güvencesi"ni sorunsallaştırma ve gıda ilişkilerini (demokratik biçimde örgütlenmiş) ekolojik pratiklere gömme çabasını çağrıştırır. Bu ifadeden sorunun basitçe gıda ya da köylülerle ilgili olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Aslında gıda egemenliği hareketi, sürdürülebilir bir sosyo-ekolojik geleceğin olanaklarını nasıl düşündüğümüzü dönüştürmektedir. Gıda egemenliği basitçe gıdayla ilgili bir hareket değildir; gıda rejiminin derinleşen çelişkilerinin tetiklediği, çok daha kapsamlı, uygarlığa ilişkin talepleri vardır. Tarımın durumunu, bir bütün olarak sermaye birikiminin toplumsal yapısı bağlamında siyasallaştırmaktadır. Bu dinamiklere sadece sermaye/emek merceğinden bakıldığında, asli gıda ilişkileri ve ekolojik ilişkiler görünmez ya da önemsiz kılınır. Görünüşe göre, tarım sorununun kapitalizmin güncel kriziyle bağlantılı biçimde çok yönlü ortaya konması ve alternatif bir ontolojik patika önerilebilmesi için köylüler ve topraksız işçiler hareketinin sesini yükseltmesine ihtiyaç varmış.

Bölüm 5

Gıda Rejimi Açılımları

Bu bölüm, gıda rejimi *projesine* geri dönerek, "gıda rejimi"nin boyutlarını genişletmenin olanaklarını araştırmaktadır. Burada şöyle temel bir ayrım vardır: gıda rejiminin uğraklarını (birikim dönemleri ve bağlı geçişler) saptamak; ve bu bölümde de gösterildiği üzere, gıda rejimi analizini, sermayenin siyasi tarihinin zaman ve mekan içerisinde farklılaşan temel ilişkileri ve çelişkilerini belirlemek amacıyla kullanmak. Bu bakımdan, gıda rejimi kavramı, metayı (nesneden ziyade) bir ilişki olarak; önemli tarihi anlardaki somut jeopolitik, finansal, sosyal, ekolojik ve beslenme ilişkileri bütünü olarak kavrar.

Bölgesel Gıda Rejimi Analizi

Doğu Asya Bölgesi

Doğu Asya bölgesi 20. yüzyılın ortalarından beri gıda rejiminin kayda değer bir parçası olmuştur. Bölgenin gıda ilişkilerinin nasıl örüntülendiği, ABD-merkezli gıda rejiminden şirket gıda rejimine geçiş sürecine ve bugün de, şirket gıda rejiminin yeniden yapılanma sürecine ışık tutar. İlk geçiş için bu örüntülenmeyi Japonya üzerinden, ikinci süreç içinse Çin üzerinden göstereceğiz, zira bu iki ülke, özgül ithalat kutupları olarak, gıda rejiminin genel evriminin farklı uğraklarını ifade eder.

Merkezinde Japonya'nın yer aldığı savaş sonrası Doğu Asya gıda ithalatı kompleksi, gıda rejiminin yeniden yapılanma sürecinin bölgesel bir bileşeniydi. Mesele sadece Japonya ve Güney Kore'nin ABD gıda yardımının kilit alıcıları ve takiben ticari gıda ithalatçıları olması değildi. Bu bölgesel merkez, aynı zamanda, ABD merkezli iki taraflı gıda rejiminden, giderek çok taraflılığa dönen şirket gıda rejimine geçişi de etkiledi (McMichael 1987, 2000). Her iki ülkede, toprak reformlarını da kapsayan savaş sonrası yeniden yapılanma süreci bir yandan sanayileşmeyi desteklemeye yönelik tarım politikalarını beraberinde getirdi; diğer yandan da bu süreçte, Doğu Asyalıların toplumsal beslenme düzenindeki değişime paralel, pirinç tüketimine, ABD'den ve giderek Güneydoğu Asya bölgesinden ithal edilen yiyecekler eklendi.

Bu ithalat kompleksinin kökenleri 1930'lara dayanmaktadır. Bu dönemde Japonya, "Büyük Doğu Asya Ortak Refah Alanı" denilen bölgesel bir imparatorluk kurarak, Kore ve Tayvan'ı tarımsal sömürgeler olarak yeniden yapılandırmış; kendi toprakları ekolojik olarak kısıtlı olduğundan, Mançurya ve Güneydoğu Asya'da da doğal kaynaklara erişimi kontrol altına almıştı. Savaş sonrası denizaşırı kaynaklara erişim stratejisi, gıda maddeleri ithalatına bağımlılığı arttırdı (21. yüzyıla gelindiğinde Japonya alınan kalorinin yarısını ithal ediyordu). Bu durum, dünyanın tahıl ambarı konumundaki Birleşik Devletler'e rakip olan tarımsal ihracat bölgelerinin yükselişiyle de çakıştı. "Mavi devrim" Japonya'ya karides ihraç ettikçe, Tayland'ın mangrove ormanları 1961-89 yılları arasında yarı yarıya azaldı; Filipinler'de 1990'ların ortası itibarıyla tarım arazilerinin yarısı, Japon tüketiciler için üretilen muz ve ananas gibi ihracat ürünlerine ayrılmıştı (McCormack 1996: 133); Avustralya sığır eti endüstrisi Japon pazarlarına yetişmek için yoğun besi hayvancılığına geçti (Lawrence ve Vanclay 1994).

Japonya'da beslenme düzeninin dönüşümü üç aşamada gerçekleşti. İlk aşamada, 1954 ABD-Japonya Ortak Güvenlik Antlaşması ile, Japonya'nın pirinç politikasına, ABD'den imtiyazlı fiyatlarla tahıl fazlası ithalatı eklendi (Ohno 1988). Pirinç satışlarından elde edilen [yerel para birimindeki] karşılık fonları, Japonya'da buğday temelli

ürünlerin tüketimini ve bununla bağlantılı ticari tarım faaliyetlerini teşvik etti (Shinohara 1964). 1960-1983 yılları arasında buğday tüketimi artarken pirinç tüketimi %30 azaldı (Coffin vd. 1991: 5).

İkinci aşamada hayvansal protein tüketimi yaygınlaştı. 1950-85 arasında canlı hayvan üretimi Japonya'nın tüm tarımsal hasılasının neredeyse üçte birine yükseldi; tavuk tüketimi 32 kat arttı; pirinç üretimi %49'dan %33'e düştü (Riethmuller, Wallace ve Tie 1988: 154; Taha 1989: 9). 1961'de ticaretin serbestleşmesiyle birlikte, tahıl ithalatına mısır (ve soya fasulyesi) gibi hayvan yemlerinin ithalatı da eklenirken, 1961-87 arasında Japonya'nın (ve Güney Kore'nin) tarım ürünü ithalat oranı dünya ortalamasını ikiye katladı (Huang ve Coyle 1989: 42). Japonya'da beslenmenin "modernizasyon"u sonucunda yerli canlı hayvan üretimi yoğunlaştı, buna paralel olarak, Cargill gibi tahıl tüccarları ya da büyük *soga shosha*[28] yem tedarikçilerinin kontrol ettiği yem ithalatında patlama yaşandı (Rothacher 1989: 64).

Beslenmedeki dönüşümün üçüncü aşaması, yoğun et kompleksinin uluslararasılaşmasıyla başlayan tarımın küresel ölçekte yeniden yapılanması süreciyle el ele gitti (Berlan 1991). ABD'nin Sovyetler Birliği'ne 1973'te soya, 1979'da da tahıl ambargosu koyduğu bir dönemde, Japonya hayvan yemi kaynaklarının çeşitlendirilmesi stratejisini uygulamaya koyarak, alternatif yem kaynakları bulmak üzere kamu-özel sektör ortak girişimlerini teşvik etti: Tayland ve Endonezya'dan mısır, Brezilya'dan soya fasulyesi, Güney Afrika, Çin, Arjantin ve Avustralya'dan kaba taneli tahıllar (Hillman ve Rothenberg 1988: 46-47). Brezilya savanalarının soya ekimine açılması da Japon finansmanıyla başlamıştır (de Sousa ve Vieira 2008: 236). Bu küresel tedarik stratejisi; yem, et, (egzotik) meyve ve sebzeler ve çok çeşitli işlenmiş ürünler gibi, "geleneksel olmayan ihraç ürünleri" (*nontraditional exports,* NTE) denilen ürünlerin yükselişini öngörmekteydi. Daha da önemlisi, ürün tedarikinin küreselleşmesi, iki taraflı tarım ticaretinden, şirket gıda rejimindeki –çıpasını "Tarımsal Ülkeler"in üretim bölgelerine atmış olan– çok taraflılığa geçişin habercisiydi (Friedmann 1993).

[28] Japonya'ya özgü, pek çok farklı ürünün ticaretini yapan entegre ticaret şirketleri. (ç.n.)

Tarımın küresel yeniden yapılanma süreci 1980'ler sonrasında olgunlaştıkça, hayvancılık Tayland, Tayvan, Meksika ve Brezilya gibi orta gelir grubundaki ülkelere kaydı ve tarım şirketleri besi hayvancılığı ve yem üretimi faaliyetlerini tekrar bir araya toplamaya başladı (McMichael 1993: 111). Bazı şirketler bölgesel olarak faaliyet gösteriyordu--örneğin Tayland'ın Charoen Pokphan (CP) şirketinin Çin'de, aralarında yem değirmeni, damızlık ve etlik tavuk çiftlikleri, işleme tesisleri ve fast-food tavuk marketleri olan, seksen şirketi vardı (Gargan 1995: D4). Bu tür "ademi merkeziyetçi" yoğun et üretimi faaliyetleri, yükselen küresel orta gelirli tüketici sınıfın erişimi için, bölgesel ve küresel pazarlara özel et ürünleri tedarik etmek üzere gelişti. Nitekim, Japonya'daki durum da buydu.

Bu geçiş Tayland'da da görüldü, zira geleneksel olarak ihraç ettiği tropikal ürünlere (pirinç, şeker, ananas ve kauçuk), manyok (yem bitkisi), konserve ton balığı, karides, kanatlı hayvan eti, işlenmiş et ürünleri, taze ve işlenmiş sebze ve meyveler gibi geleneksel olmayan ihraç ürünleri eklendi (McMichael 1993: 112). Öncesinde ihraç edilen tahıllar (özellikle mısır ve süpürge darısı), artık yerel bir endüstriyel et üretimi alt sektörünü besliyordu. Et sektörü, Tayland'ın yeni edindiği "Asya'nın süpermarketi" profiline yarıyordu. Japon yatırımları Tayland tarımına 1970'lerde girmeye başlamış, Japon pazarlarına yönelik yem (soya fasulyesi ve mısır) ve su ürünleri tedarik bölgelerini genişletmişti (Suthy ve Sontepertkwong 1986: 193). Japon gıda şirketleri, Taylandlı tarım şirketleriyle ortak girişimler kurarak, yüksek teknolojili üretim tesislerini dış piyasalara erişimle buluşturdu (Suehiro 1989: 270).

Tayland hükümetinin desteklediği kanatlı hayvan alt sektörü bu ilişkilere iyi bir örnekti. Japonya'nın kanatlı hayvan eti ithalatında Tayland'ın payı %41 oranında artarak, 1980-87 arasında payı %59'dan %40 düşen ABD ihracatının yerini aldı (Bishop vd. 1990: 23). 1994 itibarıyla, özel olarak Japonya, genel olarak da Asya'nın ana kanatlı hayvan tedarikçisi olarak Çin, Tayland'ı geride bırakmıştı. Tayland'da yem maliyeti arttıkça, Tayland'ın yem üreticileri yatırımlarını komşu ülkelere kaydırdılar. Bu bağlamda CP, Çin'de bir dizi girişime yaptığı 1 milyon dolar yatırımla, 1994'te Çin'de tüketilen

3 milyar tavuğun 300 milyonunu üretti ve Çin'den Japonya'ya kanatlı hayvan eti ihracatı 1988-93 yılları arasında 4 katına çıktı (Handley 1990: 56). 1990'larda Çin, Japon tüketiciler için dondurulmuş gıda, balık ürünleri ve işlenmiş sebzelerin denizaşırı üretimine yönelik Japon doğrudan yabancı yatırımlarının başlıca hedefi haline geldi; öyle ki bugün Çin, ABD'den sonra Japonya'nın ikinci büyük gıda ithalatı kaynağıdır (Hall 2006: 200-02).

Dolayısıyla, Japonya-merkezli Doğu Asya gıda ithalatı kompleksi, küresel tedarik stratejilerine öncülük etti ve genel gıda rejimini yeniden üretti. Bunun gerisinde, kısmen Japonya'nın ekolojik kısıtlarını yansıtan kaynak çeşitlendirme stratejisi (Bunker ve O'Hearn 1993), kısmen de Soğuk Savaş'ın çeperindeki kilit bir ülke olarak Japonya'nın sanayileşmesi (ve bununla bağlantılı tüketim kültürü) yatıyordu (Cumings 1984). Savaş sonrası gıda rejimine özgü düşük değerli, yüksek hacimli gıdaların yerini, "geleneksel olmayan ihraç ürünleri"nin çoğalmasıyla bağlantılı olarak yüksek değerli gıdaların aldığı 1980'lerde, bu bölgesel kompleks kilit bir rol oynadı. Bu bakımdan, Doğu Asya ithalat kompleksi, devletten ziyade şirket güdümündeki tarım-gıda piyasaları etrafında şekillenen küresel gıda rejiminin temel direklerinden biriydi.

Doğu Asya'daki ikinci dönüşüm birincinin devamıydı. Çin, Japonya'nın gıda ithalatında önemli bir tedarikçi haline geldiği gibi, kendisi de büyüyen bir gıda ithalatçısı oldu. Nitekim, 2010'a gelindiğinde dünya tarım ithalatının %9'unu Çin gerçekleştiriyordu. Bu ithalat kompleksinin %38'ini soya fasulyesi, %8'ini palmiye yağı ve %4'ünü süt ürünleri oluşturuyordu–bu mallar da işlenmiş gıda, hayvan yemi ve enerji sektörlerinde kullanılıyordu. Çin'in 1978 Reform ve Dışa Açılma programından beri en dramatik değişim soya fasulyesi ithalatında yaşandı–2012'de Çin soya fasulyesine uygulanan gümrük tarifesini %114'ten %3'e düşürdü (Smaller vd., 2012: 3). En büyük dört tahıl tüccarı aracılığıyla yapılan soya fasulyesi ithalatı 21. yüzyılın ilk on yılında 10 kat arttı–ki bu gelişme, şirket gıda rejiminin temel bir dayanağı olarak küresel hayvancılık kompleksinin güçlenmesi sürecini yansıtmaktadır.

Çin Reformu yükselen bir orta sınıf yarattı ve "etleşme" (Weis 2007) sürecini tetikledi. 1979'da domuz eti dünyanın en çok tüketilen eti olarak sığır ve tavuk etinin yerini aldı (Schneider 2013: 12). 1990'ların başında Çin, hayvancılık sanayinde birikimi sürdürebilmek için, soyayı bir besin bitkisi değil, bir sanayi bitkisi olarak yeniden tanımladı ve bu süreçte küçük ve orta ölçekli yerli soya üreticilerini ucuz soya ithalatına kurban etti (Olmstead 2011). 1990'ların sonunda, Dünya Bankası, sığır eti sanayine yönelik 130 besi çiftliği ve beş sığır eti işleme tesisi için Çin'e 93.5 milyon dolar kredi verdi (McMichael 2001: 217). 1994 ila 2004 yılları arasında soya fasulyesi ticareti iki katına çıktı. Çin bu artışın %70'inden sorumluyken, Brezilya ve Arjantin'den de aşağı yukarı eşit hacimde soya ihracatı gerçekleşti (Bello 2009: 86). Sonuç olarak, 2011-12'ye gelindiğinde Çin'in soya ithalatı, küresel soya ticaretinin %56'sını oluşturuyordu (Schneider 2013: 13). 2010 yılı, mısır ithalatındaki patlamada bir dönüm noktası kabul edilirse, artık soyanın (protein) tamamlayıcısı mısırın da (karbonhidrat) bir sanayi bitkisi olarak yeniden tanımlanması yakındır. Mindi Schneider'in belirttiği üzere, Çin resmi "tahıl güvencesi" tanımını mısırda değil de [yalnızca] pirinç ve buğdayda kendine yeterlilik (%95) olarak değiştirecek olursa, şu çıkarım yapılabilir: mısır besin bitkisi olmaktan çıkıp, yüksek değerli gıda üretimi alt sektörünü besleyen bir yem bitkisi haline gelmiş demektir ve bu durum "elitler [kentli tüketiciler] için et ve halk yığınları için tahıl" (2013: 14) şeklindeki, sınıf temelli beslenme düzeni ayrışmasını derinleştirmektedir.

Bu örüntülenmenin önceki gıda rejimi ilişkilerini tersine çevirdiği söylenebilir. İlk iki gıda rejiminde tahıllar, dünyanın bu dönemlerde sanayileşmekte olan bölgelerindeki emekçilere gıda tedarik etmek üzere taşınıyordu. İngiltere, kendi topraklarında ücretleri sübvanse etmek için tahıl ithal ediyordu; ABD ise Soğuk Savaş'ın çeperindeki ülkelerde ücretleri sübvanse etmek için tahıl ihraç ediyordu. Oysa Çin, soya ve mısırı, yükselen orta sınıfına et satmak ve yerel tarım şirketlerinin ("ejderha-başları") büyümesini sürdürebilmek için ithal ediyor. Çin, dünyadaki toprağın %9'unda dünya nüfusunun %21'ini besliyor. Ve neyse ki devrimci dönemde sağlam kökler saldığından, ulusal gıda güvencesine (beyan edilen) bir bağlılık hâlâ var (bkz. Bello 2009: 87;

Schneider 2013). Ancak, bir yandan soya ve mısır ithalatındaki artışla uyumlu olacak şekilde "tahıl güvencesi" yeniden tanımlanırken; diğer yandan, 2008 itibarıyla, aleni bir "Küresele Açıl" (*Go Global*) stratejisi tarımda denizaşırı yatırımlara öncelik vererek (Smaller vd., 2012: 4), "gıda güvencesi" kavramını daha karmaşık hale getiriyor. Her ne kadar diğer sektörlerdeki yatırımların yanında çok ufak kalsa da, Çin'in yabancı tarımsal yatırımları, ABD ve Kanada'nın ardından dünya sıralamasında üçüncü sırada geliyor (A.g.e: 5). Gerçekleşen toprak gaspına ilişkin farklı bilgiler var ve bunlar abartılmış olabilir (Hofman ve Ho 2012). Smaller vd. (2012: 8) yurt dışında 4.8 milyon hektarlık alanı kaplayan 54 arazi projesi tespit etmiştir–bunların yaklaşık yarısı Asya'da, beşi Latin Amerika'dadır ve Kazakistan'da devlete ait Jilin Grain Group şirketi 1 milyon hektarlık büyük bir soya fasulyesi projesi yürütmektedir.

Her ne kadar Çin, hem İngiltere, ABD ve Japonya gibi geçmiş merkez ülkelerin sınıfsal olarak ayrışmış beslenme düzeni yörüngesini, hem de ABD'nin agro-endüstriyel birikim modelini takip ediyor olsa da, küresel konumu şirket gıda rejiminin çok merkezli olarak yeniden yapılanışını yansıtır (bkz. 6. Bölüm). Dahası, bu yeniden yapılanma salt coğrafi-ekonomik değildir–bu süreçte tarım şirketlerinin, bu sefer Güney-Güney hattındaki birikim stratejileri de etkilidir. Dört tahıl şirketi–ADM, Bunge, Cargill ve Dreyfus (ABCD)–soyanın Brezilya'dan (yanı sıra ABD ve Arjantin'den) Çin'e hareketini örgütlemekte; kredi ve girdilerden, işleme (Çin'deki kırma tesislerinde) ve nakliyatına kadar tüm süreci kontrol etmektedir. Çinli ve Brezilyalı liderlerin bu ticareti dolar yerine Çin *yuan*'ı üzerinden yapmaya yönelik sonuca ulaşmayan önerilerine ve Çin'in soya üretim tesislerine yabancı yatırım yapma (Brezilya'nın itiraz ettiği) hayallerine rağmen, soya-domuz eti zinciri ("küresel bir protein montaj hattı"), son kertede, ulusötesi şirketler kontrolündeki bir kompleks bünyesinde, bir Güney-Güney değiş tokuşudur (Peine 2013: 9). Dolayısıyla, gıda rejiminin küresel tedarik örüntülerinin derinleşmesi bağlamında, bugün Çin, devasa nüfusunun büyüyen tüketici kesimine gıda tedarik eden yeni bir küresel ithalat kutbu haline gelmektedir.

Latin Amerika Bölgesi

Canadian Journal of Development Studies (CJDS) dergisinin bir özel sayısında, Gerardo Otero, gıda rejimi analizini bölgesel ölçekte uygulamayı dener ve "Latin Amerika'da neoliberal gıda rejiminin" temel öğesi olarak dikkati dünya sisteminden devlete çeker (2012). Otero'nun amacı tarımsal biyoteknolojinin kullanımını sorgulamaktır: "Meksika ya da diğer Latin Amerika ülkeleri transgenik bitkileri hangi düzeyde kullanırsa kullansın; bunun, ülkelerindeki insanları doyurmaya katkısının olacağı şüphelidir" (2012: 289), zira bu bitkiler büyük ölçüde ihraç edilecektir. Otero, tarım şirketlerinin, DTÖ ticaret kuralları ve fikri mülkiyet hakları protokolleri altında uygulamaya koydukları biyoteknolojilerin gelişmesinde, kamu sektörünün (devletler ve Uluslararası Tarımsal Araştırma Danışma Grubu, yani CGIAR, sisteminin) oynadığı rolü vurgular ("neodüzenleme"). Daha açık ifade edersek, devletler, "insanların tüketimi için kullanım değeri üretmekten fazlasının peşinde olan" (Otero 2012: 289), yem ve tarımsal agro-yakıtlardan kâr elde eden şirketlerin ve kapitalist çiftçilerin yararına biyoteknolojiler temin etmekte ve özel birikim rejimleri uygulamaktadır. Kısaca, şirket gıda rejimi kavramının öne sürdüğü üzere, "neoliberal gıda rejimi," piyasa ilkesini içselleştiren devletler aracılığıyla işler.

Örneğin Arjantin'de, uluslararası finans kuruluşları, "geleneksel olmayan ihraç ürünleri" projesi kapsamında, yabancı biyoteknolojilere tarımsal yatırımı teşvik etmek amacıyla devlete fon aktarmıştır. Takiben, hükümet Monsanto'nun *Roundup Ready*[29] soya fasulyesini 1996'da onaylamıştır. Bu tarihten sonra GDO'lu soya üretim alanı her yıl (2010/11'e kadar) neredeyse 1 milyon hektar genişlerken, Çin hayvancılık sektörü, soya ihracatının ana hedefi haline gelmiştir. "Soya kompleksi" (fasulye, yağ ve küspe) Arjantin'in tarımsal gelirinin %70'ini sağlamaktadır (tarımsal ihracat toplam ihracatın %50'den fazlasını oluşturmaktadır). Bu tarımsal sanayileşmenin emeği ve tarımsal işletmeleri yerinden edici etkileri nedeniyle, 1995'te %13 olan

[29] Roundup Monsanto'nun glifosat maddesi bazlı geniş etkili bir yabani ot ilacıdır. *Roundup Ready* bu ilaca dayanıklı olacak şekilde genetiği geliştirilmiş bitkileri ifade etmektedir. (ç.n.)

kırsal nüfus 2010'da %7'ye düşmüştür. Bu süreçte, GDO'lu soya monokültürleri, ormansızlaşma ve orman tahribatının yanı sıra toprak tahribatının da artmasına neden olmuştur. "Süper yabani otlar"ın ortaya çıkışıyla birlikte, tarım kimyasallarının kullanımı artarak halk sağlığını olumsuz etkiler hale gelmiştir. Bu sosyo-ekolojik etkilere rağmen, 2011 finansal krizi sonrası birbirini izleyen Kirchner hükümetleri, temel bir kalkınma stratejisi olarak GDO'lu soya monokültürünü yaygınlaştırmış, gelirlerin bir kısmını sosyal harcamalara ve kamu altyapısına yönlendirerek bunu meşrulaştırmaya çalışmıştır (Leguizamón 2013). Otero'nun ardından Teubal'in (2008) de ifade ettiği gibi, GDO'lu soya kültürü ulusal gıda güvencesine kesinlikle zarar vermiştir.

Pechlaner ve Otero neoliberal gıda rejiminin böyle giderse ciddi yerel direnişlere konu olacağını daha önce ifade etmişti (2008: 2)– *CDJS*'nin özel sayısında yayınlanan, transgenik ürünlere karşı farklı direniş biçimlerini belgeleyen sağlam iki vaka çalışmasında, bu konu ayrıntılı tartışılmıştır: Guetemala'da transgenik mısıra direnen başarılı bir köylü karşı-hareketi (Klepek 2012) ve Brezilya'da eski transgenik ürün üreticilerinin, 180 derecelik bir dönüşle, Monsanto'ya daha da bağımlı hale gelmeye karşı çıkışları (Preschard 2012). Bu vakalar, "dünya çapında farklı tarımsal üreticiler" tarafından, "şirket gıda rejimine karşı pek çok koldan geliştirilen", "şirket gıda rejimine karşı direnişin [politik-entellektüel] merkezi" olarak La Vía Campesina'nın vizyonunda birleşen direnişlerin, farklı ülkelerde aldığı biçimlere ışık tutmaktadır (McMichael 2005: 295).

Bölgenin bir başka yeri Meksika'da, La Vía Campesina GDO'lu mısır karşıtı koalisyonun içindedir (Fitting 2011: 111). 2001 yılında yerel mısır çeşitlerinde transgenlere rastlanması, daha geniş şirket gıda rejimi kapsamında, Meksika mısır kültürünün ne kadar savunmasız olduğuna ilişkin bir tartışma başlatmıştır. Lauren Baker (2013: 3), buna tepki olarak "kökleri tüm Meksika'ya yayılmış topluluklarda olan, ancak küresel gıda egemenliği hareketiyle de bağlantılı" merkezsiz bir toplumsal hareketin ortaya çıktığını belirtir. *Itanoní Tortillería*, *Nuestro Maíz* ve Michoacán Tarım Ticareti Merkezi gibi alternatif gıda inisiyatifleri bu hareketin temsilcilerindendir (A.g.e: 4). Baker'ın

Corn Meets Maize[30] kitabı şirket gıda rejiminin temel çelişkisini yakalar: "Amerikan mısırı, gıdanın metalaşmasının; gıdanın üretimi, işlenmesi ve tüketimi süreçleri üzerindeki şirket kontrolünün sembolü olarak kullanılmaktadır. Meksika mısırı *maize* ise, çiftçilerin pratik deneyimlerinden edindiği bilgi, yemek kültürleri ve yerel ekonomik değiş tokuş üzerine kurulu tarım ve gıda pratiklerini ifade etmek için kullanılan bir semboldür" (2013: 5). Baker'ın etnografisindeki, yaşamı koruyan *maize* ve onun yaratıcılarıyla talancı neoliberal Amerikan mısırı ekonomisi arasındaki çekişme, piyasa fiyatının ekolojik değeri karşılamasının mümkün olmadığı bir dönemde, güçlü bir metafordur. Küresel gıda rejiminin bu temel gerilimi, belki de en iyi şekilde, insan uygarlığında (toplumsal-doğal) yeniden üretimin mantığı üzerine bir çekişme olarak ifade edilebilir (bkz. 7. Bölüm).

Elizabet Fitting'in tamamlayıcı vaka çalışması, *The Struggle for Maize* (2011), mısır ithalatı ve emek ihracatına dayanan "neoliberal Amerikan mısır rejimi" aracılığıyla, NAFTA üzerinden (Meksika mısırı üreticileri için ciddi sonuçlar doğurarak) kurumsallaştırılan (Fitting 2006) bu çekişmenin neden ve nasıl ortaya çıktığını sahadan somut bir örnekle açıklar. Fitting, *maize* üreticisi çiftçilerin yaşadığı bir bölge olan Tehuacán vadisinde, gıda rejiminin etkileri ve sonuçları üzerine önemli bir etnografik perspektif sunar ve "ticaretin serbestleşmesi, şirket tarımının yayılması, kırsal desteklerde kesintiler, kırdan döngüsel ve dışarıya göç" (2011: 234) karşısında verilen mücadele kapsamında, çiftçi topluluklar ve aktivist koalisyonlar arasında kurulan bağları ete kemiğe büründürür. Neoliberal politikaların ve geleneksel çiftçileri (*campesinos*) verimsiz ve geri kalmış gösteren özcü temsillerin baskısı altında, *maize* kültürünün yeniden yapılanma sürecinin çoğul anlamlarına hassasiyetle yaklaşan Fitting, gıda rejiminin "en alt düzeydeki" dinamiklerini oluşturan, çelişik kuşaklar arası ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini tasvir eder. Fitting'e göre "Meksika mısırı için yerinde

[30] Mısır bitkisi ilk olarak Meksika'da ıslah edilmiş ve İspanyol sömürgeciliği döneminde Avrupa'ya yayılmıştır. Mısırın İspanyolca karşılığı *maize* kelimesi yerli Taino dilindeki *mahiz* kelimesinden türetilmiştir. *Corn* kelimesi İngilizce'de herhangi bir bölgedeki başlıca tahıl ürününü ifade etmektedir. Ancak ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da *corn* mısır anlamında kullanılmaktadır. Kitabın adı 'Amerikan mısırı Meksika mısırı ile tanışır' olarak çevrilebilir. (ç.n.)

korumanın geleceği GDO'lu mısır ithalatının düzenlenmesine ve belki daha da önemlisi, kırda yaşayan Meksikalıların geçim etkinliklerine bağlıdır," çünkü kırda yaşayanların toplumsal üretim ve yeniden üretim ilişkileri *maize* biyoçeşitliliğini ve elbette, *maize*'in gelecekte yemek kültürü olarak ne kadar korunacağını etkiler (2011: 5).

Buradaki temel gerilim, "Meksika'nın iç gıda tüketimi için mısırda kendine yeterliliği"ni erozyona uğratan; (beyaz) Meksika mısırının küçük üretici ekonomisinde yiyecek, yem ve yakıt olarak çoklu kullanımları ile, (sarı) Amerikan mısırı (yersiz yurtsuz gıda) ithalatına dayalı *tortilla* (Meksika lavaşı) ve mısır unu sanayinin giderek büyümesi arasındadır (2011: 18). Fitting, dikkatini küçük üreticilerin değişen geçim stratejilerine çevirerek, *maize* kültürünü kendi tarihselliği içerisinde ele alır. Fitting'e göre, Ulusal Mısır Savunması Koalisyonu'nun trans genlere direnmek için yürüttüğü mücadeleyi anlamak istiyorsak, *campesino*'ların "bin yıllık [tarih ötesi] bir yerli ya da köylü kültürü"ne (2011: 236) indirgenemeyecek, ulusötesi bir bağlama yerleşik ve akışkan kültürel pratiklerine ilişkin nüanslı bir kavrayışa ihtiyacımız var.

Baker ve Fitting'in çalışmalarının katkısı, gıda rejimi analizini, tek bir ülke özelinde, gıdayı üretenlerin ve onları destekleyenlerin yaşamları ve–neoliberal politikalar ve şirket egemenliğindeki piyasalar dalgasına meydan okumak ve onu şekillendirmek üzere verdikleri– mücadeleleri zeminine oturtmuş olmaları ile sınırlı değildir. Aynı zamanda, politika yapıcıların, üreticilerin, işçilerin ve aktivistlerin her birinin kendi tarzında içinde hareket ettikleri toplumsal ilişkileri tarihselleştirerek, ekonomi ve kültürün özcü temsillerinden sakınır ve genel gıda rejiminin, belirli bir politik-kurumsal ve maddi bağlam özelinde aldığı biçimi betimlerler.

Orta Doğu Bölgesi

Diğer bölgeler gibi, Orta Doğu da şirket gıda rejiminin gelişip yerleştiği dönemde, gıdada kendine yeterliliğin zayıfladığı ve ithalat bağımlılığının arttığı bir süreci yaşadı. Bir bütün olarak Arap devletleri, gıda ihtiyaçlarının yaklaşık %60'ı için ithalata bağımlıdır ve

dünyanın en büyük tahıl ithalatçısıdır (Babar ve Kamrava 2013: 12). Bu duruma nasıl gelindiğinin cevabı, sömürge döneminin bölgeyi şekillendiren hikayesinde saklıdır. Bu dönemde, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında, serbest ticaret emperyalizmi, sömürge dönemi ihraç ürünleri (pamuk ve buğday) aracılığıyla bölgeyi dünya piyasasına dahil etmiş ve bu süreç toprak temerküzü ile sonuçlanmıştır (Woertz 2013b: 31, 34). Bu dönemde temel gıda maddesi olan tahıl bölünmüş arazilerde kiracılar ve yarıcılar tarafından yetiştiriliyordu. 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde Anadolu, Irak, Transürdün ve Mısır, gıda rejimi çeperinin bir parçası olarak tahıl ihraç ediyordu (A.g.e: 39).

2. Dünya Savaşı sonrası yeni kalkınma projesi kapsamında, tüm Orta Doğu'da bir yandan toprak reformları (arazi tapulamadaki belirsizlikler ve tarımsal destek eksikliğinin sonucu) başarısız olurken, diğer yandan da sanayileşmeyi takiben, kentteki işçilerin iaşesine yönelik gıda ithalatı artıyordu. Savaş sonrası ABD gıda rejimi kapsamında Mısır, 1958'den 1965'e kadar kişi başına en çok gıda yardımı alan ülkeydi. 1964 yılı itibarıyla Mısır'ın tahıl ithalatının %91'i ABD'den gıda yardımı biçimindeydi. On yıl sonrasında ise Mısır'ın tahıl ithalatı büyük ölçüde, zengin tüketicilere et tedarik etmek üzere gelişen hayvancılık sanayinde yem olarak kullanılan tahıllardan oluşuyordu–1966-88 yılları arasında hayvan yemi olarak kullanılan tahılların tüketimi %268 artmış; USAID (ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı) 1975'ten itibaren Mısır'ın ABD'den tahıl alımına 3 milyar dolar değerinde sübvansiyon sağlamıştı; ve Mısır hükümeti insan tüketimine yönelik tahıl üretenlere vergi uygularken, hayvansal protein üretimini desteklemekteydi (McMichael 1991: 21).

Gıdada dışa bağımlılık, Orta Doğu'nun tanımlayıcı bir özelliği haline geldi ve giderek pahalanan ithal gıdayı finanse eden petrol gelirleri 1970'lerde arttığı halde, İsrail'le süren çatışmalar nedeniyle ABD Başkanı Johnson'un uyguladığı 1960'lar gıda ambargosu deneyimi, Mısır için gıdada dışa bağımlılığa yönelik bir uyarı niteliğindeydi. ABD'nin 1970'lerde Arap petrol boykotu sırasında "gıda silahı"nı kullanmaya yönelik ikinci bir tehdidi, Körfez ülkelerinin gıda kaynaklarını

çeşitlendirme niyetini perçinledi (Woertz 2013a: 88). Takiben, Sudan'ı "Arap tahıl ambarı"na dönüştürme projesinin de başarısızlığa uğraması, Körfez ülkelerinde, özellikle de Suudi Arabistan'da gıdada kendine yeterlilik isteğini doğurdu (Woertz 2013b: 47, 48).

1980'lerde ABD ve AB tahıl fazlalarını satacak pazar için rekabetteydi, ancak "tahıl programlarını petrol rantını dağıtmak ve yandaşlarını ödüllendirmek için kullanan" ve böylelikle bol destekli buğday ekiminden faydalanan çıkar grupları yaratan Suudi yöneticiler, ABD'nin bu yöndeki girişimlerini geri çevirdi. Destekler 1990'lar boyunca azaltıldı ve sonraki on yıl sonunda Suudiler artık ekolojik nedenlerle çölde buğday ekimini azaltıyor ve gıda üretimi için başka ülkelerde toprak ediniyordu. Orta Doğu ülkelerinin çoğu bu örneği takip etti. Bu bağlamda Eckart Woertz şu sonuca varır: "Dünyanın en büyük tahıl ithalatçıları olarak Orta Doğu ülkeleri, küresel gıda rejiminin değişen hakikatinin merkezindedir. Küresel ölçekte ihraç edilebilir tahıl fazlasının bulunması ve ithal ürünlerin bedelini ödeyebilecek ulusal gelirlerinin olması bu ülkeler için kritiktir" (2013b: 49, 52). Bu ithal ürünler arasında buğday ve pirinç gibi temel gıda maddeleri ve hayvancılık sanayisi için arpa ve yonca gibi yem hammaddeleri yer alır (Woertz 2013a: 89).

Food Security in the Middle East (Orta Doğu'da Gıda Güvencesi, Babar ve Mirgani 2013) kitabında incelendiği üzere, bölgede çözümler farklılık göstermektedir. Körfez [Arap Ülkeleri] İşbirliği Konseyi–Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni temsil eder–küresel tarım şirketlerine portföy yatırımları yapmayı, (başta ABD ve Latin Amerika olmak üzere) büyük tarım ihracatçıları ile "yeşil bağlar" kurmayı ve diğer ülkelerde arazi yatırımları yapmayı–örneğin Suudi Arabistan'ın bir paylaşım anlaşması altında Etiyopya'da arazi edinmesini–kapsayan bir çeşitlendirme stratejisi gütmektedir (Tétreault vd. 2013: 333). Suudi Arabistan 2008'de, gıda fiyatları krizinin zirvesinde, pirinç, buğday, arpa, mısır, şeker, yeşil yem bitkileri ve hayvan üretimi için yurt dışında arazi yatırımlarını artırmayı amaçlayan, hayli büyük ulusal varlık fonlarıyla desteklenen Tarımda Suudi Dış Yatırımları

için Kral Abdullah Girişimi'ni başlattı (Green 2012). Bu Girişim, ulusal varlık fonları yardımıyla, petrol rantını yerli tarımsal yatırımlardan denizaşırı üretime yönlendirebilir, ki nitekim Riyad Ticaret Odası da boşalan buğday tarlaları için tazminat ödenerek bu değişimin önünün açılmasını önermiştir (Woertz 2013a: 92-3).

Bu arada, Katar'ın da bir "gıda güvencesi Master Planı" bulunmaktadır. Hidroponik tarım ve güneş enerjili desalinasyona (tuzsuzlaştırma) dayanan bu planla Katar, "halihazırda gıdasının %90'ını ithal ettiği halde, 2023 yılında %70'e kadarını kendisi üretmeyi" hedefliyor. Ancak tahıllarda ithalata bel bağlamayı sürdürmesi bekleniyor (Woertz 2013a: 92). Bir kısım Orta Doğu ülkesi için, yüksek katma değerli tarımsal ihraç ürünlerinin niş üretimi, gıdada dışa bağımlılığı dengeleyecek geliri yaratabilecek bir alternatiftir. Kaynak yetersizliği nedeniyle gıdada kendine yeterliliği sağlayamayan Lübnan ve Ürdün'ün, petrol gelirleri yerine, yüksek katma değerli tarımsal ihraç ürünlerine bel bağlaması beklenebilir (Harrigan 2013). Benzer şekilde Mısır da, küçük üreticilere dayanan canlı bir yerli tarım kesimini desteklemektense–ki bu üretici kesim, rant peşindeki kentli tüccarlar ve kendisi kırda durmayıp toprağını kiraya ya da ortağa veren toprak sahipleri (*absentee landlords*) tarafından ezilmektedir–yine yüksek katma değerli tarımsal ürün ihracatı kapasitesini geliştirmektedir (Bush 2013). Bir petrol ülkesi olan İran, jeopolitik ve ekonomik izolasyon geçmişinden dolayı, gıdada önemli ölçüde kendine yeterlidir (Salami vd. 2013). Yemen ise gıda ithalatı giderlerini karşılamak için işçi dövizlerine bağımlıdır (Mundy vd. 2013).

Körfez ülkeleri tarihsel olarak gıdada dışa bağımlı olduklarından, şirket gıda rejiminin yeniden yapılanmasına dikkat kesilmişlerdir. Çin'in denizaşırı arazi ediniminin gerisinde agro-yakıtlar ve ağaç plantasyonlarına yönelik bir ilgi varken, bugün Körfez Ülkeleri (rantiye devletleri olarak) azimle gıda arzını yönetmeye ve bunun bir parçası olarak tahıl rezervlerini yenilemeye çalışmaktadır (Woertz 2013a: 99). Dolayısıyla, Körfez Ülkeleri için toprak gaspı, gıda ve sanal suya erişim amaçlıdır–özellikle de çok taraflı forumlarda gıda ithalatçılarının haklarını savunma olanakları sınırlı olduğundan (A.g.e: 96). Paralel

diğer bir gelişme de, Abu Dhabi'nin bir gıda ticareti şirketi kurması ve diğer Körfez yatırımcılarıyla birlikte, uluslararası ürün ticareti şirketi Glencore'a yatırım yaparak Kanada'nın en büyük tahıl ticareti şirketi Viterra'ya erişim kazanmasıydı (A.g.e: 97). Bu bahsettiğimiz farklı biçimleriyle Körfez Ülkeleri'nin manevraları, petrol rejimlerinin şirket gıda rejiminden kalan altyapıya yaslanmasının artık mümkün olmadığı; bu rejimlerin, yurttaşlarına ve yönetimleri altındaki topluluklara gıda temin etmek için yeni yollara ihtiyaç duyduğu özgül bir konjonktürü yansıtmaktadır (bir sonraki bölümde bu husus tartışılacaktır).

Gıda rejimi ilişkilerine bölgeler özelinde bakılabileceği gibi, gıda rejiminin geneline bölgesel bir mercek de tutulabilir. Nitekim Doğu Asya merceği, iki taraflılığın hakim olduğu ABD merkezli gıda rejiminin, giderek çok taraflılığın hakim olduğu şirket gıda rejimine evrilmesi sürecinde, nasıl yeni bir örgütlenme ilkesinin ortaya çıktığına ışık tutar. Latin Amerika merceği, transgenik bitkiler yükselirken, beraberinde yemek kültürlerine ve bunların içinde serpildiği doğal çevrelere getirdikleri tehditlerin de artmasının derinleştirdiği çelişkilere, yerel gıda egemenliği karşı-hareketlerinin politik ve toplumsal dokusuna bir ilk bakış sunar. Bu anlamda, gıda rejimi doğrusal değil, diyalektik bir ilişkidir. Ve son olarak, Orta Doğu merceği, belirli ülkelerde yaşandığı haliyle, gıdada bağımlılık ilişkilerinin genel hatları ve detaylarına, ülkelerin uyguladığı bireysel çözümlerin aynı zamanda nasıl şirket gıda rejiminin yeniden yapılanması sürecinin genel zorluklarını yansıttığına dikkat çeker.

Gıda Rejimi İlişkileri

Toplumsal Cinsiyet, Irk ve Emek

Gıda rejimi analizinin, merkezine değer ilişkilerini koyarken, meta ilişkilerinin somut durumlarda büründüğü toplumsal yüzü–ister "kayıtdışı sektör," ister toplumsal yeniden üretim etkinlikleri olsun–hafife almak yönünde bir eğilimi olagelmiştir. Bahsettiğimiz toplumsal yüzler hanehalklarını, kendi hesabına ve kayıt dışı çalışmayı ve ticari etkinlikleri birbirine bağlayan bir dizi toplumsal emek biçimini

kapsar. Şirket gıda zincirleri işleri, hem doğrudan hem taşeron olarak çalıştırdığı çiftçilere, gündelik çalışanlara ve kayıt dışı işçilere yaptırdığı gibi ürünlerini de aracıları kullanarak kayıt dışı ortamlarda (örneğin sokak büfeleri ve işportalarda) satar. Örneğin, Marion Dixon'un gösterdiği üzere, Mısır'da, kümes hayvanı firmaları civcivleri olgunlaştırmaları için sözleşmeli üreticilere satmakta, ardından da yetişkin hayvanlar Kahire pazarlarında satılmaktadır (2013: 138). Bir tarafta farklı emek biçimlerinden oluşan koca bir emekçi alt sınıfı şirketlerin kâr gerçekleştirme süreçlerinin bir parçasıdır; diğer tarafta da sürekli bir kadın işçi ordusu kentlerde, kent çeperlerinde ve kırda toplumsal yeniden üretim ihtiyaçlarını karşılar.

Küresel Güney'in büyük bölümünde kadınlar "ailelerinin beslenmesinde başlıca sorumluluğu üstlenirler ve yetiştirilen yiyeceklerin %60-%80'ini kadınların ürettiği tahmin edilmektedir" (FAO'dan aktaran George 2010: 84). Buna rağmen kadınlar, toprağa güvenceli erişim (Agarwal 1994; Deere 2003; Razavi 2009; O'Laughlin 2009) ve toprak egemenliği[31] (Patel 2006; Monsalve Suárez 2012: 20-25; Kerssen 2013: 91) için sürekli mücadele etmektedir. Ayrıca, gıda rejiminin tetiklediği yarı-proleterleşme ve köylüsüzleşme süreçleri, dünya genelinde tarımsal işgücünün kadınlaşmasına neden olmuştur (Shiva 1988; Mackintosh 1989; Raynolds 2001; Mooj, Bryceson ve Kay 2000; Deere 2005; barndt 2002; Garikipati 2009).

Emeğin kadınlaşması sermayenin eksik üretim stratejileri için bir ikramiyedir. Örneğin, Dominik Cumhuriyeti'nde sözleşmeli muz üretimi yapan üreticilerden daha yoksul olanları "genellikle paketleme barakalarında karılarını ve kızlarını, muz bahçesinde ise oğullarını çalıştırır" (1997: 129). Meyve ve sebze üretiminin neredeyse %90'ının Avrupa'ya (özellikle Birleşik Krallık'a) gönderildiği Kenya'da, 1990'larda sözleşmeli küçük üretimden, tarımsal işletmelerde ve paketleme tesislerinde merkezileşen istihdama geçişin gerisinde, evin geçimine yardımcı olmak uğruna kısa süreli istihdam için göç eden

[31] Gıda egemenliği kavramına paralel olarak bu kavram üreticilerin, bu cümlede kadın üreticilerin, toprağa erişebilme, etkin bir şekilde kullanabilme ve toprakla ilgili karar alma gücünün olmasını ifade eder. (ç.n.)

ve "kadınların ikincil konumunun karşılaştırmalı üstünlüğü"nü icra eden kadın işgücünün varlığı yatıyordu (Dolan 2004). Jane Collins de tarım-gıda şirketlerinin kadınları işe alarak, aynı anda nasıl, hem yüksek kaliteli emekten, hem de kadınların öncelikle hanenin ihtiyaçlarını karşılama sorumluluklarıyla bağlantılı esnek istihdamının getirdiği düşük maliyetten faydalandıklarını belgeler. Nitekim, "tarım-gıda şirketleri, kadınlar söz konusu olduğunda kalıcı istihdamı ve işçi haklarını aşındırmak için toplumsal cinsiyet ideolojilerini kullanıyor. Bir o kadar önemlisi de, kadınları istihdam etmek işverenlere, emeğin daha sıkı disipline edilmesinde, işyerini aşan toplumsal kurumlara başvurma olanağı veriyor" (Collins 1995: 217). Deborah Barndt (2002: 182) ise, kırsal aile birimini "ücretli aile ekonomisi" olarak yeniden tanımlar, zira tarımda aile emeği "göç eden aile bireylerinin gönderdiği para" ile takviye edilmekte ve "göç eden aileler, aile bireylerinin birkaçını tarım-gıda şirketlerine ücretli işçi olarak vermektedir". Bu noktada değer ilişkileri sadece piyasa ilişkileri değildir; hane içi ilişkiler, hanelerin (eksik) yeniden üretimi koşullarının bir parçası haline gelmiştir.

Barndt'ın olağanüstü "meta zinciri" çalışması, şirket domateslerinin Meksika'dan çıkıp Kuzey Amerika'nın her yerinde her an bulunabilen fast food ve perakende satış noktalarına uzanan yolculuğunun izini sürer. Araştırma konusu domatesin etnik ve toplumsal cinsiyet emeğine dayalı kökenlerini açık etmek üzere *Tomasita*[32] adını verdiği projesinde Barndt, büyük bir tarım ihracatçısı olan Santa Anita Packers şirketine ait, yoğun sezonda iki binden fazla hasat işçisi ve yedi yüz paketleme işçisi çalıştıran Sayula işletmesini betimler. Islah edilmiş tohum çeşitleri Meksika kökenli olmakla birlikte, İsrail ya da Amerika'da geliştirilip patentlenmiştir. Bu tür tohum yüksek dozda pestisit kullanılmasını gerektirdiği halde, şirket hiçbir sağlık ve güvenlik eğitimi veya koruyucu malzeme sağlamamaktadır. Şirket, mevsime göre bir sahadan diğerine götürülen yüzlerce kadın çalıştırmaktadır. Adeta bir:

[32] *Tomasita* İspanyolca domates (*tomate*) ve dişil kelimelere ve/veya kadınlar için kullanılan isim ve sıfatlara eklenen küçültme eki olan *-ita* birleştirilerek oluşturulmuştur. (ç.n.)

> seyyar *maquiladora*[33]" [...] tek Meksikalı girdiler toprak, güneş ve işçiler. Tohumların kaynağı Güney'dir, ancak onları değiştirecek biyoteknoloji Kuzey'dedir [...] domatesleri üreten üreticiler bundan faydalanmaz. Tarımsal ihraç ürünleri üretimindeki rolleri, üreticilere geçimlik tarıma katılma imkanı da tanımaz; özellikle de göçmen işçileri daha da dağınık çalışma bölgelerine gitmeye zorlayan 1995'teki *peso* [Meksika para birimi] krizinden beri. Artık işçiler yılın büyük bölümünde yolculuk ediyorlar–geldikleri yerlerdeki arazilerinde yiyeceklerini üretecek zamanları da pek kalmıyor [...] kaybedilen kontrolle birlikte manevi bir kayıp da yaşanıyor: tohumlar, organik gübre ve ilaçlar, münavebeli ekim ya da toprağı bir yıllığına nadasa bırakma gibi sürdürülebilir pratiklerin–ki bu pratikler binyıllar boyunca toprağı korumuştur–bilgisinin kaybı. (1997: 59-62)

Burada Raj Patel'in "tıka basa doymuş ve aç" (*stuffed and starved*) diyalektiği işlemektedir: Kuzey'in tüketicileri, ırksallaştırılmış yetersiz yeniden üretim süreçlerinden ve piyasa şiddetinden devşirilmiş emek gücüne mecburdur. Bu ırksal dinamikler toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile birleşince, emeğin, ücretsiz ve yarı ücretli çalışma biçiminde evrensel ölçekte güvencesizleşmesine neden olur (Patel 2007; McMichael 1999). Kaliforniya'da yarıcılığın yeniden canlanmasını konu alan *Strawberry Fields* (Çilek Bahçeleri) kitabında Miriam Wells, "akılcılaşmış kapitalist tarımda yarıcılığın ortadan kalkacağını ve ücretli emeğin gayrişahsi biçimiyle giderek yaygınlaşacağını öne süren geleneksel ve Marksist iktisat yaklaşımları"na itiraz eder (1996: 238). Wells yarıcılığı, örgütlü tarım işçilerinin gücünü zayıflatmak için yetiştiricilerin başvurduğu bir sınıf stratejisi olarak yorumlar. Bu yoruma göre, değersizleştirilmiş ve korumasız işçilerin aracılar (dayıbaşı ya da elçi olarak adlandırılan) tarafından çalıştırılması yoluyla "çalışanlara ücret sözleşmeleri adı altında pay verilerek" (A.g.e: 302) örgütlü işçilerin gücü zayıflatılmaktadır.

Bu anlatıda yarıcılık, özgül dünya-tarihsel ilişkileri barındırır: ücretli emeğin düşüşü ve yarıcılığın yükselişi emek ilişkilerinde

[33] 1960'ların sonlarında önce Meksika-ABD sınırında kurulmaya başlayan, sonrasında Meksika'nın diğer bölgelerine ve diğer bazı Latin Amerika ülkelerine de yayılan gümrüksüz hammadde ve makina ithal edip, üretilen ürünleri yine gümrüksüz olarak ABD'ye ihraç eden sanayi tesisleri. Bu sanayiler işçilerin, özellikle de kadınların maruz kaldığı yoğun emek sömürüsü ile bilinmektedir. (ç.n.)

neoliberal bir yersiz yurtsuzlaşmayı ifade eder–Meksika'nın geçimlik ya da kayıtdışı sektörü, yarıcıların işlettiği arazilerde düşük ücretle ve eksik istihdam edilen işçileri sübvanse etmektedir (A.g.e: 285). Bu olgu, ırksal/etnik ilişkilerle örülmüştür, zira hem "merkez" hem "çevre" ülkelerinin yeniden üretimini sağlayan emeğin, ulusötesi dolaşımını belirleyen bu ilişkilerdir. Eskiden Kuzey Avrupa ve denizaşırı ülkelerin sanayileşmiş merkezlerine göçmen işçi gönderen Güney Avrupa ülkelerinin, bugün göçmen işçi akımlarının yeni istikameti haline gelmesini ifade eden "büyük değişim" de bu ilişkilerin bir sonucudur. Nitekim, Alessandra Corrado (2011) İtalya'daki tarım işçilerinin %13'ünün yabancı olduğunu, göçmenlerin hasat zamanlarına göre "güney İtalya'nın çeşitli bölgeleri arasında göçebelik" yaptıklarını, maddi, yasal ve ırksal açılardan güvencesiz yaşadıklarını belirtir.

Endüstriyel tarımın dünya-tarihsel özelliği (ya da bir "dünya tarımı"), tarımın bütününe tekabül etmez; meta çevrimleriyle birbirine bağlanan, şirketleşmiş tarım-gıda üretimi ve yeniden üretimi ilişkilerinden oluşmuş, ulusötesi bir alana işaret eder. Toplumsal yeniden üretimin bu alanın bir parçası haline gelmesi, sermayenin, gıda güvencesi adına doğanın düzenini yeniden kurarken, yanı sıra insanları da yeniden kurduğu "paradigmatik bir biyo-iktidar biçimi"ni (Hardt ve Negri 2001: xv) mümkün kılar. Bu, özellikle tarım işçileri için böyledir: yarısından fazlası kadın olan, aktif olarak tarımla meşgul 1.3 milyar insanın (dünya emek gücünün yarısı) üçte birini teşkil eden, küresel Güney'de yoğunlaşan, bazı ülkelerde işgücünün %80'ine ulaşan (IUF 2002: 3), olağanüstü tehlikeli işyerlerinde (kimyasallar, bıçaklar, aşırı hava koşulları) çalışmak zorunda olan, sömürüye dayalı ve güvencesiz koşullarda istihdam edilen tarım işçileri. Gıda Zinciri İşçileri İttifakı'nın (*Food Chain Workers' Alliance*) ABD gıda zincirinin farklı halkalarında çalışan gıda işçileriyle (tüm işgücünün %17'si) yaptığı güncel bir anket çalışmasına göre; tarımdaki geçici ve mevsimlik çalışma, yaygın ücret hırsızlığı, kayıt dışı ve göçmen işçilik ve 1990'larda standart olmayan iş sözleşmelerine geçiş koşulları altında, işçilerin sadece %13.5'i geçimlerini sağlamaya yetecek kadar ücret almaktadır (2012: 32-34). Gıda rejiminin en büyük ironisi dünyada açlık çekenlerin çoğunun gıda işçileri olmasıdır. Karayipler'den bir

işçinin ifade ettiği gibi: "çoğu zaman, ithal edilmiş şeyleri yiyoruz, kendi yetiştirdiklerimizi değil. Gıda üretiyoruz, ancak kendimiz doyurmak için gıda satın alamıyoruz" (Aktaran: IUF 2012).

Finansallaşma

Şirket gıda rejimini yapılandıran temel ilişkilerden biri, tarım-gıda zincirinin zaman ve mekan olarak giderek bütünleşmesini ve yeniden düzenlenmesini teşvik eden finans olmuştur. La Vía Campesina şöyle der: "artık sermaye emeği satın almakla ve toprağı özel mülk olarak tutmakla yetinmiyor, aynı zamanda, dünya çapında tarım-gıda sistemlerini birleştirme stratejisinin bir parçası olarak bilgiyi, teknolojiyi, tarımsal teknolojileri ve tohumları da özel mülkiyete çevirmek istiyor" (2004: 2). Yeniden düzenlemeye ilişkin olarak Luigi Russi, yatırımcıların gıda işine girmesiyle finans sermayesinin gıda rejimi üzerindeki etkisinin nasıl arttığına, sıkı bir finansal hesap mantığının gıda şirketlerinin faaliyetlerine nasıl dahil edildiğine dikkat çeker (2013: 39).

Yatırımcılar, gıda zinciri akımlarında stratejik olarak konumlanarak gıda ilişkilerini finansal ilişkilere dönüştürür: "bu süreç, gıdanın finansal piyasalarda seferber edilen herhangi bir alınıp satılabilir metaya dönüştürülmesini; ve gıda zincirinden giderek daha fazla değere el koyularak, şirketlerin kâr elde etmesi için yeni alanlar açılmasını içerir" (A.g.e: 30). Finans ve gıda piyasalarının bu şekilde eklemlenmesi, sadece gıdayı bir spekülasyon nesnesine dönüştürmekle kalmaz, gıdanın insanlarla (ve hayvanlarla) olan organik bağından soyutlanması sürecini de derinleştirir–zira gıdalar bu süreçte, sermaye birikimini beslemek üzere yeniden yapılandırılmış (*reconstituted*) gıda ürünlerine dönüşür.

Endüstriyel gıdaların finansallaşmasının bir göstergesi şudur: Amerikalı çiftçiler, 1973'te gıdadan kazanılan her bir doların 37 sentini alırken, 2000 yılına gelindiğinde 20 sentin altında kazanıyorlardı–geri kalanına tarım-gıda şirketleri ve finans sermayesi el koyuyordu (Roberts 2008: 114). Endüstriyel rekombinasyon için üretilen besin (yem ve yakıt) bitkilerinin en tipik örneği muhtemelen mısırdır. Mısırın gıda sistemi ile ilişkisi çok boyutludur. Kırmızı et, kanatlı hayvan,

yumurta, süt ve domuz eti üretimi için yetiştirilen bir yem bitkisidir; aynı zamanda, şekerleme, kahvaltılık gevrek, meşrubat ve süpermarketlerdeki diğer bazı temel ürünlerde tatlandırıcı bir bileşen olarak kullanılır (Philpott 2006). Michael Pollan şu tespitte bulunur: "bir *Chicken McNugget* mısır üstüne mısır üstüne mısırdır: mısırla beslenen tavuktan başlayıp, tabağımıza gelen tavuk parçasını bir arada tutan ne idiği belirsiz gıda katkı maddeleri ve mısır nişastasına kadar. McDonald's restoranlarındaki etlerin tümü aslında mısırdır. Tavuklar, bir kilo mısırı yarım kilo tavuk etine dönüştürme makinası haline gelmiştir" (2002). Diğer bir deyişle, belli temel gıda maddelerinin hayvansal protein ve hazır gıda imalatına sokulması, beslenme düzeninin finansal birikimi yansıtır ve finansal birikimde yansımasını bulur şekilde nasıl yeniden yapılandırıldığını gösterir.

Finansallaşmanın temelleri bir önceki gıda rejiminde, topyekün tarımsal sanayileşmenin, gıda üretimini hibrit tohumlar ve tarım kimyasallarından gıda işleme sanayi için hammaddeye uzanan –hasat edilen ürünlerin (şeker, yağ, tahıllar) dayanıklı gıda üretiminde girdi olarak kullanıldığı–bir girdi-çıktı operasyonu olarak iyice doğrusal hale getirdiği süreçte atılmıştı (Friedmann 1994). Örneğin, tereyağının margarin yapmak üzere bitkisel yağlarla ikame edilmesi, günümüzde gıdanın işleme sanayinde durmaksızın yinelenen endüstriyel bir işleme tabi tutalarak yeniden yapılandırılmasına örnek oluşturur. Bu, gıdanın finansallaşmasının özgönderimsel mantığını temsil eder (Russi 2013). Endüstriyel işlemler olarak, parçalara ayırma ve tekrar birleştirme, tarım-gıda ilişkilerinin yeniden yapılanmasında finansal bir mantığa rahatça uyum gösterir. David Burch ve Geoffrey Lawrence (2009: 275) "finansallaşmış bir gıda rejimi"nin ortaya çıktığını öne sürer:

> Finansallaşmış gıda rejiminde yeni olan, tarım-gıda tedarik zincirinin çeşitli aşamalarını yeniden düzenleme ve zincirdeki diğer aktörlerin içinde hareket ettiği şartlar ve koşulları değiştirme kapasitesi olan bir dizi finansal kurum ve aracın oynadığı roldür. Mesela özel sermaye şirketi örneğinde, belirli bir sermaye kesimi bir tarım-gıda şirketini–bu bir üçüncü taraf denetçi, girdi tedarikçisi, tarımsal işletmeci, gıda imalatçısı ya da perakendeci olabilir–hızlı kârlar elde etmek için fırsatlar sunan bir kaynak demeti olarak görmektedir.

Burch ve Lawrence gıda sanayinde finansallaşmanın yaygın olduğunu belirtir. Süpermarketler bankalarla iş birliği içerisinde kendi finansal hizmetlerini kurmakta, şirket varlıklarını kullanıp dönüştürerek hissedar değerini gerçekleştiren özel sermaye şirketleri gibi hareket etmektedir. Gıda imalatçısı şirketler ise, marka isminin lisansını vererek kira geliri yaratmakta veya "gıda ve ilaç arasındaki ayrımı bulanıklaştıran" "sağlıklı yaşam gıdaları"–hastalık önleyici ve fizyolojik faydaları olan (*nutraceuticals*) gıdalar, fonksiyonel gıdalar gibi–üretimine yönelmektedir (A.g.e: 277). Bu tür pratikleri, finans güdümlü gıda mühendisliği olarak adlandıran Russi şöyle belirtir: yatırımcılar "üretim akışları örüntülerini zor yoluyla değiştirerek, gıdanın giderek daha fazla yapaylaşmasına yol açıyor ve bu da–bir şekilde–küresel tedarik stratejilerinden yarar sağlamalarına imkan veriyor" (2013: 65). Wayne Robert da şunu iddia eder: "Batılılar artık gıda satın almıyor. [Bir takım] malzemeler veya girdiler bir araya getirilerek hazırlanmış, işlenmiş yemekler alıyorlar" (2008: 122). Küresel tedarik stratejileri, farklı bölgelerden gelen malzemelerin üretiminden ziyade, küresel gıdalara dönüştürülmek üzere bir araya getirilmesine odaklanır (A.g.e: 123). Yine de, tek bulunabilir gıda küresel malzemelerden yapılmış yiyecekler (Jose Bové'nin deyimiyle yersiz yurtsuz gıda) değildir; zira yerel-bölgesel gıdalar, onları satın almaya gücü yetenleri beslemeyi sürdürmektedir.

Dünya genelinde tarım-gıda zincirlerini yörüngesine alan ve durmadan dönüştüren finans sermayesi, köylü tipi tarıma has; gıdanın, ekosistemlerin ve geçim kaynaklarının eş üretimi sürecini, ekonomik bir hatta yeniden örmenin peşindedir; toprağı, "üzerinden finansal kâr elde etmeyi sürdürülebileceği farklı asamblajlarına[34] katmak maksadıyla" tecrit eder (Russi 2013: 82). Bu bağlamda, Jan Douwe van der Ploeg, sermayenin (bir gıda imparatorluğu olarak) kendini *mevcut* faaliyetlere iliştirmediğini; aksine, kendine has, yerel kaynaklara el koyup götürdüğü talancı tarzında, küçük üreticilere "kendi düzenini dayattığı"nı (mesela küçük üreticileri sözleşmeli işçilere dönüştürür) belirtir (karşılaştırma için bkz. McMichael 2013b). Bunu

[34] Farklı kaynakların, süreçlerin, teknolojilerin, kurumların, sembollerin ve toplumsal aktörlerin bir araya getirildiği düzenekler. (ç.n.)

yaparken "sermaye neredeyse hiç yeni zenginlik yaratmaz; yalnızca kendi mantığına göre devşirmek ve yeniden kullanmak üzere yerel olarak üretilmiş zenginliğe konar," öyle ki "dışarıdan yerele sermaye getirildiği pek olmaz. Sermaye genelde, yeni girişim yoluyla yaratılacak para akışının ciddi kâr ve güvence getireceği vaadiyle, ulusal sermaye piyasasından temin edilir. Yerelin kendisi, içerdiği kaynaklar ve potansiyeller ise *teminat* olarak kullanılır" (van der Ploeg 2009: 77-78). Bu talan, Russi'nin "aç sermaye" dediği şeyin dayandığı temel unsurlardan biridir: Sermaye açtır, çünkü ekonomi dışı ilişkileri "finansal bir ölçüte tabi katıksız ekonomik düzenekler" halinde yeniden düzenleyerek değer "açığa çıkarma" peşindedir (2013: 94). Sonuç, çiftçi ile ekosistem arasındaki metabolizmanın (organik ilişkinin) kopması ve değerin değişim terimleriyle yeniden kurulmasıdır. Gıdayı toplumsal olarak kurucu bir ilişkidense, [parasal değer ile] ikame edilebilir bir ilişkiye indirgemiş olan finansallaşma, artık bu süreci derinleştirmeye ve doğal süreçleri spekülatif "kaynaklara" dönüştürerek tükenişlerini hızlandırmaya hazırdır.

Beslenmeciliğin İnşası [35]

Jane Dixon, "beslenme dönüşümü"nü modernite ve pozitif ulusal kalkınmanın ölçütü olarak kullanarak, gıda rejimi analizine özgün bir beslenme yaklaşımı getirir. Bitki temelli beslenme düzeninden hayvansal protein, katı ve sıvı yağlar, işlenmiş şekerler ve işlenmiş karbonhidratlara doğru olan bu dönüşüm, genellikle zenginliğin artışıyla ilişkilendirilir. Bu doğrusal senaryo, ulusal kalkınma politikasını, gıda tedarikinde beslenmeciliğe; yani ideal olarak, daha çeşitli beslenme ve daha çok kullanılabilir enerji ile daha iyi kamu sağlığı sonuçları elde edilmesine yönlendirir. Ancak bu ideale karşı koyan iki önemli güç vardır: toplumsal/sınıfsal beslenme düzenleri ve tarımsal sanayileşme ilerledikçe gıdanın yapaylaşması. Bu ikinciye ilişkin olarak, ürün verimliliğindeki artış gıda miktarını artırırken, gıdanın kalitesini (besin yoğunluğu anlamında) azaltır; örneğin, "verimliliği artırmak

[35] Gıdaların içeriğindeki besin değerleri ve nitelikleri üzerinden değerlendirildiği bir söylem ve pratikler bütünü; yerine göre gıdalarda belirli besin değerlerini bilim ve teknikle artırmaya çalışmak. (ç.n.)

üzere yetiştirilen mısır, buğday ve soya çeşitlerinin protein ve yağ içeriği daha düşüktür, yüksek verimli domatesler C vitamini, likopen ve beta-karoten açısından daha fakirdir" (Albritton 2009: 116). Eş zamanlı olarak, endüstriyel tarımın metabolik yarılması, toprağı organik maddeden mahrum bırakmakta, dolayısıyla ürünler için erişilebilir mikro besin miktarını azaltmaktadır.

Daha zengin tüketiciler için sağlıklı (organik) besinlere erişim daha kolayken, gıda rejimi öyle bir yapılanmıştır ki, daha yoksul kesimlerin önüne, yüksek oranda işlenmiş, yüksek kalorili yiyecekleri koymaktadır. Bunun sonucu olarak kötü beslenmede (obezite ile bağlantılı) yaşanan patlamaya paralel, insanlığın önemli bir bölümünde yetersiz beslenme ısrarla sürmektedir–Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) üç milyardan fazla insanın (dünya nüfusunun neredeyse yarısı) yetersiz beslenmekte olduğunu öngörmektedir (Albritton 2009: 95). Dixon, "zengin hastalıkları" ile küresel açlık bölgelerinin yan yana var olduğu bu durumu, beslenme dönüşümünün kriz dönemi olarak değerlendirir. Bu krizin altında, modern gıda sistemlerinin beslenmecilik temelinde yeniden inşasını içeren bir kültürel ekonomi yatar. Beslenmecilik, bir yönetişim biçimi olarak "gıdanın metabolik kaderi" bilimine dayanır. Dixon'un ifadesiyle: "artı değer elde etmek ve otorite ilişkileri tesis etmek üzere beslenme bilimi massedilmiştir [...] Bu olgu, şirket stratejileri ve kamu politikalarının, beslenmeyle ilgili hastalıklar, sağlık ve servette ilerleme terimleriyle ifade edilmesinde açıkça görülür" (2009: 322).

Dixon'ın gıda rejimi analizi, gıda sistemlerinin beslenmecilik temelinde nasıl yeniden inşa edildiğini, 19. yüzyıl sonlarında kalorinin tanımlanmasıyla başlayan uzun süreli "teknik ve bilgi devrimi" üzerinden gösterir. Şöyle ki: "insan enerjisini sayısallaştırma kapasitesi, 'bilimsel yeme"yi kamu politikalarına soktu, birinci ve ikinci gıda rejimlerinin temelinde yatan tarım-gıda ithalat-ihracat komplekslerini meşrulaştırdı" (2009: 331). Dixon, beslenme çeşitliliğinin ve doğal kaynakların giderek azaldığı; olumsuz etkiler artarken, beslenme biliminin (otorite) ve şirket güdümlü beslenmecilik inşasının (başka mutfak kültürleri ve kültürel beslenme biçimleri karşısında) meşruiyet

krizi yaşadığı bir dünyada, "besleyicilik ve beslenme temelli ontolojik güvence arayışı"nın giderek daha çatışmalı hale geldiği konusunda bizleri uyarıyor.

Aya Hirata Kimura, Dixon'un çerçevesini, Endonezya'da şirket gıda rejiminin kurucu bir öğesi olarak "beslenmecilik" programlamasına odaklanan derinlemesine vaka çalışmasıyla destekler (2013: 10). Çalışmasına *Gizli Açlık: Toplumsal Cinsiyet ve Daha Akıllı Yiyecekler Siyaseti* (*Hidden Hunger: Gender and Politics of Smarter Foods*) adını veren Hirata Kimura, beslenme bilimi uzmanlık bilgisinin, mikro-besin eksikliğinin sözde görünmezliğinden yola çıkarak, beslenme yetersizliği sorununu nasıl insanların ve ekosistemlerin fakirleştirilmesiyle doğrudan ilişkili sosyo-ekolojik bir durum olarak değil, bireysel bir tüketim meselesi olarak ele aldığını gösterir. Bu şekilde, gıda güvencesinin ele alındığı politika merceği, kişilerin besin alımını yönetmeye odaklanmış, [yetersiz beslenmeden] "çocuklarını ve ailelerini düzgün beslemeyen" kadınları sorumlu göstermeye çalışırken, aynı mercek altında, gıda sanayi açların kurtarıcısı olarak sahneye çıkmıştır–elbette bir gıda krizi, buğday, yağlı tohumlar ve şeker gibi gıda zenginleştirici ticari ürünlerin fiyatını yükseltip, yoksullar için fazla pahalı yapmadıkça (2013: 165-66).

Besleyicileştirmek, (örneğin buğday unu ürünleri, bebe mamaları gibi) işlenmiş gıdaların güçlendirilmesini ve (*Golden Rice* [Altın Pirinç] gibi) genetiği değiştirilmiş ürünler yoluyla biyolojik güçlendirmeyi (*biofortification*) kapsar. Her ikisi de, beslenme yetersizlikleriyle mücadele etmede şirketleşmiş piyasa mantığını işe koşmakta, beslenme yetersizliklerini teknik bir soruna dönüştürerek açlığı depolitize etmektedir. Hirata Kimura'ya göre beslenmecilik, "gıda ve beden üzerine bilgi üretimini sistematik olarak düzenleyen" bir yönetişim biçimi bağlamında, kadınları hedef alan bir "iktidar tekniği"dir. Bu teknik, "uzman görüşüne öncelik vermekte," "küresel Güney'de, gıdanın üretimi, imalatı ve dağıtımında başı çeken" kadınları ise susturmaktadır (2013: 6). Beslenme çözümleri sunmaya odaklanmış kamu-özel sektör ortaklıkları aracılığıyla icra edilen, toplumsal cinsiyet ayrımına dayalı bir biyo-iktidar biçimi olarak beslenmecilik, neoliberal dönemi çok iyi

temsil eder, zira bu dönemde gıda, "tarım-gıda şirketleri uzmanlık bilgilerini [kâr elde etmeye koşabilsinler diye] [...] besin maddeleri için bir taşıyıcı"ya indirgenmiştir (A.g.e: 11). Tarihsel bağlamı bakımından mikro-besin devrimi, neoliberalizmin yeşil devrim sonrası ortamında, uluslararası tarımsal araştırmaya verilen devlet desteğinin azalmasıyla çakışmıştır. Aynı süreçte "gıda güvencesi" özelleştirilmekte, DTÖ Tarım Anlaşması aracılığıyla uluslararası bir piyasa ilişkisi olarak kurumsallaştırılmaktaydı (A.g.e: 10).

Altın Pirinci Endonezya'ya taşıma girişimi, Hirata Kimura'nın gösterdiği üzere, çelişkilerle doluydu–bu da, şirket gıda rejiminde, piyasa hakimiyeti ile gıdâ egemenliği arasındaki temel gerilimi yansıtıyordu. Kültürel bir mercekten, "pirinç muhtemelen Endonezya'daki yiyecekler arasında en girift ve karmaşık anlamlara sahip olandır;" yalnızca tanrılar ve tanrıçalarla bağlantılı değil, etnik ve cinsel kimliklerle de ilişkili olan anlamlar (A.g.e: 157). Beslenmeci bir yaklaşım, bu tür duyarlılıkları kaçırır (ya da görünmez kılar) ve sonucunda istemeden pirinci politize eder. Şöyle ki, yaşam bilimleri şirketleri "pazarlara girmeye değil kârlılığa" odaklanmak zorunda kaldıklarından, Endonezya'da [pirinci çok da önemsemeyip] hibrit mısır ve soya fasulyesine öncelik verdiler. Altın Pirinç de, uygulamada yaygınlaşan biyolojik olarak güçlendirilmiş bir üründen ziyade söylemsel bir sembol olarak kaldı (A.g.e: 156-57). İronik olan şu ki, küresel Güney'in, besleyicileştirilmiş bir gıda ütopyası tarafından doyurulacak bir distopya olarak simgelendiği bir bağlamda, GDO taraftarları transgenik gıdaların getirdiği risklere ve indirgemeciliğe karşı öyle güçlü bir direnişle karşılaştılar ki, medikalize edilmiş gıdanın bilimsel rasyonalitesi, "dünyayı doyurma" söylemiyle desteklenen ahlaki bir haçlı seferine döndü (A.g.e: 159-60).

Ekoloji

Gıda rejimlerinin ekolojik sonuçları vardır. Gıda rejimi kavramsallaştırmasının ilk hali, çevresel boyuttan büyük ölçüde yoksun bir ekonomi politik yaklaşımını yeniden üretti. Bu, sürdürülebilir değildi. Nitekim, ipucunu Friedmann'ın (2000, 2003) ekolojik duyarlılıklarından alan Hugh Campbell, gıda rejimi analizine "uzak ekolojiler"

ve "ekolojik geri bildirimler" kavramlarını sokarak, ekolojik etkilerin görünmez kılınmasına karşı koymuştur. Campbell, sürdürülebilir bir gıda sistemi için, gıda üretiminin yerel ekosistemlerin içine gömülmesi ve tarımsal sanayinin "uzaklık ve dayanıklılık" (Friedmann 1994) düzeninin bozulması gerektiği fikrini geliştirir. Çevre ve halk sağlığına ilişkin kaygıların artmasıyla, yerellik ve mevsimselliğe dönüldüğünün altını çizer. Campbell'e göre, gıda rejimi kültürleriyle bağlantılı imparatorluk ve kalkınma anlatıları, meşruiyet ve istikrar sağlamaya odaklanır; "[bu anlatılar] Marx'ın, insanlar ve doğa arasındaki etkileşimi giderek bozan, onarılamaz bir metabolik yarılma olarak tarif ettiği şeyi gizleme kapasitesine sahiptir" (2009: 312). Dahası, meta fetişizmi ve metabolik yarılma, "meta üretiminin şiddet içeren toplumsal koşullarını gizledikleri gibi, feci ekolojik koşullarını da gizlediler" (A.g.e: 315).

Bir örnekle açıklayalım: ikinci gıda rejimi kapsamında, pestisitleri teknoloji optimizmi içerisinden değerlendiren kültürel çerçeveler, Rachel Carson'un *Sessiz Bahar* (1962) kitabından feyz alan eleştirilerle çözülmeye başladı. Friedmann'ın, toplumsal hareketler rejim kültürlerini ya meşrulaştırır ya da onlara meydan okur savını geliştiren Campbell, "yertsiz yurtsuz gıda rejimi"[36] bünyesindeki çelişkili eğilimlere odaklanır. "Ucuz gıda"nın kültürel meşruiyeti üzerine kurulu bu rejimde, "akut bir kültürel meşruiyet sorunu" baş göstermektedir. Bu durumun gerisinde, bilime olan güvenin azalması, çevre hareketleri, "Yersiz Yurtsuz Gıda'ya özgü, öncesinde görünmez olan ilişkiler"in artık konuşuluyor olması, risk siyaseti ve gıda yetersizliği ve zehirlenmesi panikleri, perakendecilerin gücü ve belirgin tüketici tercihleri, hazır yiyeceklerle ilgili hissedilen besleyicilik krizi yatmaktadır (Campbell 2009: 312-13). Campbell, –örneğin *Slow Food* topluluğu ve topluluk destekli tarım gibi–"Yerel-Bölgesel Gıda"nın da bu kültürel dinamikler içinde ortaya çıktığını söyler. Yerel-Bölgesel Gıda[37], agro-endüstriyel gıda rejiminin geleneksel (konvansiyonel) gıdalarına karşı bir mantığı temsil eder; "metabolik yarılmayı kapatmaya çalışır" (A.g.e: 318).

[36] Bu terim Jose Bove'ye aittir.

[37] Karşılaştırma için bkz. McMichael (2002).

Campbell'in, Friedmann'ın eğirdiği çevresel iplikten ördüğü mirası şu ikisini içerir: Gıda rejimi analizini, açık bir şekilde politik ekoloji içerisine oturtmuştur; ayrıca, sürdürülebilir tarım ve gıda sistemlerinin geleceği üzerine verilen mücadelelerde, gıda kültürlerinin soyutlanması ve yerleşikleşmesi arasında var olan gerilime işaret etmiştir. Ek olarak Campbell, "ekolojik geri bildirimler" kavramına vurgu yaparak, "küresel gıda ekonomisi"nin ekolojik çelişkilerinin incelenmesine Weis'in yaptığı önemli katkıyı da destekler. Bu çelişkileri, gıda milleri (gıdanın katettiği yol), artan toksisite ve "etleşme"nin sebep olduğu büyük "ekolojik ayakizi"nin sonucu olarak gören Weis'e göre, "et merkezli bir tüketimden uzaklaşmak; insanlığın ortak biyosfer alanında kapladığı yeri azaltmak ve diğer canlılara yüzyılımızda yer açmak açısında elzemdir. Ayrıca dengeli, bitki temelli beslenme biçimlerinin, kamu sağlığı açısından da bir dizi fayda sağlaması söz konusudur" (2007: 171). Weis bu bakımdan, Lang ve Heasmen'ın (2004) gıda sistemlerinin "ekolojik kamu sağlığı" ilkesiyle yönetilmesi çağrısını anımsatır, modern gıda biliminin beslenmecilik yönelimine karşı bir duruş sergiler. Bu sayede, gıda rejimine ekolojik bir yaklaşım, modern gıdanın parçalara ayrılması, tahşişi ve finansallaşması süreçleri ile orijinal metabolik yarılma arasında bağ kurar; ki bu yarılma toplumsal hayatın doğadan kopmasını ve teknolojik girdiler ekolojik ilişkilerin yerini aldıkça tarımın verim adına radikal biçimde basitleştirilmesini kapsar.

"Metabolik yarılma" ile kastedilen, tarımın sermayeye tabi kılınmasıdır; besinlerin toprak ve sudaki doğal döngülerinin kısaltılması, polikültür (karışık) üretimi monokültürle değiştirmek uğruna kimyasal gübre ve hibrit tohumların kullanılması bu sürecin birer parçasıdır (Foster 2000). Tarım ekonomik bir sektör olarak uzmanlaşırken, kentin kırdan tarihi kopuşu metabolik yarılmanın ürünüdür (Moore 2000). Biyolojik döngülerden kopmuş olan endüstriyel tarım, aslında mekansal olarak arsızdır; zira "biyofiziksel yama" (Weis 2007) üzerine kurulu bir sistemde, "toprağın kendine has özelliklerinin pek de önemi yoktur" (Duncan 1996: 122). Modern "petro-tarım" (Walker 2005) metabolik yarılmayı daha da derinleştirmektedir. Petro-tarım, mekanizasyonun yanı sıra inorganik gübre, pestisit ve herbisitlerin

kullanımını yaygınlaştırmış; karbon salımına neden olan yakıt ve girdilerin tarımda kullanımını artırmış; atmosfere, toprak karbonuyla birlikte, gübre kullanımı ve endüstriyel hayvancılık atıklarından çıkan ve karbondan daha tehlikeli olan azot oksitin salınmasına yol açmıştır. Küçük üreticiliği desteklemenin yanında, metabolik yarılmayı tersine çeviren, biyoçeşitliliği besleyen, endüstriyel tarımdan altı ila on kat daha az enerji kullanan, toprağı ve su döngülerini onaran ve salımları azaltan tarımsal ekosistemler, endüstriyel tarım modeli tarafından yerinden edilmektedir (Petty vd. 2006; Apfelbaum ve Kimble 2007).

Ekolojiyi gıda rejimi analizine geri getirmek, basitçe "uzak ekolojiler" ve "ekolojik geri bildirimler"in çevresel etkilerinden söz etmek değildir; mesele, sermayenin gıda rejiminin, biyolojik çiftçiliği ortadan kaldırması, sürdürülebilir tarımsal geleceklerin önünü kapatmasıdır. Şirket gıda rejiminin merkezindeki gerilim, yersiz yurtsuz/yerel-bölgesel gıda karşıtlığıdır; ve sarkaç, insanlığın yuvasını bozmak ya da yeniden yapmak arasında gidip gelmektedir. İklim değişikliği nihai "ekolojik geri bildirim"dir, zira önümüze getirmekte olduğu büyük çaplı kargaşa ve duraksamadır.

Sonuç

Sonuç olarak, "gıda rejimi" bir tarihsel metot biçimidir. Hem genel, hem dönemsel anlamıyla, gıda rejiminin çelişkili dinamikleri altında şekillenen yerel, bölgesel ve küresel süreçlere ışık tutmak üzere farklı şekillerde kullanılabilir. Gıda rejimi projesi başlangıçta, belirli bir dünya düzeni bağlamında, devlet sistemiyle uluslararası gıda çevrimleri arasındaki karşılıklı ilişkileri saptamaya odaklanmıştı. Ancak, açıktır ki mevzubahis proje, kapsamını genişleten, sessiz kalınan yerleri ortaya çıkaran, yeni ve gelişmekte olan dinamikleri irdeleyen açılımlara da hayat vermektedir.

Bölüm 6

Kriz ve Yeniden Yapılanma

Gıda rejimlerinin nasıl biçimlendiği, görüngüsel olarak, gıdanın üretim ve dolaşım ilişkilerini örgütleyen ardışık düzenleyici yapılarda ifadesini bulur. Bu düzenleyici yapılar, genişleme ve kriz örüntülerinin belirlediği birikim dinamikleri dönemlerini yansıtır. Her rejim, belirli bir birikim biçiminde kök bulur: bunları sırasıyla yaygın, yoğun ve finansal birikim biçimleri olarak nitelendirebiliriz. Bu birikim biçimleri, tarım ve gıdanın metalaşması sürecinin derinleşmesi üzerine kurulu jeopolitik ve kurumsal ilişkileri şekillendirmiştir. Dolayısıyla, her bir gıda rejimi dönemi, sürekli evrilen tarihsel bir konjonktürün–endüstriyel tarım çağı–birbirini takip eden bölümlerinden biridir. Her rejim, kaynak tedarikini sağlayıp birikimi canlandırmak amacıyla genişleyici "mekansal düzenlemeler" getirir. Ancak eş zamanlı olarak, ekosistemlerin sürdürülebilirliği *kümülatif* olarak kötüleşmektedir, ki bilinen ekoloji, enerji ve iklim temelli eşikler bunun limitlerini açıkça göstermektedir. Buradaki soru şudur: Bu eşiklerle şirket gıda rejiminin krizi arasında nasıl bir ilişki var? Gıda rejiminin bir geçiş sürecinde mi olduğu, yoksa sadece yeniden mi yapılandığını söylemek için henüz erken, ancak birikim rejimi krizinin kendisini gıda rejimi merceğinden inceleyebiliriz.

Kriz mi? Hangi Kriz?

Bu soru zamansallığa ilişkindir. Metodolojik olarak gıda rejimi, sermayenin farklı zaman ve mekanlarda, birikimin yanı sıra emek

güçlerinin üretimi ve yeniden üretiminin temeli olarak tarımsal ilişkileri yeniden yapılandırması sürecinin genel bir özelliğidir. Tözsel olarak, *şirket* gıda rejimi, tarihsel kapitalizmin dünya tarımını yeniden yapılandırmasını sağlayan uzun dönemli gıda rejiminin belirli bir konjonktürel biçimidir. Şirket gıda rejimi hem eşzamanlı, hem artzamanlı süreçleri ve çelişkileri bünyesinde barındırır; bu süreçler ve çelişkiler, birlikte bir gıda tedariki krizi yaratmıştır. Bu açıdan bakıldığında, son yaşanan gıda fiyatı enflasyonu, Braudel'in (1969) terimleriyle, kapitalizmin *longue dureé*'si (uzun dönem) dahilindeki neoliberalizmin politik *konjonktürü* içerisinde gerçekleşen bir *olaydır*.[38] Diğer bir deyişle, "dünya gıda krizi" olarak adlandırılan olgu, üst üste binen mekansal-zamansal ilişkilerin ürünüdür. Daha açık ifade edersek, tarımsal sanayileşmenin uzun döngüsü kapsamında monokültür yoluyla basitleştirme ve fosil yakıtlara bağımlılığın artmasının üstüne, gıda üretiminde yaşanan konjonktürel düşüşlerle birlikte, agro-yakıt bazlı emisyon denkleştirme mekanizmaları ve finansal spekülasyonun güncel fiyat artırıcı etkilerinin binmesiyle ortaya çıkmıştır. Zirve petrol (*peak oil*) ve ikame olarak enerji bitkilerinin gündeme gelmesine bağlı olarak artan maliyetler, tarım-gıda şirketlerinin tekel fiyatlaması uygulamalarıyla birleşerek gıda fiyatlarını artırmakta; bu artışlar finans, ticaret ve gıda güvencesinin serbestleştirilmiş biçimleri aracılığıyla küresel olarak yayılmaktadır.

Şirket gıda rejiminin krizi, kamusal alana 2007-08'de gıda fiyatlarındaki ani yükseliş ve "gıda isyanları"nda yaşanan patlamayla girmiştir. En göze çarpanlar Haiti, İtalya, Özbekistan, Fas, Gine, Moritanya, Senegal, Hindistan, Endonezya, Zimbabve, Burkina Faso, Kamerun, Yemen, Ürdün, Suudi Arabistan, Mısır, Meksika ve Arjantin'de yaşanan isyanlar olmak üzere bu dönemde neredeyse 30 ülkede bir çeşit gıda protestosu yaşanmıştır (Jafri 2008). 2000'lerin ilk sekiz yılında, dünya tahıl üretimi düzenli olarak tüketimin gerisinde kalmıştır (Cribb 2010: 3). 2005-2007 arasında gıda fiyatları %75 yükselirken, dünya tahıl rezervleri en düşük seviyesine inmiştir (Holt-Giménez ve Kenfield 2008: 3). 2009'un ortasına gelindiğinde, dünya nüfusunun

[38] Braudel'in *longue dureé*'si, elbette, coğrafi zamandır. Ben bunu kapitalizmin, küresel ölçekte toplumsal ve ekolojik coğrafyaları yeniden düzenlediği zaman-mekanı olarak ifade ederdim.

neredeyse altıda biri (neredeyse bir milyar insan) aç veya yetersiz besleniyordu, özellikle de kadınlar. Ve dünya nüfusunun bu alt kümesinin neredeyse dörtte üçü kırsal alanda yaşıyordu. Gıda fiyatlarının 2008 seviyelerini aştığı 2011 'de, gıda krizi ziyadesiyle geri dönmüştü. Uzun bir ihmal ve gıda rejiminin "dünyayı doyurma" hayaline kapılma dönemi sonrası, dünyanın dikkati yeniden tarıma döndü.

Bir (epifonemonal) düzeyde, tarımsal fiyat artışı, DTÖ'nün sübvansiyon rejimi ve dünya gıda piyasalarının şirketleşmesiyle temel gıda maddeleri fiyatlarında çeyrek asırdır yaşanan düşüşü ifade eden "ucuz gıda rejimi"nin (Rosset 2008) sonunu temsil ediyordu. Diğer bir–siyasi–düzeyde, gıda isyanları basitçe temel gıda fiyatları ve gıdaya erişimle ilgili değildi; tüm gıda tedarikinin ekonomi politiğiyle ilgiliydi (Patel ve McMichael 2009). Gıda isyanları, 1980'lerden itibaren Uluslararası Finans Kuruluşları tarafından dayatılan neoliberal yapısal uyum politikaları uyarınca kırsal krediler, fiyat destekleri, yiyecek stokları gibi tarım-gıda sistemiyle ilgili kamusal mekanizmaların dağıtılması (Dünya Bankası 2007: 138) ve küresel Güney'in gıdada dışa bağımlılığın derinleşmesi sonucunda ortaya çıktı. Finansal güdümlü politikalar "gıda güvencesi" adına meşrulaştırıldı–gıda güvencesi bir piyasa malı olarak tanımlanırken fiyat biçimi politik saiklerin yerine geçti, gıdanın toplumsal tedariki, kamusal bir ihtiyaç yerine, özel bir hak olarak örgütlenmeye başladı (McMichael 2003: 173). DTÖ'nün getirdiği serbestleşmenin ülkelere gıdada kendine yeterlilik imkanı tanımadığı bir ortamda, "gıda güvencesi," ulusötesi şirketlerin gıdanın küresel üretim ve dolaşım ilişkilerini örgütleme kapasiteleri aracılığıyla "dünyayı doyurması"na bırakıldı.

Daha önce söylediğimiz gibi, "gıda güvencesi" söylemiyle şirket gıda rejimine meşruiyet kazandırılmaya çalışıldığı halde, bu söylem 1990'ların ortasından itibaren gıda egemenliği karşı-hareketi tarafından hedef alındı. Gıda egemenliği hareketi, şirket gıda rejiminin gıdayı özelleştirmesini siyasallaştırdı, derinleşen gıda krizini kamunun ihmali ve tahıl tüccarlarının fiyat saldırıları şeklinde deneyimleyen çiftçileri/köylüleri harekete geçirdi (Nicholson 2008: 456). Bu uzun dönemli tarım krizi kapsamında neoliberal politikalar "gelirlerde

azalma"ya neden oldu ve bu durum, köylülerin toplumsal yeniden üretimini giderek zorlaştırdı. Yaşanan bu "el koyarak birikim," ayrıca gıda üretimindeki durgunluğun derinleşmesine, küçük üreticilerin fiyatlardaki ani artışlara daha fazla gıda üreterek cevap verememesine neden oldu (Patnaik 2008: 113).

Agro-endüstriyel verimliliklerin artış hızındaki–yeşil devrimin zirvesinde (1960'lar) %5 ve %10'ları bulan verim artışlarından, yeni binyılda %1 ve daha azına kadar– düşüş gıda krizini daha da büyüttü. Alternatif bir ölçüt olarak, "küresel ölçekte kişi başına tahıl üretimi, 1986'da çıktığı zirveden beri aynı seviyede devam etmektedir" (Weis 201: 327). Bu maddi sınırlar şüphesiz toplumsal olarak inşa edilmiştir; örneğin, toprak erozyonu kaynaklı yıllık kayıpların, gübre olarak toprağa verilen bitki besin maddeleri miktarını 2050 itibarıyla dünyanın verimli arazilerinin üçte ikisini yok edebilecek bir hızda aşması; fosforun 2030 yılında tepe noktasına ulaşırken, küresel besin döngüsünün çökme ihtimali; halihazırda kullanılabilir tatlı suyun %70'ini tüketen tarımda, su kaynakları için rekabetin artması; tutulan okyanus balığı miktarının 2040'ta gerçekleşmesi beklenen çöküşü; hem bitkilerin, hem otlakların büyümesi için elzem olan ve ikamesi olmayan fosfatın dünya rezervlerinin 1989'da zirveye ulaşması; ve 1960'lardan bu yana ortalama bir dünya vatandaşı için kalori alımında %20 düzeyinde yaşanan artış (Cribb 1010: 10-11, 54, 76; Cordell 2009).

Toplumsal olarak inşa edilmiş sınırlara ek olarak, gıdanın metalaşması ve regülasyonu süreçleri farklılaşan politika etkileri yaratmaktadır. 2008'de pirinç fiyatları Güneydoğu Asya'nın büyük bölümünde artıştaydı, ancak ticaret ve fiyat kontrollerinin enflasyonu yavaşlattığı Endonezya'da fiyat artışı görece daha yavaştı. Bu esnada, Doğu Asya'da fiyatlar görece istikrarlı seyrediyordu, çünkü: "Birincisi, [Doğu Asya'nın] kendi iç üretimi vardı. İkincisi [ülkeler] iç üretimi, ulusal tahıl stoklarıyla destekliyordu. Üçüncüsü, bunu yapabilmelerini sağlayan tek şey, uluslararası ticaret anlaşmalarında saldırgan ve güçlü pazarlıkçılar olmalarıydı. Japonya, pirincin sadece bir meta olmadığını, bir yaşam biçimi de olduğunu uzun süredir ifade ediyordu" (Patel 2008). İronik olan şu ki, Japonya, GATT Uruguay Turu'na

ancak üyeler "kritik kıtlık durumlarında ülkelerin ihracatı kısıtlama gücünün kaldırılması"nı (Ritchie 1988: 3) onaylayınca katıldı. Fakat, "gıda krizinin" doruğunda uygulanan ihracat yasakları bu kurala, belki bundan sonrası için de, meydan okudu.

Bizzat ihracat yasağına ilişkin kuralın istisnaları artık kural haline gelmiş bile olabilir. 2008'de Kazakistan, Rusya, Ukrayna ve Arjantin'de buğday ihracatına konan yasaklar veya kısıtlar dünya piyasasının üçte birini boşa çıkardı; ve pirinçte Çin, Endonezya, Vietnam, Mısır, Hindistan ve Kamboçya'nın uyguladığı yasak ve kısıtlar, geriye sadece birkaç ihracatçıyı–temelde Tayland ve ABD–bıraktı (GRAIN 2008a: 2). Aslına bakarsak, haksız ticaret ilişkileri nedeniyle G-20'ye yapılan başkaldırının ardından, üye ülkelerin ihracat yasakları uygulayarak DTÖ serbest ticaret kurallarını yıkması, gıda rejiminin temel dayanağı olarak DTÖ'nün zamanının dolduğuna işaret eden *nihai bir krizin* göstergesi olabilir.

Tarımsal enflasyon, çiftçiler için uzun süredir ağır ağır kaynayan bir tarım krizine ek olarak, petrol ve gıda rejiminin birbirine eklemlenmiş olmasının da yansımasıdır. Tarımsal sanayileşme uzun bir fosil yakıt bağımlılığı döngüsüne sahip olmakla birlikte, savaş sonrasında fosil yakıt ağlarının ABD güdümünde yeniden yapılandırılması uluslararası politik ekonomiyi dönüştüren bir etmendi. Öyle ki, doların değeri petrol akışlarının kapitalist ekonominin motorunu çalıştırıp, enerji kaynaklarının tükenişine göz yummasına bağlı hale geldi ve bu durum, yoğun, talancı bir tarım-gıda rejimini besledi (Mitchell 2009: 418). Ancak 2000'lerde, artan gıda fiyatlarını sıkı nizam takip eden petrol fiyatları da 2003-2008 yılları arasında altı kat artarak hem gıdanın üretim maliyetlerini artırdı (Cribb 2010: 6), hem de bir geçiş dönemi enerji kaynağı olarak agro-yakıtların potansiyelini gündeme soktu.

Oysa ki, kamusal söylemde agro-yakıtlar gıda enflasyonuyla doğrudan ilişkilendiriliyordu. 2006-2007 arasında, ABD etanol fabrikalarının mısır talebi, küresel mısır talebinden iki kat fazla arttı ve ABD dünya mısırının %40'ını ürettiğinden, bu durum küresel piyasaları etkiledi (Holt-Giménez ve Kenfield 2008: 3). 2007'de Bush yönetiminin Yenilenebilir Enerji Standartları mevzuatı ile Avrupa'nın

biyoyakıt düzenlemeleri (2020'ye kadar ulaşımda kullanılan yakıtın %10'u), mısır etanolü için muazzam destekler sağlayarak besin bitkilerinin yerine enerji bitkilerinin yetiştirilmesine yol açtı. Mısır talebi buğday ve soyayı yerinden etmekte, mısır ve soya gıda işleme ve hayvan yemi sanayi için elzem olduğundan, mısır fiyatındaki artış, dünya genelinde gıda fiyatları artışını tetiklemektedir (A.g.e.). Jacques Bertholet ABD ve AB'nin biyoyakıt politikalarının "her iki ülkenin büyük ticaret açıklarında" pay sahibi olduğunu ve "tarımsal emtia fiyatlarındaki güncel artışın da kalbinde" olduğunu belirtir (2008b: 26). Ayrıca, "ABD mısır etanolü, dünya mısır fiyatındaki artışın FAO'ya göre üçte birini, IMF'ye göre %70'ini ifade etmektedir. Dünya Bankası tahminlerine göre, ABD politikası tarımsal fiyatlardaki artışın %65'inden sorumludur, ABD Tarım Bakanlığı baş ekonomistine göreyse fiyat artışının %60'ını açıklar" (Berthelot 2008b: 27).

Daha derine inersek, agro-yakıt projesinin zamanlaması, besin ve enerji bitkilerinin ikame edilebilir hale gelmesiyle birlikte yakıt (mısır, şeker, palm yağı ve *jatropha*[39]) ve gıda piyasalarının bütünleşmesi sürecinin bir yansımasıdır (McMichael 2010). Nitekim "günümüzde hazır eriştelerden, bisküvi ve dondurmaya kadar pek çok gıda ürününde kullanılan" palm yağı "enerji piyasalarına öyle sıkıca bağlıdır ki fiyatı ham petrol fiyatını takip etmektedir" (Greenfield 2007: 4). Bunun etkileri şüphesiz, sınıfsal beslenme düzenine göre değişmektedir. "Gıda krizi"nin zirvesinde, *The New York Times* şöyle yazıyordu: "Yemeklik yağ Batı'da önemsiz bir harcama gibi görünebilir. Ancak gelişmekte olan dünyada, yemeklik yağ önemli bir kalori kaynağı olup, tükettikleri gıdanın çoğunu kendileri üreten, ancak bunları pişirmek için yemeklik yağ satın almak zorunda olan yoksul aileler için en büyük harcamalardan biridir" (2008). En temel yeniden üretim biçimlerinin özelleştirme sonucunda artan kırılganlıkları, gıda isyanlarıyla da birleşerek, hükümetleri bazı gıda sübvansiyonlarını yeniden uygulamaya, fiyat kontrolleri koymaya ve gıda ihracatını kısıtlamaya itmiştir. Dolayısıyla "gıda krizi," uzun süredir devam eden bir tarım kriziyle; gıda ve enerji piyasalarının bütünleşmesi ve buna

[39] Biyoyakıt yapımında kullanılan bir bitki. (ç.n.)

bağlı olarak hükümetlerin meşruiyet kovalamak üzere kısa dönemli bakış açılarıyla agro-yakıt projesini desteklemesi süreçlerinin üst üste bindiği bir konjonktürü açık etmiştir.

Sermaye Birikimi Krizi

Günümüz birikim krizi, kapitalizmin uzun dönemli yapısal bir özelliğini (eksik yeniden üretim), konjonktürel bir biçimiyle (finansallaşma) birleştirir. Birincisi, sermayenin kendi üretim koşullarını ihmal etmesi veya aktif olarak aşındırmasıyla ilgilidir. İkincisi ise, istikrarlı uluslararası bir parasal düzenin yokluğunda, sermayenin üretimdense dolaşıma odaklandığı, bir dizi finansal araç kullanarak risk arbitrajını menkul kıymetleştirdiği ve yaydığı (Hoogvelt 2010) neoliberal kapitalizmi ifade eder. Bu özelliklerin birleşimi şirket gıda rejimine özgüdür. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım.

Metabolik yarılma tarihsel olarak sermayenin, toprak ve su sağlığını yenileyen doğal besin döngülerini bozarak ve böylelikle kapitalist üretimi doğal temellerinden ayırıp ekolojik bilgiyi yok ederek, kendi üretim koşullarına zarar vermesini ifade eder (Foster 1999; Schneider ve McMichael 2010). Endüstriyel tarım, metalaşmış girdi ve çıktıların alıcısı ve satıcısı olarak imalat sektörüne hizmet eder ve sırasıyla hem emeği, hem toprağı sömürür. Moore (2011), bir "dünya-ekolojik rejim" olarak kapitalizm kavramını bu ilişkiden yola çıkarak önerir ve Araghi (2003) de "küresel değer ilişkileri" kavramını buradan alır. Bu ilişkiler bağlamında gıda rejimi, emeğin maliyetini ucuz gıdayla düşürmek uğruna ekolojik indirgemeciliğe adanmış bir projedir (2003).

Her iki açıklamanın da söylediği, sermayenin meta üretiminin giderek daha fazla doğal kaynağa (toprak ve fosil yakıtlar) erişmesine bağlı olduğudur. Birikimi beslemek üzere insan-dışı doğanın zaman içinde sermayeleştirilmesi, yeryüzünün "ekolojik sermayesi"nin tüketilmesine dayanır. Bu, Araghi için "artık doğa"dır[40]; Moore için ise "doğanın eksik yeniden üretimi"ni ifade eder–zira sermayenin doğayla kurduğu talancı ilişki belirli kaynakları/süreçleri yok etmektedir.

[40] "Artık doğa geleceğin potansiyel artık emek zamanıdır. Artık doğa, doğanın sürdürülebilir dönüşümünü ifade eden 'gerekli doğa'dan ayırt edilebilir" (Araghi 2009: 121).

Bu kavramlar birbirinden farklı olsa da, birlikte günümüz çevresel ikilemine seslenirler. Nitekim sermayenin artık doğaya bağımlılığı, doğal alanların ve süreçlerin gelecek sürdürülebilirlik pahasına nasıl işgal edildiğine işaret ederek ekosistem "hizmetleri"nin ***mutlak*** tükenişi ihtimaline dikkat çeker. Moore'un doğanın eksik yeniden üretimi kavramı, birikim krizlerine geçici bir çözüm olarak yeni birikim menzillerinin [meta ilişkilerinin yayıldığı yeni alanlar] adım adım sömürgeleştirilmesi yoluyla, ekosistem hizmetlerinin *göreli* tükenişine gönderme yapar. Burada sermaye, birikime açılan alanlardaki ekosistemleri eksik üreterek doğanın tükenişini öteler, ta ki yeni alan açma olanakları ortadan kalkana kadar (mutlak tükeniş).

Bugünkü krizin, tüm bu tükeniş biçimlerini özgün bir tarzda birleştirdiği söylenebilir. Kriz, görüngüsel olarak gıda fiyatları enflasyonunda ifadesini bulmuştur ve enflasyon gıda güvencesi kaygılarını fitillemektedir. Aynı zamanda, bir dizi yeni rapor–*Binyıl Ekosistem Değerlendirmesi* (2005) ve *IAASTD Raporu*[41] (2008) gibi–derinleşen çevresel krizi (ve dolayısıyla gıda güvencesizliğini), endüstriyel tarımın kendi doğal üretim koşullarında yarattığı tahribatla ilişkilendirmektedir. Elbette, sermayenin yeni birikim menzilleri aramasına bağlı olarak "kırın kentleşmesi" (Marx) sürecini pekiştiren agro-yakıtlar projesi bu ilişkileri daha karmaşıklaştırmaktadır (McMichael 2010). Besin ve enerji bitkileri "esnek ürünler" (*flex crops*, Borras vd. 2012: 6) olarak birbiriyle ikame edilebildikleri ölçüde, bu tür ürünlerin üretimi spekülatif bir boyut kazanmıştır–öyle ki 2004 ila 2007 arasında agro-yakıtlara yatırılan risk sermayesi %800 artmıştır (Holt-Giménez 2007: 10). Agro-yakıt üretiminin, doğanın tükenişini ötelemeye yönelik bir girişim olduğu iddia edilebilir (Holt-Giménez 2007: 10). Halbuki, Uluslararası Enerji Ajansı'nın tahminleri 2030 itibarıyla biyoyakıtların "küresel petrol talebindeki artışı bile zor karşılayacağı" yönünde olup, agro-yakıtlar dahil tüm yenilenebilir kaynaklar, küresel enerji tüketiminin ancak %9'unu karşılıyor olacaktır (GRAIN 2007: 6).

[41] Dünya Bankası'nın ve çeşitli BM örgütlerinin desteklediği ve 2006-2009 arasında farklı ülkelerden tarımsal araştırma kurumlarının yürüttüğü Kalkınma için Tarımsal Bilgi, Bilim ve Teknoloji Uluslararası Değerlendirmesi çalışmasının sonuç raporu. (ç.n.)

Bu senaryo, Moore'un, sermaye birikiminin aynı anda hem ekolojik kriz *üreten*, hem de kriz *hafifleten* bir özelliği olduğuna ilişkin saptamasını destekler. Zirve petrol, insan-dışı doğanın tükenişi (eksik yeniden üretimi) olarak yaşanır, ta ki krizi hafifletici bir strateji olarak diğer bir biyo-enerji kaynağıyla takviye edilene kadar. Değer ilişkisi dinamiğinin soyutlamasından (doğal limitleri dışsallaştırarak) kaynaklanan krizin üretimi ve hafifletilmesi arasındaki bu diyalektik, küresel agro-yakıtlara akın edilmesi sürecinde ve bunun sebep olduğu çevresel etkilerde açıkça görülmektedir.[42] Biyoyakıtlar, ardışık göreli tükeniş döngüleri içinde doğayı eksik yeniden üretmektedir. Mutlak tükenişe ilişkin kaygılar bu tarz "yeşil" politikalar üretirken, agro-yakıt taraftarları sürdürülebilirlik adına yeni bir birikim döngüsünü meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Belli ölçülere göre, endüstriyel tarım halihazırda sera gazları salımının üçte birinden sorumlu olduğuna göre, aslında agro-yakıtlar, sorunun kendisini çözüm olarak yeniden önümüze koymaktadır.

Yine de, agro-yakıtlar sermaye için yeni bir alandır (Houtart 2010). Belki de, yeni menzillerin sermayeleştirilmesi, imalat sanayinin küresel ekonominin "ucuz" emek bölgelerine taşınması bağlamında artık emek ilişkisi aracılığıyla değer yaratmakla yetinmeyen finansal sermayenin başvurduğu bir son çaredir (McMichael 1999). Finansal araçlar yoluyla değer yaratılması, vadeli sözleşmelerin (borçtan gıda güvencesine kadar) menkul kıymetleştirilmesine ve bunlar üzerinden spekülasyon yapılmasına dayanır. 21. yüzyılın başında, özellikle de 2009'da türev piyasalarının çöküşünden sonra, finans sermayesi toprakta ve esnek ürünlerde spekülatif yatırımlara yönelmiştir. Tarımsal ürünlerle ilgili vadeli sözleşmeler ve diğer türev ürün ticareti 2007'de %32 oranında artarken, "Şikago Ticaret Borsası'nda vadeli sözleşme sayısı, reel üretimde buna denk bir artış yaşanmamasına rağmen, Ekim 2007'den Mart 2008'e kadar %65 oranında yükselmiştir" (Uluslararası

[42] Şöyle ki; Brezilya, Güneydoğu Asya ve ABD'de yağmur ormanları, turbalıklar, büyük ovalar ve çayırların biyoyakıt üretimi için kullanılması "bu biyoyakıtların fosil yakıtların yerini alarak sağladıkları sera gazı emisyonu azaltımından 17 ila 420 kat daha fazla karbondioksiti atmosfere saldığından bir 'biyoyakıt karbon borcu' ortaya çıkarmaktadır" (Fargione vd. 2008). Dahası, endüstriyel ürünler olan biyoyakıtlar kimyasal girdilere bağımlılıkları nedeniyle toprak ve su tahribatını da artırmaktadır.

Ödemeler Bankası'ndan aktaran Ernst ve Wahl 2010: 13). Jennifer Clapp bu güncel gelişmeyi ABD dolarının zayıflamasına bağlar ve dolar bazlı yatırımlarda, yatırımların reel değerinin düştüğünü gören yatırımcıların, artan getirilerden faydalanmak için "fiziksel mallarla bağlantılı diğer finansal ürünlere yöneldiklerini" belirtir (2012: 137). Bizzat gıda talebinde yaşanan artışa cevap vermekten ziyade, bu tür finansal etkinlikler tarımı güvenli bir liman ve/veya bir sonraki meta yatırımı menzili, dolayısıyla spekülatif bir rant kaynağı olarak görür. Doğası gereği spekülatif olan öz sermaye yatırımları, Dünya Bankası'nın Uluslararası Finans Kurumu'ndan kalkınma kisvesi altında doğrudan teknik ve yerel piyasa desteği almıştır (Daniel 2012: 714, 722).

Tarımsal sözleşmeler (1990'larda emtia sözleşmeleri ticaretinin deregülasyonunu takiben) türev ürünlere dönüştürülürken, yatırımcıların "tarımsal ürünlerde vadeli sözleşmeler"e (enerji ve endüstriyel metallerin yanı sıra) hücum etmesiyle gıda spekülasyonu şiddetlendi. Bu gelişmeden sonra, tarımsal vadeli sözleşmeler piyasasında spekülatörler ile tarımsal ürün ticareti yapanlar el ele verdi. Bir zamanlar gıda alım satımı yapılan bir piyasa, vadeli sözleşmelerin birçok kez el değiştirmesine bağlı olarak türev fiyatlarının artmasının beklendiği, kendi kendine işleyen bir gıda sözleşmeleri piyasasına dönüştürüldü (Kaufman 2010). Kısaca, tarımsal vadeli sözleşmelerin alım satımı bir türev piyasası haline geldi ve bu da gıda fiyatlarının artmasına neden oldu. Diğer bir deyişle, "tahıl fiyatlarını istikrara kavuşturmak için yaratılmış bir mekanizma, tahıl fiyatlarını artıran bir mekanizma olarak yeniden düzenlendi" (A.g.e: 34). Dünya Bankası ekonomistlerinin tahminlerine göre gıda fiyatlarındaki artışın %37'sinden spekülasyon sorumluydu (Mahon 2012: 91).

Bu anlattığımız biçimde, gıda, enerji ve finansal krizlerin üst üste binmesinin açık ettiği genel birikim krizi, sermaye piyasalarının, görece uzun vadede nispeten güvenli bir yatırım limanı olarak tarıma yönelmeleriyle sonuçlandı ve "küresel toprak gaspı"nı tetikledi (McMichael 2012b). Aynı dönemde küresel Güney'in ulus devletleri de, ülkelerinde artan gıda fiyatlarına, gıda isyanlarına ve ekosistemlerin yok oluşuna karşı bir cevap niteliğinde, gıda ve yakıt kaynaklarını

güvence altına almak amacıyla denizaşırı arazi yatırımları yapmaya başladılar. Bu tür denizaşırı planlar, DTÖ'nün serbest ticaret mimarisini etkisiz kılmakta, arazi fiyatları arasındaki fark arttıkça[43] tarımsal sanayinin Kuzey'den Güney'e kayacağına ve gıda rejimi coğrafyasının değişeceğine işaret etmektedir.

Şirket Gıda Rejiminde Yeniden Yapılanma

Toprak gaspı yoluyla gıda rejimi ticaret çevrimlerinin yeniden düzenlenmesi, küresel gıda krizi halinde patlak veren tarım krizi bağlamında, küçük üreticilere yönelik ilgide tarihi bir yükselmeyle çakışmaktadır. Dünya Bankası'nın "kalkınma için tarım" konulu 2008 Dünya Kalkınma Raporu (*World Development Report*) FAO'nun Roma'daki merkezinde düzenlenen Dünya Gıda Zirvesi'nin genel çerçevesini oluşturdu. Zirve'ye katılan kurum ve şirket seçkinleri ile hayırsever seçkinler, krizin çözümü olarak yatırımların küçük üreticileri tarım-gıda değer zincirlerine dahil etmeye yönlendirilmesi kararını aldı, böylelikle tarım-gıda değer zincirleri, tarımsal girdiler ve pazarlama altyapısı aracılığıyla yeni bir sermayeleştirme alanı haline geldi (McMichael 2013b). Bu birleştirici vizyon, küçük üreticilerin ve göçerlerin kullandıkları (çiftlikler) ya da erişim sağladıkları (müşterekler) toprakları, düşük verimli ve iyi kullanılmayan, ancak sermayeleştikleri takdirde kırsal gelirleri ve küresel gıda güvencesini iyileştirebilecek topraklar olarak görür. Güney'in topraklarına yönelen bu ilgi, Dünya Bankası'nın Sorumlu Tarımsal Yatırım İlkeleri (*Responsible Agriculture Investment Principles*) gibi bağlayıcı olmayan, esnek yasal düzenlemelerle yönetilir oldu–ki bu düzenlemeler küçük çiftçilerin arazileri gibi müştereklerin de çitlenmesini ya da peşkeş çekilmesini mümkün kılmak ve meşrulaştırmak üzere tasarlanmıştır (Borras ve Franco 2010). Aynı zamanda, biyoçeşitlilik bankacılığı ve karbon denkleştirme yatırımları da çitlemeyi artırmaktadır, zira Kyoto Protokolü'nün Temiz Kalkınma Mekanizması (*Clean Development Mechanism*) ve yeni geliştirilen Ormansızlaşma ve Orman Tahribatından Kaynaklanan

[43] Örneğin, ABD'de ekilebilir arazi fiyatları 2007'de %13 ve 2008'de %10.5'in üzerinde artış gösterirken, Birleşik Krallık fiyatları 2007 sonlarında %28 ve 2008'in ilk çeyreğinde %10'dan fazla yükseldi (Berthelot 2009: 16).

Salımların Azaltılması (*Reducing Emissions from Deforestation and Degradation,* REDD) protokolü kapsamında belirli araziler ve ormanlar karbon yutağı olarak tahsis edilmektedir (Fairhead, Leach ve Scoones 2012; McAfee 2012; Lohmann 2006).

Bugünkü toprak gaspı, belli bir farkla, İngiltere'nin ilk gıda rejimini inşa ettiği süreçte sömürgeler ve yerleşim bölgelerinde yaptığı toprak gaspı modelini tekrar eder. Yine belli bir farkla, Kautsky'nin ortaya çıkan tarım krizi (Avrupalı çiftçiler için) küresel olarak derinleşecektir uyarısı da bugüne uyarlanabilir, zira toprak gaspıyla bağlantılı olarak ilerleyen toprakların peşkeş çekilmesi, teşvikler ve finansallaşma süreçleri, Kuzey'in verimliliğindeki düşüşü yansıtır ve (ucuz) yeni toprak edinmenin sınırını ekolojik limitlerine kadar genişletir. Kautsky'nin dediği gibi: "Buğday üretimine uygun olmayan bu tropikal ülkeler–Orta Amerika, Brezilya'nın kuzeyi, Afrika, Hindistan ve Güney Doğu Asya'nın büyük kısmı–Avrupalı tahıl üreticilerinin rakipleri arasına katılacaktır" (Kautsky 1988: 252).

Birinci gıda rejiminin merkezinde buğday yer almış olsa da, gıda çevrimlerinin içeriği soya, mısır, palm yağı ve şeker gibi esnek ürünlere doğru genişlemiştir. Küresel Güney'e yapılan yeni yatırımlar, yüksek katma değerli ihraç ürünlerine yönelik önceki yatırım deseninden ayrılır veya onu tamamlar şekilde, yüksek hacimli mallara yönelmektedir–nitekim Güneydoğu Asya'da "satın alınan veya uzun vadeli olarak kiralanan tarım arazilerinin %83'ü sıralı ekilen temel ürünlere (yumuşak yağlı tohumlar, mısır, buğday ve yem bitkileri) ayrılmıştır" (Borras ve Franco 2010: 31). Soya fasulyesinin Arjantin ve Paraguay'ın ekilen arazilerinin sırasıyla %50 ve %80'ini kapladığı Güney Konisi'nde[44], soya devrimi monokültürü derinleştirmektedir, çünkü soya fasulyesi ancak endüstriyel olarak üretildiğinde kârlıdır (Wald et al. 2012: 168-69). Genel olarak, Afrika'daki büyük ölçekli arazi yatırımları "plantasyon sistemi kullanarak basit bir yoğun üretim modeli uygulamaktadır" (Dünya Gıda Güvencesi Komitesi 2011: 34). Bu örüntülenmenin gerekçesini sunan da Dünya Bankası ekonomistleridir (Deininger ve Byerlee 2011: 13-14):

[44] Güney Amerika'nın Oğlak dönencesinin güneyinde kalan; Arjantin, Şili, Uruguay, Paraguay ve Brezilya'nın güney eyaletlerini kapsayan coğrafi bölge. (ç.n.)

> Bitki ıslahı, toprak işleme ve bilgi teknolojilerindeki son yenilikler emeğin denetimini kolaylaştırabilir ve büyük işletmelerdeki olumsuz ölçek ekonomilerini azaltabilir. Zararlılara direnebilen ve herbisitlere dayanıklı çeşitler toprak işlemesiz tarımın yaygınlaşmasına yardımcı oldu ve üretim sürecindeki aşamaların sayısını ve ekimin emek yoğunluğunu azaltarak daha büyük arazilerin işlenmesini mümkün kıldı.

Bu gelişmeye bağlı olarak, Avrupa Birliği'nin Tarım-Gıda Sanayinde Rekabetçilik Üst Düzey Grubu (*High Level Group on the Competitiveness of the Agro-Food Industry,* HLGCAI)–tarım-gıda şirketleri, ulusötesi şirketler, Avrupa Komisyonu, üye ülkeler ve bazı sivil toplum örgütlerini temsil eder–başta Latin Amerika'daki monokültürlerden kaynaklı olmak üzere, toprak gaspıyla artan ucuz soya ithalatının Avrupa'nın kendi protein bitkisi üretimini kırıp geçirdiğini belirtir. Bu olgu, gıda rejimi coğrafyasında yaşanan daha genel bir yeniden yapılanmayı yansıtır. Örneğin HLGCAI raporu, Brezilya, Çin, Arjantin, Tayland, Endonezya ve Malezya'dan tarımsal ürün ihracatı nedeniyle AB gıda pazarlarında (ve ABD'de) artan rekabete dikkat çeker. Nitekim Brezilya son on yıl içinde gıda ihracatını neredeyse ikiye katlamıştır (Fritz 2011: 10-11). Başka bir deyişle, Kautsky'nin tahmin ettiği üzere, gıda ihracatı orta gelirli ülkelere kayar ve bu gelişme, denizaşırı ucuz gıda ve yakıt kaynaklarına erişime hem kamunun, hem özel sektörün ilgisini körüklerken, DTÖ rejimiyle korunan Avrupa tarımsal ihracat kompleksi dünya piyasası payını kaybetmektedir. Her ne kadar HLG raporu DTÖ çok taraflılığını onaylasa da, AB ve yükselen tarımsal üretici ülkeler arasındaki ikili ticaret görüşmelerinin sonuçlandırılmasını önermekte (Fritz 2011: 10), dolayısıyla DTÖ çok taraflılığının zayıfladığını ve Kuzey'in tarımının denizaşırı bölgelere taşındığını da kabul etmektedir.

Biyoekonomi

Kuzeyin tarımının toprak gaspı aracılığıyla denizaşırı bölgelere taşınması süreci biyoekonominin gelişmesini de kapsar (Levidow 2011). Kendi kendini meşrulaştıran bir paradigma olarak biyoekonomi "sağlığı iyileştirmek, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma yaratmak üzere,

biyolojik süreçlerde ve yenilenebilir biyolojik kaynaklardaki saklı değeri kullanıma koyan ekonomik etkinlikleri" kapsar (OECD 2005: 22). "Sıvı yakıt piyasasının biyokütleye" dönüşümü ilk biyoekonomik virajı temsil etmekte olup (ETC 2010: 3), belki de doğanın neoliberalleştirilmesi etkisinde toprağa "yeniden değer biçilmesi"nin de en açık örneğidir (Birch et al. 2010). ETC'nin belirttiği üzere (2010: 6):

> Ormancılar, tarım şirketleri, biyoteknoloji, enerji ve kimyasal firmalarının bugün tahayyül ettiği haliyle yeni biyoekonomi, bitki maddelerini endüstriyel mallara dönüştürmek üzere temellük etmek, endüstriyel birer fabrika gibi işleyebilsinler diye hücrelerle oynamak ve endüstriyel destek "hizmetleri" sunulması amacıyla ekosistemleri yeniden tanımlayıp ıslah etmek yoluyla, doğanın süregiden çitleme ve tahribatını daha da derinleştirmektedir.

ABD Enerji Bakanı Stephen Chu'nun da 2006 yılında ifade ettiği gibi, biyoekonomi taraftarlarının hedefinde küresel Güney vardır: "Biyokütle üretimine en uygun topraklar (Latin Amerika, Sahra Altı Afrika) [bu amaçla] en az kullanılanlardır" (aktaran ETC 2010: 15). Avrupa'dan bir rapor da 2004 yılında şu tespiti yapıyordu: "Tüm bölgelerde, biyoenerji potansiyelinin [kullanılmasının] ön koşullarından biri [...] bugünkü verimsiz ve az yoğun tarımsal yönetim sistemlerinin 2050 itibarıyla örnek yönetim sistemleri ve teknolojileriyle değiştirilmesidir" (Smeets vd. 2004). Bu tespit Dünya Bankası'nın değer zinciri tarımına geçilmesinin gerekçesi olarak başvurduğu "verim açığı" retoriğini yankılar. Cansız karbonun (fosil yakıtlar) limitlerinin görünür hale geldiği bir ortamda, biyoefendilerin yeni hedefi ister köylülerin arazileri, ister müşterekler olsun, toprak ve bağışladığı canlı karbondur. Bu bağlamda, Rachel Smolker "böylelikle tarım, eldeki problemlerin hem nedenlerinden, hem de çözümlerinden biri olarak gıda ve enerji politikalarının her iki 'ucu'na da konur ve bu anlamda emsalsizdir" diye belirtir (2008: 519).

Gıda rejiminin yeniden yapılanmasını yönlendiren temel bir süreç olarak küresel toprak gaspı, biyoekonomi girdilerinin kaynağı canlı biyokütlenin değerindeki artışının habercisidir. Biyoekonomide "sentetik biyoloji alanındaki yenilikler, şirketlere hidrokarbon ekonomisini karbonhidrat hammaddeleriyle bağdaşacak şekilde tamir

edip yenileme olanağı sunmaktadır" (ETC 2010: 11). ABD Enerji Bakanlığı şunu iddia eder: "[G]ünümüzde boya, mürekkep, yapıştırıcı, plastik ve diğer katma değerli ürünler dahil petrol bazından üretilip de biyokütleyle üretilemeyecek çok az şey vardır" (aktaran Smolker 2008: 520). Başka bir deyişle, biyoekonomi (kârlılık) tasarıları ve teknolojileri, zengin ekonomileri beslemek üzere denizaşırı biyokütle üretimine erişimin artmasına bağlıdır.

"Küresel ekoloji" (Sachs 1993) ve politik ekonomiyi kaynaştıran biyoenerji ekonomisinin gelişiminde finansallaşmanın önemli bir rolü vardır: Sermaye birikiminde, dünyanın geri kalan toprak ve suyunu çitleyen yeni bir talancı gıda/yakıt/biyokütle rejimine doğru, mekansal-sektörel bir kayma yaşanmaktadır ve finansallaşma bu süreci yönetmeye imkan verir. Bu kayma, sermaye birikiminde bir devrime ne kadar temel olabilir ya da olamaz sorusu spekülasyon konusudur (karşılaştırma için bkz. Moore 2012), zira iklimsel değişiklikler bu gelişmelerin sürekliliğini tehdit etmektedir.

İklim krizi beklentisi (ve gerçeği), yaşam alanları ve geçim kaynakları pahasına eş zamanlı olarak biyoekonomiyi ve monokültür ekimin yoğunlaşmasını teşvik etmektedir. Akıllı tarım, ya da "sürdürülebilir yoğunlaşma" (Royal Society 2009; FAO 2010) talancı gıda/yakıt/biyokütle rejiminin müttefiki olup, Monsanto gibi şirketler tarafından "daha az alanda daha çok üretim yapılmasını [sağlayan] ve birim üretim için gerekli kaynak miktarını azaltan" yeni tarımsal teknolojiler gerektirdikleri şeklinde yorumlanmaktadır (Aktaran Abergel 2011: 267). Elizabeth Abergel bu gelişmeyi iklim acil durumu bağlamında ele alır ve şunu ifade eder: "İklim değişikliğiyle ilgili biyoteknoloji araştırmaları, iklimle bağlantılı çevresel baskıyı teknobilimsel olanaklar ve biyolojik özelliklerin yalıtılması ekseninde dar bir kapsamda tanımladığından, konvansiyonel tarım-gıda paradigmasına bağımlılığımızı radikal bir biçimde değiştirmeyi başaramaz" (2011: 261). Kriz konjonktürünü değerlendiren Abergel, [hakim] iklim değişikliği söyleminin ekolojik ilişkilerin piyasa mantığına gömülmesini teşvik ettiğini belirtir (A.g.e: 262). Bu durum, Moore'un stratejik bir "kriz hafifletme" olarak adlandırdığı sürecin tanımlayıcı bir özelliği olarak

"doğanın teknolojikleştirilmesi"ni destekler. Burada kriz, bilimsel yenilikleri, piyasanın, yaşamın–bireysel ya da kolektif–her alanına nüfuz etmesini sağlamaya koşan, yeni bir "teknolojik birikim rejimi" aracılığıyla hafifletilir. Buna karşılık, bu yeni rejim de "sermaye yaratımını güvence altına alan neoliberal ticaret rejimi bağlamında, mülkiyet hakları, patentler, yönetişim ve diğer yarı yasal araçlar kullanılarak canlı sistemlerin özelliklerinin temellük edilmesine aracılık eder" (Abergel 2011: 262).

Diğer bir ifadeyle, iklime-hazır ürünlere yönelen bir gıda rejimi "bilim ve tarım arasındaki sınırların yeniden düzenlenmesinin yanı sıra besin ürünleri ve tarımsal etkinliğin konumuna ilişkin yeni bir kavrayış"ı içerir. Biyo-kapitalizm *doğa*yı çevreye, *düşünsel bir sermayeye* dönüştürmek suretiyle toprak gaspını örgütler (A.g.e: 263). Ortaya çıkan sonuç, yani "biyo-değer", biyoekonomi için tasarlanan, "verimsiz kullanılmış" toprakların ilhak edilmesi üzerine kurulu "akıllı bir tarım"ı yansıtır.

Verimsiz kullanılmış toprağın ilhak edilebilir olduğuna dair önkabul toprak gaspına yarar. Dünya Bankası şunu iddia etmektedir: "yatırımcıların ilgisini en çok çeken Afrika ülkelerinin hiçbiri bugün itibarıyla ekilen arazilerin üretim potansiyelinin %30'undan fazlasına ulaşamamaktadır" (2010: vii). Avrupa Komisyonu da bu açığı kapatmak için toprak reformu önermektedir: "Toprağa güvenli erişim ile güvenli mülkiyet ve kullanım hakları küçük çiftçilerin daha yüksek verimlilik elde etmelerinin ön koşuludur" (aktaran Borras ve Franco 2011: 40). Gerçek şu ki, yukarıdan gelen bu jestin, verimlilikten ziyade finansal bir hesap mantığının yönlendirdiği, buna rağmen elzem bir küresel fayda (gıda üretimi, yeşil yakıtlar ve hatta karbon denkleştirme) sağladığı iddia edilen bir mülksüzleştirme dalgasını yavaşlatması pek de olası değil. Medyada, dergilerde ve sivil toplum örgütlerine ait mecralarda çıkan sayısız raporda da ifade edildiği gibi, toprak gaspı bağlamında hükümetler, kırsal toplulukların ata topraklarından toplu olarak çıkarılmalarına izin vermektedir. BM şöyle bildirir: "Endozenya'da halihazırdaki yaygın palm yağı plantasyonları deneyimi tartışmasız olarak yerli halkların mülkiyet

ve diğer haklarının hiçe sayıldığını, kendilerini etkileyen kararlara katılma haklarına saygı gösterilmediğini, bazılarının yerinden edildiğini, plantasyonları yöneten şirketler için palmiye meyvelerini toplayan *de facto* bağımlı emekçiler[45] (*bounded labourer*) olmak dışında kendilerine bir seçenek bırakılmadığını göstermektedir" (aktaran Smolker vd. 2008: 30).

Bu süreçte, yüksek teşviklerle desteklenen biyokütle üretiminin körüklediği toprak gaspı, insanlığın ve doğal ekolojinin sürdürülebilirliğini, birikim krizinin idaresiyle ikame etmektedir. 2011 yılında *The Guardian* gazetesi şöyle bildiriyordu (aktaran Lawrence 2011):

> [Guatemala'da] beş yaş altı çocukların yarısı kötü beslenmektedir–dünyadaki en yüksek kötü beslenme oranlarından biri. Oysa ki ülkede bolca gıda mevcut. Şeker, kahve ve muzda en büyük beşinci ihracatçı. Uluslararası tüccarlar, ABD ve AB'deki düzenlemeler ve teşviklerin yarattığı biyoyakıt talebinden kazanç sağlama peşinde koştuklarından, kırsal alanlarda bir palın yağı furyası yaşanıyor. Ancak önemli bir tarımsal ihracatçı olmasına rağmen, Guatemala'nın 14 milyonluk nüfusunun yarısı günde 2 doların altında, aşırı yoksulluk içinde yaşıyor.

Piyasaya nesnellik bahşeden Dünya Bankası, 2008 Dünya Kalkınma Raporu'nda gelecekteki (sürdürülebilir olmayan ve eşitsiz) eğilimlere yönelik şu tahminlerde bulunmaktadır: "Talepte beklenen artışı karşılayabilmek için 2000'den 2030 yılına kadar tahıl üretiminin yaklaşık %50 ve et üretiminin %85 oranında artması gerekmektedir. Buna ek olarak, biyoyakıt hammaddelerine olan talep de artmaktadır" (2007: 8). Diğer bir deyişle, buğday, mısır, pirinç, soya, şeker ve palm yağı gibi yüksek hacimli ürünler, ciddi oranda sübvanse edilen "talep" güdümündeki agroendüstriyel bir geleceğin, ya da biyokütle rejiminin, mantıki uzantısıdır. Sermayenin bu geçici kaçınma hükmü (ekosistem tükenişini erteler) küçük üreticilerin mülksüzleştirilmesini ve/veya tüm ürünlerin birbirleriyle ikame edilebilir ve nihayet toplumsaldan ziyade finansal bir mantığa tabi olduğu değer zincirlerine dahil edilmelerini gerektirir. Bu vizyon, gıda/yem/yakıtın birbirinin yerine geçebildiği, dalga dalga toprak

[45] İşçilerin borçlarına karşılık belirli bir süre için zorla çalıştırıldığı emek rejimi. (ç.n.)

gaspı üzerine kurulu bir rejim ile, Güney-Kuzey, Doğu-Kuzey, Doğu-Güney ve Güney-Güney arasında yeni gıda, yakıt ve biyokütle çevrimlerinin ortaya çıkmakta olduğunun belirtisidir.

Sermayenin Menzili

Petrol ve gıdada zirveye yaklaşılması, emisyon azaltım talimatları ve aksayan yatırım fonları sorunlarının maddi çözümü olarak sunulan toprak gaspı, insanlık (gıda) ve çevre (yeşil yakıt) savunusu kapsamında bir çitleme ideolojisi ("küresel ekoloji") ile meşrulaştırılmaktadır. Dünyayı beslemek ve dünyaya enerji sağlamak gibi öne çıkan klişelere ek olarak, bugünkü durumu yaratan başka toprak gaspı biçimleri de mevcuttur: örneğin su kaynakları gaspı (Mehta, Veldwisch ve Franco 2012), "yeşil gasp" (Leach vd. 2012; Corson ve MacDonald 2012), büyük (R. Hall 2012) ve küçük (D. Hall 2011) üreticiler tarafından bireysel toprak gaspı ve karbon ormancılığı (Osborne 2011). Yerel düzeyde ise, örneğin Batı Afrika'da, erkek akrabaları veya topluluk üyelerinden toprak kiralamak zorunda olan kırsal kadınlar, toprak sahibi "[toprağını] yabancı bir devlete veya şirkete satmanın daha kârlı olduğuna" karar verirse, topraklarının ellerinden alınmasıyla karşı karşıya kalabilmektedir (Ndiaye ve Quattara 2011: 60; ayrıca bkz. Behrman, Meinzen-Dick ve Quisumbing 2012; ve Razavi 2009: 212-13).[46]

Dünya ölçeğinde, toprak gaspının yeni alanlara yayılmasının sermaye birikim krizini çözüp çözemeyeceği bir soru işaretidir, ancak finansallaşma mantığının gelecek kazançları güvenceye almayı verimlilik artışının önüne koyduğu söylenebilir. Kalkınma kuruluşları raporlarında yer verilen, Güney'in tarımında erişilebilen ve potansiyel verim arasında bir "verim açığı" olduğuna yönelik tespiti yineleyen Dünya Bankası'na göre "yatırımcıların ilgisini en çok çeken Afrika ülkelerinin hiçbiri bugün itibarıyla ekilen arazilerin üretim potansiyelinin %30'undan fazlasına ulaşamamaktadır" (2010: vii). Oysa "verim açığı" kavramı, küçük üretici kesimlerin eksik yeniden üretimini katmerlendirecek doğrusal ve talancı bir tarım tanımına dayanır

[46] Tanya Kerssen Honduras'ta yaşanan toprak gaspını, 1990'larda palmiye plantasyonları için yapılan "yurtiçi" toprak gaspına tepki gösteren sağlam bir gıda egemenliği hareketine karşı *politik bir güç oyunu* (2009 darbesi) olarak ifade eder.

(Araghi 2009). Biyoekonomik paradigma özgül ekosistemleri ve bunların sürdürülebilirliğini umursamayan genel ve toplu çözümleri yeniden ürettiği müddetçe, "sürdürülebilir yoğunlaşma"nın "verim açığı"nı kapatacağını düşünmek yanıltıcıdır (Marsden 2012: 263).

Tarımsal sanayileşme ve biyoekonomik süreçler aracılığıyla yeni bir toprak menzilinin sermayeleştirilmesi, sermayenin kendi üretim koşullarına ve birikim krizini çözme becerisine daha da çok zarar vermektedir (O'Connor 1998; Moore 2010). Birincisi, çayırlık alanları ve ormanları tarımsal girdilerle sermayeleştirmek, üretimin doğal temellerini tahrip eder. Küresel gübre üretimi 1996'dan beri %31'den fazla artmıştır–ki bu eğilim günümüzde agro-yakıtlar ve tarım arazilerinden selülozun alınıp götürülmesi nedeniyle daha da güçlenmiştir (ETC 2009). Dahası, hükümetler, ABD ordusu, kimya ve enerji sektörleri gibi kuruluşların açık uçlu biyoekonomik iddialarının gerçekleşmesi için yenilenebilir kimyasallar, plastikler ve yakıtlara dönüştürülebilecek yeterli biyokütlenin olduğu da şüphelidir (ETC 2009). Besin ürünlerinin agro-yakıtlar tarafından yerinden edilmesi gıda menkul kıymetleri üzerine spekülasyonla birleştiğinde, toprak gaspı menzilinin, sermayenin sırasıyla üretim ve yeniden üretim maliyetlerini düşürecek ucuz enerjiyi ve gıdayı sağlama imkanı kısa ömürlü olacak, ancak [gasp edilen topraklarda] yaşayanlar ve yaşam alanları için yıkıcı sonuçlar doğuracaktır.

"Küresel müşterekler" kavramı bir kere işleyiş tarzı haline geldi mi (Sachs 1993; Corson ve MacDonald 2012), kuruluşlar, hükümetler ve yatırımcılar tarafından arazi edinimi, toprağın kültürel ve sosyo-ekolojik işlevlerini değersizleştirir. "Üretken olmayan" kesimlerin yerinden edilmesi "akılcı planlama"ya katkı sağlar–gerisinde verimlilik artışı, borçların azaltılması, ihracatın geliştirilmesi ve kırsal kalkınma iddialarıyla. Yerinden etme, devletin yönettiği çitlemeyi takip eder; küçük üreticilerin kendini yeniden üretme hakkı pahasına, ucuz/bedava toprak yatırımcılara teşvik olarak verilir. Toprak gaspı için verilen kamu teşvikleri çevresel, sosyal, kültürel ve insan hakları maliyetlerini içeren karma bir "dışsallıklar" kümesine çanak tutar. Bu yaşam alanlarının, toplumsal ve içkin değerlerinden koparılması

eninde sonunda toplulukları yeniden yerleştirmenin parasal maliyeti, yiyecek kıtlığı ve tükenen ekosistemler olarak hükümetlere ve kalkınma kuruluşlarına geri döner. Ticari tarım yapmanın "dışsal" maliyetleri katlanarak artar, çünkü (toprak gaspı, palmiye plantasyonları, GDO'lu tohumlar vb. yollarla doğanın sermayeleştirilmesinden kaynaklanan) küresel ısınma ve ekosistem tahribatı birleşerek, uzun dönemde sermaye birikimi koşullarını tehlikeye atar.

Tarımsal Menkul Kıymetler Merkantilizmi

Yeni toprak gaspı menzili, sermayenin birikim krizine verdiği refleks olmakla birlikte, Kuzey'de tarım, enerji ve ulaşım şirketlerine verilen teşviklere, Güney'de yatırımcılara tanınan imtiyazlara bağlıdır. Başka bir deyişle, orijinal gıda rejimi analizinin öngörüsüyle tutarlı şekilde, bu yeniden yapılanma çeşitli biçimlerde yeni bir devlet/sermaye rabıtasını yansıtır. Bu biçimlerden biri, bazı devletlerin başka ülkelerde doğrudan toprak edinimini desteklemek suretiyle gıda ve agro-yakıtlara erişimlerini garantiye almaya çabaladığı "menkul kıymetler merkantilizmi"dir[47]. Özel yatırımların ötesinde ulusal varlık fonlarının toprak gaspı amacıyla kullanılması, DTÖ'nün kurduğu çok taraflı ticaret sistemini etkisiz kılmaktadır, zira gıda ve yakıt kaynaklarına erişim için piyasaya bel bağlamak yerine üretim yapılan topraklara doğrudan erişim sağlanmaktadır. Devletler açısından bu toprak gaspı gıda, yem ve yakıt ihracatına yönelik başka ülke topraklarına yapılan devlet yatırımları aracılığıyla bir "yeniden yerselleşme (*re-territorialization*)" ile, ev sahibi ülkelerin (çoğunlukla) gıdada dışa bağımlı ülkelere ihraç etmek üzere toprak ve su kaynaklarını [yatırımcı devletlere] teslim ettikleri bir "yersizleşme (*de-territorialization*)" diyalektiği ekseninde gerçekleşir.

Yeni yayımlanan bir veri seti 400'den fazla toprak gaspı belgelemektedir, ki bunların önemli bir kısmına başta Güney Asya (Çin devletine ait *Beidahuang Land Cultivation Group* gibi) ile Orta Doğu ve Körfez İşbirliği Konseyi olmak üzere, devletlere ait şirketler veya devletlerin kendisi önayak olmuştur (GRAIN 2012). Bu tür

[47] Hofman ve Ho (2012) bunu "kalkınmacı taşeronlaştırma" olarak ifade eder.

bir "yeniden yerselleşme" piyasalara, özellikle de piyasa aracılarına, mesela Cargill ve Bunge gibi emtia tüccarlarına olan bağımlılığı ortadan kaldırır (Pearce 2012: 202). Çin, kamu yatırımlarına ek olarak tarımsal işletmeler kurmak üzere Afrika'ya göçmen yollamaktadır. Suudi Arabistan'ın Kral Abdullah Girişimi de pirinç, buğday, arpa, şeker, yeşil yem ve hayvan üretimine yönelik denizaşırı yatırımları desteklemekte ve özel Suudi şirketlerin toprak/su gasp etmesine yardım etmektedir (Green 2012). Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Mısır ise bilhassa Afrika'da doğrudan tarımsal arazi edinmektedir.

BRIC ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ve diğer orta gelirli ülkeler de denizaşırı bölgelerde arazi edinmektedir (Middle East Business News, 2012). Bu tür yatırımların gerisinde sadece "menkul kıymetler merkantilizmi" yoktur; bu yatırımlar aynı zamanda, uzun dönemde üçüncü taraf piyasalarına ürün arz etmenin de hazırlığıdır (A.g.e.; Pearce 2012: 202). Gıda rejimi coğrafyasında kayda değer bir değişimi imleyen bu durum, gıda/yem/yakıt arz bölgeleri ve çevrimlerinin birbirine paralel olarak nasıl çoğaldığını da gösterir (McMichael 2012b). Nitekim, Brezilya ile Mozambik arasında sembolik bir fiyata yapılan 6 milyon hektarlık arazi satışı denizaşırı bir tarımsal ihracat işletmesine zemin teşkil edecektir. Mato Grosso[48] Pamuk Üreticileri Birliği başkanının belirttiği üzere: "Mozambik'in bedava toprağı, çevresel engellerin olmayışı, Çin'e çok daha ucuz nakliye maliyetiyle Afrika'nın ortasındaki Mato Grosso gibi. Bugünlerde Mato Grosso'da arazilerin çok pahalı olmasının yanında, tarım arazisi açmak için izin almak neredeyse imkansız" (aktaran MercoPress 2011). Doğrudan devlet yatırımlarının yanı sıra, AB Emisyon Ticareti Sistemi (ETS) gibi düzenlemeler de Malezya, Endonezya, Guatemala ve Kolombiya'da palm yağının yayılmasını kamçılamaktadır. Bu ülkelerin devletleri özel yatırımcılarla birlikte hem ulusal hem küresel piyasalara sunmak üzere gıda/yakıt ihracat kompleksleri geliştirmeye çalışmaktadır (Borras vd. 2012; McMichael 2010).

Dolayısıyla, menkul kıymetler merkantilizmiyle bağlantılı gıda rejimi coğrafyası, ulusötesi şirketler tarafından (sübvanse edilmiş)

[48] Brezilya'nın Amazon ormanları bölgesinde bir eyalet. (ç.n.)

"karşılaştırmalı üstünlük" ilkesi etrafında örgütlenen, DTÖ himayesindeki piyasa hakimiyetindense, devletler ve/veya ulusal varlık fonları tarafından organize edilen bir dizi iki taraflı düzenlemeye daha yakındır. Durumu açıklamak açısından *yakınlık* ifadesi önemlidir, zira Dünya Bankası raporundaki arazi ediniminin ana aktörlerinin tarım şirketleri ve yatırım fonları olduğu tespitine karşın (Deininger vd. 2011), Lorenzo Cotula, özel/kamu ayrımının abartıldığı uyarısını yapar, zira "yatırımcıların geldiği ülkelerin hükümetleri özel anlaşmalara diplomatik, finansal ve başka destekler sunarak özel sektör liderliğindeki girişimler için önemli bir destekleyici rol oynar [...] Ayrıca hükümetler arasında imzalanan anlaşmaların uygulaması özel şirketler tarafından yürütülebildiğinden, özel ve kamu yatırımcıları arasındaki sınırın kendisi akışkan olabilir" (2012: 660).

Bununla birlikte, devlet güdümünde bir toprak gaspı eğilimi mevcuttur ve bunun "geç kalkınan ülkeler"e ait bir olgu olduğu iddia edilebilir; zira Kuzey ülkeleri güçlü bir şirket gıda tedarik zincirine yaslanırken–örneğin Carrefour'un 34 ülkede 15,600 mağazası bulunmaktadır–Asya ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika (*Middle East and North Africa,* MENA) ülkeleri, ulusal varlık fonlarının, devlete ait şirketler ve bankaların diğer ülkelerde toprak edinmesine bel bağlamaktadır. Nitekim, önemli bir gıda ithalatçısı olan Güney Kore (buğday ve mısırın %90'ı), 2008 yılında "aniden başlıca yabancı tedarikçilerinin kendi nüfuslarını beslemek için koydukları ihracat yasaklarıyla karşı karşıya kaldı. Seul'da hükümet, temel gıda kaynaklarını güvence altına almak amacıyla başka ülkelerde arazi edinmeye istekli ulusal şirketleri desteklemek üzere bir Ulusal Gıda Stratejisi geliştirdi [...] 2030 itibarıyla tüketilen gıdanın dörtte birinin Koreli şirketlerin sahip olduğu veya kiraladığı topraklarda yetiştirilmesi hedeflendi" (Pearce 2012: 204-05). Sözün kısası, gıda ve yakıtta dışa bağımlılığın yansıması, Kuzey'in toprak gaspının tamamlayıcısı olarak, (esasen Güney'de) yükselen tarımsal menkul kıymet merkantilizmi oldu. Bunların her ikisi de şirket gıda/yakıt rejiminin çok merkezli çizgide (Kuzey'in "tahıl ambarı" işlevi gördüğü ilişkinin ötesinde) yeniden yapılanmasına katkı verdi ve böylelikle DTÖ

merkezli serbestleşme ve Uluslararası Finans Kuruluşları'nın yapısal uyum protokolleri aracılığıyla kurulan tarımsal ihracata dayalı modeli derinleştirdi.

Önemli bir husus, söz konusu tarımsal ihracatın, Güney devletlerinin toprak gaspına sponsor olmasına doğrudan bağımlı olmasıdır (Fairbairn 2013; Lavers 2012). Gıda/yakıt çevrimlerinin bu tarzda yeniden örüntülenmesi, gıda rejiminin ana hatlarını yeniden tanımlamaktadır–öyle ki DTÖ'nün "serbestleştirilmiş" meta akımları mimarisini değişikliğe uğratmaktadır. Tarımsal ihracatın merkezi konumu dikkate alındığında, arz bölgelerinin doğrudan ilhak edilmesi, takip eden yeni bir rejime belirgin bir geçiş getirmeden şirket rejimini (toprak ve suyun metalaştırılmasında devletin de suç ortağı olmasıyla) derinleştirir.

Gıda rejimi perspektifinden, "tarımsal menkul kıymet merkantilizmi" DTÖ'nün Tarım Anlaşması mimarisine kafa tutar. DTÖ ticaret kuralları ve yapısal uyum talimatları ihracat tarımını kurumsallaştırmak amacıyla tarımsal ürünlerde gümrük duvarlarının indirilmesini salık vermekteydi. Şimdi ise, bağlayıcı olmayan, esnek yasal düzenlemeler biçiminde, paralel bir özel ve gönüllü kurallar ve protokoller altyapısı toprak gaspını kolaylaştırmaktadır (ticaret temelli olmayan gıda dolaşımı). Bu altyapı da bizatihi politik-ekonomik serbestleşme döneminde pekiştirilen uluslararası yasal korumalar sayesinde ayakta durmaktadır. Nitekim: "sayısı hızla artan anlaşmaların yanı sıra (2010 itibarıyla 2600'den fazla), ihtilafların ulusal mahkemelerdense uluslararası hakemlik yoluyla çözülmesine devletlerin giderek daha fazla rıza göstermesi, arazi edinen yabancılara yönelik teminatları güçlendirdi" (Anseeuw vd. 2011: 53). Buna karşın, yerli halklar ve toplulukların toprak haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler yatırım yasalarına kıyasla çok daha zayıftır. Asya ve Afrika'da üreticilerin tarihsel olarak yaşadıkları toprakların devlet mülkiyetinde ve kontrolünde olması bu durumu daha da ağırlaştırmaktadır. Devlet mülkiyeti "hükümetlerin, vatandaşların üzerinde yaşadığı ya da kullandığı toprakları satması ya da kiralamasını tamamen yasal kılmaktadır. Potansiyel toprak yatırımcıları için bu önemlidir" (Anseeuw vd. 2011: 50-52).

Bağlayıcı olmayan hukuka ilişkin esaslar açısından, kalkınma kuruluşları tarafından önerilen gönüllü davranış kurallarını (özellikle Dünya Bankası'nın Sorumlu Tarımsal Yatırım ilkeleri) kapsayan özel bir çerçeve gıda/yakıt rejiminde mevcuttur ve bu çerçeve toprak gaspıyla gelen yeniden yapılanmayı meşrulaştırmaya ve kolaylaştırmaya yarar. Yeni arazi edinimi protokolleri, genel metalaşma adına küresel ölçekli bir çitleme sürecinin belirtisidir–Olivier de Schutter'in (2008) deyimiyle "köylüleri sorumlu bir şekilde yok eder." Bu protokoller, tarım şirketlerini finanse etmek amacıyla kurulan kamu-özel sektör ortaklıklarını, toprağa erişime ilişkin ikili anlaşmaları, toprak ve ormanların karbon yutağı olarak temellük edilmesine izin veren yeni iklim protokollerini ve yeşil yakıtlar için kurulan platformları (sertifikasyon amaçlı oluşumlar buna dahildir) kapsar.

Sonuç

Şu ortadadır ki, Kuzey ülkeleri gıda/yakıt rejimini örgütleme ve ona hükmetmedeki merkezi konumlarını kaybetmektedir–sadece G20 ülkeleri DTÖ kurallarına meydan okuduğundan ve Güney ülkelerinden tarımsal ihracat hızla arttığından değil, aynı zamanda belli ülkeler (özellikle Asya ve MENA ülkeleri) tarımsal ürünleri doğrudan edinerek DTÖ çok taraflılığını hükümsüz kıldığından. Toprak gaspı, kamusal ve özel yönetişim biçimlerinin kurulması yönünde bir yönelim ortaya çıkarmaktadır. La Vía Campesina'dan (2000) aktaracak olursak, bu yeni gelişmelerin "gıdanın muazzam hareketi"ni tamamlar nitelikte, "sermayenin, insanları da giderek daha fazla yer değiştirmeye zorlayan, dünya çapındaki muazzam hareketi"ne doğru bir değişimi yansıttığı iddia edilebilir.

Bu kalkınma "hizmetleri" toprak gaspını destekleyen–hem maddi, hem ideolojik–geniş bir altyapı kompleksi sağlamaktadır. Gıda rejimi, örtük kurallarla yönetilen kurumsal bir yapıya (Friedmann 2005: 234) sahip olduğundan, yeni "esasları"yla bu tür hizmetler, şirket gıda rejiminin kurumsal olarak güncellenmekte olduğunu göstermektedir. Bu güncelleme; tarımsal modernizasyon, tarımsal üretimde artış, küçük üreticilerin değer zincirlerine dahil edilmesi, kırsal istihdam ve akıllı

tarımsal teknolojileri içeren normatif bir vizyonu cisimleştirmektedir (McMichael ve Schneider 2011; Marsden 2012).

DTÖ kuralları, şirketlerin sübvanse edilmesini öngören (ve böylelikle Kuzey'den gıda dampingini yerleştiren) "ucuz gıda rejimi"ni kurumsallaştırmışken, güncel kurumsal eğilimler, rejimin çerçevesini dört boyutta yeniden yapılandırmaktadır. Birincisi, tarımsal arazi ediniminin ve teknik yardımın yönetilmesi kapsamında, bir bütün olarak kalkınma topluluğu (etkili sivil toplum örgütleri dahil) aracılığıyla, ancak odağında BM örgütleri (özellikle FAO) ve Uluslararası Finans Kuruluşları (özellikle Dünya Bankası) olacak şekilde, çok merkezli bir kurallar ve davranış kodları kompleksi ortaya çıkmaktadır. İkincisi, bu yeni çerçeve, şirketler ve yatırımcıların yeni arz bölgelerini sermayeleştirmesine bağlı olarak, Güney'den gıda, yakıt ve genel biyokütle ihracatı merkezli dolaşım örüntülerini desteklemektedir. Üçüncüsü, dolaşımdaki metalar giderek artan şekilde, gıda, yem, yakıt ve işlenmiş gıda içeriği olarak birbirleriyle değiştirilebilir hale gelmektedir. Ve dördüncüsü, dolaşımdaki metalar, kendini yeni sermaye birikimi menzilleri inşa etmeye adamış devlet-finans sermayesi rabıtasının yürüttüğü toprak anlaşmaları yoluyla, el konulan ucuz toprak, su ve emek kaynaklarıyla üretilmektedir.

Bölüm 7

Gıda Rejimi ve Değer İlişkileri: Hangi Değerler?

Kitabın bu son bölümünde gıda rejimleri bağlamında değer meselesini tartışmaya açacağız. Gıda rejimi analizi sermaye merkezli bir çerçeveden yapılagelmiştir. Bu analiz, hem sanayinin ve sanayide çalışan emek gücünün, hem de devlet iktidarının bağımlı olduğu ham maddelerin ve gıdanın kaynağı olarak tarımın önemine vurgu yapmıştır. Ancak, gıda rejimi analizi modern dünyanın oluşumuna ilişkin tek taraflı bir anlatı sunmuştur. Bu konu, James Scott'un, *maize* kültüründe, çoklu kullanımları ve sembolik değeri düşünüldüğünde, mısırın içerdiği tahıl tanesinden daha fazlası olduğu yönündeki tespitiyle bağlantılıdır (1998: 295; ayrıca bkz. Baker 2013). Benzer şekilde, gıda rejimi projesi "mısır"ın[49] kültürel ve ekolojik boyutları pahasına nasıl basitleştirildiğinin tarihini yazmıştır. Antroposen çağının belirgin kısıtları bu boyutları ön plana çıkarmaktadır, zira insanlar karbonu toprağa doğal yollarla geri iade etme ve "düşük karbonlu" yaşam tarzlarına geçme gerekliliğiyle yüzleşmektedir.

Gıda rejimi projesi, "ikili ve karşıt terimlerle" adlandırdığı ve çerçevelediği "bir dizi ilişkinin tutarlı, birbiriyle uyumlu ve düzenleyici bütünlüğü"nü (Le Heron ve Lewis 2009: 346) öncelediği ölçüde, aslında dünya halklarının çoğunluğu arasında hala varlığını sürdüren yemek kültürlerini önemsizleştirmiştir. Bu bakımdan, yaygın analitik kabulün aksine, asıl marjinal olarak görülmesi gereken endüstriyel

[49] Mısır ile ilgili daha detaylı bir açıklama için bkz. Lind ve Barham (2004) ve Fitting (2011).

tarımdır, tersi değil. Kapitalist tarımın toplumsal emeği ve ekosistemleri eksik üreten dinamiğinin yıkıcı ve yıldırıcı gücü karşısında, toplumsal ve ekolojik ilişkilerin yeniden üretimi için sağlıklı bir anlayışı ancak bu varlığını sürdüren yemek kültürlerinden çıkarabiliriz. Gıda egemenliği hareketi, toplumsal-doğal yeniden üretimi sürdürülebilir bir düzeye geri getirmeyi amaçlayan çok çeşitli eleştirel uğraş ve dencylerin bir parçasıdır. Bu süreç, çeşitliliği yeniden inşa edecek ve değişim değeri rejiminin tek tipliliğinin yerini alacak değerleri geri kazanmayı ve çoğaltmayı gerektirir.

Araghi'nin "küresel değer ilişkileri" kavramı farklı bir tarihsel gıda rejimi kuramı geliştirmek açısından paha biçilmezdir, ancak beraberinde "değer" mefhumuna ilişkin ontolojik bir soruyu da getirir. Örneğin, sömürgeci gıda maddeleri talanı sermayenin ücret maliyetlerini düşürmüş olabilir, fakat eksiksiz bir anlatı için bunun sömürge yemek kültürleri ve ekolojileri açısından sonuçları da kritik önemdedir–hiç değilse "ekolojik geri bildirim" sorunlarını (Campbell 2009) ve dönemsel toprak hakkı, işçi/gıda işçisi hakları, tarım ve gıda hareketleri ve isyanlarını anlamak için (bkz. Holt-Giménez 2011; Borras vd. 2008; Patel ve McMichael 2009; Borras ve Franco 2012). Sermaye ilişkileri kaçınılmaz olarak direnişin koşullarını belirler, ancak direnişin esasları illaki sermayenin merceğinden anlaşılmaz (Beverly 2004; van der Ploeg 2009). Bu bölümde, başlıkta andığımız meseleyi iki şekilde ele alacağız: (1) gıda rejimi analizinin ontolojisini sorunsallaştırmak ve politik-analitik etkisini[50] zenginleştirmek amacıyla ek boyutların nasıl içerilebileceğine dair açıklayıcı bir çerçeve önereceğiz ve (2) toplumsal hareketlerin katkısı sorununa eğilerek güncel gıda egemenliği hareketinin olası sonuçlarına odaklanacağız.

Değer İlişkileri

Şirket gıda rejimi, ortaya çıkardığı ürüne yalnızca bir meta olarak değer biçen bir tarım biçimini adım adım örmüştür. Biyo-ekonomi, ürünlerin birbirleriyle ikame edilebilmesine istinaden metalaşmanın en ileri aşamasını temsil eder. Biyo-ekonomide değişim değeri kullanım

[50] Bu nokta McMichael (2012a) çalışmasındaki tartışmanın geliştirilmiş halidir.

değerinin üstünü örter ve ürünler birbirlerinin yerine geçebilen yatırımlar halini alır–mısır, soya, palm yağı ve şekerin yiyecek, yem, yakıt, kozmetik ürünü, stabilizör ve benzeri çoklu kullanımlarında olduğu gibi. Bu bahsedilen ürünlerin gıda olmaktan çıkarılıp değişim değerine dönüştürülmeleri tarımın fetişleştirilmesinin geldiği son noktadır, zira tarım kâr amacıyla fütursuzca meta üretmeye adanmış bir girdi-çıktı süreci haline gelmiştir. La Vía Campesina için bu, "çiftçisiz tarım"dır, çünkü tarımsal sanayileşme, nihayet, metalaşmış girdilerin (tohumlar, gübre, antibiyotikler, özel mülkiyete tabi genetik malzemeler, pestisitler vb.) toprak, su veya endüstriyel çiftliklerle birleştirilmesinden ibarettir. Bu sürecin çıktıları, işçileri besleyen ya da makinaları çalıştıran işlenmiş malların üretiminde kullanılırken, bunun toplumsal ve ekolojik sonuçları dikkate alınmaz. Diğer bir deyişle, soyutlama süreci basitçe ürünün nerede kullanılacağıyla ilgili değildir; biyofiziksel ilişkileri de kapsar. Ürünlerin birbirinin yerine geçebilmesi ancak "biyofiziksel yama" (Weis 2007) süreciyle mümkün olur, ki bu da çevresel etkileri göz ardı eder ya da dışsallaştırır. Agro-yakıtlar örneğinde, bunlar sadece yemek kültürlerini yerinden etmek suretiyle, eski BM İnsan Hakları raportörü Jean Ziegler'in deyimiyle, "insanlığa karşı suç" teşkil etmekle kalmaz, aynı zamanda çevreyi de tahrip eder. Kısaca, enerji bitkileri (üretim ve insan ekolojilerini kapsayan) toplumsal yeniden üretime zarar verir, bir yandan (özellikle çok büyük teşviklerle) yatırım portföylerini zenginleştirirken, diğer yandan gezegenin ve toplumların sürdürülebilirliğini tehdit eder.

Bu sürecin bir parçası olarak (değişim) değerin(in) fetişleştirilmesi sadece maddi değil, aynı zamanda epistemik bir irrasyonalite krizini de yansıtır. Agro-yakıtlar bunun iyi bir örneğidir: emisyonları artırır[51], enerji krizini çözmeleri mümkün değildir ve insanlığın büyük bölümünün (ve nihayet tamamının) bel bağladığı ve gıdanın önemli bir kısmının üretildiği mevcut müşterek alanları, çayırları ve ormanları tehlikeye sokar (ETC 2009). Epistemik kriz farklı kesimlerce ifade edilmektedir–Kalkınma için Tarımsal Bilim ve Teknoloji

[51] Fargione vd. Farklı arazi kullanımlarından biyoyakıt üretimine geçilmesinin ciddi bir "biyoyakıt karbon borcu" ortaya çıkardığını belirtir.

Uluslararası Değerlendirmesi (IAASTD) raporundan, BM raportörü, sivil toplum örgütleri ve tarımsal karşı-hareketlere kadar pek çok aktör biyoyakıtların çözümün değil sorunun bir parçası olduğunu öne sürmektedir (bkz. Borras, McMichael ve Scoones 2011). Dahası, biyoyakıtların 2007-08 gıda krizine katkısı, IMF, Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü (*International Food Policy Research Institute,* IFPRI), FAO, Dünya Bankası ve takiben Birleşik Krallık Gallagher Raporu (2008) dahil "küresel teknobürokrasi" (Wilkinson 2009: 91) arasında bile tereddüt yaratmıştır–gerçi yeni davranış ilkeleri ve sertifikasyon programları önerileri bu (kısa dönemli) tereddütleri bir nebze hafifletmiştir (karşılaştırma için bkz. Borras ve Franco 2010). Bu kaygıların ve tereddütlerin epistemik bir dönüşümün habercisi olduğu iddia edilebilir. Epistemik bir dönüşüm olasılığı 21. yüzyıl tarım sorununu etkilemektedir: Sorun artık tarımın devletin inşasına politik katkısından çok, tarımın değeriyle ilgilidir. Sözün kısası, epistemik sorun, "değer"i nasıl anladığımıza ilişkindir.

Başlangıçtaki değer ilişkileri temelli gıda rejimi yaklaşımlarında kullanılan sermaye birikimi merceği altında, ekolojik gıdanın temellük edilmesi ve alınıp satılabilir gıdaya çevrilmesi sürecinin sosyal-ekolojik sonuçları görünmezdir. Bu, kümülatif ancak doğrusal olmayan; sermayenin, birikimin önündeki engelleri aşmaya veya ortadan kaldırmaya çalıştığı bir süreçtir. Bu sürecin görüngüsel sonuçları (tarımsal sanayileşme, küresel tedarik zincirleri, hayvansal protein kompleksleri, süpermarketleşme), hakim anlatıları ve Araghi'nin deyimiyle "bolluk aldatmacası"nı (2009) yeniden üretmek pahasına, tabi kılma mekanizmalarını gölgede bırakır. Benzer şekilde, direniş biçimleri ve mülksüzleşme deneyimleri de pek incelenmemiştir.[52] Ve nasıl ki "beslenme dönüşümü" kavramı toplumların beslenme düzenlerinin modern bir besin zinciri boyunca nasıl ilerlediğinin hikayesini anlatıp, gıda ekolojilerini kaybeden kesimlerin beslenmelerindeki bozulmadan bahsetmiyorsa, gıda rejimi kavramı da "tıka basa doymuş ve aç" denkleminin "tıka basa doymuş" tarafına odaklanmaktadır (Patel 2007).

[52] "Dışarıdan" bir inceleme için, örneğin, Mike Davis'in *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam* (2009) eserine bakılabilir.

Sermaye birikimi merceği aynı zamanda ekolojik ilişkileri dışsallaştıran bir toplumsal ontolojiyi, bir düzenleyici ilkeyi de pekiştirir (McMichael 2011b). Campbell'in gıda rejimi analizinin politik ekoloji temeline oturtulması önerisi, gıda rejimlerinde yemek kültürlerinin soyutlanması ile yerleşikliği/yerleşikleşmesi arasında bir gerilim olduğuna vurgu yapar. Bu vurgu, ontolojik sorunun kalbine iner; başka dünyaların sadece mümkün değil, halihazırda–bilhassa çevre krizini çevreye "fiyat biçerek" çözmeye çalışmayan, onun yerine, insanla doğa arasındaki pratik metabolik değiş tokuşu onaran ve koruyan dünyaların (karşılaştırma için bkz. Schneider ve McMichael 2010; Perfecto, Vandermeer ve Wright 2009)–var olduğunu iddia eder. İşte tam da burada "değer"in farklı yorumları devreye girer.

Daha önce bahsettiğimiz gibi Araghi ısrarla gıda rejimlerinin "küresel değer ilişkilerinden müteşekkil politik bir rejim" olarak anlaşılması gerektiğini belirtir (2003). Mademki gıda ücretli emeğin ve diğer emek biçimlerinin yeniden üretimi için elzemdir, öyleyse sermayenin küresel değer ilişkilerine de içkindir. Dolayısıyla gıda rejimi, işlenmiş gıdaların girdisi olarak ve/veya onlara değer katmak için kullanılan ücret gıdalarını (özellikle tahıl ve et) ucuzlatmak suretiyle sermayenin maliyetlerini düşürmeye yarayan politik bir mekanizmadır. Gıda rejimi ayrıca "gelecekte doğal kaynakların bitmesi ve biyosferdeki yaşama zarar gelmesi pahasına 'artık doğa'"yı aşırı tüketir (Araghi 2009: 121). Burada artık doğa "geleceğin potansiyel artık emek zamanıdır" (A.g.e.), zira doğanın verimliliği toplumsal yeniden üretim için gerekli emek zamanını (değer) etkiler. Bu açıdan, sermayenin gıda rejimi "artık doğa ve küresel yoksullardan daha zengin müşterilere bir değer transferi biçimi"dir.

Değer ilişkileri tahlili böylelikle, sermayenin gıda rejiminin, emek gücünü ve doğayı birlikte nasıl sömürdüğünü gözler önüne serer. Emeğin icrasının aynı zamanda doğanın dönüştürülmesi süreci olduğunu vurgulayan Araghi, toplum/doğa ikiliğini yıkarak, insan emeğinin ve onun doğal tamamlayıcısının sömürüsünün bir bütün olduğunu ortaya koyar. Bu kullanımda değer metodolojik bir kavramdır ve Araghi'ye (ve Marx'a) fiyatın (ve ekosistem hizmetleri için ödemelerin), meta

üretimine içkin toplumsal ve ekolojik ilişkilerin fetişleştirilmiş bir temsili olduğunu teşhir etme imkanı verir. Burada değer, sermayenin üretimi, dolaşımı ve birikimine aracılık eden tarihsel bir ilişki halini alır; sermayenin rejiminin ve rejimin çelişkili ilişkilerinin, örneğin emeğin ve doğal dünyanın aşırı sömürülmesinin, güçlü bir açıklayıcısıdır. Bununla birlikte, Marx'ın ve (Araghi'nin) kullandığı değer kavramı, tam da emek ve doğanın asli birliğinde ısrar ettiği için bu ilişkinin alternatif biçimlerinin de olabileceğini örtük olarak kabul eder. Diğer bir deyişle "değer," kapitalizmi, toplumsal yeniden üretimin yabancılaşmış bir biçimi olarak tarihselleştirir. Ve bu nedenle, değerin fiyat dışında başka aşkın biçimlerinin de olabileceği ihtimaline göz kırpar.

Tarım Sorununu Yeniden Düşünmek

Değerin fiyat biçimini aşmak, tarım sorununu bir "gıda" sorunu olarak yeniden tanımlamayı; bir kullanım değeri olarak gıdanın, insanları çevreleriyle bağlayan metabolik özellikleri olduğunu anlamayı gerektirir. Tarıma bu şekilde yeniden değer biçildiğinde, gıda rejiminin soyut piyasa değeri mantığı, zaman-mekan sıkışması uğruna ekolojiyi ve diğer kültürleri değersizleştirmesi aşılır. Bu noktaya ilişkin olarak Joan Martinez-Alier şunu ifade eder: Kapitalizmin [doğanın kaynaklarını] talan etme zorunluluğu, "sermaye dolaşımı ve faiz oranının dayattığı hızlı ritme göre ilerleyen ekonomik zamanla, Doğanın ritimleri kontrolündeki jeokimyasal-biyolojik zaman arasında [...] kendini Doğanın ve doğanın kaynaklarına farklı değerler atfeden yerel kültürlerin telafisi imkansız yıkımında gösteren" bir gerilim yaratır (2002: 215). Bu çelişki, örneğin, endüstriyel karides yetiştiriciliğinin merkezindedir; öyle ki mangrov ormanlarının korunması ile karides ihracatı arasındaki çatışma farklı değerleme dilleri[53] (*languages of valuation*) arasındaki gerilimi yansıtır (politik ekoloji). Nitekim Martinez-Alier'e göre endüstriyel karides yetiştiriciliği "mangrov ormanları ürünlerini doğrudan kullanan veya satan insanlar için geçim kaybına neden olmaktadır. İnsanların geçiminin yanında, mangrov ormanlarının diğer işlevleri de–deniz seviyesindeki yükselmeye karşı

[53] Doğaya atfedilen farklı değerler ve bunların ifade edilme biçimleri.

kıyıları korumak, balıklar için üreme alanı sağlamak, karbon yutmak, zengin bir biyoçeşitlilik kaynağı (örneğin tuzluluğa dayanıklı genetik kaynaklar) sunmak gibi işlevler ve yanı sıra estetik değerler–belki de geri dönüşsüz biçimde kaybolmaktadır" (A.g.e: 80).

Burada söz konusu olan, piyasanın fiyat soyutlamasının ("yiyebildiğiniz kadar karides"–bolluk aldatmacası) yaşamsal pratiklerden ileri gelen farklı değerleri yok saymasıdır. Sertifikalı ve/veya yeşil tüketicilik, tüketicilerin tüm (çevresel) "maliyetler" karşılığında ek bir fiyat ödemesi gerektiğini salık verebilir, ancak geçim kaynakları ellerinden alınan yerel karides üreticileri için bunun *yaşamsal* (*pratik*) bedeli nedir? Dolayısıyla, sermayenin özdeğerlenmesi, kalkınmacı bir anlatıyı önceleyip, oldukça farklı yaşamsal (pratik) deneyimlere dayanan diğer kültürel savları saptırarak ve değersizleştirerek ontolojik bir şiddet uygular. Sermayenin ekolojiyi metalaştırdığı ve parçaladığı yerde, fiyat biçimi [üretimi] biyolojik süreçlerin gerçekliğinden soyutlar ve bu süreçleri görünmez kılar. Bu soyutlamaya ilişkin Marx (2011 [1867]: 259-60) şöyle der:

> Emek gücünün hayatının ne kadar süreceği sermayenin umurunda bile değildir. Onu ilgilendiren biricik şey, bir günde harekete geçirilebilecek azami emek gücüdür. Sermaye, bunu elde etme hedefine, emek gücünün yaşam süresini kısaltarak varır; tıpkı, açgözlü bir çiftçinin daha fazla ürün almak için toprağın verimliliğini sömürmesi örneğinde olduğu gibi.

Sermayenin gıda rejimi bu yolla, "modern" rasyonalite adına "değer yaması"na başvurur. Ekolojik pratikler yenileme, tazeleme etrafında örülmüşken, ekonomik pratikler hırsızlık için örgütlenmiştir. Birincisi biyolojik zamana saygılıdır; ikincisi sadece değerin dolaşım hızıyla ilgilenir. Sonuç olarak, (ekonomikten ziyade) ekolojik pratikler anakronistik veya değişime kapalı addedilir. Bu ekonomik episteme, köylülerin toplumsal yeniden üretim biçimlerini ısrarla göz ardı eder. Bu nedenle: "köylü tipi çiftçilik biçimleri çoğu zaman *kuramsal temsili olmayan pratikler* olarak kalır. Dolayısıyla doğru şekilde kavranamazlar, ki genellikle bu da, ya var olmadıkları, ya da olsa olsa önemsiz bir anomali oldukları yönlü çıkarımları destekler" (van der Ploeg 2009: 19, vurgu eklenmiştir).

Öyleyse, günümüz tarım sorunu, tarıma uygulandığı haliyle değişim-değeri zihniyetinin nasıl aşılacağıyla ilgilidir. Bu, Marx'ın toplumsal (ve ekolojik) ilişkileri nesneleştiren, fiyat biçiminde temsil edilen toplumsal bir ilişki olarak değer kuramıyla ilgili metodolojik bir meseledir. Değer, emeğe ya da doğaya *içkin* değildir; değişim değerine sahip metalar halinde, emeğin ve doğanın toplumsal bileşimleri aracılığıyla üretilir. Sermayenin tek değerleme dili (herhangi bir anda meta değiş tokuşuyla belirlenen) parasal değerdir; ancak değer kuramı, bu yabancılaşmış dili teşhir etmek suretiyle eleştiri ve yabancılaşma karşıtlığı imkanı yaratır. Evrensel bir rasyonalite gibi görünen şey aslında bir soyutlama ve mekan temelli yaşamsal değerin inkarıdır. Diğer bir deyişle, değer kuramı farklı değer biçimleri ve anlayışlarını cisimleştiren başka ilişkilerin varlığını ima eder (ancak bunları ihmal de eder). Aşağıda savunacağım iddiam şu ki "köylü pratikleri," tarım sorununun çözümünü metabolik yarılmayı onarmaya çalışmakta aradıkları ölçüde, bizi bu ilişkilerin varlığını tanımaya mecbur eder.

Tarım sorununa yeniden değer biçilmesiyle ilgili ele almamız gereken diğer bir konu IAASTD Raporu'nda tarımın "çok işlevliliği"ne yapılan vurgudur. Ancak, 1990'lar boyunca OECD, FAO ve Avrupa Konseyi'nde sürdürülebilir tarıma atfedilen bir özellik olarak resmi düzeyde temsiliyeti düşünüldüğünde, bu kavram sorunsuz değildir. DTÖ Tarım Anlaşması'nın görüşüldüğü esnada AB "çok işlevliliği" bir çevresel yönetişim ilkesi olarak anlaşmaya dahil etmeye çalışmış, ancak başaramamıştır. Bu kavram, tarımın "pek çok çıktısı olabilir ve bu sayede aynı anda birden çok toplumsal amaca hizmet edebilir" (OECD 2001) diye kaydeder ve endüstriyel tarımın getirdiği aşırı basitleştirmeyi aşmaya uğraşır. "Çıktı" terimi tarıma fonksiyonel bir rol biçer–tarım; peyzaj yönetimi, kırsal istihdam, gıda güvencesi ve çevre koruma gibi bir dizi amaca katkı sağlamaktadır. Ancak piyasa ortamında, bu çıktılar kolaylıkla denetlenip metalaştırılılabilir, bazıları (örneğin çevre koruma, kırsal istihdam) DTÖ'nün getirdiği sübvansiyonları azaltma şartlarıyla çelişmeyecek şekilde "yeşil" ve "mavi" kutulara tahsis edilirken (ve böylelikle bu çıktıları güvence altına aldığı iddia edilen sübvansiyonlar korunurken) ödemelerin çoğu şirketleşmiş çiftçilere yönlendirilmeye devam edebilir (McMichael 2011a).

Buna rağmen, çok işlevlilik çiftçiler ve çevre hareketleri koalisyonları arasında "Avrupa tarımında neoliberal vizyonun karşı anlatısı" olarak ortaya çıkmıştır (Potter ve Tilzey 2005: 590). Bu kullanımda çok işlevlilik onarıcı ve yenileyici bir ilke olarak anlaşılır. Biyoçeşitliliği ve atık yutaklarını korumak için ayrı (denetlenen) koruma alanları tayin etmekten ziyade, burada çok işlevlilikle kastedilen bizzat ekolojik onarım ve yeniden üretimin çiftçilik pratiğine dahil edilmesidir (karşılaştırma için bkz. Vandermeer ve Wright 2009). Çok işlevliliği kendine has bir değer dili aracılığıyla siyasallaştıran Avrupa gıda egemenliği hareketi (Nyéleni Avrupa) bu koalisyonun bir parçasıdır. Bu, güncel tarım sorununa biçim veren bir gelişmedir.

Sermayenin Yeniden Üretimine Karşı Toplumsal Yeniden Üretim

Tarım sorununun klasik odağı sermayenin yeniden üretimi iken, gıda egemenliği hareketi meseleyi, tarımsal pratiğe gömülü bir toplumsal yeniden üretim sorunu olarak tersine çevirir. Gıda egemenliği hareketi böylelikle, günümüz toplumsal ve çevresel acil durumuna müdahale etmek amacıyla, modern olmanın anlamını bilimsel akılcılığın ötesinde yeniden tanımlar. Bu modernite vizyonu, tarihsel olarak özgün bir çok işlevlilik anlayışını savunur: "tarım reformu, kentlerin sürdürülebilir olmayan bir hızda ve insanlık dışı koşullarda büyümesine neden olan kırdan kente büyük ve zorunlu kitlesel göçe son verebilir" (La Vía Campesina 2006). Toprağın yeniden bölüşümünün ötesindeki bu vizyon, ilerlemenin kentlilikle bağdaştırılmasını tersyüz etmeye çabalar; neoliberal kapitalizmin "gecekondu gezegeni" felaketinin karşısına "tarla gezegeni" imgesini koyar (Ajl 2011) ve tarımın, en geniş anlamıyla toplumsal ve ekolojik yeniden üretimin anahtarı olarak değerini vurgular. Gıda egemenliği Çin'de de yankı bulmaktadır: Ülkede, kentsel-endüstriyel büyümeyi destekleyen bir sanayi sektörü olduğu anlayışıyla tarımı ticarileştiren devlet ve piyasa girişimlerine karşı koyacak bir toplumsal güç yaratmak üzere, köylü kesimini örgütlemeye çabalayan bir hareket mevcuttur. Kent ve kır arasında derinleşen eşitsizliğe ve kırsal kültürün erozyonuna karşı ortaya çıkan geniş tabanlı bir kır ve kooperatif hareketi olan

Yeni Kırsal Canlanma (*The New Rural Reconstruction*), agroekoloji ve alternatif pazarlama aracılığıyla kırda kendine yeterlilik inşa etmeye çalışan çok çeşitli örgütleri ve projeleri bir araya getirmektedir (Wen 2007; Day 2008; Hale 2013).

Gıda egemenliği vizyonu "toprak egemenliği" alternatifiyle uyumludur (Borras ve Franco 2012). *Movimiento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra* (Topraksız Kır İşçileri Hareketi, MST) lideri João Pedro Stedile'nin (2002: 100) belirttiği üzere:

> Meksika'da Zapata'nın[54] zamanından veya Brezilya'da Julio'nun zamanından beri tarım reformuna ilham veren, toprağın onu işleyenlere ait olduğu düşüncesiydi. Bugün artık bunun ötesine geçmemiz gerek. Toprağı işlerseniz toprak üzerinde mülkiyet hakkınız olur demek yeterli değil [...] Çiftçileri toprağın koruyucusuna dönüştürecek bir tarım pratiği, ekolojik dengeyi güvence altına alan ve toprağın özel mülkiyet olarak değerlendirilmesini engelleyen farklı bir çiftçilik istiyoruz.

Bu anlamda, gıda egemenliği hareketi, şirketleşmiş gıda rejimi koşullarında, ancak onun dayatmalarına karşı, alternatif (tarihsel) bir anlatı inşa etme mücadelesi içindedir (McMichael 2005, 2009d). Gıda egemenliği, soyutlanmış bir (piyasa) değer(i) kavramı üzerine kurulu değildir; aksine, dayanışma ağlarıyla yürütülen özörgütlenme pratiklerine değer biçen (Holt-Giménez 2006)–ki bu pratikler kent/kır ayrımının ortadan kaldırılması ve metabolik yarılmanın onarılmasını da kapsar (Schneider ve McMichael 2010)–politik bir ontolojiyi hayata geçirmeye çalışır. *Centro de Desarrollo Integral Campesino para la Mixteca*'dan (CEDICAM, Mikstekler için Bütüncül Çiftçi Gelişimi Merkezi) Jésus León Santos'un *milpa* tarımına ilişkin şu açıklaması bu ontolojiyi çok iyi ifade eder: "*Milpa* tarımı doğayı geliştirmenin bir yolu değildir–doğanın süreçlerine yaklaşmanın, doğanın yaptığına mümkün olduğunca yaklaşmanın yoludur" (aktaran Canby 2010: 36). *Milpa* ekimi, görece küçük tarlalarda yapılan; mısır, kabak ve fasulye ekimiyle nadas döngülerine dayanan ve bunların biyolojik ve besin çeşitliliği için ek ürünlerle tamamlandığı agroekolojik bir aile çiftçiliği tarzıdır.

[54] 1910-1920 Meksika Devrimi'nde devrimci köylü lideri. Köylü hakları ve toprak reformu için mücadele etmiştir. (ç.n.)

Özörgütlü muhtelif çiftçi toplulukları ve ağları ontolojisi dünya çapında filizlenmekte olan pratiklerden beslenir. Mesela Brezilya'nın güneyinde (Rio Grande do Sul eyaleti) özellikle soya ekimi koşullarının kötüleşmesi, çiftçilerin çoğunun dahil olduğu özerk mücadeleleri ateşlemiştir (Preschard 2012). Özerklik, kendi ihtiyaçlarını karşılamaya verilen yeni önemde ifadesini bulur; bu, "kaynakların içselleştirilmesi (girdilerin işletme içinde üretilmesi ve/veya ürünlerin hane içinde tüketilmesi), hanenin kullanabileceği kaynakların ençoklanması ve aile emeğinin zanaatkarlık özelliğiyle gelen eş-üretim üzerine kurulu ekonomik bir çiftçilik tarzını temsil eder" (Schneider ve Niederle 2010: 394). Ürünlerin işletme içinde işlenmesinde görülen artış –ki anket uygulanan 608 işletmenin en az üçte birini kapsamaktadır– yeni yerel ve bölgesel piyasa yapıları ortaya çıkarmaktadır (A.g.e: 396). İşletmelerin neredeyse yarısında gıda işlemeye ek olarak "tarım temelli çoklu etkinlik" yapılmakta ve bunlar işletme dışı gelir kaynaklarıyla desteklenmektedir. Pazara yönelik herhangi bir üretimden gelir elde edilmesi, giderek daha çok (meta olmaktan çıkarılmış) işletme içi kaynakların geliştirilmesine bağlı hale gelmektedir.

Bir başka örnek olarak, Honduras'ta Birleşik Aguán Köylüleri Hareketi (MUCA) 2007-08 gıda krizinden bu yana, değer üretiminde pazar için üretim ile kendine yeterlilik arasında farklı bir denge kurmak amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Bu kapsamda, yerel bir gıda egemenliği projesi olarak üretimin odağı (meyvesinden palm yağı elde edilen) palmiyeden temel tahıllara (mısır ve fasulye) doğru kaydırılmakta; yuka, muz ve ananas gibi çok yıllık bitkiler de üretim desenine eklenmektedir –ki bu gelişme "toprağa uzun dönemli yatırım yapıldığına işaret etmektedir" (Kerssen 2013: 116). MUCA ayrıca ucuz yerel ürünlerin dağıtımı için küçük bir pazar ağı kurmuştur. Tanya Kerssen bu kooperatiflerin bir "kalkınma aracı" olarak palmiye meyvesi satmayı sürdürdüklerini, buradan elde ettikleri kazançla temel tahıl üretimi, hayvancılık ve balıkçılık faaliyetlerinin yanı sıra fırın, marangoz, kaynakçı ve araba parçası dükkanları gibi "yerel ekonomilerin kontrolünü yeniden yerel toplulukların ve hanelerin eline vermeyi amaçlayan ekonomik çeşitlendirme projeleri"ni finanse ettiklerini belirtir (A.g.e: 117).

Meksika'da NAFTA dönemi hükümet politikaları 2.5 milyon *maize* üreticisi ailenin "yoksulluğu"nu sübvanse etmekten kurtulmak için küçük üreticiliğin ortadan kaldırılmasından yana tercih kullanmıştır. Meksika yerlisi çiftçilerin pek çoğu kayıtlı ekonomiden geri çekilmekte, "pahalı kimyasal gübrelerden vazgeçmekte ve kendi yetiştirip, hasat edip, takas edebildikleri mısırla geçinmeye çalışmaktadır" (Canby 2010: 30). Neoklasik iktisatçılar bunu "geçimlik üretime sığınma" olarak anlasa da, bu edim *maize* kültürünün ayrılmaz bir parçası olan yerel mısır çeşitlerini üretmenin ve çoğaltmanın değerine sahip çıkar (Barkin 2002). Ayrıca, "çiftçilerin dirayetli ve gayretli yetiştiricilikleri sayesinde etraflarındaki zengin biyoçeşitlilikten özenle derledikleri" (Canby 2010: 31) *milpalar*, iklimsel değişikliklere ve bitki hastalıklarına karşı ortak bir savunma olup, sadece yerel değil küresel ölçekte de fayda yaratır. Yerelde ve yerel ilişkilere gömülü halde sürdürülen bir pratik olarak genetik kaynakların korunması, büyük ihtimalle tarımsal sanayileşmecilerin evrensel iddialarına kıyasla (uzun dönemde) daha büyük bir küresel öneme sahiptir.

Guatemala'nın dağlık bölgelerinde köylülerin tarla ve bahçelerinde genetik çeşitliliği koruyabilmeleri tarım dışı işgücü piyasalarına, ulusötesi göç hareketlerine ve *milpa* ekimini desteklemek üzere işçi tutabilmelerine bağlı olup, "pazardan gıda satın almak daha ekonomik olsa bile, *milpa* ekiminin devam etmesi geçimlik tarımın, ürünlerin piyasa değerini aşan bir fayda ürettiğini gösterir" (Isakson 2010: 740). %97'si öz tüketim için *milpa* ekimi yapan 120 tarımsal işletmeden elde edilen veriler, arazi sahiplerinin tümünün tarım dışı işlerde çalıştığını göstermektedir. Tarım dışı çalışma (göç dahil) ve pazara yönelik üretim *milpa* ekimini geliştirmek için kullanılır; "[*milpa* ekimi] çıktı ürünlerin piyasa değerine indirgenmemelidir" (2010: 735, 737). Yani biyoçeşitlilik temelli çiftçilik, değişim değeri üretmekten fazlasıdır. Küçük meta üreticiliği dahil (özellikle zanaat ürünleri) tarım dışından elde edilen gelir, kendi kendini idamenin tamamlayıcısı olarak görülmektedir (A.g.e: 743)–ki bu, "*Maize* kârlı değildir. *Maize* ekimini caydırmaya çalışıyoruz. *Campesino*ların [çiftçilerin] daha çeşitli (ve kârlı) ürünler yetiştirmesini istiyoruz" diyen Tarım Bakanlığı'nın söylediklerine ters düşmektedir (aktaran Isakson 2010: 749).

Ryan Isakson'un araştırması bize *milpa*nın değerinin *maize* ve diğer ürünlerin piyasa değerinden fazlası olduğunu, tarımsal etkinliklerin, içine gömülü oldukları toplumsal ilişkiler tarafından belirlendiğini hatırlatır. Bu toplumsal ilişkiler arasında, örneğin, işgücü piyasalarındaki toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık vardır, öyle ki "pek çok köylü hanesi için *milpa*da kadın emeğinin kullanılması hanehalkı kaynaklarının rasyonel kullanılması anlamına gelir" (A.g.e: 752). Geçimlik üretimin bir sığınak olduğu ya da çaresizlik sonucu yapıldığı yönündeki iddiaların aksine, köylüler için *milpa* ekimi "kültürel kimliğin bir ifadesi, sosyal bağları kuvvetlendirmenin bir aracı, piyasaların aşırılıklarını ve belirsizliğini dengeleyen bir gıda tedariki biçimi ve gıdanın topyekûn metalaşmasına karşı bir itiraz"dır (A.g.e: 755).

Kriz ortamında gıdayı küresel ölçekte metalaştırma yönündeki resmi baskılar, dünyanın farklı yerlerinde köylü çiftçiler ve toplulukların kendilerini küresel piyasalardan–ve şimdi iklim değişikliğinden–korumak için özörgütlenmeyle geliştirdikleri sayısız çabayı görmezden gelir (McMichael 2010). Koruyucu tarım, kompost yoluyla toprağa besin maddelerini geri kazandırma, örtü bitkileri ve karışık ekim, yaygın toprak yönetimi yöntemleridir. Doğu ve güney Afrika'nın daha az mevsimsel yağış alan bölgelerinde Afrika Bütüncül Yönetim Merkezi (*Africa Center for Holistic Management*) yaban hayvanları kullanarak toprağı iyileştirmeyi ve "bufalo ve Afrika antilobu gibi büyük yaban hayvan sürülerinin bin yıllardır yaptığı şeyi taklit etmeyi" amaçlayan bir girişime öncülük etmektedir (Wilson 2012: 79). Nijer'in Tahoua bölgesinde, sırasıyla 1980'ler ve 1990'lardaki politik ve çevresel krizler sonrasında (çoğu kadın) köylü çiftçiler 250.000 hektarlık bozuk bir araziyi ıslah ederek hem hanelerin gıda güvencesini, hem de kurak mevsimde ekim yöntemlerini geliştirmişlerdir. Bu sayede, "FAO istatistiklerine göre Nijer, 1980 yılında 100.000 ton kuru soğan üretmişken, kuraklığın yaşandığı bir yıl olan 2004'te 270.000 ton soğan üretmiştir" (Reij 2006).

Her şeye piyasa merceğinden bakan şirket, kalkınma ve devlet kuruluşlarının toplumsal yeniden üretimi görmezden gelmeyi alışkanlık edindiği gibi, (gıda rejimi dahil) ekonomi politik araştırmaları da çoğu

zaman yeniden üretimin toplumsal cinsiyet boyutunu ihmal etmektedir (Razavi 2009: 207). Burada en az iki boyut vardır: birincisi, kadınların tarım sektöründeki ağırlığı (Afrika'da gıda üretimi ve işlemesinin %70'i); ve ikincisi, neoliberalizmin, hanelerin geçimini sağlamak için kadınların üstlendiği kayıtdışı/metalaşmamış iş yükünü artıran negatif yeniden bölüşüm mekanizmaları (Whitehead 2009)–sermayenin "eksik yeniden üretim" etkisinin somut bir örneği.[55] Shahra Razavi toprağın kadınlar lehine daha "verimli" çiftçiler oldukları gerekçesiyle yeniden bölüştürülmesi yönündeki çağrıların, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri (örneğin kadın çiftçilerin tarımsal girdilere erişiminin görece kısıtlı olması) görmezden geldiğini belirtir, zira kadınların verimliliği "kuşkusuz çekilen eziyetin ve aile emeği sömürüsünün göstergesidir" (2009: 204).

Kadınların toplumsal ve ekolojik yeniden üretimdeki özgün rolünün evrensel değeri vardır. Terra Preta (Rome 2008) forumunda Batı Afrika Köylü Örgütleri ve Tarımsal Üreticiler Ağı'ndan bir temsilci, çiftçilik yapan kadınların tohum seçiminde gösterdikleri esneklik sayesinde yinelenen kuraklıklarla baş edebildiklerini belirtmiş; bu uygulamaların ve sonuçlarının belgelenmekte olduğunu ifade etmiştir. Carine Pionetti (2005) de, Güney Hindistan'ın kurak Dekkan Yaylası'nda tohum çeşitliliği yönetimi üzerine yaptığı çalışmada ekolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel önemi haiz tohum takasları yoluyla "yerel bir tohum ekonomisi"nin kurulmasında, kadınların emeğinin ne kadar değerli olduğunu ortaya koyar. Kalkınma endüstrisinin tercih ettiği, patent koruması altında tohumların tekelleştirilmesinin aksine, Pionetti (2005: 154) şöyle demektedir:

> Yerel çeşit tohumların sürekli takas edilmesi sayesinde köy sınırları içinde ve ötesinde genetik kaynaklar bir tarladan diğerine dolaşır. Genetik kaynakların faal yönetimi geleneksel tarımsal sistemlerin dayanıklılığını geliştirir, yerel çeşitlerin değişen çevresel koşullara uyum potansiyelini artırır ve genetik erozyon riskini sınırlar. Tohum takası aynı zamanda toprakların tohum eksikliği nedeniyle nadasa bırakılmasının önüne geçmeye de yardımcı olur. Bu sayede toprak

[55] O'Laughlin "ücretli istihdamın belirsizliklerine karşı bir sosyal güvence" olarak kadınların toprağa erişimini savunur (2009: 205).

erozyonunu engeller ve toprağın organik madde içeriğini ve su tutma kapasitesini artırır.

Tohumların saklanması riskleri azaltır, ürün ve beslenme çeşitliliğini artırır, kadınlara "hane içerisinde kendine yeterlilik ve pazarlık gücü" (A.g.e: xiv) verir, kadınların özgün bireysel, çevresel ve iklimsel ihtiyaçlara cevap vermesini mümkün kılar, ekimin uygun zamanlarda yapılabilmesine imkan verir ve tohum değerli bir varlıktır (tohumlar bir tür paradır, özellikle sınırlı ekonomik kaynakları olan kadınlar arasında). Tohumlar "bilgi müşterekleri"yle gelen güvencedir (Holt-Giménez 2006: 97)–"değer zinciri" tarımına geçme baskısı altında tarım şirketlerine ve devlete karşı bir savunma, dolayısıyla bir "mücadele alanı"dır (Bezner Kerr 2010). Çiftçiler "değer zincirleri"ne bir kez katıldı mı, "girdi seçimini ve hasat edilen ürünün nerede kullanılacağını tarım kimyasalları ve gıda işleme şirketlerinin önceden belirlediği" bir üretim zincirine bağımlı hale gelirler (Pionetti 2005: xv). Elisa de Via'nın (2012) Avrupa'da yürüttüğü araştırma, tohum saklama ağlarıyla; bütünleşmeyi, dayanıklılığı ve geçim güvencesini artıran agroekolojik yöntemlerin geliştirilmesi arasındaki ilişkiye dikkat çeker.

ActionAid örgütünün "Neye ihtiyacımız olduğunu biliyoruz: Güney Asyalı kadınlar iklim değişikliğine uyum konusunda sesini yükseltiyor" (*We know what we need: South Asian women speak out on climate change adaptation*) adlı raporu Nepal, Hindistan ve Bangladeş sınırları boyunca uzanan Ganj nehri havzasında, çiftçilerin düzensiz muson yağmurları koşulları altında geçim kaynaklarını nasıl yönettiklerini belgeler, "yoksul bölgelerde yaşayan kadınların değişen iklime uyum sağlamaya başladıklarını ve geçim kaynaklarını daha etkin biçimde korumak ve yaşatmak için neye ihtiyaçları olduğunu net olarak ifade edebildiklerini" gösterir (2007: 4). Kalkınma kuruluşları çoğu zaman küçük çiftçilerin yaratıcılık ve becerilerini desteklemeye pek istekli değildir, zira bu kuruluşlar genellikle "*onların* [küçük çiftçilerin] neye ihtiyacı olduğunu [onlardan daha iyi]" bilirler. Bir başka ekolojik bölgede, Dekan Yaylası'nın sorgum [süpürge darısı], akdarı, baklagiller ve yağlı tohumlar dahil çeşitli ürünlerin kuru tarımla yetiştirildiği kurak alanlarında, "bu ürünler arasındaki simbiyotik ilişki, günümüzde

Hindistan tarımında yaşanan toprak ve toprak verimliliğinin yönetimi, zararlı kontrolü, risk ve belirsizliğin azaltılması gibi pek çok soruna çözüm sunar" (DDS Community Media Trust vd. 2008: 35). Biyolojik çeşitlilik, çiftçi topluluklarının hassas çevrelerde iklimsel koşullarla baş etmesini sağlıyor olabilir, ancak piyasanın değer epistemesi "insanların gıda, hayvan yemi ve ilaç olarak kullandığı kültüre alınmamış biyoçeşitliliğin sayısız değeri"nden bihaberdir. Nitekim (A.g.e.):

> Medak bölgesinde (Andhra Pradesh eyaleti) toplanan kültüre alınmamış besinlerin sayısı ekilen türlerin sayısından hayli fazladır. 80 kadar yeşil yapraklı bitkinin yanı sıra aralarında kök bitkileri, yumru bitkiler ve meyvelerin bulunduğu daha pek çok kültüre alınmamış bitki yerelde besin olarak kullanılmaktadır. Bu sayısız "yabani" yeşil yapraklılar, yumuşak ve diğer meyve çeşitleri birçok besin maddesinin kaynağıdır [...] Pek çoğu kalsiyum, demir, karoten, C vitamini, riboflavin (B2 vitamini) ve folik asit açısından zengindir. Dolayısıyla bu besin kaynakları hamile ve emziren kadınların yanı sıra küçük çocuklar için bir lütuftur. Herhangi bir parasal maliyetleri olmadığından, yoksullar için birer nimettir. Dalitler bunu bilirler ve bu kültüre alınmamış yiyecekleri gıda sistemlerinin bir parçası yapmışlardır.

Burada mesele son kertede epistemiktir. Yerel pratikler, yerel ekosistemlere ve emek ağlarına değer verir ve bunlara dayanır. Örneğin, Sahra Çöl bölgelerinin ıslahı için "yüksek nüfus yoğunluğu bir yük değildir; aksine toprağı işlemek, taraçalar kazmak, sulama için göletlerde su toplamak, yabani otları kontrol altına almak, tarlalara bakmak, hayvanları beslemek ve gübre yaymak için gerekli olan emeği sağlamak açısından elzemdir" (Lim 2008). Modernitenin epistemesi köylü emeğini ve pratik bilgisini hor görür; köylülerin kentsel alanlarda ve/veya ücretli işlerde buharlaşmasını bekler. Köylü tarımının vadesinin dolduğu yönündeki yaygın kanı geçimlik ya da yarı geçimlik tarımı, gelirin olmaması ya da çok az olması manasında yoksulluk olarak gören kanıksanmış anlayıştan ileri gelir.[56] Köylü tarımının, sanki tarımsal koşullar zaman içinde değişmeden kalırmışçasına, kalkınmanın başlangıç aşamasına tekabül ettiğini varsaymak yanıltıcıdır.

[56] Bu temel varsayım Dünya Bankası'nın *Dünya Kalkınma Raporu*'nun (2008) ilk sayfasından yer alır. Raporun açılış cümlesi yoksulluğun Güney'in çoğu kırsal bölgesini tanımlayan bir ilk durum olduğu yönündeki klişeyi tekrarlar. Bunun bir eleştirisi için bkz. McMichael (2009c).

Tarım ve tarım emeği, çoğu zaman kötüleşen koşullar altında durmaksızın değişime uyum sağlar. Elbette durumları romantik değilse de, topraklı ve topraksız köylüler bugün hala varlıklarını sürdürüyorsa bu, dayanıklıkları sayesindedir (Holt-Giménez 2006; Desmarais 2007: 19). Nitekim, van der Ploeg'in (2009) Peru, İtalya ve Hollanda'da yürüttüğü kapsamlı araştırma, yukarıda aktarılan Meksika, Brezilya ve Burkina Faso örneklerine benzer şekilde, küresel ölçekte bir "yeniden köylüleşme" sürecinin yaşanmakta olduğunu göstermektedir (ayrıca bkz. Altieri ve Toledo 2011; Corrado 2010; Vanhaute 2008).

Yeniden Köylüleşme: Tarım Sorununa Hak Ettiği Değeri Yeniden Vermek?

Van der Ploeg "köylülük durumu" (2009: 34) mefhumuna başvurarak kendi köylülük kavramsallaştırmasını, köylülüğü geçmişe ve/veya [tarihin] çeperine hapseden tarihselci yaklaşımdan ayırır. Köylülük durumu, şirket gıda rejiminin ya da tedarik zinciri güdümlü gıda imparatorlukları kompleksi diye ifade ettiği yapının krizinden ileri gelir. Köylülük durumunun merkezinde, yaşayan doğayla eş-üretimin yer aldığı bir köylü pratiği vardır: Bu pratik "*köylülüğün kendi denetiminde ve kendi yönetiminde bir kaynak tabanının oluşturulmasını ve geliştirilmesini* amaçlar ve bu şekilde gerçekleşir" (A.g.e: 23, 33).[57] Kaynak tabanı ayrıca çoklu faaliyette/diğer tarım dışı faaliyetlerde bulunarak da güçlendirilebilir. Piyasa merceğinden bakıldığında köylü tarımı gelişmeyen bir şey olarak görünür, oysaki kaynak tabanının yeniden üretimi ve geliştirilmesi köylülüğün *hem* tanımlayıcı bir özelliği, *hem de* özgürleşmesinin koşuludur.

Aynı doğrultuda, van der Ploeg ısrarla şunu iddia eder: "Avrupa köylüleri gelişmekte olan ülkelerdeki bir dolu köylüden çok daha köylüdür ve bu, neden görece daha iyi durumda olduklarını açıklar"

[57] Bu tanım içerisinde (küçük meta üreticisi olmadan) meta çevrimleriyle temasa ve köylü fırsatçılığına yer vardır: "köylülerin ne ölçüde düzenli olarak kapitalist çevrimlere giren metalar üretip üretmedikleri, kendilerini ne ölçüde meta ilişkilerini içselleştirir veya hanelerini ve topluluklarını ayakta tutmak için onlardan faydalanır algıladıkları" (McMichael 2006: 411). Van der Ploeg, köylülerin değişen koşullara sürekli uyum sağladıklarını vurgulayarak "hayatta kalma kavramını (ve aslında daha genel olarak köylülük kavramını) 'geçimlik' (ya da kendi gıdasını üretme) kavramıyla özdeşleştirmekten veya onunla sınırlamaktan" kesin olarak kaçınır.

(A.g.e: 40).[58] Dolayısıyla, köylülüğü küresel Güney'de kapitalizmin genişleyen sınırının kenarlarına konumlandıran yaygın varsayımların aksine, van der Ploeg köylülük durumunu evrenselleştirir. Modern köylüyü bugüne yerleştirir ve köylülük durumunu geri kalmış ya da modern öncesi diye silip atan modernist ontolojilerin "köylü" kavramına atfettiği aşağılayıcı anlamı paramparça eder.

Modern "köylü üretim tarzı", "mümkün olduğunca çok katma değerin üretilmesi ve büyütülmesi" olarak tanımlanır–köylülerin kendi yönetimindeki kaynakların yeniden üretimi ve genişletilmesi yoluyla gelir elde edilmesi (A.g.e: 42). Bu üretim tarzı, başkalarının kaynaklarını ele geçirmenin yanı sıra eldeki kaynaklara değer katmak üzere tasarlanmış "girişimci tarım"dan ve kâr odaklı "kapitalist tarım"dan farklıdır (A.g.e: 42-43). Köylü tarzı üretim, mevcut kaynakları (yani önceki üretim döngüleri aracılığıyla üretilen ve yeniden üretilen kaynakları) emek itkili yoğunlaşmayla harekete geçirir. Köylülerin daha fazla katma değer yaratmak üzere kendi toplumsal ağları içerisinden seferber ettikleri karşılıklılık ilişkileri, bu yoğunlaşmayı daha da pekiştirir. Bu sayede ekonomik katma değer geride bırakılarak ekolojik katma değer yaratmaya geçiş imkanı ortaya çıkar: "Tarımsal işletme büyük girdi piyasalarından (ve bu piyasalara kök salmış emperyal denetimden) ne kadar uzaklaştırılırsa, çıktı tarafında yeni alternatifler inşa etmek için o kadar manevra alanı kazanılır" (A.g.e: 20).

Bahsettiğimiz türde bir geçiş, köylü tarzı üretimin, ekolojik değere öncelik vermesi bakımından diğer tarımsal üretim tarzlarından farklı olduğu yönündeki epistemik iddiayı destekler. Bu açıdan köylü tarzı üretim modernist terimlerle kavranamaz ve ayırt edici özelliği emeğin merkezi konumudur. Ticari işletmeler esasen üretimde emeği ikame ederek birikim sağlama güdüsüyle yönetilir. Dolayısıyla endüstriyel tarım köylü emeğini boşa çıkarır, başta yerel ekolojileri çiğneyen ve emeğe gereksinimi azaltan tohum teknolojileri olmak üzere, ticari girdilerle çiftçiliği niteliksizleştirerek köylünün pratik bilgisini temellük eder (Kloppenburg 1988). Van der Ploeg

[58] Nitekim van der Ploeg yedi Avrupa ülkesinde profesyonel çiftçilerin %60'ının girdileri işletme içinden karşılamak suretiyle maliyetleri düşürdüklerini gösteren karşılaştırmalı bir araştırmaya atıfta bulunur (2010: 7).

için, emek yoğunlaşması köylü üretim tarzının esas ayırıcı niteliğidir. Bunun aksine, modernist yaklaşımlara göre köylü emeği miadını doldurmuştur ve (biyofiziksel değil fiziksel) kaynak yetersizliğiyle kısıtlandığından, "kalkınmayı tetiklemesi mümkün olmayan" geçimlik düzeyinde bir tarıma yarar (van der Ploeg 2009: 46). Van der Ploeg içinse "emek itkili yoğunlaşma stratejik, hatta kaçınılmaz bir kalkınma yörüngesi olarak belirir" (A.g.e: 48). Bu yörüngede ekolojik değerin kendi pozitif mantığı vardır (A.g.e: 4-5):

> Doğa ile metalaşmamış bir mübadele önemli bir savunma hattı inşa edilmesini sağlar: tarımsal etkinlik ne kadar ekolojik sermayeye dayanırsa, parasal üretim maliyetleri o kadar düşük olur. Ekolojik sermaye, iyi bakıldığında, üretim faktörleri ve üretim faktörleri dışındaki diğer girdi piyasalarından bağımsız gelişim örüntülerine de imkan verir: üreme ve damızlık seçimi işletme içinde yapılarak sürüler büyütülür; tarlalar iyi ekilir ve daha verimli hale getirilir; yeni deneyimlerle bilgi dağarcığı genişletilir.

"Ekolojik sermaye" kavramı, köylü tarımının amacı ve sonucunun değer katımı olduğunu hatırlatır. Değerin bu biçimi parayla alınıp satılan girdilerin *azaltılmasına* dayanır, zira işletme içindeki kaynakların değişim değeri değil, kullanım değeri önemlidir. Tarımsal üretim pratiği (mahsül ve hayvanlar satılsa bile) meta olmaktan çıkarılır ve bu açıdan çiftçilerin borçtan ve tarımsal girdi standardizasyonundan özerkliklerini kazandığı özgürleştirici bir etki yaratır. "Değer katımı," dışsal değer zincirlerinde sermaye birikimine katkı yapmaktansa, işletme içindeki tarımsal kaynakların yeniden üretim açısından değerini artırır. Öyleyse, "ekolojik sermaye" tarımsal etkinliğin merkezine alternatif bir değer biçme şeklini koyar (hala piyasa değişim değeri gerçekleştirilebilir, ancak artık çiftçilerin kendi şartlarında).

Gıda Egemenliği

"Ekolojik sermaye" ile "gıda egemenliği" arasında benzerlik kurulabilir. Her iki terim de alışılagelmiş dilleri kullandıklarından sorunlu gibi görünür. Nasıl ki "gıda egemenliği" politik bir stratejik özcülük biçimiyse ve bu kapsamda egemenlik tabirini kısa dönemde kaybedilmiş olan hukuki düzlemi geri kazanmak ancak uzun dönemde

kavramın anlamını yeniden kurmak için kullanıyorsa (McMichael 2006), "ekolojik sermaye" kavramı da benzer bir işlev görebilir. Bu kavramların her biri değerin anlamına ilişkin sermaye bünyesindeki gerilimleri siyasallaştırır ve (sermayenin değil) ekolojilerin ve kültürlerin yeniden üretimini vurgulayan daha sağlıklı bir "kullanım değeri" anlayışı öne sürer. Kısaca, van der Ploeg'in "yeniden köylüleşme" kavramı ortaya çıkmakta olanın toplumsal kuramını sunar. Bu, neoliberal projeye has (maddi ve epistemik) mülksüzleştirme koşullarından yola çıkan gıda egemenliğinin özgürleştirici siyasetine paralel bir kuramdır (McMichael 2008).

Van der Ploeg "değer katımı" ile "ekolojik sermaye"yi yan yana koyarak tartıştığı üç üretim tarzı (köylü, girişimci ve kapitalist) arasındaki geçirgenliğe ve örtüşmeye dikkat çeker. Bu, pratikte söz konusu tarzlar arasında, özellikle köylü ve girişimci üretim tarzı arasında biraz mutasyon (ve karşılıklı belirleme) olabileceği anlamına gelir. Van der Ploeg araştırmasında birbirinden oldukça farklı zaman/mekan koordinatları olan "köylülük"leri bir arada ele alır. "Ekolojik sermaye" ne kadar büyük ve sağlamsa, yani çiftçi haneleri ne kadar işletme içinden ve dışından kaynakları seferber edebiliyor ve–kalkınma açısından sonuçlarıyla beraber–bunların maddi temelini koruyabiliyorsa, köylü tarzı üretimin özgürleştirici potansiyeli ve sosyo-politik etkisi de o kadar yüksek olur. Hiç değilse Avrupa'da, köylü tarımı "kolayca çok işlevli tarım olarak serpildiği halde [...] girişimci çiftçilik için bu çok daha zor olduğundan [...] genişleyen Avrupa Birliği'nin yeni kırsal bölgelerinde yüksek istihdam ve yeterli ücret seviyeleri yaratma yönünde baskın bir ihtiyaç ortaya çıkacaktır [...] Yeniden köylüleşme (elbette halihazırda gerçekleşmiyorsa) maddi bir gereklilik olarak gerçekleşecektir" (van der Ploeg 2009: 285). Via Campesina Avrupa Koordinasyonu'na göre (2003) "tarımda çalışan insan sayısını korumak ekonomik 'geri kalmışlığın' işareti değil, bir katma değerdir".

Daha vizyoner terimlerle ifade edersek "ekolojik sermaye" kavramının kullanılması, güncel tarım sorunu kapsamında yeniden değer biçme meselesine dikkat çeker. van der Ploeg (2010: 4) şöyle ifade etmektedir:

> Bu açıdan, yirmi birinci yüzyıl başı bariz bir kırılmaya işaret eder: toprak yeniden temel bir mesele olmuştur. Bu, toprağın yeniden köylü mücadelelerinin [...] ve "toprak gaspı"nın nesnesi haline gelişinde açıkça görülür [...] Aslında bu ikisinden de çok, (toprağın artan önemi) günümüzde toprağın ekolojik sermaye sayılmasından bellidir. Çiftçilik yeniden, insanların ve doğanın etkileşimine ve karşılıklı dönüşümüne dayalı ortak üretim olarak anlaşılmakta ve uygulanmaktadır. Çiftçilik yalnızca "ekonomik mübadeleler"e değil, "ekolojik mübadele"ye de bağlıdır.

Burada vurgulanan nokta şudur: üreticiler çiftçiliği "ekolojik mübadele" üzerine kurdukları ölçüde, takip eden "ekonomik mübadele"nin yerel veya bölgesel pazarlarda gerçekleşmesi daha olasıdır; çünkü bu pazarlarda agroekoloji kıymet görür ve bunların yönelimleri piyasadışı değere doğrudur.

Yeniden değer biçmek mefhumu ile kastettiğim şu: günümüzde tarım sorununun kapsamına ilişkin temel mücadelelerden biri toprak egemenliği üzerinedir (Borras ve Franco 2012). Gelişen (21. yüzyılda) köylülük için, toprak sadece ele geçirilecek bir mücadele nesnesi değildir; toprak aynı zamanda kaynakları geliştirerek "ekolojik sermaye" oluşturmak ve bu yolla önceki toprak güvencesi haklarını (kadınlarınki dahil) geri almak, yerel/kültürel kimlikleri korumak (karşılaştırma için bkz. Escobar 2009) ve gıdada yeniden kendine yeterliliği sağlamak amacıyla (biyolojik ıslah ve agroekolojinin onarıcı pratikler için kullanımı aracılığıyla) geri alınmaktadır. Toprağın geri alınması, yeni "tarımsal yurttaşlık" (Wittman 2009) anlayışları geliştirmeyi–ki Brezilya'nın Topraksızlar Hareketi bunu tarımsal emeğin siyasi topluluk içindeki konumunun yeniden belirlenmesi (yurttaşlığın kentliliğin ötesinde tanımlanması) olarak ifade eder–ve çevrenin korunmasını kollektif bir yurttaşlık mefhumuna dahil etmeyi gerektirir.

"Toprak egemenliği" talebinde ifadesini bulan bu siyasallaştırılmış toprağı geri alma anlayışı, "yeni köylülük"ün özerklik refleksiyle köylülerin ve topraksızların mücadelesini gıda egemenliği hareketinin özgürleştirici siyasetinde birleştirir (Desmarais 2007, Borras 2004). Her iki durumda da, küçük üreticileri kuşatan ve yerinden eden, ekosistemlere hasar veren etkileriyle neoliberal nitelikte yoğunlaşan değer

ilişkilerinden özgürleşme söz konusudur. Egemenlik yalnızca üretme hakkı değil, aynı zamanda üretimin kontrol edilmesi anlamına gelir, gıda egemenliği "akademik bir tanımdan bağımsız olarak kollektif, katılımcı bir süreçten doğan bir ilke ve ahlaki bir yaşam biçimidir" (Stedile ve de Carvalho 2011: 25; ayrıca bkz. Patel 2009).

Haklar meselesi bu noktada hem ahlaki hem de politik açıdan önemlidir. IAASTD raporu gıda egemenliğinden "piyasa güdümlü küreselleşmenin getirdiği ekonomik süreçlerin karşısına dikilen açıkça ahlaki bir girişim" olarak bahseder ve "toplumsal ve ekolojik bilginin üretimi"nde gücü şirket/bilimsel odakların elinden alıp halk güçlerine verdiğini belirtir (aktaran Ishii-Eiteman 2009: 691). Sofía Monsalve Suárez de şuna dikkat çeker: "DTÖ ve uluslararası yatırım korumaları rejiminin güçlü yaptırım mekanizmalarına sahip olduğu, ancak BM İnsan Hakları Sistemi'nin ne yazık ki bunlardan mahrum olduğu iyi bilinmektedir. Ayrıca, ticaret ve yatırım hukuku rejimleri hala uluslararası insan hakları hukukunun üstünlüğünü kabul etmemektedir" (2012: 13).

Somut olarak, Nyéleni Deklarasyonu'na (2007) göre gıda egemenliği "insanların ekolojik olarak güvenli ve sürdürülebilir yöntemlerle üretilmiş, sağlıklı ve kültürel olarak uygun gıdaya ulaşım ve kendi gıda ve tarım sistemlerini belirleme hakkıdır" (2009: 673). La Vía Campesina bizzat toprağı işleyen çiftçiler, topraksızlar ve yerli halkları da kapsayan bir Uluslararası Köylü Hakları Deklarasyonu'nu savunurken, kendi adının "bir köylü kültürü *sürecini*, bir köylü 'yol'unu" ifade ettiğini vurgular. *La Vía Campesina*'nın kurucu üyelerinden Paul Nicholson (2009: 678-80) şöyle devam eder:

> Tartışma "çiftçi" ya da "köylü" kelimesi ile ilgili değil. Tartışma daha çok birlik sağlama süreciyle ilgili [...] Bu, gezegenin her köşesinden bir araya gelen yurttaşların güç ve gerçekliklerinin birikim sürecidir. Gıda egemenliği sadece binlercesi olan direnişlerden ibaret değildir; köylü hareketleri ve diğer toplumsal hareketlerden gelen tasarıları da kapsar. Diğerlerinin yanında, özellikle çevre hareketlerinden çevreyi onarmaya, haklara, politikalara ilişkin pek çok öneri geliştiren sayısız inisiyatif çıkıyor. Bu, özerk ve bağımsız bir süreç. Merkezi bir komite yok, gıda egemenliği

> herhangi bir örgütün tasarrufunda değil. La Vía Campesina'nın bir projesi değil, hatta sadece köylülerin projesi bile değil. Bir tasarı; kurumlar ya da örgütlerden değil, toplumsal hareketlerden doğan mücadele ilkeleri ve amaçlar üzerine kurulu bir tasarı. Yerelden başlayarak inşa ediliyor ve bizler, ulusal bir güç olma ve uluslararası bir temsiliyet kurma amacıyla güç toplamaya devam edeceğiz.

Kısaca gıda egemenliği, şu iki öğeyi birleştiren bir uygarlık hareketidir: şirketlerin güçlerini artırmak için oynadığı bir oyun, tarımsal ihracatı "dünyayı doyurmak"la eş tutan bir sahtekarlık olan neoliberal "gıda güvencesi"nin konjonktürel bir eleştirisi; ve tarihi çok daha eski (*longue dureé*), bugün yurttaşlar ve insanlar için, yurttaşlar ve insanlara ait demokratik haklar olarak yeniden tanımlanan, kendi kaderini tayin etme ilkesi. Gıda egemenliğinin merkezindeki–gıdanın bir meta değil, bir hak olduğu–ahlaki ilke, "gıda güvencesi"nin bugünkü siyasallaşmasını yansıtır. Gıda egemenliği aynı zamanda bir bütün olarak sermayenin gıda rejimini reddeder: Sermayenin gıda rejimi, çok çeşitli kullanım değerlerini, salt değişim değeri güdümündeki siyasi bir düzene tabi kılar ve bu süreçte bir "açlık rejimi"[59] yaratır.

Gıda egemenliği hareketi olgunlaştıkça agroekolojiyi daha güçlü savunmaktadır. Miguel Altieri agroekolojiyi bir bilim ve yerele özgü bir uygulamalar takımı olarak tanımlar. Temel ilkeleri şunları içerir: "dışarıdan girdi kullanmak yerine besin maddelerini ve enerjiyi işletme içinde geri döndürmek; topraktaki organik madde miktarını artırmak ve toprak biyolojik aktivitesini iyileştirmek; bitki türlerini ve genetik kaynakları zaman ve mekan içinde çeşitlendirmek; bitkisel üretim ve hayvancılığı kaynaştırmak, tekil türlerin veriminden ziyade tarımsal sistemin bütünündeki etkileşimleri ve verimliliği optimum hale getirmek" (Altieri ve Toledo 2011: 588).

Çeşitli çalışmalar gösteriyor ki, organik olmayan tarımla kıyaslandığında, organik/agroekolojik tarımda elde edilen verim bugün itibarıyla dünya genelinde kişi başı ortalama günlük kalori tüketimini karşılamaya yetecek düzeydedir (Pretty ve Hine 2001; Pretty, Morrison ve Hine 2003; Badgley vd. 2007). Jules Pretty ve meslektaşları (2006)

[59] Bu ifade Farshad Araghi'nin dehasının ürünüdür.

küresel Güney'deki 57 ülkede 37 milyon hektar alanı kaplayan 238 projeyi karşılaştırmış ve 12 milyondan fazla işletmede agroekolojik yöntemlerin, ürün verimliliğini ortalama %79 oranında arttırdığı ve yanı sıra çevresel hizmetleri de iyileştirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Catherine Badgley ve meslektaşları ise (2007), küresel bir veri setindeki 293 vakayı incelemiş, küresel Kuzey'de organik tarımda verimin, konvansiyonel tarımdaki verimin ortalamada %92'sine ulaştığını, küresel Güney'de ise organik tarımın konvansiyonel tarımdan %80 *daha fazla* ürettiğini bulmuşlardır. Bagdley ve arkadaşları ayrıca, dünyayı doyurmaya yetecek kadar gıdanın, tarım arazileri genişletilmeden dahi organik tarımla üretilebileceğini; ve baklagil türü örtü bitkilerinin, güncel sentetik gübre uygulamalarının (ki bunları aşırı kullanımı toprak sağlığını bozar) yerini almaya yetecek kadar nitrojeni toprağa bağlayabileceğini göstermiştir.

1990'da Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra ithal petrol, tarım kimyasalları ve tarım makinalarına erişimini kaybeden Küba, zirve petrol dönemi için iyi bir örnektir. Küba tarımı girdiği krizi, organik tarım, kent bahçeleri, hayvan gücü kullanımı ve biyolojik zararlı kontrolünü geliştirerek atlatmıştır. Güncel bir çalışma, on yıldan kısa bir zamanda, köylü işletmelerinin bölgesine göre %46 ila %72'sinin agroekolojik uygulamalar kullandığını, adada tüketilen sebze, *maize,* fasulye, meyve ve domuz etinin yaklaşık %60'ını ürettiğini ortaya koymuştur. 2008'de İke Kasırgası sonrasında monokültür üretim yapan işletmelerde zarar oranı %90-100 seviyelerine ulaşırken, agroekolojik çiftlikler %50 oranında zarara uğramıştır. Agroekolojik çiftlikler daha hızlı toparlanmış ve işletmelerin %80'i kasırgadan 40 gün sonra tekrar üretime geçmiştir (Altieri ve Toledo 2011). Nüfusun %75'inin kentlerde yaşadığı bir ülkede, kent tarımı hayli gelişmiştir: Havana'da tüketilen taze ürünlerin %60 ila %90'ı kent içinde ve çevresindeki yaklaşık 3500 hektarlık bir alanda üretilmektedir (Ergas 2013: 48).

Tarımsal ormancılık (bkz. de Schutter 2011, Lin vd. 2011) da dahil başarılı agroekolojik deneyler üzerine biriken çalışmalar ve örnekler "şu bariz ilkeyi doğrulamaktadır: doğal alanlar uzun dönemde ancak daha yüksek ekonomik çeşitlilik, dayanıklılık, güvence ve

siyasi katılım sağlayan ekonomilerle [...] birlikte örgütlenirse korunabilir" (Perfecto vd. 2009: 124). Gıda egemenliğinin uygulamaya dönük vizyonunun merkezinde yer alan bu ilkeyi, BM İnsan Hakları Komisyonu'na yaptığı konuşmada [eski] BM İnsan Hakları Raportörü Olivier de Schutter de savunmuştur: "Tarım, çevresel olarak daha sürdürülebilir ve toplumsal olarak daha adil üretim biçimlerine doğru temelden dönüştürülmelidir [...] Agroekoloji daha ucuz ve daha üretken yollarla çiftçilik yapmak zorunda olan küçük çiftçilere yardım eder. Ancak hepimiz için faydalıdır, çünkü küresel ısınmayı ve ekolojik yıkımı yavaşlatır" (2011).

Araştırmalar küçük üreticiliğin iklim dostu olduğunu göstermektedir, zira toprağın organik gübreyle işlenmesi endüstriyel tarıma göre karbonun daha etkin şekilde yutulması ve tutulmasını sağlar. Nitekim, "10.000 küçük ila orta büyüklükteki işletme organik tarıma geçse, 1.174.400 arabanın trafikten çekilmesine eşdeğer karbon toprakta depolanabilir" (Altieri 2011). Gıda egemenliği, toprağı meta gözlükleriyle değil; ekolojik, kültürel ve çok işlevlilik merceğinden, (görece) emek yoğun ve düşük girdili agroekolojik tarımın temeli olarak görür. Gıda rejimine karşı hareket, bu kurucu prensip temelinde güçlenmiştir. Nitekim, Gıda Egemenliği Uluslararası Planlama Komitesi (IPC, *International Planning Committee*) de dünya köylülerinin dünyayı doyurduğunu ve gezegeni soğuttuğunu iddia etmektedir.[60]

Ölçek Büyütme

Şüphesiz gıda egemenliği hareketinin daha çok mesafe katetmesi gerekiyor, özellikle ittifaklar kurma yolunda (Rose 2012). Ancak, gezegenin ekosistemleri bozuldukça ve toprak gaspı yoğunlaştıkça

[60] Köylülerin tedarik ettiği gıda miktarına ilişkin farklı tahminler vardır: ETC'nin tahinlerine göre "köylüler" dünyada tüketilen gıdanın %70'ini üretmektedir (2009); McCalla dünyada genelinde gıdanın %90'ının üretildiği yerde tüketildiğini, kırsal üreticilerin ürettikleri gıdanın %60'ını tükettiğini iddia eder (1999: 3); *Public Citizen* ve gıda egemenliği hareketi gıdanın %90'ının köylüler tarafından üretildiğini iddia eder: "iç tüketime yönelik aile çiftçiliği ve köylü tarımı temelli üretim dünya gıda üretiminin yaklaşık %90'ından sorumludur ve bunun büyük bölümü pazara bile çıkmamaktadır. Diğer taraftan, uluslararası ticaret dünya tarımsal üretiminin ancak %10 kadarını teşkil eder" (Public Citizen: www.citizen.org/documents/wtofood.pdf). Ayrıca bkz: http://ag- transition.org/?p=1769.

mekanın zamanı sıkıştırması, küresel Güney'de ve Kuzey'de alternatif gıda ağlarının ve stratejik ittifakların çoğalışını hızlandırıyor (Holt-Giménez ve Patel 2009; Holt-Giménez 2011; Borras, Edelman ve Kay 2008; Andrée vd. 2013). Aynı zamanda, Nora McKeon'un ifade ettiği üzere, "uluslararası topluluk tarihte ilk defa halk hareketlerinin kendi tasarılarını savunabildikleri, gıda üzerine küresel bir politika forumu kurmuştur" (2011: 265).

FAO'nun toprak gaspı konusundaki muğlak tavrına, GDO'lu gıdalar ve Afrika için Yeşil Devrim İttifakı'na verdiği desteğe rağmen, Gıda Egemenliği Uluslararası Planlama Komitesi (IPC), çiftçi ve köylü hareketlerinden aldığı güçle, Bretton Woods kurumları ve DTÖ'ye alternatif bir hükümetlerarası politika forumu olarak BM sisteminin "tarım bakanlığı" [FAO] bünyesinde, kendi davasını savunacak hale gelmiştir (A.g.e.). IPC, 2000'den fazla küçük üretici örgütü temsilcisinin FAO'nun politika forumlarına katılmasına aracılık etmiştir. 2007-08 gıda kriziyle birlikte "belirgin bir küresel politika boşluğu"nun (A.g.e: 266) olduğu ve "düzenlenmemiş piyasaların işlemediği"nin (Wilson 2010: 8) ayyuka çıktığı koşullarda "hükümetlerarasılık"ta bir gedik açılmıştır. Dünya gıda krizinin yarattığı şok, dikkatleri yeniden gıda güvencesi konularına çekmiştir. Dünya Bankası'nın "kalkınma için tarım" vurgusu, küresel açlık ve bunun ortadan kaldırılmasına yönelik canlanan ilgi bunun simgesidir. Bu canlanan ilgi FAO'da (bilhassa Dünya Gıda Güvencesi Komitesi'nde) reform yapılmasına odaklanmış, Kasım 2009'da beklenen değişiklikler gerçekleşmiştir. Bir ülke bir oy yapısının yeniden hayata geçirilmesine ek olarak, üye ülkeler sivil toplum örgütlerinin reform ve eylem planları için kritik olduğunu kabul etmişlerdir (Duncan ve Barling 2012). Gıda Egemenliği Uluslararası Planlama Komitesi, Gıda Hakkı'nın temel bir amaç olarak kabul edilmesinde, katılımda ağırlık merkezinin uluslararası finans kuruluşlarından, küçük çiftçiler, küçük balıkçılar, göçebe topluluklar, topraksızlar, kent yoksulları, tarım ve gıda işçileri, kadınlar, gençler, tüketiciler ve yerli halklar gibi çok çeşitli kesimleri temsil eden sivil toplum örgütlerine kaymasında kilit bir rol oynamıştır (Wilson 2010: 20).

FAO'nun yenilenen Dünya Gıda Güvencesi Komitesi (*Committee on World Food Security*, CFS), BM İnsan Hakları raportörünün küçük (agroekolojik) çiftçilik temelinde ulusal gıda güvencesini geliştirmek için gerekli önlemlerin alınması çağrısını destekleyebilecek küresel bir gıda sistemi altyapısı kurmaya dönük yeni bir irade ile DTÖ ticaret rejimini dönüştürme imkanı sunar. Nitekim CFS "devlet dışı aktörler için ve bilhassa özel önem verilen, küçük üreticileri ve yoksul kentli tüketicileri temsil eden örgütler için, eşi görülmemiş düzeyde ve nitelikte bir katılım öngörüyor... [ve] sivil toplum örgütlerinin CFS'ye katılımlarını kolaylaştıracak küresel bir mekanizmayı özerk olarak inşa etme haklarını [tanıyor]" (McKeon 2011: 15). CFS'nin etkisi henüz zayıf olmakla birlikte, (kırılgan gruplar için hala devam eden) gıda fiyatları şoku nedeniyle ahlaki güçler dengesinde bir kayma yaşandığı açıktır: neoliberal kurumlar zayıflamış ve küçük gıda üreticilerinin çoğunluk çıkarları en azından FAO'da kurumsal bir temsiliyete kavuşmuştur. Bu, pratikte ulusal gıda güvencesi önlemlerinin kurumsallaştırılması ve gıda egemenliği siyasetinin geliştirilmesi yönündeki talebi güçlendirmektedir.[61]

Bu arada, bir grup ülke gıda hakkını benimsemiştir ve bunların bir kısmı (Ekvador, Venezuela, Bolivya, Nepal, Mali ve Senegal) gıda egemenliğini anayasalarına dahil etmiştir–ki bu da normatif (ve epistemik) bir değişiminin yaşanmakta olduğuna işaret etmektedir (Rose 2012: 174). Örneğin Ekvador'da Çerçeve Yasa (Ekvador Yerli Halklar Konfederasyonu'ndan gelen politik baskının ürünü) gıda egemenliğinin amaçlarını şöyle ifade eder: temel gıda maddelerinde ulusal kendine yeterlilik ve gıdada dışa bağımlılığın azaltılması, küçük çiftçiliğe ve balıkçılığa öncelik verilmesi ve bunların desteklenmesi, çok işlevliliğin teşvik edilmesi, yeniden bölüşümcü toprak reformu ve kırsal kalkınma, tarımsal biyoçeşitliliği korumak için organik ve agroekolojik yöntemlerin uygulanması, gıda sisteminin halk sağlığını

[61] Ancak yine de, CFS'nin "aşağı"dan güçlendirilmesine ihtiyaç vardır–Borras ve diğerlerinin ifade ettiği gibi "aynı sivil toplum örgütlerinden, DTÖ karşıtı kampanyanın ulaştığı ölçek ve yoğunluğa biraz olsun yaklaşabilen, farklı düzeylerde protestolar hamlesine henüz şahit olmadık [...] BM Gıda Güvencesi Komitesi (CFS) alanındakiler de dahil, daha çok dağınık hareketler var." (2011: 43).

iyileştirmeye hizmet etmesi, gıda zincirlerinin kısaltılması, geleneksel bilginin korunması ve GDO'lu ürünlerin yasaklanması (A.g.e: 175-76). Venezuela'da uygulanan gıda egemenliği önlemleri arasında toprağın yeniden bölüşümü, kırsal kredilerde ve teknik hizmetlerde genişleme, küçük çiftçiler ve balıkçılar için dağıtım ağları, ulusal ölçekte okulda öğle yemeği programı, yoksullar için aşevleri, 2008 itibarıyla temel tahıllarda bütünüyle ve hayvansal proteinde kısmen kendine yeterliliğin sağlanması bulunmaktadır (Schiavoni ve Camacaro 2009).

Şüphesiz bu girişimler bocaladıkları, düzeltildikleri ve geliştirildikleri ölçüde zaman almaktadır. Kent-bölgelerden köy ağlarına kadar pek çok kentsel alanda da epey çalışma yürütülmektedir. Terry Mardsen'in aktardığı üzere Birleşik Krallık'ta "başlıca kentlerin çoğunun bugün itibarıyla bir tür 'gıda stratejisi' vardır–bunlar gıda anayasası (Brighton), gıda konseyleri (Bristol) veya çeşitli gıda merkezleri ve heyetlerinin kurulması (Plymouth, Exeter, Stroud) etrafında oluşturulabilmektedir". Toronto Gıda Politikası Konseyi'nin başlıca örgütleyicilerinden Harriet Friedmann (2010: 68) şöyle belirtir:

> Toronto gıda topluluğunun, bireyler arasındaki ağlar ve bunların kurumsal kaynaklara erişim becerisinden fazlasını kapsadığını düşünüyorum. Bu topluluk aynı zamanda yerel yönetim organının–Toronto Gıda Politikası Konseyi'nin–özgün işlevlerini ve en büyükleri FoodShare başta olmak üzere, canlı bir sivil gıda güvencesi örgütleri ağını da kapsar. Bu örgütler, aralarına katılan farklı bireylere stratejik kaynaklara erişimin yanı sıra yeni şeyler deneme ve başkalarının tecrübelerinden öğrenme imkanları da sunuyor ve genellikle bu süreçte yeni projeler ve fikirler ortaya çıkıyor. Bu kurumların, farklı sektörlerde–kamu, gönüllü (sivil toplum örgütleri) ve piyasa–ortaya çıkan ve serpilen, yukarıdan-aşağı ve aşağıdan-yukarı çok çeşitli girişimler arasında bağlantı kurma açısından özgün bir nitelikleri var.

Bunun yanında Friedmann "ölçek büyütme"yi "büyüme zorunluluğu"ndan ayırarak Toronto'yu çevreleyen Golden Horseshoe bölgesi için şunları kaydeder: "Çiftçiler ve tarım arazileri yok oluyor, ama *Greenbelt* ve daha pek çok girişim, çiftçileri yaşatmak ve tarım arazilerini kurtarmak için çalışıyor. Yiyenler (*eaters*) arasında eşitsizlik var ve

giderek daha fazla insanın sağlığı, daha erken yaşlarda bozuluyor. Bu koşullar ciddi zorluklar yaratıyor [...] gıda egemenliği pek çoğunun paylaştığı bir çerçeve haline geldi" (2011: 185-86). Gıda egemenliğinin ete kemiğe bürünmesi süreci düz bir çizgide ilerlemiyor elbette; ancak yeni üretici, vatandaş ve tüketici kuşakları ve şirket gıda rejiminin yetersizliklerinin sebep olduğu şiddete dair biriken farkındalık bu sürece ilham vermeye devam ediyor.

Sonuç

Gıda rejimindeki değer ilişkilerine dair epistemik teslimiyet siyasallaştırıldığında, alternatif değerlere alan açılır. Kitabın bu son bölümü, köylü sürecinin, yani gıda egemenliği hareketinin tam da değişim değeri deneyiminden ötürü bunu başardığını savunmaktadır. 1990'ların başındaki tarım krizi, güç ilişkilerinin ve "gıda güvencesi" aldatmacasının maskesini indiren uluslararası bir hareketi tetiklemiştir. Neoliberal piyasanın doğallık iddiasını yıkmanın ardından gıda egemenliği, kapitalizmin eksik yeniden üretime sebep olan eğilimlerinin aksine, olumlu toplumsal ve ekolojik yeniden üretim ilişkilerini teşvik eden değerleri kapsayan, yeniden canlandıran ve ilerleten çok çeşitli pratikleri içerecek şekilde gelişmiş ve genişlemiştir.

Bu bakımdan, şirket gıda rejimi çelişkili bir konjonktür üretir: tarımsal sanayileşmenin (yersiz yurtsuz endüstriyel gıda ve yakıt) ilerlediği bir soyutlama yörüngesiyle, küresel bir ahlaki eko-ekonomi üzerine kurulu bir modernitenin siyaseti olan gıda egemenliği siyasetinden beslenen, yerele özgü agroekolojik çiftçilik biçimleri (yerel-bölgesel gıda) arasında bir gerilim. Diğer bir deyişle, gıda egemenliği hareketi aynı anda hem neoliberal projenin doğurduğu bir tepki, hem de sermayenin her ne pahasına olursa olsun özdeğerlenmesine karşıt değerler inşa eden alternatif ve kurucu bir politik ontolojidir. Ekolojik geri bildirimler birikim menzilinin sonuna gelindiğini işaret eder ve toprak gaspı nihai, ümitsiz bir çitleme sürecinin son demlerini yaşarken, sermaye birikimi koşullarının mutlak olarak tükenmekte olduğu bu anda, gıda egemenliği hareketi çoktandır var olan kendi kaderini tayin talebinin somut halidir.

Bir bütün olarak gıda rejiminin, öteden beri direnişleri bünyesinde barındırdığı ve onları zapt ettiği söylenebilir; ancak, bugünün farkı şu ki, artık gıda rejimi tamamıyla küreselдir, giderek daha bunaltıcı, dolayısıyla kucağında gerçek ütopyaların yeşermesine giderek daha elverişlidir. Yaşadığımız, uzun erimli ontolojik bir dönüşümdür; soyutlamanın yarattığı şiddete çok işlevlilik, gıda egemenliği, tarımsal yurttaşlık dilleriyle, dünyanın yüz yüze olduğu çevresel ve toplumsal acil durumu hafifletmeye ve aşmaya uğraşan pratiklerle karşı konulmaktadır.

Terimler Sözlüğü

Adil ticaret üreticilere ve içinde yaşadıkları topluluklara hak ettikleri karşılığı ödemek, üreticilerin koşullarını ve içinde bulundukları ilişkileri tüketiciler için daha şeffaf hale getirmek amacıyla, ticareti yapılan malların fiyatına sosyal ve çevresel maliyetleri de katan sertifika uygulaması.

Agroekoloji besin maddeleri ve enerjiyi tarımsal işletme içinde geri döndürmeye, sağlıklı toprak oluşturmaya, biyoçeşitliliği desteklemeye ve tekil türlerden ziyade tarımsal sistemin verimliliğini optimize etmeye odaklanan bir bilim ve belirli bir bölgeye özgü uygulamalar takımı.

Agro-endüstri (endüstriyel tarım) çiftçiliğin sanayileşerek, endüstriyel komplekslerle bütünleşmiş, tarımsal girdiler kullanarak (hibrit tohumlar, kimyasallar, makina) büyük gıda işleme tesisleri ve tüccarlar için monokültürel tarzda gıda üreten ekonomik bir sektör haline getirilmesini ifade eder.

Agro-yakıt endüstriyel biyoyakıtların (mısır, palm yağı, soya, jatrofa, şeker) tarımsal ve orman arazilerini işgal ederek besin bitkilerini yerinden ettğini belirtmek üzere biyoyakıtlar için türetilen terim.

Altın standardı 19. yüzyılda İngiltere tarafından kurulan, uluslararası ticaret sistemine dahil tüm ülke para birimlerinin altın fiyatı eşdeğerine göre sabitlendiği ve ülkelerin ticaret dengelerini para birimlerinin altın fiyatı eşdeğerini koruyacak şekilde ayarlamalarını mecbur kılan sistem.

Beslenmecilik beslenme biliminin topraklardaki mikro besin seviyesini ve beslenme çeşitliliğini azaltan endüstriyel gıda sisteminde ortaya çıkan kötü beslenme sorunlarına uygulanması.

Beslenme dönüşümü bitki temelli beslenmeden hayvansal protein, sıvı ve katı yağlar, işlenmiş şeker ve karbonhidratlar ve endüstriyel tarımdan gelen sebze ve meyvelerin tüketimine geçiş.

Birikim rejimi belirli bir kapitalist konjonktüre tekabül eden teknopolitik sermaye birikimi yapısı.

Birikimin toplumsal yapısı (jeo)politik ve teknolojik güçlerin yönlendirdiği üretici ve tüketici ilişkilerinin toplumsal organizasyonu.

Biyofiziksel yama tarımda ekolojik süreçlerin tarımsal kimyasallarla ikame edilmesi sonucunda artan toprak verimliliği kaybını, zararlı ve yabani ot kirlenmesini sürekli olarak telafi etme gereksinimi.

Biyolojik güçlendirme genetik mühendisliği aracılığıyla ürünlerin besin-içeriği açısından güçlendirilmesi (örneğin beta karoten biyosentezinden elde edilen A vitamini ile güçlendirilmiş Altın Pirinç).

Biyo-ekonomi bitkilerden elde edilen hammaddelerin artan şekilde petrol bazlı endüstriyel malların yerine kullanılması (plastik, yakıt vb.).

Bretton Woods sistemi sabit döviz kurları ve kontrollü uluslararası sermaye hareketleri üzerine kurulu savaş sonrası (1944) para rejimi.

Çok işlevlilik tarımın gıda üretimi, istihdam sağlama, tarım kültürlerini koruma, biyolojik çeşitliliği onarma, yerel çevreyi koruma ve sera gazı emisyonlarını azaltma dahil çeşitli potansiyel kullanımlarının olmasını ifade eder.

Dayanıklı gıda yüksek sıvı yağ, katı yağ ve şeker içerikli, endüstriyel olarak işlenmiş raf ömrü uzun yiyecekler.

Değer ilişkileri dünya kapitalizmin eğilimleri ve döngülerinde meta ilişkilerinin belirleyiciliğine vurgu yapan metodolojik yaklaşım.

Değer yaması üretimin ve toplumsal ilişkilerin metalaşmaya ve fiyata tabi kılınması.

Değer zincirleri üreticilerin girdi tedarikçisi tarım şirketlerinin örgütlediği ve hükmettiği piyasa ilişkilerinin içine çekilmesi.

Devlet inşası ekonomik büyüme ve uluslararası rekabet etrafında örgütlenmiş ulusal bir proje adına belirli bir toprak parçası üzerinde siyasi egemenlik kurma süreci.

Dünya Gıda Güvencesi Komitesi FAO bünyesinde gıda güvencesi ile ilgili konuların izlendiği ve tartışıldığı, üye ülke temsilinin yanı sıra sivil toplumun da meşru katkısının olduğu ana organ.

Dünyanın atölyesi dünya ticaretinin imalat merkezi. İngiltere, büyüyen sanayi sınıfı için gıda üretimini deniz aşırı ülkelere kaydırarak ilk atölye oldu.

Dünya Sistemi özgül bir dünya pazarı kavramsallaştırması. Bu kavramsallaştırmaya göre sermaye birikimi güdümündeki dünya pazarı; devletlerin merkez, yarı-çevre ve çevre devletler olarak hiyerarşik bir düzende piyasa ganimetleri için şirketler gibi rekabet ettiği tekil bir işbölümü tarafından yapılandırılır; ve farklı siyasi hegemonya dönemlerine ayrılır.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) uluslararası ticaret ilişkilerini karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre düzenlemek üzere 1995 yılında kurulan, üye devlet tabanlı kurum. Karşılaştırmalı üstünlükler ilkesi uyarınca ülkelerin görece üstünlüklerinin olduğu ihraç ürünlerinde uzmanlaşması beklenir.

Ekolojik halk sağlığı sağlıklı topraklar ve sağlıklı (toksik olmayan) gıdalar için agroekolojik gıda üretimi yöntemlerini savunan, besleyicileştirmeye alternatif bir ilke.

Ekolojik sermaye ekolojik süreçlerin ve döngülerin dayanıklılığını/zenginliğini ifade eden terim.

Eksik yeniden üretim insanların enerjileri, beslenmeleri ve ücret taleplerinin ve beraberinde ekolojik süreçler ve döngülerin tükenme noktasına gelecek kadar erozyona uğratılması.

Emek aristokrasisi denizaşırı ülkelerde ve yerel olarak vasıfsız işçileri sömüren emperyal bir ekonomi bünyesinde metropol ülkeleri işçi sınıfının imtiyazlı kesimleri.

Episteme sağduyu olarak yansıtılan bir dizi temel varsayım üzerine kurulu, dünya hakkındaki bilgiye dair bir yaklaşım.

Esnek ürünler özellikle gıda, yem, enerji bitkilerinin toplumsal değil, kâr mantığı uyarınca birbirinin yerine geçebilmesi durumu.

Etleşme et tüketiminin artması ve beraberinde genetik taban daraltılarak hayvancılığın yoğunlaşması ve merkezileşmesi.

Finansallaşma üretimin kendisinden ziyade hizmetler, menkul kıymetler, spekülasyon, birleşme ve alımlar üzerine yapılan finansal işlemler yoluyla birikim.

Geleneksel olmayan tarımsal ihraç ürünleri küresel Güney'den tropikal ihraç ürünlerinin yerini alan veya onları tamamlayan tarımsal ihraç ürünleri (manyok, kanatlı hayvan, sebze gibi).

Gıdada dışa bağımlılık ülkelerin ithal gıdaya bağımlılığı. Kimi zaman yerel gıda sistemleri pahasına olabilmektedir.

Gıda egemenliği neoliberal gıda politikalarına muhalif bir karşı-hareket; "gıda güvencesinin" özelleştirilmesini siyasallaştırır, demokratik toprak kullanımı ve gıda tedariği vizyonunu savunur.

Gıda imparatorluğu gıda sektöründe şirketleşmiş birikim, yoğunlaşma ve merkezileşmeyi önceleyen kurumlar, şirketler ve üreticiler kümesi.

Gıda rejimi gıda maddeleri uluslararası ticaretinin, sınıfsal olarak ayrışmış beslenme düzenlerine hizmet eden ve hegemonik gücü yansıtan politik-ekonomik yapılanması.

Hayvansal protein kompleksi yem kaynakları ile konsantre hayvansal protein üretiminin (sığır besi üniteleri, kanatlı hayvan motelleri, su ürünleri yetiştiriciliği) ülkeler arası entegrasyonu.

Hayvancılık kompleksi bkz. hayvansal protein kompleksi.

Hegemonya zor kullanımını gizler şekilde, hakim grubun önderliğinde rıza inşa ederek tahakküm kurma.

İklime-hazır bitkiler biyomühendislik uygulamalarıyla küresel ısınmanın etkilerine dayanmak üzere geliştirilen bitkiler.

Kalkınmacılık kapitalist kalkınmayı doğallaştıran ideolojik vizyon.

Karşı-hareket politik-ekonomik bir rejime karşı düşünümsel direniş ya da muhalefet.

Köylü sorunu köylülüğün kaderine odaklanan, tarım sorununun bir alt kümesi. Genellikle sosyo-ekonomik farklılaşma (örneğin sahip olunan toprak büyüklüğü) veya sadece çözülme (sınıfsal dönüşüm) kavramlarıyla tartışılır.

Köylüsüzleşme küçük üreticilerin aktif olarak mülksüzleştirilmesi ve yerinden edilmesi süreci.

Küresel değer zincirleri küresel ürünlerin üretimi, montajı ve dolaşımı ile uğraşan ulusötesi şirketler tarafından örgütlenen sınır ötesi ilişkiler.

Küresel ekoloji küresel çevre koruması sorunlarının (biyolojik çeşitlilik, okyanus sağlığı, iklim-akıllı tarım) sürdürülebilir ekonomik kalkınma uğruna yukarıdan aşağıya rasyonelleştirilmesi.

Küresel tedarik dünya piyasaları için üretilen ürünler ya da ürün bileşenlerinin denizaşırı bölgelerden temin edilmesi.

Latifundia Yeni Dünya'da İberya'lı (Portekiz ve İspanyol) yerleşimcilerin kurduğu ve emek gücü olarak yerli halkın veya zorla çalıştırılan işçilerin kullanıldığı büyük ölçekli plantasyon veya araziler.

Londra Şehri Londra'nın uluslararası finansal işlemler ve ticari hesap ödemeleri merkezi olarak iş gören finans merkezi.

Meta olmaktan çıkarma (*de-commodification*) ekolojik zenginliğin daha iyi bakılıp büyütülmesi suretiyle tarımsal üretimin ticari dış girdilere bağımlılığının azaltılması.

Meta fetişizmi meta ilişkilerinin nesneleştirilmesi (piyasa değiş tokuşu) ve meta üretiminin içinde gerçekleştiği toplumsal ve ekolojik ilişkilerin gizlenmesi.

Metabolik yarılma tarımın monokültürel meta ilişkilerine tabi kılınması ve beraberinde toprak ve sudaki besin döngülerinin doğal metabolizmasının yerine tarımsal girdilerin (kimyasal gübre, hibrit tohumlar) konulması.

Monokültür tek bir bitki veya hayvan türünün üretiminde yoğunlaşma.

Neoliberalizm özelleştirme yoluyla sağlanacak piyasa ve üretim verimliliğinin ekonomik büyümeyi ençoklayacağını varsayan ideolojik politika. Ek olarak devletin küçülmesini, iş sözleşmeleri ile çevre koruma düzenlemelerinin ortadan kaldırılmasını hedefler.

Ontoloji dünyaya ve üzerinde yaşayanlara dair düzenlenişin ifadesi.

Politik ekoloji ekolojik ilişkilerin siyasallaştırılması.

Serbestleşme devletlerden piyasalara kadar tüm kurumların ticarette ve ekonomi politikasında deregülasyona tabi kılınması ve kamu varlıklarının özelleştirilmesi.

Soya kompleksi hayvancılık kompleksi veya agro-yakıt sektörü için soyanın, giderek daha yoğun şekilde gen değiştirme (transgenik) teknolojileri de kullanılarak, agro-endüstriyel üretimi.

Sözleşmeli tarım ticari satıcılar çiftçilerle sözleşme yapar, hasat zamanı mahsulün teslim edilmesi garantisi karşılığında çiftçilere tohum ve diğer tarımsal girdiler, yanı sıra pazara erişim sağlar.

Süpermarket devrimi süpermarket modelinin küresel Kuzey'den küresel Güney'e ve Doğu Avrupa'ya yayılarak yerel satıcıları ve yerel beslenme düzenlerini yerinden etmesi.

Sürdürülebilir yoğunlaşma toprağı ve doğayı koruyacak tarımsal yöntemlerin (agroekolojik veya biyoteknolojik) geliştirilmesi gereğine vurgu yapan bir terim.

Tahıl Yasaları ucuz tahıl ithalatına karşı toprak sahiplerinin kârlarını koruyan İngiliz mevzuatı (1804).

Tarım Anlaşması tarımsal ticaretin serbestleşmesi ve tarımsal koruma oranlarının azaltılmasına ilişkin Dünya Ticaret Örgütü protokolü.

Tarımdan çıkış veya uzaklaşma çiftçiler veya çiftçi hanesi üyeleri kentsel alanlara göç ettikçe kır nüfusunun azalması.

Tarımsal menkul kıymetler merkantilizmi yakın dönemde ortaya çıkan, belirli bölge devletlerinin (Orta Doğu, Doğu Asya) kendi ülkelerine ticaret dışı gıda transferi yapmak üzere, denizaşırı ülkelerde arazi edinmek için ulusal varlık fonlarını kullanma ve finansal destek sağlama eğilimi.

Tarım sorunu tarımın kapitalizme tabi kılınmasıyla geçirdiği yapısal dönüşüme ve köylülüğün politik-ekonomik kaderine ilişkin klasik kuram.

Tarımsal yurttaşlık toprağa bakmak, yurttaşlar için gıda üretmek ve modern çağda tarıma yeniden hak ettiği değeri vermeyi kapsayan gıda egemenliği pratiği ve vizyonu.

Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması ülkeler arası iş yapan şirketlerin mülkiyet ilişkilerini koruyan Dünya Ticaret Örgütü protokolü.

Toplumsal yeniden üretim emeği ve toplumsal hayatı yeniden üretme süreci. Karakteristik olarak ücretsiz emeğe ve (müşterek alanlar dahil) ekolojik temellere dayanır.

Toprak egemenliği toprak hakları üzerine kurulu siyasi bir hareket. Yaşam alanları ve bölgesel kimliklerin güvenceye alınması, biyolojik ıslah ve gıdada kendine yeterliliği kapsar.

Toprak gaspı topraklar, ormanlar, su kaynakları ve yaşam alanlarının sömürgeci veya yeni-sömürgeci güçler (devletler, şirketler, finansörler ve yerel toprak sahipleri) tarafından çitlenmesi.

Toprak mülkiyeti toplumsal sisteme bağlı olarak tarımsal üretim biçimleri üzerinde farklı etkileri olan toprak sahipliği ilişkileri.

Ulusal regülasyon devletlerin ekonomik etkinlikleri, sermaye hareketliliğini ve sermaye/emek ilişkilerini düzenleyici yöntemler kullandıkları savaş sonrası sosyal demokratik uzlaşma.

Uluslararası İşbölümü dünya piyasası için meta üretimine katılan emek becerileri ve girdiler bakımından ülkeler arasındaki farklılaşma.

Uluslararası Ödemeler Bankası merkez bankalarının regülasyonunu ve işbirliğini düzenler ve son kredi merci işlevi görür.

Yapısal uyum devletlere kamu sektörü ve sosyal harcamaların yanı sıra ücretleri ve tarımsal destekleri kısmalarını ve borçlarını ödemek için ihracatı artırmalarını şart koşan neoliberal politikalar.

Yarı-proleterleşme köylü tarımının kan kaybetmesi. Tarım dışı işlerde çalışma ve sözleşmeli tarım ilişkilerini içerir.

Yeni Tarımsal Ülkeler 1980'lerden itibaren önemli tarım ürünleri ihracatçısı haline gelen Üçüncü Dünya ülkeleri. Yeni Sanayileşen Ülkeler tanımına gönderme yapar.

Yeniden köylüleşme ekolojik serveti eski haline getirmeye hizmet eden öz örgütlenmeci agroekolojik "köylü pratikleri"ni geri kazanmak amacıyla tarımda ticari girdilerin kullanımının azaltılması.

Yeşil devrim kaynak açısından uygun işletmelerde biyolojik mühendislikle ıslah edilmiş, tarımsal girdi paketleri ve yoğun sulama gerektiren tohumlar kullanarak verimi artırmaya yönelik agro-endüstriyel teknoloji.

Yeşil gasp doğa koruma, eko-turizm ve agro-endüstriyel hammadde plantasyonları üzerinden karbon kredileri yaratmak adına, yerel toplulukların yaşadıkları toprakların ve ormanların çitlenmesi.

Kaynakça

Abergel, E.A. 2011. "Climate-ready crops and bio-capitalism: Towards a new food regime?" *International Journal of Sociology of Agriculture and Food* 18, 3: 260–74.

ActionAid. 2007. *We Know What We Need: South Asian Women Speak Out on Climate Change Adaptation.* Brighton, UK: Institute of Development Studies, Sussex University.

Agarwal, B. 1994. *A Field of One's Own: Gender and Land Rights in South Asia.* Cambridge: Cambridge University Press.

Aglietta, M. 1979. *A Theory of Capitalist Regulation.* London: New Left Books.

Ajl, M. 2011. "Planet of Fields." *Jacobin* 12 (Winter).

Akram-Lodhi, H., and C. Kay (eds.) 2009. *Peasants and Globalization: Political Economy, Rural Transformation and the Agrarian Question.* London & New York: Routledge.

Albritton, R. 2009. *Let Them Eat Junk. How Capitalism Creates Hunger and Obesity.* Winnipeg: Arbeiter Ring Publishing.

Almås, R., and H. Campbell (eds.) 2012. *Rethinking Policy Regimes. Food Security, Climate Change and the Future Resilience of Global Agriculture.* Research in Rural Sociology and Development 18. Bingley: Emerald.

Altieri, M. 2008. "Small farms as a planetary ecological asset: Five key reasons why we should support the revitalization of small farms in the Global South." *Food First.* Available at: www.foodfirst.org/en/node/2115.

___. 2010. "Scaling up Agroecological Approaches for Food Sovereignty in Latin America." In H. Wittman, A.A. Desmarais and N. Wiebe (eds.), *Food Sovereignty: Reconnecting Food, Nature and Community.* Halifax: Fernwood.

Altieri, M., and V. Toledo. 2011. "The agroecological revolution in Latin America: Rescuing nature, ensuring food sovereignty and empowering peasants." *The Journal of Peasant Studies* 38, 3: 587–612.

Amin, S. 1974. *Accumulation on a World Scale.* New York: Monthly Review Press. Andrae, G., and B. Beckman. 1985. *The Wheat Trap: Bread and Underdevelopment in Nigeria.* London: Zed Books.

Angus, I. 2008. "Food crisis. 'The greatest demonstration of the historical failure of the capitalist model'." *Global Research* April 28.

Anseeuw, W., E.A. Wily, L. Cotula, and M. Taylor. 2011. *Land Rights and the Rush for Land.* Rome: The International Land Coalition.

Apfelbaum, S.I., and J. Kimble. 2007. "A dirty, more natural way to fight climate change." *Ithaca Journal* 6 December: 9.

Araghi, F. 1995. "Global de-peasantization, 1945–1990." *The Sociological Quarterly* 36, 2: 337–68.

___. 2000. "The great global enclosure of our times: Peasants and the agrarian question at the end of the twentieth century." in F. Magdoff, J.B. Foster and F.H. Buttel (eds.), *Hungry for Profit*. New York: Monthly Review Press.

___. 2003. "Food regimes and the production of value: Some methodological issues." *The Journal of Peasant Studies* 30, 2: 337–68.

___. 2009a. "Accumulation by displacement: global enclosures, the food crisis, and the ecological contradictions of capitalism." *Review* XXXII, 1: 113–46.

___. 2009b. "The Invisible Hand and the Visible Foot: Peasants, Dispossession and Globalization." In H. Akram-Lodhi and C. Kay (eds.), *Peasants and Globalization: Political Economy, Rural Transformation and the Agrarian Question*. London & New York: Routledge.

Araghi, F., and P. McMichael. 2006. "Regresando a lo histórico-mundial: una crítica del retroceso postmoderno en los estudios Agrarios." *Revista* ALASRU (Asociación Latinoamericana de Sociología Rural) 3: 1–47.

Arrighi, G. 1990. "The three hegemonies of historical capitalism." *Review* 13, 3: 365–408.

___. 1994. *The Long Twentieth Century*. London: Verso.

Badgley, C., Moghtader, J., Quintero, E., Zakem, E., Chappell, M.J., Aviles-Vazquez, K., Samulon, A., and Perfecto, I. 2007. "Organic agriculture and the global food supply," *Renewable Agriculture and Food Systems* 22, 2: 86–108.

Bailey, M. 2000. "Agricultural trade and the livelihoods of small farmers." *Oxfam GB Discussion Paper*, no. 3/00, Oxfam, GB Policy Department Oxford, UK. Available at: www.oxfam.ork.uk/policy/papers/agricultural_trade/ agric.htm.

Baker, L.E. 2013. *Corn Meets Maize: Food Movements and Markets in Mexico*. Boulder, CO: Rowman and Littlefield.

Barkin, D. 2002. "The reconstruction of a modern Mexican peasantry." *The Journal of Peasant Studies* 30, 1: 73–90.

Barndt, D. 1997. "Bio/cultural Diversity and Equity in Post-nafta Mexico (or: Tomasita Comes North While Big Mac Goes South)." In J. Drydyk and P. Penz (eds.), *Global Justice, Global Democracy*. Winnipeg/Halifax: Fernwood.

___. 2002. *Tangled Routes. Women, Work and Globalization on the Tomato Trail*. New York: Rowman & Littlefield.

Behrman, J., R. Meinzen-Dick, and A. Quisumbing. 2012. "The gender implications of large-scale land deals." *The Journal of Peasant Studies* 39,1: 49–79.

Bello, W. 2009. *Food Wars*. London & New York: Verso.

Bello, W., S. Cunningham, and B. Rau. 1994. *Dark Victory: The United States, Structural Adjustment and Global Poverty*. London: Pluto Press.

Berlan, J-P. 1991. "The historical roots of the present agricultural crisis." In W.H. Friedland, L. Busch, F.H. Buttel and A. Rudy (eds.), *Towards a New Political Economy of Agriculture*. Boulder, CO: Westview Press.

Bernstein, H. 2003. "Land Reform in Southern Africa in World-Historical Perspective." *Review of African Political Economy* 96: 203–26.

___. 2004. "'Changing before our very eyes': Agrarian questions and the politics of land in capitalism today." *Journal of Agrarian Change* 4, 1-2: 190–225.

___. 2006. "Is there an agrarian question in the 21st century?" *Canadian Journal of Development Studies* 27, 4: 449–60.

___. 2009. "Agrarian questions from transition to globalization." In H. Akram-Lodhi and C. Kay (eds.), *Peasants and Globalization: Political Economy, Rural Transformation and the Agrarian Question*. London & New York: Routledge.

___. 2010. *Class Dynamics of Agrarian Change*. Halifax: Fernwood.

Berthelot, J. 2008. "The food crisis explosion: Root causes and how to regulate them." *Kurswechsel* 3: 23–31.

___. 2009. "Agribusiness' headlong flight to agrofuels and their impact on food security." *Solidarité*. Available at: http://solidarite.asso.fr.

Beverley, J. 2004. "Subaltern Resistance in Latin America: A Reply to Tom Brass." *The Journal of Peasant Studies* 31, 2: 261–75.

Bezner Kerr, R. 2005. "Informal labor and social relations in Northern Malawi: The theoretical challenges and implications of *ganyu* labor for food security." *Rural Sociology* 70, 2: 167–87.

___. 2010. "Unearthing the cultural & material struggles over seed in Malawi." In H. Wittman, A.A. Desmarais and N. Wiebe (eds.), *Food Sovereignty: Reconnecting Food, Nature and Community*. Halifax: Fernwood.

Birch, K., L. Levidow, and T. Papaioannou. 2010. "Sustainable capital? The neoliberalization of nature and knowledge in the European knowledge- based bio-economy." *Sustainability* 2: 2898–918.

Bishop, R.V., L.A. Christensen, S. Mercier, and L. Witucki. 1990. *The World Poultry Market: Government Intervention and Multilateral Policy Reform*. Washington, DC: usda: Economic Research Service.

Block, F.L. 1977. *The Roots of International Disorder: A Study of United States International Monetary Policy from World War II to the Present.* Berkeley: University of California Press.

Borras, S.M. Jr. 2003. "Questioning market-led agrarian reform: Experiences from Brazil, Colombia and South Africa." *Journal of Agrarian Change* 3, 3: 367–94.

___. 2007. *Pro-Poor Land Reform. A Critique.* Ottawa: University of Ottawa Press.

Borras, S.M. Jr., M. Edelman, and C. Kay (eds.). 2008. *Transnational Agrarian Movements. Confronting Globalization.* Oxford: Wiley-Blackwell.

Borras, S.M. Jr., and J. Fanco. 2010. "From threat to opportunity? Problems with the idea of a 'code of conduct' for land-grabbing." *Yale Human Rights & Development L.J.* 13: 507–23.

___. 2012. "A 'Land Sovereignty' Alternative? Towards a People's Counter-Enclosure." tni Agrarian Justice Programme Discussion Paper, July.

Borras, S.M. Jr., J.C. Franco, S. Gómez, C. Kay, and M. Spoor. 2012. "Land grab- bing in Latin America and the Caribbean." *The Journal of Peasant Studies* 39, 3–4: 845–72.

Borras, S.M., C. Kay, and E. Lahiff (eds.). 2008. *Market-led Agrarian Reform.* London: Routledge.

Bové, J., and F. Dufour. 2001. *The World Is Not for Sale.* London: Verso.

Braudel, F. 1969. "Histoire et sciences sociales: La longue durée." In *Ecrits sur l'Histoire.* Paris: Flammarion: 41–83. Original in *Annales E.S.C.*, XIII, 4 (Oct–Dec) 1958: 725–53.

Brown, L. 2011. "The new geopolitics of food." *Foreign Policy* May/June. Available at: www.foreignpolicy.com/articles/2011/04/25/the_new_ geopolitics _of_food.

Bryceson, D. 2004. "Agrarian vista or vortex? African rural livelihood policies." *Review of African Political Economy* 102: 617–29.

Bunker, S., and D. O'Hearn. 1993. "Strategies of Economic Ascendants for Access to Raw Materials: A Comparison of the United States and Japan." In R.A. Palat (ed.), *Pacific-Asia and the Future of the World-System.* Westport, CT: Greenwood Press.

Burbach, R., and P. Flynn. 1980. *Agribusiness in the Americas.* New York: Monthly Review Press.

Burch, D., and G. Lawrence. 2009. "Towards a third food regime: Behind the transformation." *Agriculture and Human Values* 26, 4: 267–79.

Bush, R. 2013. "Food Security and Food Sovereignty in Egypt." In Z. Babar and S Mirgani (eds.), *Food Security in the Middle East*. London: C. Hurst and Co. Publishers.

Byres, T. 1996. *Capitalism From Above and Below: An Essay in Comparative Political Economy*. London: Macmillan.

Cammack, P. 2003. "The governance of global capitalism: a new materialist perspective." *Historical Materialism* 11, 2: 37–59.

Campbell, H. 2009. "Breaking new ground in food regime theory: Corporate environmentalism, ecological feedbacks and the 'food from somewhere' regime?" *Agriculture and Human Values* 26: 309–19.

Canak, W. 1989. "Debt, austerity, and Latin America in the New International Division of Labor." In W. Canak (ed.), *Lost Promises: Debt, Austerity and Development in Latin America*. Boulder, CO: Westview.

Canby, P. 2010. "Retreat to subsistence." *The Nation* July 5: 30–36.

Carlsen, L. 2003. "The Mexican farmers' movement: Exposing the myths of free trade." *Americas Program Policy Report*. Silver City, NM: Interhemispheric Resource Center. Available at: www.americaspolicy.org.

Cerny, P. 1995. "Globalization and the changing logic of collective action." *International Organization* 49, 4: 595–625.

Clapp, J. 2012. *Food*. Cambridge: Polity Press.

Clapp, J., and D. Fuchs (eds.). 2009. *Corporate Power in Global Agrifood Governance*. Cambridge: MIT Press.

Cleaver, H. 1977. "Food, famine, and the international crisis." *Zerowork* 2: 7–70.

Coffin, H.G., T. Kusano, A. Akaho, K. Inoue, T. Nshihara, and T. Okamoto. 1991. "Effects of Canadian grain industries on food and nutrition circumstances in Japan." *Journal of International Food & Agribusiness Marketing* 2, 3/4: 1–47.

Collins, J. 1995. "Gender and cheap labor in agriculture." In P. McMichael (ed.), *Food and Agrarian Orders in the World-Economy*. Westport: Greenwood Press.

Committee on World Food Security. 2011. *Land Tenure and International Investments in Agriculture: A Report by The High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition*. July. Rome: Committee on World Food Security (FAO).

Cotula, L. 2012. "The international political economy of the global land rush: A critical analysis of trends, scale, geography and drivers." *The Journal of Peasant Studies* 39, 3/4: 649–80.

Cordell, D. 2009. "A new global challenge for food security: Peak phosphorus." *The Organic Way Magazine* 2: 10–12.

Corrado, A. 2010. "New peasantries and alternative agro-food networks: The case of Réseau Semences Paysannes." In A. Bonnano, H. Bakker, R. Jussaume, Y. Kawamura, and M. Shucksmith (eds.), *From Community to Consumption: New and Classical Themes in Rural Sociological Research.* Research in Rural Sociology and Development 15: 17–30. Bingley, UK: Emerald.

___. 2013. "The Differentiated Rurality: Migrations in rural South of Italy." Unpubl. ms.

Corson, C., and K.I. MacDonald. 2012. "Enclosing the global commons: The convention on biological diversity and green grabbing." *The Journal of Peasant Studies* 39, 2: 263–84.

Cox, R.W. 1987. *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History.* New York: Columbia University Press.

CPE (Coordination Paysanne Européene). 2006. *For a Legitimate, Sustainable, and Supportive Common Agricultural Policy.* 15 November. Available at: www.cpefarmers.org.

Cribb, J. 2010. *The Coming Famine: The Global Food Crisis and What We Can Do to Avoid It.* Berkeley: University of California Press.

Cumings, B. 1984. "The origin and development of the Northeast Asian political economy: Industrial sectors product cycles and political consequences." *International Organization* 38, 1: 1–40.

Curran, S.A., A. Lipton, A. Cooke, and A. Schrank (eds.). 2009. *The Global Governance of Food.* London & New York: Routledge.

Cutler, A.C. 2001. "Critical reflections on the Westphalian assumptions of international law and organisation: A crisis of legitimacy." *Review of International Studies* 27, 2: 133–50.

Da Vía, E. 2012. "Seed diversity, farmers' rights, and the politics of re-peasantiza- tion." *International Journal of Sociology of Agriculture and Food* 19, 2: 229–42.

Daly, M.T., and M.I. Logan. 1989. *Brittle Rim: Finance, Business and the Pacific Region.* Ringwood, Australia: Penguin.

Daniel, S. 2012. "Situating private equity capital in the land grab debate." *The Journal of Peasant Studies* 39, 3-4: 703–30.

Davis, M. 2001. *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of The Third World.* London: Verso; Türkçesi *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam*, çev. Umut Haskan, İstanbul: Yordam Kitap, 2009.

___. *Planet of Slums*. London: Verso; Türkçesi: *Gecekondu Gezegeni*, çev. Gürol Koca, İstanbul: Metis, 2007.

Day, A. 2008. "The end of the peasant? New Rural Reconstruction in China." *Boundary* 2, 35.2: 49–73.

DDS Community Media Trust, P.V. Satheesh and M. Pimbert. 2008. *Affirming Life and Diversity: Rural Images and Voices on Food Sovereignty in South India*. London: IIED and the Deccan Development Society.

De Janvry, A. 1981. *The Agrarian Question and Reformism in Latin America*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

De Schutter, O. 2010a. *Report to the U.N. Human Rights Council by the Special Rapporteur on the Right to Food*. New York: U.N. General Assembly.

___. 2010b. "Responsibly destroying the world's peasantry." 4 June. Available at: http://farmlandgrab.org/13528.

___. 2012. *Submission to the Consultation on the First Draft of the Global Strategic Framework for Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security*. 8 May. Rome: FAO/United Nations.

de Sousa, I.S.F., and R.C.M.T. Vieira. 2008. "Soybeans and soyfoods in Brazil, with notes on Argentina: Sketch of an expanding world commodity." In C.M. Du Bois, C-B Tan, and S. Mintz (eds.), *The World of Soy*, Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Deere, C.D. 2003. "Women's land rights and social movements in the Brazilian agrarian reform." *Journal of Agrarian Change* 3, 1–2: 257–88.

___. 2005. "The feminization of agriculture? Economic restructuring in rural Latin America." *Occasional Paper* No. 1. Geneva: unrisd.

Deininger, K., and D. Byerlee. 2011. "The rise of large farms in land abundant countries: Do they have a future?" Policy Research Working Paper 5588. Washington, DC: World Bank Development Research Group Agriculture & Rural Development Team.

Deininger, K., D. Byerlee, J. Lindsay, A. Norton, H. Selod, and M. Stickler. 2011. *Rising Global Interest in Farmland: Can It Yield Sustainable and Equitable Benefits?* Washington, DC: World Bank.

Desmarais, A.A. 2002. "The *Vía Campesina*: Consolidating an international peasant and farmer movement." *The Journal of Peasant Studies* 29, 2: 91–124. ___. 2007. *La Vía Campesina. Globalization and the Power of Peasants*. Halifax: Fernwood/London: Pluto Press.

DeWalt, B. 1985. "Mexico's second green revolution: Food for feed." *Mexican Studies/Estudios Mexicanos* 1: 29–60.

Dixon, J. 2009. "From the imperial to the empty calorie: How nutrition relations underpin food regime transitions." *Agriculture and Human Values* 26, 4: 321–33.

Dixon, M. 2013. "The making of the corporate agri-food system in Egypt." PhD dissertation, Development Sociology, Cornell University.

Dolan, C.S. 2004. "On farm and packhouse: employment at the bottom of a global value chain." *Rural Sociology* 69, 1: 99–126.

Dolan, C., and J. Humphrey. 2000. "Governance and trade in fresh vegetables: The impact of U.K. supermarkets on the African horticulture industry." *Journal of Development Studies* 37: 147–76.

Duncan, C. 1996. *The Centrality of Agriculture: Between Humankind and the Rest of Nature*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

___. 2000. "The centrality of agriculture: History, ecology, and feasible socialism." In L. Panitch and C. Leys (eds.), *Socialist Register 2000*. London: Merlin.

Duncan, J., and D. Barling. 2012. "Renewal through participation in global food security governance: Implementing the international food security and nutrition civil society mechanism to the Committee on World Food Security." *International Journal of Sociology of Agriculture and Food* 19, 2: 143–61.

Edelman, M. 2009. "Synergies and tensions between rural social movements and professional researchers." *The Journal of Peasant Studies* 36, 1: 245–65.

Edelman, M., and C. James. 2011. "Peasants' rights and the U.N. system: Quixotic struggle? Or emancipatory idea whose idea has come?" *The Journal of Peasant Studies* 38, 1: 81–108.

Ergas, C. 2013. "Cuban urban agriculture as a strategy for food sovereignty." *Monthly Review* 64, 10: 46–52.

Ernst, C., and P. Wahl. 2010. "Simply collateral damage? The financial crisis and the developing countries." Berlin: World Economics, Environment & Development.

Escobar, A. 2008. *Territories of Difference: Place, Movements, Life, Redes*. Durham, NC: Duke University Press.

ETC. 2009. *Who Will Feed Us?* etc Group Communiqué, 102 (November). Available at: www.etcgroup.org.

____. 2010. *The New Biomasters: Synthetic Biology and the Next Assault on Biodiversity and Livelihoods*. Available from: www.etcgroup.org.

Fairbairn, M. 2012. "Framing transformation: The counter-hegemonic potential of food sovereignty in the U.S. context." *Agriculture and Human Values* 29: 217–30.

___. 2013. "Indirect dispossession: Domestic power imbalances and foreign access to land in Mozambique." *Development and Change* 44, 2: 335–56.

Fairhead, J., M. Leach, and I. Scoones. 2012. "Green grabbing: A new appropriation of nature?" *The Journal of Peasant Studies* 39, 2: 237–62.

Fargione, J., J. Hill, D. Tilman, S. Polasky, and P. Hawthorne. 2008. "Land clear- ing and the biofuel carbon debt." *Science* February 7: 1235–38.fao. 2004. faostat. Available at: http://faostat.fao.org.

Feder, E. 1983. *Perverse Development*. Quezon City, Philippines: Foundation for Nationalist Studies.

Fitting, E. 2006. "Importing corn, exporting labor: The neoliberal corn regime, GMOs, and the erosion of Mexican biodiversity." *Agriculture and Human Values* 23: 15–26.

___. 2011. *The Struggle for Maize: Campesinos, Workers, and Transgenic Corn in the Mexican Countryside*. Durham, NC: Duke University Press.

Floud, R. 1997. *The People and the British Economy, 1830–1914*. London: Weidenfeld and Nicholson.

Food Chain Workers' Alliance. 2012. *The Hands that Feed Us: Challenges and Opportunities for Workers Along the Food Chain*. Los Angeles.

Foster, J.B. 1999. "Marx's theory of the metabolic rift: Classical foundations for environmental sociology." *American Journal of Sociology* 105, 2: 366–405.

Friedland, W. 1994. "The global fresh fruit and vegetable system: An industrial organization analysis." In P. McMichael (ed.), *The Global Restructuring of Agro-Food Systems*. Ithaca: Cornell University Press.

Friedmann, H. 1978. "World market, state and family farm: Social bases of household production in an era of wage labour." *Comparative Studies in Society and History* 20, 4: 545–86.

___. 1982. "The political economy of food: The rise and fall of the postwar international food order." *American Journal of Sociology* 88S: 248–86.

___. 1987. "International regimes of food and agriculture since 1870." In T. Shanin (ed.), *Peasants and Peasant Societies*. Oxford: Basil Blackwell.

___. 1991. "Changes in the international division of labor: Agri-food complexes and export agriculture." In W. Friedland, L. Busch, F. Buttel and A. Rudy (eds.), *Towards a New Political Economy of Agriculture*. Boulder, CO: Westview.

___. 1993. "The political economy of food: A global crisis." *New Left Review* 197: 29–57.

___. 1994. "Distance and durability: Shaky foundations of the world food economy." In P. McMichael (ed.), *The Global Restructuring of Agro-Food Systems*. Ithaca: Cornell University Press.

___. 2000. "What on earth is the modern world-system? Foodgetting and territory in the modern era and beyond." *Journal of World-Systems Research* VI (Summer/Fall): 480–515.

___. 2003. "Eating in the gardens of Gaia: Envisioning polycultural communities." In J. Adams (ed.), *Fighting for the Farm: Rural America Transformed*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.

___. 2005. "From colonialism to green capitalism: Social movements and the emergence of food regimes." In F.H. Buttel and P. McMichael (eds.), *New Directions in the Sociology of Global Development* 11: 229–67. Oxford: Elsevier.

___. 2006. "A comment on Henry Bernstein's 'Is there an agrarian question in the 21st century?'" *Canadian Journal of Development Studies* XXVII, 4: 461–66.

___. 2009. "Discussion: Moving food regimes forward: Reflections on symposium essays." *Agriculture and Human Values* 26: 335–44.

___. 2010. "Scaling up: Bringing public institutions and food service corporations into the project for a local, sustainable food system in Ontario." In A. Blay-Palmer (ed.), *Imagining Sustainable Food Systems: Theory and Practice*. Aldershot: Ashgate.

___. 2011. "Food sovereignty in the Golden Horseshoe region of Ontario." In H. Wittman, A.A. Desmarais, and N. Wiebe (eds.), *Food Sovereignty in Canada: Creating Just and Sustainable Food Systems*. Halifax: Fernwood.

Friedmann, H., and P. McMichael. 1989. "Agriculture and the state system: The rise and fall of national agricultures, 1870 to the present." *Sociologia Ruralis* 29, 2: 93–117.

Friedmann, H., and A. McNair. 2008. "Whose rules rule? Contested projects to certify 'local production for distant consumers'." *Journal of Agrarian Change* 8, 2–3: 408–434.

Fritz, T. 2011. *Globalizing Hunger: Food Security and the E.U.'s Common Agricultural Policy* (cap). Amsterdam: Transnational Institute.

Gargan, E.A. 1995. "An Asian giant spreads roots." *The New York Times* November 14: D1, D4.

Garikipati, S. 2009. "Landless but not assetless: Female agricultural labour on the road to better status, evidence from India." *The Journal of Peasant Studies* 36, 3: 517-546.

George, S. 1977. *How* the *Other Half Dies: The Real Reasons for World Hunger.* Montclair, NJ: Allen, Osmun and Co.

Gilbert, G.N. 1977. "Baltimore's flour trade to the Caribbean, 1750–1815." *The Journal of Economic History* 37, 1: 249–51.

Gillon, S. 2010. "Fields of dreams: Negotiating an ethanol agenda in the Midwest United States." *The Journal of Peasant Studies* 37, 4: 723–48.

Goodman, D., B. Sorj, and J. Wilkinson. 1987. *From Farming to Biotechnology: A Theory of Agro-Industrial Development.* Oxford: Basil Blackwell.

Goodman, D., and M. Watts. 1994. "Reconfiguring the rural or fording the divide? Capitalist restructuring and the global agro-food system." *The Journal of Peasant Studies* 22, 1: 1–49.

___. 1997. *Globalising Food. Agrarian Questions and Global Restructuring.* London: Routledge.

Gorelick, S. 2000. "Facing the farm crisis." *The Ecologist* 30, 4: 28–32.

Goss, J., and D. Burch. 2001. "From agricultural modernisation to agri-food globalisation: The waning of national development in Thailand." *Third World Quarterly* 22, 6: 969–86.

GRAIN. 2007. Agrofuels special issue. *Seedling* July.

___. 2008a. "Making a killing from hunger." *Against the Grain* April. Available at: www.grain.org.

___. 2008b. "Seized:The 2008 land grab for food and financial security." Briefings, October. Available at: www.grain.org/briefings/?id=212.

___. 2012. "GRAIN releases data set with over 400 global land grabs." 23 February. Available at: www.grain.org/fr/article/entries/4479-grain- releases-data-set-with-over-400-global-land-grabs.

Green, A.R. 2012. "Africa: Saudi Agricultural Minister enticed by continent land." *This is Africa* 8 June. Available at: http://farmlandgrab.org/post/print/20619.

Greenfield, H. 2007. "Rising commodity prices & food production: The impact on food & beverage workers." *International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering , Tobacco and Allied Workers' Associations* (IUF), December.

Grigg, D. 1993. *The World Food Problem.* Oxford: Blackwell.

Gupta, A. 1998. *Postcolonial Developments: Agriculture in the Making of Modern India.* Durham: Duke University.

Haiven, M., and S. Stoneman (eds.). 2009. "Food (&) Sovereignty." *Politics and Culture* 2: Special issue.

Hale, M.A. 2013. "Tilling sand: Contradictions of 'social economy' in a Chinese movement for alternative rural development." *Dialectical Anthropology* 37, 1: 51–82.

Hall, D. 2006. "Regional shrimp, global trees, Chinese vegetables: The environment in Japan-East Asia relations." In P.J. Katzenstein and T. Shiraishi (eds.), *The Dynamics of East Asian Regionalism*. Ithaca: Cornell University Press.

___. 2011. "Land grabs, land control, and Southeast Asian crop booms." *The Journal of Peasant Studies* 38, 4: 837–58.

Hall, R. 2012. "The next Great Trek? South African commercial farmers move north." *The Journal of Peasant Studies* 39, 3-4: 823–44.

Halperin, S. 2005. "Trans-local and trans-regional socio-economic structures in global development: A 'horizontal' perspective." In F.H. Buttel and P. McMichael (eds.), *New Directions in the Sociology of Global Development*. Oxford: Elsevier.

Handley, P. 1990. "Food for thought: Thailand's *Charoen Pokphand* plans London listing." *Far Eastern Economic Review* October 25: 56–8.

Hardt, M., and A. Negri. 2000. *Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press; Türkçesi: *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı, 2001.

Harrigan, J. 2013. "An economic analysis of national food sovereignty policies in the Middle East: The case of Lebanon and Jordan." In Z. Babar and S Mirgani (eds.), *Food Security in the Middle East*. London: C. Hurst and Co. Publishers.

Harvey, D. 2011. *The Enigma of Capital*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Helleiner, E. 1996. *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990s*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Herman, P., and R. Kuper. 2003. *Food for Thought: Towards a Future for Farming*. London: Pluto Press.

Hillman, J.S., and R.A. Rothenburg. 1988. *Agricultural Trade and Protection in Japan*. London: Gower Publishing Company.

Hirata Kimura, A. 2013. *Hidden Hunger. Gender and the Politics of Smarter Foods*. Ithaca: Cornell University Press.

Hobsbawm, E. 1969. *Industry and Empire*. Harmondsworth: Penguin Books; Türkçesi: *Sanayi ve İmparatorluk*, çev. Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi, 2003.

Hofman, I., and P. Ho. 2012. "China's 'Developmental Outsourcing': A critical examination of Chinese global 'land grabs' discourse." *The Journal of Peasant Studies* 39, 1: 1–48.

Holt-Giménez, E. 2006. *Campesino-a-Campesino: Voices from Latin America's Farmer to Farmer Movement for Sustainable Agriculture*. Oakland: Food First Books.

___. 2007. "Biofuels: Myths of the agrofuels transition." *Food First Backgrounder* 13, 2: 1-4.

___ (ed.). 2011. *Food Movements Unite!* Oakland: Food First Books.

Holt-Giménez, E., and I. Kenfield. 2008. "When 'renewable isn't sustainable:' Agrofuels and the inconvenient truths behind the 2007 U.S. energy independence and security act." *Policy Brief* No 13. Oakland: Institute for Food and Development Policy.

Holt-Giménez, E., and R. Patel. 2009. *Food Rebellions! Crisis and the Hunger for Justice*. Cape Town: Pambazuka Press.

Hoogvelt, A. 1997. *Globalization and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development*. London: Macmillan.

___. 2010. "Globalization, crisis and the political economy of the international monetary (dis)order." *Globalizations* 7, 1–2: 51 66.

Houtart, F. 2010. *Agrofuels: Big profits, ruined lives and ecological destruction*. London & New York: Pluto Press.

Huang, S., and W.T. Coyle. 1989. "Structural change in East Asian agriculture." In *Pacific Rim Agriculture and Trade Report*. Washington, DC: usda, Economic Research Service.

IATP 2004. *United States Dumping on World Agricultural Markets*. Minneapolis: Institute For Agriculture and Trade Policy. Available at: www. tradeob- servatory.org.

International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development (IAAST). 2008. Executive Summary of the Synthesis Report. Available at: www.agassessment.org/docs/SR_Exec_ Sum_280508_ English.pdf.

Isakson, S.R. 2010. "*No hay ganancia en la milpa*: The agrarian question, food sovereignty, and the on-farm conservation of agrobiodiversity in the Guatemalan highlands." *The Journal of Peasant Studies* 36, 4: 725–60.

Ishii-Eitemann, M. 2009. "Food Sovereignty and the International Assessment of Agricultural Knowledge, Science and Technology for Development," *The Journal of Peasant Studies* 36, 3: 689-700.

IUF (International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Workers' Associations). 2012. "Hungry Workers in the Global Food System." *Righting Food* May 31. Available at: www.rightingfood.com/hungry-workers-in-the-global-food-system/.

Jarosz, L. 2009. "The political economy of global governance and world food crisis: The case of the fao." *Review* XXXII, 1: 37–60.

Kabeer, N., and Tran Thi Van Ahn. 2002. "Leaving the rice fields, but not the countryside: Gender, livelihoods diversification, and pro-poor growth in rural Vietnam." In S. Razavi (ed.), *Shifting Burdens: Gender and Agrarian Change under Neoliberalism.* Bloomfield, CT: Kumarian Press.

Kamrava, M., and Z. Babar. 2013. "Food security and food sovereignty in the Middle East." In Z. Babar and S. Mirgani (eds.), *Food Security in the Middle East.* London: C. Hurst and Co. Publishers.

Kaufman, F. 2010. "The food bubble: How Wall Street starved millions and got away with it." *Harper's Magazine* July: 27–34.

Kautsky, K. 1988 [1899] *The Agrarian Question*, Vol. 2. London: Zwan Publications.

Kay, C. 2006. "Rural Poverty and Development Strategies in Latin America." *Journal of Agrarian Change* 6, 4: 455–508.

Kerssen, T.M. 2012. *Grabbing Power: The New Struggles for Land, Food and Democracy in Northern Honduras*. Oakland: Food First Books.

Kim, C-K. 2006. "The rise and decline of statist agriculture and the farmers' movement in South Korea." *Korea Observer* 37, 1: 129–47.

Klepek, J. 2012. "Against the grain: Knowledge alliances and resistance to Agricultural biotechnology in Guatemala." *Canadian Journal of Development Studies* 33, 3: 310–25.

Kloppenburg, J.R. Jr. 1988. *First the Seed: The Political Economy of Plant Biotechnology, 1492–2000.* Cambridge: Cambridge University Press.

Krasner, S. 1993. "Structural causes and regime consequences: Regimes as intervening variables." In S. Krasner (ed.), *International Regimes.* Ithaca: Cornell University Press.

Lang, T., and M. Heasman. 2004. *Food Wars: The Global Battle for Mouths, Minds, and Markets.* London: Earthscan.

Lavers, T. 2012. "Patterns of agrarian transformation in Ethiopia: State-mediated commercialization and the 'land grab'." *The Journal of Peasant Studies* 39, 3-4: 795–822.

Lawrence, F. 2011. "Guatemala pays a high price for global food system failings." *The Guardian* June 1. Available at: www.guardian.co.uk/global-develop- ment/poverty-matters/2011/may/31/global-food-crisis-guatemala-system-failure.

Lawrence, G., and F. Vanclay. 1994. "Agricultural change and environmental degradation in the semi-periphery: The Murray-Darling Basin, Australia." In P. McMichael (ed.), *The Global Restructuring of Agro-Food Systems*. Ithaca: Cornell University Press.

Leguizamón, A. 2013. "Modifying Argentina: gm soy and socio-environmental change." *Geoforum*. Available at: www.sciencedirect.com/science/journal/aip/00167185

LeHeron, R. 1993. *Globalised Agriculture*. Oxford: Pergamon.

LeHeron, R., and N. Lewis. 2009. "Discussion: Theorising food regimes: Intervention as politics." *Agriculture and Human Values* 26: 345–49.

Lehmann, K., and A. Krebs. 1996. "Control of the world's food supply." In J. Mander and E. Goldmsith (eds.), *The Case Against the Global Economy, and for a Turn toward the Local*. San Francisco: Sierra Club Books.

Lenin, V.I. 1972 [1899]. *The Development of Capitalism in Russia*. Moscow: Progress Publishers; Türkçesi: *Rusya'da kapitalizmin Gelişmesi*, çev. Seyhan Erdoğdu, Sol Yayınları, 1988.

Lequesne, C. 1997. "The World Trade Organization and food security." Talk to U.K. Food Group, July 15, London. Available at: *ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/009/a0581e/a0581e03.pdf*.

Levidow, L. 2011. "Agricultural innovation: Sustaining what agriculture? For what European bio-economy?" Co-operative Research on Environmental Problems in Europe (crepe). Open University. Available from: http:// dpp. open.ac.uk.

Lin, B.B., et al. 2011. Effects of industrial agriculture on climate change and the mitigation potential of small-scale agro-ecological farms." *cab Reviews: Perspectives in Agriculture, Veterinary Science, Nutrition & Natural Resources* 6, 020: 1–18.

Lind, D., and E. Barham. 2004. "The social life of the tortilla: food, cultural politics and contested commodification." *Agriculture & Human Values* 21: 47–60.

Little, P.D., and M.J. Watts (eds.). 1994. *Living Under Contract: Contract Farming and Agrarian Transformation in Sub-Saharan Africa*. Madison: University of Wisconsin Press.

Llambi, L. 1994. "Comparative advantages and disadvantages in Latin American Nontraditional fruit and vegetable exports." In P. McMichael (ed.), *The Global Restructuring of Agro-Food Systems*. Ithaca: Cornell University Press.

Lohmann, L. 2006. "Carbon Trading: A critical conversation on climate change, privatization and power." *Development Dialogue* 48: 1–358.

Luxemburg, R. 1951 [1913]. *The Accumulation of Capital*. London: Routledge and Kegan Paul.

Lynas, M. 2001. "Selling starvation." *Corporate Watch* 7. Spring. Available at: www.corpwatch.org.

Mackintosh, M. 1989. *Gender, Class and Rural Transition: Agribusiness and the Food Crisis in Senegal*. London: Zed.

Madeley, J. 2000. *Hungry for Trade*. London: Zed.

Magnan, A. 2012. "Food regimes." In J.M. Pilcher (ed.), *The Oxford Handbook of Food History*. Oxford University Press.

Makki, F. 2012. "Power and property: Commercialization, enclosures and the transformation of agrarian relations in Ethiopia." *The Journal of Peasant Studies* 39, 1: 81–104.

Mann, S., and J.M. Dickinson. 1978. "Obstacles to the development of capitalist agriculture." *The Journal of Peasant Studies* 5: 466–81.

Marsden, T. 2012. "Third Natures? Reconstituting space through place-making strategies for sustainability." *International Journal of Sociology of Agriculture & Food* 19, 2: 257–74.

Martinez-Alier, J. 2002. *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*. Cheltenham: Edward Elgar.

Marx, K. 1973 [1939]. *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*. Harmondsworth: Penguin; Türkçesi: *Grundrisse–Ekonomi Politiğin Eleştirisi için Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları, 2008.

___. 1990 [1867]. *Capital*. New York: Vintage; Türkçesi: *Kapital Cilt I-II-III*, çev. Nail Satılgan, Mehmet Selik ve Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2011.-

Massicotte, M-J. 2013. "Beyond political economy: Political ecology and *La Vía Campesina*'s struggle for food sovereignty through the experience of the *Escola Latinoamericana de Agroecologia* (elaa), Brazil." In P. Andreé, J. Ayres, M. Bosia and M-J. Massicotte (eds.), *Globalization and Food Sovereignty*. Toronto: University of Toronto Press.

McAfee, K. 2012. "The contradictory logic of global ecosystem services markets." *Development and Change* 43, 1: 105–32.

McCalla, A. 1999. "World Agricultural Directions: What Do They Mean for Food Security?" Presentation, Cornell University, with CIIFAD, March 30.

McCormack, G. 1996. *The Emptiness of Japanese Affluence*. New York: M.E. Sharpe.

McKeon, N. 2011. *Global Governance for World Food Security: A Scorecard Four Years After the Eruption of the "Food Crisis."* Berlin: Heinrich-Böll-Stiftung.

___. 2011. "Now's the time to make it happen: The U.N.'s Committee on Food Security." In E. Holt-Giménez (ed.), *Food Movements Unite!* Oakland: Food First Books.

McLaughlin, P. 1998. "Rethinking the agrarian question: The limits of essentialism and the promise of evolutionism." *Research in Human Ecology* 5, 2: 25–39.

McMichael, P. 1984. *Settlers and the Agrarian Question. Foundations of Capitalism in Colonial Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.

___. 1987. "Foundations of U.S./Japanese world-economic rivalry in the Pacific Rim." *Journal of Developing Societies* 3, 1: 62–77.

___. 1990. "Incorporating comparison within a world-historical perspective: An alternative comparative method." *American Sociological Review* 55, 3: 385–97.

___. 1993. "World food system restructuring under a gatt regime." *Political Geography* 12, 3: 198–214.

___. 1996. *Development and Social Change: A Global Perspective*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.

___. 1997. "Rethinking globalization: The agrarian question revisited." *Review of International Political Economy* 4, 4: 630–62.

___. 1999. "The global crisis of wage-labour." *Studies in Political Economy* 58: 11–40.

___. 2000. "A global interpretation of the rise of the East Asian food import complex." *World Development* 28, 3: 409–24.

___. 2001. "The impact of globalization, free trade and technology on food and nutrition in the new millennium." *Proceedings of the Nutrition Society* 60: 215–20.

___. 2002. "La restructuration globale des systems agroalimentaires." *Mondes en Developpment* 30, 117: 45–54.

___. 2003. "Food Security and Social Reproduction: Issues and Contradictions." In I. Bakker and S. Gill (eds.), *Power, Production and Social Reproduction*. New York: Palgrave Macmillan.

___. 2005. "Global development and the corporate food regime." In F.H. Buttel and P. McMichael (eds.), *New Directions in the Sociology of Global Development* 11: 229–67. Oxford: Elsevier.

___. 2006. "Peasant prospects in a neo-liberal age." *New Political Economy* 11, 3: 407–18.

___. 2007. "Feeding the World: Agriculture, Development and Ecology." In L. Panitch and C. Leys (eds.), *Coming to Terms with Nature, Socialist Register 2007:* 170–94. London: Merlin.

___. 2008. "Peasants make their own history, but not just as they please...." *Journal of Agrarian Change* 8, 2–3: 205–28.

___. 2009a. "A food regime genealogy." *The Journal of Peasant Studies* 36, 1: 139–70.

___. 2009b. "A food regime analysis of the 'world food crisis'." *Agriculture and Human Values* 26: 281–95.

___. 2009c. "Banking on agriculture: a review of the *World Development Report* (2008)." *Journal of Agrarian Change*, 9, 2: 235-246.

___. 2009d. "Food sovereignty, social reproduction and the agrarian ques- tion." In A.H. Akram-Lodhi and C. Kay (eds.), *Peasants and Globalisation: Political economy, rural transformation and the agrarian question.* London: Routledge.

___. 2010. "Agrofuels in the food regime." *The Journal of Peasant Studies* 37, 4: 609–29.

___. 2011a. "Food system sustainability: Questions of environmental gov- ernance in the new world (dis)order." *Global Environmental Change* 21: 804–12.

___. 2011b. "In the short run are we all dead? A political ecology of the devel- opment climate." In R. E. Lee (ed.), *The Longue Dureé and World-Systems Analysis.* Albany: SUNY Press.

___. 2012a. "Food regime crisis and revaluing the agrarian question." In R. Almas and H. Campbell (eds.), *Rethinking Agricultural Policy Regimes: Food Security, Climate Change and the Future Resilience of Global Agriculture.* Bingley: Emerald Books.

___. 2012b. "The 'land grab' and corporate food regime restructuring." *The Journal of Peasant Studies* 39, 3/4: 681–701.

___. 2013a. "Land grabbing as security mercantilism in international relations." *Globalizations* 10, 1: 47–64.

___. 2013b. "Value-chain agriculture and debt relations: Contradictory out- comes." *Third World Quarterly* 34,4: 671–90.

McMichael, P., and H. Friedmann. 2007. "Situating the 'retailing revolution'." In D. Burch and G. Lawrence (eds.), *Supermarkets and agrofood supply chains: Transformations in the production and consumption of foods.* Cheltenham: Edward Elgar.

McMichael, P., and C-K. Kim. 1994. "Japanese and South Korean agricultural restructuring in comparative and global perspective." In P. McMichael (ed.), *The Global Restructuring of Agro-Food Systems*. Ithaca: Cornell University Press.

McMichael, P., and M. Schneider. 2011. "Food security politics and the Millennium Development Goals." *Third World Quarterly* 32, 1: 119–139.

Mehta, L., G.J. Veldwisch, and J. Franco. 2012. "Introduction to the Special Issue; Water Grabbing? Focus on the (re)appropriation of finite water resources." *Water Alternatives* 5, 2: 193–207.

Menon, G. 2010. "Recoveries of space and subjectivity in the shadow of violence: The clandestine politics of pavement dwellers in Mumbai." In P. McMichael (ed.), *Contesting Development. Critical Struggles for Social Change*. New York & London: Routledge.

MercoPress. 2011. "Mozambique offers Brazilian farmers 6 million hectares to develop agriculture." MercoPress 16 August. Available at: http://en.mercopress.com/2011/08/16/mozambique-offers-brazilian-farmers-6-million-hectares-to-develop-agriculture.

Middle East Business News. 2012. "Great resource rush." 7 May. Available at: http://farmlandgrab.org/post/view/20448.

Millennium Ecosystem Assessment. 2005. *Ecosystems and Human Well-Being*. Washington, DC: Island Press.

Mintz, S. 1985. *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*. New York: Vintage.

Mitchell, T. 1991. "American's Egypt: Discourse of the Development Industry." *MERIP* 169: 18–34.

___. 2011. *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil*. London: Verso.

Monsalve Suárez, S. 2013. "The Human Rights framework in contemporary agrarian struggles." *The Journal of Peasant Studies* 40, 1: 239–90.

Mooj, J., D. Bryceson, and C. Kay (eds.). 2000. *Disappearing Peasantries? Rural Labour in Latin America, Asia and Africa*. London:ITGG.

Moore, J. 2000. "Environmental crises and the metabolic rift in world-historical perspective." *Organization & Environment* 13, 2: 123–57.

___. 2010. "The end of the road? Agricultural revolutions in the capitalist world-ecology, 1450–2010." *Journal of Agrarian Change* 10, 3: 389–413.

___. 2011. "Transcending the metabolic rift: A theory of crises in the capitalist world-ecology." *The Journal of Peasant Studies* 38, 1: 1–46.

Moyo, S., and P. Yeros (eds.). 2005. *Reclaiming the Land. The Resurgence of Rural Movements in Africa, Asia and Latin America.* London & New York: Zed.

Mundy, M., A. al-Hakimi, and F. Pelat. 2013. "Neither security nor sover- eignty: Agriculture and food production in Yemen." In Z. Babar and S. Mirgani (eds.), *Food Security in the Middle East.* London: C. Hurst and Co. Publishers.

Murphy, S. 1999. "WTO, agricultural deregulation and food security." *Globalization Challenge Initiative* 4, 34: 1–4.

Ndiaye, T., and M. Ouattara. 2011. "Rural women create thriving food systems in West Africa." In E. Holt-Giménez (ed.), *Food Movements Unite.* Oakland: Food First Books.

Nesvetailova, A., and R. Palan 2010. "The end of liberal finance? The changing paradigm of global financial governance." *Millennium* 38, 3: 797–825.

Nicholson, P. 2008. "Vía Campesina: Responding to global systemic crisis." *Development* 51, 4: 456–59.

___. 2009. "Interview with Hannah Wittman." *The Journal of Peasant Studies* 36, 3: 676–82.

Nielsen, J., and B. Arifin. 2012. "Food security and the de-agrarianization of the Indonesian economy." In C. Rosin, P. Stock and H. Campbell (eds.), *Food Systems Failure: The Global Food Crisis and the Future of Agriculture.* London & New York: Earthscan.

Nyéléni Declaration on Food Sovereignty. 2009. *The Journal of Peasant Studies* 36, 3: 673–6.

O'Connor, J. 1984. *Accumulation Crisis.* New York: Basil Blackwell.

___. 1998. *Natural Causes.* New York: Guilford Press.

Ohno, K. 1988. "Japanese agriculture today: The roots of decay." *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 24, 4: 45–57.

O'Laughlin, B. 2009. "Gender, land and the agrarian question in Southern Africa." In H. Akram-Lodhi and C. Kay (eds.), *Peasants and Globalization: Political Economy, Rural Transformation and the Agrarian Question.* London: Routledge.

O'Rourke, K. 1997. "The European grain invasion, 1870–1913." *Journal of Economic History* 57: 775–801.

OECD (Organization for Economic Co-operation and Development). 2001. *Decoupling: A conceptual overview.* Paris: oecd Publishing.

___. 2005. *The Bio-economy to 2030: Designing a Policy Agenda.* Paris: oecd Publishing.

Olmstead, J. 2011. "Feeding the World? Twelve Years Later U.S. Grain Exports Are Up, So Too Is Hunger." Minneapolis: IATP. Available at: www.iatp.org.

Otero, G. 2012. "The neoliberal food regime in Latin America: State, agribusiness transnational corporations and biotechnology." *Canadian Journal of Development Studies* 33, 3: 282–94.

Paringaux, R-P. 2001. "The deliberate destruction of agriculture: India: Free markets, empty bellies." *Le Monde Diplomatique* September: 1–9.

Patel, R. 2006. "International agrarian restructuring and the practical ethics of peasant movement solidarity." *Journal of Asian and African Studies* 41, 1–2: 71–93.

___. 2007a. "Transgressing rights: La Via Campesina's call for food sovereignty." *Feminist Economics* 13, 1: 87–93.

___. 2007b. *Stuffed and Starved: Markets, Power and the Hidden Battle over the World's Food System.* London: Portobello Books.

___. 2008. "The story of rice." *Raj's Blog* April 5. Available at: www.stuffedandstarved.org.

___. 2012. "The long green revolution." *The Journal of Peasant Studies* 40, 1: 1–63.

Patel, R., and P. McMichael. 2009. "A political economy of the food riot." *Review* XXXII, 1: 9–36.

Patnaik, P. 2008. "The accumulation process in the period of globalization." *Economic & Political Weekly* 28: 108–13.

Pearce, F. 2012. *The Land Grabbers: The New Fight Over Who Owns the Earth.* Boston: Beacon Press.

Pechlaner, G., and G. Otero. 2008. "The third food regime: Neoliberal globalism and agricultural biotechnology in North America." *Sociologia Ruralis* 48, 4: 1–21.

Peine, E.K. 2010. "Corporate mobilization on the soybean frontier of Mato Grosso, Brazil." In P. McMichael (ed.), *Contesting Development: Critical Struggles for Social Change.* New York & London: Routledge.

___. 2013. "Trading on pork and beans: Agribusiness and the construction of the Brazil-China-Soy-Pork commodity complex." In H. James Jr. (ed.), *The Ethics and Economics of Agrifood Competition.* Amsterdam: Springer.

Perfecto, I., J. Vandermeer, and A. Wright. 2009. *Nature's Matrix: Linking Agriculture, Conservation and Food Sovereignty*. London: Earthscan.

Philips, L., and S. Ilcan. 2003. "'A world free from hunger': Global imagination and governance in the age of scientific management." Sociologia Ruralis 43, 4: 433–53.

Philpott, T. 2006. "Feeding the beast." *Grist* December 13. Available at: www.grist.org.

Pingali, Prabhu, L. 2012. "Green Revolution: Impacts, limits and the path ahead." PNAS. Available at: www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.0912953109.

Pionetti, C. 2005. *Sowing Autonomy: Gender and Seed Politics in Semi-Arid India*. London:IIED.

Pistorius, R., and J. van Wijk. 1999. *The Exploitation of Plant Genetic Information: Political Strategies in Crop Development*. Oxon: CABI Publishing.

Polanyi, K. 1957. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*. Boston: Beacon Press; Türkçesi: *Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim, 2000.

Potter, C., and M. Tilzey. 2005. "Agricultural policy discourses in the European post-Fordist transition: Neoliberalism, neomercantilism and multifunctionality." *Progress in Human Geography* 29, 5: 581–600.

Preschard, K. 2012. "Unexpected discontent: Exploring new developments in Brazil's transgenics." *Canadian Journal of Development Studies* 33, 3: 326–37.

Pretty, J., and R. Hine. 2001. *Reducing Food Poverty with Sustainable Agriculture: A Summary of New Evidence*. Final report from the "SAFE World" Research Project, University of Essex. Available at: www2.essex.ac.uk/ces/ FresearchProgrammes/SAFEWexecsummfinalreport.htm.

Pretty, J.N., J.J.L. Morison, and R.E. Hine. 2003. "Reducing food poverty by increasing agricultural sustainability in developing countries." *Agriculture, Ecosystems and Environment* 95: 217–34.

Pretty, J., A.D. Noble, D. Bossio, J. Dixon, R.E. Hine, F.W.T. Penning de Vries, and J.I.L. Morison. 2006. "Resource conserving agriculture increases yields in developing countries." *Environmental Science & Technology* 40, 4: 1114–119.

Pritchard, B. 2007. "Food regimes." In R. Kitchin and N. Thrift (eds.), *The International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam: Elsevier.

___. 2009. "The long hangover from the second food regime: A world historical interpretation of the collapse of the wto Doha Round." *Agriculture and Human Values* 26: 297–307.

Pritchard, B., and D. Burch. 2003. *Agri-Food Globalization in Perspective: International Restructuring in the Processing Tomato Industry*. Aldershot: Ashgate.

Public Citizen. 2001a. *Down on the Farm: nafta's Seven-Years War on Farmers and Ranchers in the U.S., Canada and Mexico*. Available at: www.citizen.org.

___. 2001b. *Down on the Farm: nafta's Seven-Years War on Farmers and Ranchers in Florida*. Available at: http://www.citizen.org.

Raghavan, C. 1990. *Recolonization: gatt, the Uruguay Round and the Third World*. Penang: Third World Network.

Raynolds, L. 1997. "Restructuring national agriculture, agro-food trade and agrarian livelihoods in the Caribbean." In D. Goodman and M.J. Watts (eds.), *Globalising Food. Agrarian Questions and Global Restructuring*. London: Routledge.

___. 2000. "Re-embedding global agriculture: The international organic and fair trade movements." *Agriculture and Human Values* 17: 297–309.

___. 2001. "New plantations, new workers: Gender and production politics in the Dominican Republic." *Gender & Society* 15,1: 7–28.

Raynolds, L.T., D. Myhre, V. Carro-Figueroa, F.H. Buttel, and P. McMichael. 1993. "The 'new' internationalization of agriculture: A reformulation." *World Development* 21, 7: 1101–121.

Razavi, S. 2009. "Engendering the political economy of agrarian change." *The Journal of Peasant Studies* 36, 1: 197–226.

Reardon, T., and C. Timmer. 2005. "Transformation of markets for agricultural output in developing countries since 1950: How has thinking changed?" In R. Evenson, P. Pingali and T. Schultz (eds.), *Handbook of Agricultural Economics – Agricultural Development: Farmers, Farm Production and Farm Markets*. Oxford: Elsevier Press.

Reardon, T., C.P. Timmer, C.B. Barrett, and J. Berdegue. 2003. "The rise of supermarkets in Africa, Asia and Latin America." *American Journal of Agricultural Economics* 85, 5: 1140–46.

Reij, C. 2006. "More success stories in Africa's drylands than often assumed." *roppa*. Available at: roppa.info?IMG/pdf/More_success_stories_in_Africa_Reij_Chris.pdf.

Revel, A., and C. Riboud. 1986. *American Green Power*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Rich, B. 1994. *Mortgaging the Earth: The World Bank, Environmental Impoverishment, and the Crisis of Development*. Boston: Beacon Press.

Riethmuller, P., N. Wallace, and G. Tie. 1988. "Government intervention in Japanese agriculture." *Quarterly Review of Rural Economy* 10, 2: 154–63.

Rifkin, J. 1993. *Beyond Beef: The Rise and Fall of the Cattle Culture.* New York: Penguin.

Rioux, S. 2012. "Labouring Bodies: Living Standards and the Distribution of Food in Britain, 1850–1914." PhD dissertation, Political Science, York University.

Ritchie, M. 1998. *Impact of gatt on food self-reliance and world hunger.* Minneapolis: Institute for Agriculture and Trade Policy.

___. 1993. *Breaking the Deadlock: The United States and Agricultural Policy in the Uruguay Round.* Minneapolis: Institute for Agriculture and Trade Policy.

___. 1999. "The World Trade Organization and the Human Right to Food Security (General Assembly)." *International Cooperative Agriculture Organization.* August 29. Available at: www.agricoop.org/activities/mark_ritchie.pdf.

Roberts, W. 2008. *The No-Nonsense Guide to World Food.* Oxford: New Internationalist.

Rose, N. 2012. "Optimism of the Will: Food sovereignty as transformative counter-hegemony in the 21st century." PhD dissertation, School of Global Studies, Royal Melbourne Institute of Technology.

Roseberry, W. 1993. "Beyond the agrarian question in Latin America." In F. Cooper, A.F. Isaacman, F.E. Mallon, W. Roseberry and S.J. Stern (eds.), *Confronting Historical Paradigms: Peasants, Labor, and the Capitalist World System in Africa and Latin America.* Madison: University of Wisconsin Press.

Rosin, C., P. Stock, and H. Campbell (eds.). 2012. *Food Systems Failure: The Global Food Crisis and the Future of Agriculture.* London & New York: Earthscan.

Rosset, P.M. 2006. *Food Is Different: Why We Must Get the wto out of Agriculture.* Halifax: Fernwood.

___. 2008. "Food overeignty and the contemporary food crisis." *Development* 51, 4: 46–63.

Rosset, P.M., and M.E. Martinez-Torres. 2012. "Rural social movements and agroecology: Context, theory and process." *Ecology and Society* 17, 3: article 17. Available at: www.ecologyandsociety.org/vol17/iss3/.

Rosset, P., R. Patel, and M. Courville (eds.). 2006. *Promised Land: Competing Visions of Agrarian Reform.* Oakland: Food First Books.

Rostow, W.W. 1960. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto.* Cambridge: Cambridge University Press.

Rothacher, A. 1989. *Japan's Agro-Food Sector: The Politics and Economics of Excess Protection.* New York: St. Martin's Press.

Royal Society. 2009. *Reaping the Benefits: Science and the Sustainable Intensification of Global Agriculture.* London: The Royal Society.

Ruggie, J.G. 1992. "International regimes, transactions and change: Embedded liberalism in the postwar economic order." *International Organization* 36: 397–415.

Ruggiero, R. 1996. "Trading towards peace?" Address to the MENA II Conference, December 11, Cairo, Egypt.

Russi, L. 2013. *Hungry Capital: The Financialization of Food.* Winchester, UK: Zero Books.

Sachs, W. (ed.). 1993. *Global Ecology.* London: Zed.

Salami, H., T. Mohtashami, and M.S.N. Naeini. 2013. "Prospects for food self-sufficiency in Iran in 2025." In Z. Babar and S Mirgani (eds.), *Food Security in the Middle East.* London: C. Hurst and Co. Publishers.

Sassen, S. 2011. "A sava gesorting of winners and losers: Contemporary versions of primitive accumulation." *Globalizations* 7, 1: 23–50.

Saul, S.B. 1960. *Studies on Overseas British Trade 1870–1914.* Liverpool: Liverpool University Press.

Schaeffer, R. 1995. "Free trade agreements: Their impact on agriculture and the environment." In P. McMichael (ed.), *Food and Agrarian Orders in the World-Economy.* Westport, CT: Greenwood Press.

Schiavoni, C., and W. Camacaro. 2009. "The Venezuelan effort to build a new food and agriculture system." *Monthly Review* 61, 3: 129–41.

Schneider, M. 2013. "Modern Meat and Indusdrial Swine: China and the Remaking of Agri-Food Politics in the 21st Century." PhD dissertation, Development Sociology, Cornell University.

Schneider, M., and P. McMichael. 2010. "Deepening, and repairing, the metabolic rift." *The Journal of Peasant Studies* 37, 3: 461–84.

Schneider, S., and P.A. Niederle. 2010. "Resistance strategies and diversification of rural livelihoods: The construction of autonomy among Brazilian family farmers." *The Journal of Peasant Studies* 37, 2: 379–406.

Scoones, I. 2009. "Livelihoods perspectives and rural development." *The Journal of Peasant Studies* 36, 1: 171–96.

Scott, J. 1998. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed.* New Haven: Yale University Press.

Semmel, B. 1970. *The Rise of Free Trade Imperialism: Classical Political Economy and the Empire of Free Trade and Imperialism, 1750–1850.* Cambridge: Cambridge University Press.

Sheller, M. 2003. *Consuming the Caribbean.* New York: Routledge.

Shinohara, T. 1964. *Japanese import requirements: Projections of agricultural supply and demand for 1965, 1970, and 1975.* University of Tokyo: Institute for Agricultural Economic Research, Department of Agricultural Economics.

Shiva, V. 1988. *Staying Alive: Women, Ecology and Development.* Boston: South End Press.

___. 1991. *The Violence of the Green Revolution.* London: Zed.

___. 2000. Quoted in *Globalize This! The Battle Against the World Trade Organization and Corporate Rule.*

Smaller, C., Qiu W., and Liu Y. 2012. *Farmland and Water: China Invests Abroad.* Winnipeg: International Institute for Sustainable Development.

Smeets,E.,et al.2004."A quick scan of global bio-energypotentials to 2050."*Bio Energy Trade* March. Available at: www.bioenergytrade.org/downloads/smeetsglobalquickscan2050.pdf.

Smolker, R. 2008. "The new bioeconomy and the future of agriculture." *Development* 51, 4: 519–526.

Stedile, J.P. 2002. "Landless battalions." *New Left Review* 15 May/June: 77–104.

Stedile, J.P., and H.M. de Carvalho. 2011. "People need food sovereignty." In E. Holt-Giménez (ed.), *Food Movements Unite!* Oakland: Food First Books.

Suehiro, A. 1989. *Capital Accumulation in Thailand.* Tokyo: Centre for East Asian Cultural Studies.

Suthy, P., and K. Sontepertkwong. 1986. "Structural forces behind Japan's economic expansion and the case of Japanese-Thai economic relations." In P. Phongpaichit, B. Kunasmin, and B. Ruchatorn (eds.), *The Lion and the Mouse? Japan, Asia and Thailand.* Bangkok: Chulalongkorn University Press.

Taha, F.A. 1989. "Patterns of change in Japanese cereal production, consumption, and trade." In *World Agriculture: Situation and Outlook Report.* Washington, DC: usda, Economic Research Service.

Tetréault, M.A., D. Wheeler, and B. Shepherd. 2013. "Win-win versus lose-lose: Investments in foreign agriculture as a food security strategy for the Persian Gulf States." In Z. Babar and S Mirgani (eds.), *Food Security in the Middle East.* London: C. Hurst and Co. Publishers.

Teubal, M. 2008. "Genetically engineered soybeans and the crisis of Argentina's agriculture model." In Otero, G. (ed.), *Food for the Few: Neoliberal Globalism and Biotechnology in Latin America.* Austin: University of Texas Press.

Tomich, D. 2004. *Through the Prism of Slavery: Labor, capital and the world economy.* Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

___. 2013. "Agricultural Production." in J.E. Miller (ed.), *Princeton Companion to Atlantic History.* Princeton: Princeton University Press.

Tubiana, L. 1989. "World trade in agricultural products: From global regulation to market fragmentation." In D. Goodman and M. Redclift (eds.), *The International Farm Crisis.* New York: St. Martin's Press.

Van der Ploeg, J.D. 2009. *The New Peasantries: Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization.* London: Earthscan.

___. 2010. "The peasantries of the twenty-first century: The commoditization debate revisited." *The Journal of Peasant Studies* 37, 1: 1–30.

Vanhaute, E. 2008. "The end of peasantries? Rethinking the role of peasantries in a world-historical view." *Review* XXXI, 1: 39–60.

Vía Campesina. 1999. "Seattle Declaration: Take WTO out of agriculture." December 3. Available at: www.viacampesina.org/welcome_english.php3.

___. 2001. "Our world is not for sale: Priority to peoples' food sovereignty." Bulletin, November 1. Available at: www.viacampesina.org/welcome_english.php3.

___. 2000. "Declaration of the International Meeting of the Landless in San Pedro Sula." Honduras. July.

___. 2002. "Proposals of Vía Campesina for sustainable, farmer based agricultural production." Bulletin, August. Available at: www.viacampesina.org/welcome_english.php3.

___. 2003. "Statement on agriculture after Cancun." Bulletin, December 15. Available at: www.via-campesina.org/welcome_english.php3.

___. 2004. "The domination of capital over agriculture." Bulletin, June 18. Available at: www.viacampesina.org/welcome_english.php3.

___. 2005. "Impact of the wto on Peasants in South East Asia and East Asia." *JI Mampang Prapatan* XIV, 5.

___.2008."A response to the global food crisis: Sustainable family farming can feed the world." Press release, February 15.

___. 2011. "La Via Campesina to the ministerial meeting: 'It is time to end the WTO'!" 16 December. Available at: http://viacampesina.org/en/ index.php/ actions-and-events-mainmenu-26/10-years-of-wto-is-enough-mainmenu-35/1161-via-campesina -to-the-ministerial-meeting-qit- is-time-to-end-the-wto.

___. 2012. "The people of the world confront the advance of capitalism: Rio +20 and beyond." Available at: http://viacampesina.org/en/index. php/actions-and-events-mainmenu-26/-climate-change-and-agrofuels- mainmenu-75/1248-the-people-of-the-world-confront-the-advance-of- capitalism-rio-20-and-beyond.

Vidal, J. 2012. "Land acquired over past decade could have produced food for a billion people." *Guardian Weekly* 3 October.

Wald, N., C. Rosin, and D. Hill. 2012. "'Soyization' and food security in South America." In C. Rosin, P. Stock and H. Campbell (eds.), *Food Systems Failure: The Global Food Crisis and the Future of Agriculture.* London & New York: Earthscan.

Walker, K.L.M. 2008. "From covert to overt: Everyday peasant politics in China and the implications for transnational agrarian movements." *Journal of Agrarian Change* 8, 2&3: 462–88.

Walker, R.A. 2005. *The Conquest of Bread. 150 Years of Agribusiness in California.* New York: The New Press.

Wallerstein, I. 1974. *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century.* New York: Academic Press.

Weis, T. 2007. *The Global Food Economy: The Battle for the Future of Farming.* London: Zed.

___. 2010. "The accelerating biophysical contradictions of industrial capitalist agriculture." *Journal of Agrarian Change* 10, 3: 315–41.

Weissman, R.T. 1991. "Prelude to a new colonialism: The real purpose of GATT." *The Nation* March 18: 337.

Wells, M. 1996. *Strawberry Fields: Politics, Class, and Work in California Agriculture.* Ithaca: Cornell University Press.

Wen, T. 2007. "Deconstructing modernization." *Chinese Sociology and Anthropology* 39, 4: 10–25.

Wessel, J. 1983. *Trading the Future: Farm Exports and the Concentration of Economic Power in Our Food System.* San Francisco: Institute for Food and Development Policy.

Wilkinson, J. 2010. "The globalization of agribusiness and developing world food systems." In F. Magdoff and B. Tokar (eds.), *Agriculture and Food Crisis: Conflict, Resistance and Renewal.* New York: Monthly Review Press.

Wilson, J. 2011. "Irrepressible toward food sovereignty." In E. Holt-Giménez (ed.), *Food Movements Unite!* Oakland: Food First Books.

Wilson, J.B. 2010. *The Reformed Committee on World Food Security: A Briefing Paper for Civil Society*. Bilbao: International Planning Committee for Food Sovereignty.

Winders, B. 2009. *The Politics of Food Supply: U.S. Agricultural Policy in the World Economy*. New Haven: Yale University Press.

Wittman, H. 2009. "Reworking the metabolic rift: La Vía Campesina, agrarian citizenship and food sovereignty." *The Journal of Peasant Studies* 36, 4: 805–26.

Wittman, H., A.A. Desmarais, and N. Wiebe (eds.). 2010. *Food Sovereignty: International Perspectives on Theory and Practice*. Halifax: Fernwood.

Woertz, E. 2013a. "The governance of Gulf agro-investments." *Globalizations* 10, 1: 87–104.

___. 2013b. "Historic food regimes and the Middle East." In Z. Babar and S Mirgani (eds.), *Food Security in the Middle East*. London: C. Hurst and Co. Publishers.

Woodruff, W. 1967. *Impact of Western Man: A Study of Europe's Role in the World Economy, 1850–1960*. New York: St. Martin's Press.

World Bank, 2007. *World Development Report, 2008*. Washington, DC: World Bank.

Zhang, F., and J.A. Donaldson. 2010. "From peasants to farmers: Peasant differentiation, labor regimes, and land-rights institutions in China's agrarian transition." *Politics & Society* 38, 4: 458–89.

Eleştirel Tarım-Gıda Dizisi içinde mevcut tarım-gıda rejimini eleştirel bir bakış açısıyla ele alan, alternatiflerine kapı aralayan ve bu yönüyle Türkçe yazında giderek bir ihtiyaç haline gelen kitapları bir araya getirmeyi arzuluyoruz. Birçok ilişkiyi, özneyi, kategoriyi, kavramı, bakış açısını kapsayan tarım-gıda meselesini tamamıyla kavrayabilmek belki mümkün değil. Ancak zemini hızla kayganlaşan, durduğu yeri hızla geçersiz kılan bir ideolojik-politik dönemde, ayaklarımızı yere sağlam basmamız için kök düşüncemizin güçlü, aklımızın berrak, yolumuzun net olması gerekir. **Eleştirel Tarım-Gıda Dizisi**, angaje araştırmacılık pratiği olarak, bu ihtiyaçlara yanıt vermeyi önceliği olarak görüyor. Reel hareketin ihtiyaçlarına göre işe yarar, derinlikli, eleştirel bakış açısı ve bilgiyi üretmeyi önüne koyuyor.

GIDA REJİMLERİ
TARIM SORUNLARI

Philip McMichael

Çeviri: Duygu Avcı

İçinden geçtiğimiz kapsamlı gıda krizinin bir tarihi var ve bu tarih kapitalizmin gelişimiyle birlikte kendini gıda rejimleri şeklinde ifade ediyor. Küresel bir sistem olarak gelişen kapitalizme içkin olan gıda rejimleri, günümüzde şirketlerin belirleyici olduğu; tarımsal yapının, gıdanın üretim, işleme, dağıtım ve tüketim süreçlerinin devasa bir kompleksi olarak kendini gösteriyor. Şirket gıda rejiminin nasıl ortaya çıktığını, hangi küresel ittifaklardan beslendiğini ve yapılandığını anlamak aynı zamanda kapitalizmin güncelliğini kavramakla eşdeğer.

Eleştirel Tarım-Gıda Dizisi'nin ikinci kitabı olan *Gıda Rejimleri ve Tarım Sorunları*, günümüz küresel kapitalizminin tarihini tarım-gıda sisteminin kapsamlı bir analizi üzerinden aktarıyor. Kapitalist toplumsal yapıyı anlamanın bir yolu olarak önerilen gıda rejimleri analizi, kapitalizmin tarihine ilgi duyan okurların yanında, nasıl bir dünyada yaşadığımızı ve bu dünyanın eşitsizlikleri karşısında ne tür direnişler sergilendiğini anlamak isteyenler için de bir başvuru kitabı olacaktır.

NotaBene • Kuram / Ekoloji
ISBN 978-605-260-374-1